УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

1-4 (85-88). Рік XXII

ДВАДЦЯТИЛІТТЯ
УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА
1965—1985

1985

НЬЮ-ЙОРК ТОРОНТО МЮНХЕН

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК THE UKRAINIAN HISTORIAN

Журнал Українського Історичного Товариства
Journal of The Ukrainian Historical Association

Видає Українське Історичне Товариство

Статті з цього журналу індексуються в *Historical Abstracts, America: History and Life* і *Bibliography of Slavic and East European Studies.*

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА

Під загальною редакцією

ЛЮБОМИРА ВИНАРА

Числа 1-4 (85-88) 1985 Том 22

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК | THE UKRAINIAN HISTORIAN

Видає:
Українське Історичне Товариство

Published by
The Ukrainian Historical Association

Усі матеріяли до редакції просимо надсилати в двох примірниках на адресу:

"The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.

або

"The Ukrainian Historian"
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2
Canada

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в двох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 25 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 10 стор. Не прийняті ті до друку рукописи авторам не повертаються. Передруки дозволені лише за згодою Головного Редактора.

Річна передплата $25.00

Buchdruckerei „LOGOS", Bothmer Str. 14, D - 8000 München 19

ЗМІСТ

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ У.І.Т.

ГРУШЕВСЬКІЯНА

АРХІВНІ МАТЕРІЯЛИ

РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

CONTENTS

HRUSHEVSKY STUDIES

HISTORICAL SOURCES

ЗВЕРНЕННЯ
З НАГОДИ 20-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА
1965—1985

У березні 1985 року відзначаємо постання і 20-ліття діяльности Українського Історичного Товариства (УІТ). Протягом цього часу УІТ розгорнуло свою науково-видавничу і організаційну працю і стало одним із найважливіших українських наукових товариств на Заході. Українське Історичне Товариство продовжує кращі традиції української історіографії з Рідних Земель і гідно репрезентує українську історичну науку на міжнародньому науковому форумі.

Зокрема бажаємо звернути увагу на довголітнє видання «Українського Історика» — єдиного нашого історичного журналу поза межами України, який є речником української національної історіографії. Починаючи 1985 роком, «Український Історик» став історично-українознавчим журналом і значно поширив свою тематику. Протягом 20-літньої діяльности УІТ видало цілий ряд історичних публікацій українською й англійською мовами, включно з першим *Історичним Атласом України.* УІТ ініціювало і брало участь в численних наукових конференціях в Америці, Канаді і Европі та внесло немалий вклад у відродження української національної історіографії у вільному світі. Ми звертаємося до українського громадянства і установ активно підтримати діяльність УІТ і сприяти дальшій розбудові «Українського Історика» та реалізації інших важливих науково-видавничих проєктів (видання історичної бібліографії України, збірника наукових праць М. Грушевського, опрацювання нової наукової історії України та інших необхідних публікацій).

В Україні неможливий розвиток української історичної науки із-за політично-партійної лінії, що її мусять дотримуватися в своїх працях українські советські історики. Наслідком нагального руїнницького процесу русифікації і політичного терору, українська наука в Україні знищена. 50-тимільйонова нація, зі своїм славним історичним минулим, засуджена брутально і цинічно російсько-комуністичною владою на історичне небуття. Історики на Заході дуже часто тенденційно або фальшиво насвітлюють український історичний процес в дусі російської або советської схеми історії України, — явище вийнятково загрозливе для об'єктивного дослідження історії України.

Головне завдання УІТ і «Українського Історика» було і є боронити і пильнувати інтереси справжньої української історичної науки та її кращі традиції. Ми виправляємо фальшиві інформації про історич-

ний розвиток України в історичних працях, публікованих в СССР і на Заході. Рівночасно згуртовані в УІТ науковці систематично розбудовують українську історіографію і гідно репрезентують її перед широким і вільним світом. Ми зробили все, що було в наших силах, щоб об'єктивно насвітлити історію України.

Тепер, по роках наполегливої праці, звертаємося до українського громадянства зі закликом допомогти нам розбудувати матеріяльну базу УІТ і тимсамим причинитися до росту «Українського Історика» і реалізації інших видань, присвячених центральним темам української історії. Діяльність і видання УІТ, зокрема єдиного історично-українознавчого журналу «Українського Історика», це справа всієї української громади в діяспорі. Розвиток української історичної науки має величезне значення для нашої національної справи, пов'язаної з об'єктивним насвітленням усіх періодів історії України, з правдивою реконструкцією історичної метрики української нації від ранньо-історичних часів до нашої доби. Ідеться про історичну правду України, яка є знищена в совєтській УССР, а також дуже часто тенденційно представлена на Заході.

Ми віримо, що громадянство і українські установи розуміють вагу дальшого розвитку незалежної української історичної науки і з нагоди відзначення 20-ліття Українського Історичного Товариства позитивно відізвуться на наше звернення і стануть правдивими будівничими української історичної науки, стануть відважними борцями за історичну правду України.

Управа Українського Історичного Товариства
Редакційна Колегія «Українського Історика»

15. III. 1985

Олександер Домбровський

ПРОБЛЕМА АНТІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РАННЬОІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДІВ

Дослідження антської проблематики й спроби інтерпретації цього етно-політичного явища на території України мають уже свою історію на ґрунті української історіографії, головно від доби М. Грушевського.[1] Тодішній стан розвитку допоміжних дисциплін історії та методології науково-дослідної праці далеко не міг ще впоратися з виясненням багатьох явищ, подій і фактів з галузей праісторії й ранньої історії. Це була друга половина XIX ст. і поріг нашого століття — доба, коли допоміжні дисципліни історії, а також методологія наукових дослідів, находилися майже в пелюшках у порінянні зі сучасним станом і досягненнями історичних наук. Правда, і на сучасному етапі розвитку історичних студій далеко не всі проблеми вияснені в аспекті інтерпретації ранньоісторичного процесу, а все таки проґрес на тому полі приніс великі успіхи.

Розвиток таких допоміжних дисциплін як археологія, антропологія, етнографія, етнологія, соціологія, мовознавство (хай мені вибачать колеґи-мовознавці, що я посмів назвати тут мовознавство, самостійну науку, допоміжною дисципліною історії, бо вона допомагає вияснити поодинокі проблеми історичного процесу) й інші — причинився до вияснення багатьох проблем з пра- й ранньої історії. Який ґрандіозний Sturm und Drang на полі розвитку історичних наук відбувся на порозі нашого століття, спостеріґаємо наглядно, між іншим, і в тому, що між першим і третім виданням I тому Історії України-Руси М. Грушевського існує величезна ріжниця. У першому виданні I тому з 1898 р. згадана Історія починається від Аскольда й Дира, а в третьому виданні того ж тому, опублікованому в 1913 році, історичне минуле нашого народу починається уже від палеоліту. Коли взяти до уваги, що між першим і третім виданням I тому лише 15 років різниці, то бачимо, який величезний крок вперед зробила наука в тому періоді на відтинку історичних дослідів. Від часу виходу в світ третього видання I тому Історії України-Руси до сьогодня минуло сімдесят років, що й показує нам, наскільки потрібно різних перемін, а ще більше доповнень, у I томі Історії України-Руси при порівнянні зі станом і досягненнями історичної науки на сучасному етапі дослідів.

[1] М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. I, Київ, 1913.

Пригадаймо, що в часі між Першою й Другою світовою війною та після неї аж до нашого часу відбулися на території України численні археологічні дослідження — розкопки, надзвичайно багаті інвентарем розкопаних поселень і місць поховань, які кидають світло на поодинокі звена довгого ланцюга пра- й ранньоісторичного процесу та вияснюють багато проблем.[2] Не зважаючи на фальшиву марксистську інтерпретацію та зазіхання представників совєтсько-московської історіографії на русько-українське історичне минуле, самий археологічний матеріял надзвичайно цінний і необхідний при дослідах над пра- й ранньоісторичним минулим території України та її мешканців. З тих нових досягнень, головно археологічних дослідів, користаємо й ми тут у діяспорі при праці над проблемами пра- й ранньоісторичного минулого Руси-України. Конфронтація нововідкритого археологічною лопатою матеріялу з написаними джерелами при сучасному методологічному примінюванні мікроаналізи документально-джерельного тексту кидає нераз нове світло на пра- й ранньоісторичні корені русько-українського минулого, а в тому й на антську проблематику, таку контроверсійну в світлі наших і чужих досліджень.

Як у першому томі своєї Історії України-Руси, так і в окремій розвідці про антів, М. Грушевський[3] вправді схилявся до погляду, що існують об'єктивні підстави ідентифікувати антів у етнічному аспекті з ранньоісторичними, південно-східніми слов'янами, тобто з ранніми русько-українськими племенами, які прийняли участь у ранньоісторичних фазах процесу формування русько-української народньої спільноти,[4] але рівночасно з тим поглядом М. Грушевський стояв на становищі, що анти не мали якоїсь сильнішої й більш стабільної політично-державної організації. Цікаво, що й автор «Формації», В. Щербаківський, відомий ентузіяст пра- й ранньоісторичних дослідів, який нераз підходив до ранньоісторичної проблематики «з українського становища» та національно-історіографічної романтики, прихилявся до поглядів Грушевського.[5]

На тодішньому етапі розвитку історичних наук наш великий історик, як дослідник, головно соціолог і строгий реаліст при оцінці феноменів історичного процесу, не міг думати інакше. У світлі сьогоднішнього стану наукових дослідів погляд Грушевського вимагає певних коректив, а разом з тим і далекойдучих доповнень. При досліджуванні антської проблематики треба застосувати такі принципи методології науково-дослідного порядку:

1) Антську проблематику треба розглядати в цілому контексті пра- й ранньоісторичного процесу на території України, а не виривати її живцем із згаданого контексту й оцінювати без ширшої бази історичної перспективи, як окреме звено в довгому ланцюзі пра- й ранньо-

---

[2] М. А. Миллер, *Археология в СССР,* Мюнхен, 1954.

[3] М. Грушевський, «Анти», *Записки НТШ,* т. XXI, 1898.

[4] Подібний погляд висловлюють: Брайчевський, Пастернак, Щербаківський, Холмський, Чубатий, Нагаєвський, Мішко й інші.

[5] В. Щербаківський, *Формація української нації,* Прага, 1941, стор. 116.

історичних явищ, подій і фактів. Бо тоді затрачуємо історичну перспективу співпраці головних історичних факторів — часу, простору та діючої в них людини як індивідуального, так і колективного маштабу, а разом з тим і можливість розглянути та належно оцінити даний ранньоісторичний феномен на основі закономірностей історичного процесу та реально-прагматичного підходу до раннього історизму. Бо антська проблематика органічно пов'язана соціо-культурно-етногенетичними й геополітичними факторами з ранньоісторичним процесом на території України.[6]

Розглядаючи антську проблематику на тлі й у контексті довговікового пра- й ранньоісторичного процесу, ми розуміємо краще генезу, кавзальні фактори й остаточний вислід даного складного явища ранньо-русько-українського історизму.[7] А крім того до речі буде наголосити факт, що представники офіційної передреволюційної науки Росії навіть не намагалися зглибити антську проблематику, бо це не було в інтересі тодішньої історіографії, запряженої до ридвану російської імперіяльної політики. Науковий об'єктивізм наказує в даному випадку визнати, що на території Руси-України виникла міжплемінна політично-мілітарно-державна організація в часі, коли на фіно-московській Півночі покутували ще залишки кам'яної епохи та було примітивне соціо-економічно-племінно-побутове веґетування в низькоцивілізаційних, антропогеографічно-екологічних умовинах північно-східньої Евразії.[8]

Визначаючи цей історичний факт, московські учені мусіли б визнати також першість русько-української території й її автохтонного населення в аспекті культурно-етно-політичного життя, що аж ніяк не покривається з імперською політикою у відношенні до українства. Тому представники московсько-російської передреволюційної історіографії не спішилися розв'язувати антське питання, заперечуючи слов'янське походження антів, або пов'язуючи їх безпідставно з племенами фіно-московської Півночі мимо того, що не могли заперечити факту існування території міжплемінного антського союзу на Півдні, тобто на етнографічно-українських землях.[9]

Погляд заперечування слов'янського походження антів покутує ще й у нашому часі. Для прикладу згадаємо таких авторів, як Вернадський,[10] Дворнік,[11] Зураєв[12] та інші. Представники історичної науки

---

[6] С. Мішко, *Нарис ранньої історії Руси-України.* Зредаґував і доповнив О. Домбровський. (У дальшому цитується, як С. Мішко — О. Домбровський). Нью-Йорк, 1981.

[7] Там же.

[8] Д. Дорошенко, «Що таке історія Східньої Европи», *Український Історик,* чч. 73—74, 1982.

[9] Куник, Погодин, Шахматов і інші.

[10] G. Vernadsky, *Ancient Russia,* vol. I, New Haven, 1943.

[11] F. Dvornik, *The Slavs. Their Early History and Civilization,* Boston, 1956.

[12] П. А. Зураев, *Северные иранцы Восточной Европы и Северного Кавказа,* т. I, Нью-Йорк, 1966.

пореволюційної Росії, отже підсовєтської історіографії, не дуже відхилилися від поглядів своїх передреволюційних колеґ. Принцип імперської політики та московсько-російського шовінізму відогравав і дальше відограє тут домінуючу ролю. В передреволюційній добі Поґодін[13] висунув погляд про якусь напів мітичну спільну «восточно-русскую» галузь слов'янського світу, до якої мали нібито належати й південно-східні слов'янські, тобто ранньо-русько-українські, племена, що, очевидно, ніколи не існувало. Ще більше проблематизує справу Шахматов,[14] який творить гіпотетично для слов'ян аж три прабатьківщини. А представник сучасної підсовєтської історіографії, Третьяков[15] обстоює погляд про «спільність» усіх східніх слов'ян, як в аспекті пов'язання з міжплемінним антським союзом, так і згодом з приналежністю до Київської Руси (очевидно, при узгляднені політичної першості «старшого брата»).

Як бачимо, становище московських істориків пореволюційної доби не багато еволюціонувало від становища передреволюційних істориків. Такий погляд став, на жаль, у великій мірі каноном при інтерпретації східньоевропейської історії серед істориків Заходу. Багато представників історичної науки передреволюційної Росії виїхало в часі революції на Захід, де продовжувало поширювати свої погляди відносно інтерпретації східньоевропейської історії й виховувало по університетах своїх студентів у дусі своїх старих поглядів. Щойно наплив новітньої української еміґрації після Другої світової війни та збільшення впливу українських учених причинюється поволі, але не без трудів, до змін на тому полі.

Якраз методологічний принцип розглядання антської проблематики в контексті ширшої історичної перспективи еманципує дане питання від «науково»-імперських т. зв. теорій, тобто узурпаторських на ділі зазіхань зі сторони нашого аґресивного й захланно-шовіністичного північного сусіда. Бо розглядання антського питання з позицій окремого й незалежного від фіно-московської Північі ранньоісторичного процесу русько-українського Півдня виказує не лише в територіяльному, але й в етно-політичному аспекті приналежність антської проблематики до русько-української, національно-історичної традиції.

На марґінесі пригадаємо, до якого курйозу може довести в науці імперіялістичний критерій дослідів. Наявним приміром того може послужити погляд Мавродина,[16] який договорився до того, що антський союз у проводі дулібів-волинян являється «началом русской государственности». Урбан[17] називає це евфемістично ідеалізуванням історич-

---

[13] А. Погодин, *Из истории славянских передвижений*, Санкт-Петербург, 1901.

[14] А. Шахматов, *Древнейшие судьбы русского племени*, Петроград, 1919.

[15] П. Н. Третьяков, «Анты и Русь», *Советская Этнография*, ч. 4, 1947.

[16] В. В. Мавродин, *Образование единого русского государства*, Ленинград, 1951, стор. 6.

[17] П. К. Урбан, *Смена тенденций в советской историографии*, Мюнхен, 1959, стор. 9.

ного минулого московського народу. Правда, в совєтській науці трапляються й більш тверезі погляди в відношенні до антського питання. Рибаков[18] хоча й невиразно, а все ж таки старається пов'язувати антське питання з генезою Київської Руси. Він льокалізує антів у тій частині Східньої Европи, яка була давніше зайнята скитами.

2) Антську проблематику треба розглядати з позицій многогранно-мультиперспективних факторів діючої в часі й просторі історії. Це значить, що антське питання належить брати під мікроскоп мікроаналітичних дослідів з позицій усіх можливих ділянок науки — соціоекономічних, побутово-культурних, фолкльорно-етнографічно-етнологічних та геополітичних даних при конфронтації з документально-джерелознавчим матеріялом, як археологічно-епіграфічного, так і писаного характеру. Лише узглядення цілого, зібраного з поодиноких ділянок історичних наук матеріялу на тлі аналогій і виявів диференціяції в лоні ранньоісторичного процесу Східньої Европи, особливо при тодішніх умовинах доби великого переселення народів, а дальше з позицій тодішнього політичного світу — візантійської імперії та її політики в відношенні до сусідніх з нею народів і племен — при узглядненні того всього можна дійти до повнішого вияснення антської проблематики.

Звичайно, залишаються ще деякі нерозв'язані проблеми в наслідок недостатніх даних історичних джерел, але загальне тло антського питання в його етно-політичному аспекті не позбавлене реально-історичних ціх на сучасному етапі розвитку історичної науки. До речі буде пригадати, що антське питання пов'язане з проблемами ранніх етапів етногенетичного процесу русько-української національної спільноти,[19] якої ранньоісторичний процес розвитку мав свій власний стиль, відмінний і незалежний від стилю ранньої історії фіно-московської Півночі.[20] Ранньоісторичний процес русько-українського Півдня ішов по лінії диференціяції в аспекті загально пра-слов'янського історичного життя на теренах середньої й східньої Европи від часів індоевропейської, а згодом слов'янської прабатьківщини, аж до кінців античної доби й початків середньовіччя, а з другої сторони йшов по лінії поступової етно-культурно-міжплемінно-політичної уніфікації внутрішньо-слов'янського порядку, тобто серед південно-східніх, слов'янських, тобто ранньо-русько-українських племен, що остаточно найшло свій вияв у сформуванні русько-українського суспільства Київської Руси.[21]

---

[18] Б. А. Рыбаков, «Анты и Киевская Русь», *Вестник Древней Истории,* I, ч. 6, 1939.

[19] С. Мішко - Ол. Домбровський, *Нарис ранньої історії Руси-України,* Вступ.

[20] О. Домбровський, «Нова схема ранньої історії Руси-України», *Український Історик,* ч. 65—68, 1980.

[21] Я. Пастернак, *Ранні слов'яни в історичних, археологічних та ніньвістичних дослідженнях,* Нью-Йорк-Торонто-Париж-Мюнхен, 1976. Розділ I, Правітчина слов'ян.

3) Черговим постулятом у галузі дослідів особливо пра- й ранньоісторичних періодів являється методологічний принцип, що кожне історичне явище, подію й факт, як індивідуального, так і колективного характеру, а в тому й порушену нами антську проблематику, треба розглядати й оцінювати з позицій часу й історично-геополітичних обставин, в яких вони виникли, а не з позицій сьогоднішнього дня, тобто сучасности, бо це нігілістичне становище по відношенні до історичного минулого й тим самим до історії, як науки. Так поступають представники советської історіографії, які вважають історію політикою, зверненою в минуле. Давніше, тобто в двадцятих, а навіть ще в тридцятих роках, советські історики з партійною настановою признавалися явно до нігілістичного підходу (з позицій марксизму-ленінізму!) в аспекті історичного минулого. А згодом, побачивши, що таке їхнє становище дискредитує советську історичну науку в очах західнього наукового світу, офіційно нібито змінили своє становище, а фактично продовжують ту саму лінію, лише більш приховано. Це відноситься й до дослідів ранньої історії України, яку советські історики представляють у «відповідному» ідеологічному насвітленні.[22]

Теоретично, згаданий вище принцип методології науково-дослідної праці, є загально знаний фаховим історикам, але не завжди практикований. Забуваючи про це, дехто з представників історіографії в минулому і сьогодня розглядає міжплемінний, політично-мілітарний союз антів з позицій сьогоднішнього поняття державної організації й доходить до висновку, що це, мовляв, була якась напів фіктивна політична форма міжплемінного союзу південно-східніх, слов'янських (отже, ранніх русько-українських племен) і правдоподібно деяких вчасно осілих, або й напів-осілих іранських племінних груп. Підходити до зродженої під кінець античної доби політично-державної організації антського міжплемінного союзу з позицій сучасного розуміння модерної державної організації — це анахронізм, або аматорський підхід до справи декого зі сучасних дослідників, які, займаючися новітньою або найновішою історією, не розуміють основних ходів пра- й ранньоісторичного процесу та тодішніх складних явищ племінно-етно-колективного життя.

Правда, в античному світі були деякі організовані великі державні твори, чи то на Близькому Сході, чи в сфері середземноморського басейну, коли не рахувати форм організованого політично-державного життя на Далекому Сході. Пангелленський світ, особливо Атени й Спарта, та врешті найбільш імпозантний великодержавний модель античної епохи — римська імперія у своїх територіяльних границях від Еспанії по країну партів на Сході й від північної Африки аж по Брітанський острів на Півночі — являється мабуть найкращим античним прототипом пізніших европейських великодержав в аспекті зорганізованого адміністраційно-правно-державного апарату й вій-

[22] Ол. Домбровський, «Рання історія України в ідеологічному насвітленні советської історичної науки», *Український Історик*, ч. 13—14, 1967.

ськових сил. При тому до речі буде пригадати, що східньоримська, тобто візантійська, імперія проіснувала, правда, при постепенному скорчуванні її території майже до кінця середньовіччя. Та політично-мілітарно-державна організація міжплемінного союзу антів виникла й проіснувала кілька століть у зовсім відмінних етно-геополітичних умовинах. Тоді, коли грецька й римська державність викристалізувалася й проіснувала в умовах певної стабільности етно-екологічних і геополітичних факторів у порівнянні з відносинами евразійських просторів та мала відносно доволі сприятливого часу на початкуючі етапи процесу політично-державного визрівання й росту, то міжплемінний, політично-мілітарно-державний союз антів виникнув і скристалізувався зі своїм мілітарним потенціялом найправдоподібніше в цілі самооборони на вулкані тодішніх історичних відносин, захищаючи себе перед евразійськими номадами на теренах південно-східньої Европи, тобто на території України в вирі політично-етнічних коливань.[23]

Була це доба й терени політично-етнічних катаклізмів у початкових фазах, а згодом у розгарі великого переселення народів. Тому не можна оцінювати антського союзу тими самими критеріями історіографічного думання, що держави античного Орієнту, чи греко-римського світу, а вже тим більше пізніші европейські держави середньовіччя, чи новітньої доби. Антський союз виник як фінальний вислід спершу довговікового пасивного опору, а згодом більш дефензивно-активних змагань організованого порядку в межах міжплемінного життя автохтонно-хліборобських племен на території України проти загрози евразійських номадів, яка, чим ближче до доби мандрівки народів, тим більше набирала на силі. Якраз на добу антів припадає найбільший динамізм історичного процесу в аспекті переселення народів і треба дивуватися, що той патологічний динамізм ранньоісторичного процесу не потрапив змести з лиця землі антського союзу. Анти зі своєю територією находилися якраз у самому вирі того процесу — на вулкані розогнених етнополітичних катаклізмів при динамічному виступі на історичну арену ґотів, гунів, аварів й інших племінно-етнічних з'єднань.

Контроверсійним явищем антської проблематики являється якраз те, що антський союз не щез з лиця землі під час кульмінаційної точки історичного патологізму великого переселення народів, а почав поступово корчитися й підупадати в процесі самоліквідації після пережиття найбільших потрясень етно-політичного характеру, отже тоді, коли в причорноморських степах ставало порівняно спокійніше й коли згадані найбільші потрясення вишуміли при взаємному винищуванні себе кочових племінних з'єднань й їхній самоліквідації, або при залишенні території України й поході на Захід. Якраз на те зложилися особливі, питомі антському союзові причини, про які згадаємо згодом.

---

[23] С. Мішко - Ол. Домбровський, *Нарис ранньої історії Руси-України.*

В наслідок недостатньої кількости джерельних даних не знаємо докладніше про старші етапи дефензивних змагань автохтонно-хліборобських, протослов'янських племен території України з номадними наїздниками. Головне джерело — Геродот і пізніші античні автори мовчать про те. Грецькі колоністи були зацікавлені головно економічними справами й торгівлею з хліборобськими племенами. Археологічні розкопки подають нам деякі дані про укріплені місця-поселення та нахідку зброї, але це ще нічого не говорить. Зрештою при мирній політиці автохтонних хліборобів у відношенні до наступаючих зі Сходу кочовиків укріплення й зброя були ні при чому. Знаємо лише з візантійських джерел добу вітальної активности згаданих племен на полі організування власних політично-військових сил міжплемінного характеру. Але це вже стосується доби, коли виникнув антський союз, який своєю активністю, іноді офензивного характеру в відношенні головно до придунайських провінцій візантійської імперії, примусив візантійських письменників-істориків поцікавитися ним ближче й писати про нього, особливо як про загрозу для імперії ромеїв.

Антський союз виявився настільки грізним для територіяльної цілости візантійської імперії, що візантійський автор — Маврикій (Псевдо-Маврикій) опрацював своєрідний підручник военної тактики (Стратегікон) для візантійської армії, як треба боротися й поступати з допомогою застосування політичних хитрощів проти антів. У згаданому підручнику віддзеркалюється грецька хитрість ромеїв у їхньому поступуванні з іншими народами, а в даному випадку — з антськими племенами. Але в основному антський союз був оборонним союзом. Коли після особливо динамічних фаз великого переселення народів номадизм вишумівся і на українських степах стало спокійніше, відосередні тенденції поодиноких антських племен почали діяти сильніше й міжплемінний союз увійшов у процес поступової самоліквідації, аж поки зовсім не перестав існувати, вливаючися найправдоподібніше залишками своїх політичних і військових сил у наростаюче політично-державне ядро Полянської Землі, основної етно-політично-творчої сили Київської Руси на перших етапах її визрівання й росту.[24]

Згідно з поглядом Брайчевського[25] на місці давнього антського союзу виникли нові політичні організми (Куявія, Славія, Артанія), які об'єдналися згодом в IX столітті в повновартісну державну організацію — Київську Русь. Безпосередньо чи посередньо залишки антського союзу таки скріпили наростаюче ядро Київської Руси. В кожному разі інтеґрація залишків політично-військових сил антського союзу якраз синхронізується з генезою державної організації Київської Руси. До такого погляду схиляється Мавродин,[26] Рибаков,[27] Брайчев-

---

[24] Там же. Дивись також — Б. О. Тимощук, *Слов'яни Північної Буковини V-IX ст.* Київ, 1976, стор. 144.

[25] М. Ю. Брайчевський, «Антський період в історії східніх слов'ян», *Археологія,* т. VII, 1952.

[26] В. Мавродин, *Древняя Русь,* 1946, стор. 48.

[27] Б. А. Рыбаков, *Анты и Киевская Русь.*

ський,[28] Пастернак,[29] а крім того про це свідчать реляції арабських авторів, що їх подає Гаркави.[30] Отже, антський союз був як на той час й історично-геополітичні обставини в південно-східній Европі типово можливим міжплемінним політично-державним твором, відповідаючи своєю племінно-політично-мілітарною структурою тодішній добі на тлі ранньоісторичного процесу. Він проіснував напевно від IV до початків (а може й середини?) VII століття нашої ери. А коли взяти до уваги найстаршу згадку в Керчі,[31] що найправдоподібніше відноситься до антів (назва «ант» в епіграфічному матеріялі з III ст.), як це думає Погодин,[32] Гапусенко,[33] Мішко[34] й інші, то можна гіпотетично класти генезу антського союзу приблизно на II-III століття аж до його кінцевого періоду, що його кладуть історики в загальному на початок VII ст., бо в тому часі візантійські джерела перестали згадувати про антів. Але самий факт, що візантійські джерела перестали про них згадувати, ще не мусить означати дефінітивного розпаду антського союзу в тому часі, тобто на початку VII ст. Антський союз у процесі свого поступового розкладу перестав бути грізним для візантійської імперії й з часом, коли антські племена перестали атакувати придунайські провінції Візантії, ромеї перестали ними цікавитися як реальною силою, яка загрожує їхній імперії. Тому саме візантійські джерела перестали згадувати про них. Але історичний сенс змушує нас припускати, що антський союз у процесі свого поступового розкладу існував ще дальше в пізніших десятиліттях VII ст., аж поки не інтеґрувався зовсім своїми політично-військовими залишками в Полянське ядро визріваючої Київської Руси.

З вище поданого виходить, що антський союз міг існувати приблизно на протязі яких 4-5 століть на просторах між придунайськими областями (на схід від Дунаю) аж до Дніпра, або Озівського моря. Південною границею антської території було чорноморське побережжя.[35] До речі буде пригадати, що Dvornik[36] вважає антський союз імперією. Дехто навіть вичисляє племена, які могли належати до антського союзу.[37] Не знаємо лише точніше північної границі території ан-

[28] М. Брайчевський, Антський період в історії східніх слов'ян.

[29] Я. Пастернак, *Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінґвістичних дослідженнях*, стор. 70.

[30] А. Я. Гаркави, *Сказанія мусульманскихъ писателей* о *славянахъ и русскихъ*, Санкт-Петербургъ, 1870.

[31] Найстаршу й заразом єдину, коли йдеться про епіграфічний матеріял.

[32] А. Погодинъ, «Эпиграфическіе следы славянства», *Сборникъ статей по археологіи и этнографіи*, С.-Петербургъ, 1902.

[33] І. М. Гапусенко, *Боротьба східних слов'ян за вихід до Чорного моря*, Київ, 1966, стор. 19.

[34] Мішко, стор. 44.

[35] Гапусенко, *там же*, стор. 22.

[36] F. Dvornik, *The Making of Central and Eastern Europe*, London, 1949, pag. 281.

[37] J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903, S. 193.

тів. Але є підстави припускати, що вона сягала десь приблизно до лісостепної смуги на північ, можливо до сучасної Київщини. Чи протокиївське поселення-твердиня з полянським політичним ядром входило в границі антської території, тобто в склад політично-державної організації антів — точно не знаємо. Але якщо навіть протоісторичний Київ з етно-політичним ядром Полянської Землі не входив безпосередньо в склад політично-державного союзу антів, то без сумніву мусів мати якісь зв'язки з ним, бо граничив безпосередньо з антською територією у початковій смузі лісостепової полоси. Погляд, що авари завалили антський союз, є принайменше односторонній,[38] бо воєнні конфлікти антів з аварами не все кінчалися перемогою аварів. До того ж історія антського посольства до аварів, очолюваного Мезамиром, і його спосіб говорення, горда поведінка й певність себе при розмові з аварами доводить, що антська сторона виступає тут як рівнорядний партнер політичного характеру, а не ті, що просять пощади. Правда, авари послабили політично-мілітарний потенціял антського союзу, але його не знищили. Згодом авари подалися у напрямі середньо-придунайських областей і загроза причорноморських степів з їхнього боку зменшилася. Оповідання нашого літописця про «примучування дулібів» стосується радше до чеських, чи паннонських дулібів, чим до наших, хоча й переслідування наших дулібів зі сторони аварів не виключене.

Після аварів появилися хозари. Дехто з дослідників перебільшує політично-військовий потенціял хозарів, які виявляли навіть значну толеранцію у відношенні до сусідніх народів і племен. Вони вдержували зі сусідніми народами торговельні зв'язки й у той спосіб втримували їх у сфері своїх економічно-політичних впливів.[39] Згідно з переказом, записаним у Початковому літописі, хозари мали зайняти ранньоісторичний Київ і кияни мусіли платити їм данину. В науці це дискусійне питання, бо одні історики прихиляються до того погляду, а інші його відкидають. Рибаков[40] ставиться критично до концепції перебільшування ролі хозар. Можливо, що хозари зайняли лише русько-українських сіверян і московських вятичів, які мусіли платити хозарам данину.[41] Якраз у таких релятивно спокійніших часах у порівнянню з бурхливою добою мандрівки народів антський союз переживав поступово процес самоліквідації у наслідок відосередніх тенденцій поодиноких племен, які в умовах спокійнішого життя бажали жити власним племінним побутом на своїй вужчій території. Зрештою про брак єдности між антськими племенами — колективним компонентом антського союзу — говориться у візантійських джерелах. Але тоді втримував їх разом у спільному міжплемінному союзі

---

38 *Нариси Стародавньої Історії Української РСР*, Київ, 1959, стор. 355.

39 *Нариси Стародавньої Історії Української РСР*, стор. 390.

40 Б. А. Рыбаков, «К вопросу о роли хазарского каганата в истории Руси», *Советская Археология*, т. XVIII, 1953.

41 *Нариси Стародавньої Історії Української РСР*, стор. 390.

спільний страх і конечність спільної оборони перед кочовими ордами, які надходили зі Сходу в перших фазах мандрівки народів. Коли ж небезпека зі сторони номадів зменшилася, тоді віджили старі відосередні тенденції. Отже, антський союз не виник нагло, бо на загал ніщо на фоні історичного процесу не появляється випадково, лише в наслідок довшого процесу в історичному ланцюгу кавзальних взаємовідносин. В тому аспекті до речі було б вміщати генезу антського союзу на підставі находки в Керчі на приблизно другу половину, чи кінець II, або на III століття нашої ери. Як з одної сторони антський союз не появився раптово на ранньоісторичній арені східньоевропейської історії як deus ex machina, так з другої ж сторони не зник нагло, як фатаморгана в пустелі. Тим, які недоцінюють політично-державну організацію антів, можемо з повним почуттям наукового об'єктивізму відповісти, що міжплемінна, політично-військова фікція не могла б існувати кілька століть на такій великій території й до того серед таких бурхливих етно-політичних відносин доби мандрівки народів, якої патологічний динамізм дався відчути особливо на просторах погранитчя Евразії — між Дунаєм і Каспієм, отже якраз на території антів. Недаром Dvornik[42] вважає антський союз імперією. Це була унікальна державна організація в унікальних умовинах часу й простору. Тому не можна порівнювати політичного антського об'єднання з іншими, головно пізнішими державними творами, й оцінювати його з позицій сучасних понять державности. На тодішньому етапі південно-східньо-европейської ранньої історії міжплемінний союз антів був у світлі закономірностей історичного процесу на пограничних теренах Евразії типовим міжплемінним, політично-мілітарним твором, пристосованим до ранньоісторично-геополітичних умовин свого часу й специфіки простору.

У протилежність до недоцінювання політично-державного твору міжплемінного антського союзу існують також тенденції переоцінювання його може не так у світі української науки, як радше ближчих до публіцистики «також науковців» та різних кругів аматорів історії й псевдонауковців, які керуються більше патріотичними почуваннями, чим науковою об'єктивністю. Ніде правди діти, у нас в умовах політичної еміґрації підносить голову марево патріотичної науки, головно історії, яка дискредитує дійсну нашу науку, головно перед представниками світової науки. Не маючи міри в оцінці історичних явищ, подій і фактів, представники патріотичних тенденцій в науці «актуалізують» поняття міжплемінно-політично-державної організації антів «на славу неньки України» в дусі модерних політично-державницьких аспірацій сучасного українства та з тенденціями поширення історичного діяпазону українських державницьких традицій по можливості до найстарших часів нашої бувальщини.

---

42 Dvornik, *там же*, стор. 281, але вважає, що в антському союзі переважали іранські племена.

Справа не в тому, що такий погляд побудований на неправді, бо антський союз виник дійсно на етнографічно українській території й його етнічним компонентом були в основному ранні русько-українські племена. Справа саме в екстремному, ультрапатріотичному підході легко-публіцистичного жанру, що своєю аматорською настановою не приносить нам поваги серед представників світової науки. Такі тенденції появляються у світі підсоветської науки при «актуалізуванні» державної організації скитів,[43] за що ми критикуємо советську історіографію. Автори ультра-патріотичних тенденцій на ґрунті української історичної науки непотрібно вдираються у відкриті двері, бо самий факт існування антського союзу на території України та його етнічної приналежности в основному до південно-східнього протослов'янства, тобто ранніх русько-українських племен, дає йому громадянство в галузі історії Руси-України та на сторінках української національної історіографії. Зате називання антського союзу «українською державою» є незручним висловом в науковій термінології та завчасним поняттям у сфері нашої національної етноніміки. Дуже правдоподібний факт інтеґрації залишків політично-військових сил антського союзу до етнополітичного ядра Полянської Землі, домінуючого осередка визріваючої Київської Руси, тим більше пов'язує антську проблематику з русько-українською історією. Бо й сама назва «Русь» означала первісно вужче територіяльне поняття, обмежене до границь Київської Землі (топонімічне pendant до Полянської Землі), а в протилежности до того назва «Руська Земля» мала ширше поняття в територіяльному аспекті.[44] Якраз залишки політично-військових сил антів інтеґрувалися найправдоподібніше до Руси, тобто в вужчому територіяльному понятті. Така залізна логіка ранньоісторичного процесу на території південно-східньої Европи, отже на землях України.

Окремі історичні феномени можуть бути вияснені шляхом розглядання цілости історичного процесу даної доби в світлі мультиперспективно-універсального засягу, бо явища тої чи іншої доби мають приблизно характер, наближений до уніформованого стилю. Тобто територіяльно-льокальний процес треба інтерпретувати в цілому контексті універсального, ранньоісторичного процесу даної доби. Той принцип своєрідного ранньоісторичного уніформізму можна застосовувати також у дослідах над антською проблематикою. Якраз антропогеографічні й етно-геополітичні фактори ранньоісторичного процесу південно-східньої Европи між Дунаєм і Каспієм створили такий уніформований стиль ранньоісторичних феноменів, до яких треба зачислити перш за все появу антського союзу. Самі умовини тодішньої доби й простору з його властивостями евразійських номадів, а при тому й пригото-

---

[43] Ол. Домбровський, «Рання історія України в ідеологічному насвітленні советської історичної науки», *Український Історик,* ч. 13—14, 1967.

[44] М. Н. Тихомиров, «Происхождение названий „Русь" и „Русская земля"», *Советская Этнография,* Сборник статей, VI-VII, Москва-Ленинград, 1947.

жих умовин осілого життя (контроверсія двох протилежних соціо-економічних факторів!), диктували людині в колективному маштабі особливий стиль соціо-політично-державного життя, що мало свої прототипи вже від часів кіммерійської доби й згодом доби Геродотової Скитії. Міжплемінний характер політично-мілітарно-державної організації був найправдоподібніше в кіммерійців, бо Геродот (IV, 11) згадує про кіммерійських «царів», тобто напевно племінних начальників, які творили провід кіммерійського політично-мілітарного союзу.[45] Аналіза оповідання Геродота про кіммерійців у їхньому воєнному конфлікті з надходячими зі Сходу скитами промовляє за нашим поглядом відносно політично-військової організації кіммерійців. Подібно мається справа зі скитами, які творили міжплемінний, політично-військовий союз евразійського стилю, де провідну ролю займали царські скити. На думку Ростовцева[46] це була на той час великодержавна організація. В описі похоронів скитських «царів» (міжплемінних начальників) Геродот відрізняє царських скитів від інших племен, які при виконуванні обряду похорону «царя» наслідували царських скитів (IV, 71). Подібні міжплемінні, політично-військові союзи були й у сарматів, які появилися зі Сходу на місце давніх скитів, як номадні завойовники. Отже це був ранньоісторично-уніформований стиль політично-військово-державної організації, диктований етно-геополітичними властивостями й відносинами евразійських просторів. Ранньоісторичні умовини доби мандрівки народів подиктували антським племенам приблизно той самий стиль державної організації. Тому з позицій узгляднювання принципу закономірностей ранньоісторичного процесу доводиться ствердити, що союз антів був типічним ранньоісторичним продуктом етно-геополітичних відносин своєї доби поруч своїх прототипів державної організації кіммеро-скито-сарматського стилю. Усі вони, хоч і різного етнічного складу й на широкому вахлярі ранньоісторичних століть (від кіммерійців до антів приблизно одно тисячоліття!), відзначалися у загальному подібним моделем ранньоісторичної державної організації. В тому аспекті не бачимо об'єктивної причини сумніватися в державному характері міжплемінного союзу антів, коли в світі історичної науки говорять, а на сторінках наукових публікацій пишуть, про великодержаву скитів.[47]

До речі буде видвигнути суттєве для нас питання: чи існують об'єктивні підстави вважати союз антів південно-східньо-слов'янським, тобто ранньо-русько-українським прототипом державної організації Київської Руси? Звичайно, як уже сказано, до цього питання належить підходити обережно й безпристрасно, щоб з проблеми науково-

---

[45] M. Rostovtzeff, *Geschichte der alten Welt,* Band I, Leipzig, 1941, pag. 128—129 — говорить про могутню державу кіммерійців.

[46] *Reallexikon der Vorgeschichte*, Band XIII (Berlin, 1929), S. 61. Ростовцев перебільшив тут також поняття великодержави скитів.

[47] На того роду погляд натрапляємо також на сторінках совєтської історіографії.

студійного характеру не попасти в орбіту легкої публіцистики, навіяної дешево-патріотичною фразеологією. Поняття державної організації в усіх її варіянтах і на всіх етапах процесу її історичного розвитку в умовах осілого життя від ранньоісторичних, більш примітивних форм, аж до модерної державної організації нашої доби включає в собі три основні компоненти: територію, людський колектив, тобто населення, а на розвинутих етапах етногенетичного процесу етнос — нарід та провідну, правлячу верству. Відносно першого компоненту немає ніяких сумнівів, бо землі антського союзу покривалися з етнографічно русько-українською територією. Основна проблема лежить у об'єктивному, науково-дослідному розв'язанні справи другого компоненту — населення, тобто етнічного складу антського союзу. Це питання не таке аж складне, як складним зробили його (й дальше роблять на сучасному етапі дослідів!) ті дослідники, які або занадто проблематизують і замотують його непотрібно в лабіринті історично нереальних гіпотез, або підходять до нього з позицій суб'єктивно-національних інтересів. В науці були різні спроби ідентифікувати етнічну приналежність їх зі ширшим кругом іранського світу.[48] Деякі представники московсько-російської науки передреволюційної й післяреволюційної доби старалися й дальше стараються per fas et nefas пов'язувати антів з північно-східніми слов'янськими племенами, які стали етнічним зав'язком московського народу. Недавно висунено погляд (навіть не гіпотезу!) про можливість германського (ґотського) походження антів (?!), що таки зовсім відбігає від історично-реальних можливостей тодішніх етно-політичних відносин на території південно-східньої Европи, а в тому й України. Ми вже забрали голос у тій справі на сторінках «Українського Історика» та не вважаємо потрібним повторюватися.[49]

Антську проблематику треба ров'язувати в контексті цілого ранньоісторичного процесу з узглядненням документально-джерельних даних, а не обмежуватися до лінґвістично-етимологічних комбінацій на основі кількох назв. Спільним знаменником згаданих «теорій» і гіпотез є недоцінювання документально-джерельних даних і поверховне знання їх, або непоправний суб'єктивізм, диктований національно-політичними аспіраціями. Довголітній досвід на відтинку дослідів над питанням етнічного складу міжплемінного союзу антів повчає нас, що теорії й гіпотези відносно вияснення етнічного походження антів, основані на посередніх лінґвістично-етимологічних комбінаціях, обмежуються здебільша до спекулятивних міркувань і не виходять поза межі гіпотетичних здогадів. Бо ми не диспонуємо лінґвістичними реманентами мови антських племен та й сама назва антів до сьогодні остаточно не вияснена, а поодинокі варіянти тих виявнень так і залишаються у лябіринті гіпотез з матерії античної етноніміки. В науці висовувано погляд, що назва антів, можливо, слов'янського поход-

---

[48] Мішко - Домбровський, *Нарис...* (Вступ, стор. 43 і дальше).

[49] *Український Історик,* 1981.

ження, але на підставі новіших дослідів сучасні учені пов'язують цю назву радше з ірономовним світом. Мабуть прийдеться погодитися з тим, що назва антів так і залишиться у сфері гіпотетичних міркувань.[50]

Вправді не можна цілковито виключити можливостей, що якісь нововідкриті дані епіграфічного матеріялу могли б причинитися до остаточної розв'язки цього питання, але боюся, що це малоoправдані надії. Бо як від часів початкових археологічних розкопок ще з минулого століття нічого дотепер не найдено, що могло б посунути справу вияснення цього питання вперед, то тяжко надіятися на щось, що принесло б революційну зміну в аспекті дефінітивного вияснення питання назви антів. В кожному разі від часу нахідки найдавнішої згадки про антів з III ст. нашої ери на найденій у Керчі мармуровій плиті в списку босфорян, де поруч осіб різного етнічного походження находиться напис «ант», ми дотепер не находимо в епіграфічному матеріялі якихось видних слідів, які навели б нас на остаточну розв'язку, тобто виянення етнічної назви антів. Немає тих слідів ні в етноніміці, ні в топоніміці, ні в обширному матеріялі східньоевропейської, етногеографічної ономастики пізньо-античних і ранньо-середньовічних авторів. Але й той, найдений у Керчі, напис не всі дослідники однаково сприймають. І так, наприклад, М. Грушевський, який присвятив, порівнюючи, досить багато уваги антській проблематиці не лише в своїй капітальній історичній синтезі,[51] але і в окремій розвідці на сторінках «Записок НТШ»,[52] взяв під сумнів погляд, що в згаданому написі можна добачувати етнографічне означення. З другого боку до речі буде пригадати, що над Озівським морем жили поруч інших племен також і антські племена.[53] На тому терені була розвинена хліборобська культура й міжплемінні, живі як на той час, торговельні відносини, з участю протослов'янських племен. Отже, в світлі вищесказаного, поява антського імени в Керчі не була неможливою. Беручи під сумнів концепцію етнографічного значення згаданого напису в Керчі, М. Грушевський не спромігся на власну інтерпретацію згаданої нахідки й на власну концепцію в аспекті вияснення тої назви. Як сказано, немає сумніву, що антський союз не виринув нагло на ранньоісторичній арені, а поки він політично-мілітарно скристалізувався й оформився, мусіли існувати архаїчні фази процесу його визрівання. Саме до тих архаїчних фаз визрівання антського союзу можна б зачислити згаданий напис у Керчі.

Все ж таки, абстрагуючи від самої назви антів, кардинальною проблемою являється тут справа вияснення етнічного складу міжплемінного союзу антів, тобто, до якої етнічної групи, чи етнічних груп на-

---

50 Бо всі ті гіпотези лінґвістичного й історичного аспекту губляться у лябіринті здогадів і бракує їм вирішально-переконливих арґументів.

51 *Історія України- Руси,* т. І.

52 *Записки* НТШ, т. XXI, 1898.

53 І. М. Гапусенко, *цит. пр.,* стор. 22.

лежали анти. Джерельні дані, базовані на творах головно візантійських авторів-істориків, промовляють за приналежністю основного етнічного складу антів до південно-східнього ранньослов'янського світу, отже в дальшій консеквенції — до світу ранньо-русько-українських племен. До такого погляду схиляється Брайчевський[54] і інші. А науково-студійний сенс дослідника в парі зі знанням і розумінням етно-геополітичних відносин на фоні ранньоісторичного процесу південно-східньої Европи, а в тому й на території України, підказує, що до міжплемінного антського союзу належали, або принаймні ґравітували культурно й політично деякі вчасно осілі, або напів осілі іранські племінні групи. Це був час найбільш динамічних стадій великого й бурхливого переселення народів, коли всі автохтонні й недавно осілі племена без огляду на етнічне походження були примушені етнополітичними обставинами об'єднуватися разом у спільних дефензивних змаганнях з метою збереження себе від винищення. Підбивши скитів, сарматські племена з наддонських областей подалися на Захід і, наблизившися до автохтонно-хліборобських, протослов'янських племен, стали їхніми сусідами, а згодом і завойовниками, На місце давнього політично-географічного поняття Скитії виросло нове поняття — Сарматія. Аналогічно до скитів, які почали осідати компактними масами в другій половині IV століття до нашої ери,[55] деякі сарматські племінні групи почали також піддаватися вищому від номадного стилеві осілого життя, ґравітуючи тим самим соціо-культурно, а в дальшій консеквенції до певної міри й політично до південно-східніх протослов'ян. Коли взяти до уваги факт, що сарматські експансивні рухи з лівобережних областей Дону в напрямі Заходу прибрали на силі в II ст. до нашої ери, то до II-III ст. нашої ери (тобто приблизно чотири століття) був час, щоб деякі їхні племінні групи при конфронтації з осілим життям автохтонно-хліборобських, протослов'янських племен, покинули кочовий спосіб і перейшли на вигідніший шлях осілого життя. Якраз ті племінні групи давніших сарматських кочовиків, які піддалися поступовому процесові переходу на осілий спосіб життя, ставали силою соціо-економічно-культурних, а в дальшому й політичних факторів, природними союзниками, а в дальшому найправдоподібніше й контраґентами політично-мілітарно-державного, міжплемінного союзу антів в цілі спільної оборони перед зростаючими чимраз більше на силі номадами доби мандрівки народів. Є підстави припускати, що ті сарматські племінні групи, які жили на півдні лісостепової полоси, піддалися процесові слов'янської асиміляції. Про це свідчать кургани біля с. Кантемирівки, Полтавської області, де при похованнях, згідно зі сарматським ритуалом, знайдено речі, що належать до черняхівської культури,[56] яка мала би бути од-

---

[54] М. Ю. Брайчевський, «Антський період в історії східніх сло'ян», *Археологія,* т. VII (1952) вважає, що «є всі підстави називати цей період (II-VII ст. н.е.) в історії східних слов'ян антським періодом».

[55] M. Ebert, *Südrussland im Altertum,* Bonn und Leipzig, 1921, S. 101.

[56] *Нариси Стародавньої Історії Української РСР,* стор. 242.

ним з компонентів ранньослов'янської культури. Крім того до речі буде пригадати, що сарматські племена входили в контакт з причорноморськими колоніями, брали участь у місцевих торговельних відносинах та (головно сарматська верхівка), приймали вищі форми культурного життя. Аналогічно до попередньої скитської верхівки сарматська вехівка толерувала автохтонно-хліборобські племена, які постачали як грецьким колоніям, так і іранським завойовникам сільсько-господарські продукти. Поняття «сарматизації» південно-східньої Европи, яке підносять деякі історики Заходу, треба розуміти в політичному сенсі, тобто, що сармати опанували дану територію, а не так, що вони тотально винищували населення завойованої території.[57] Поняття «сарматизації уже давно висвітлене Грушевським та іншими дослідниками, які підійшли до даного питання з позицій ранньоісторичного реалізму. Назва «Сарматія», яка заступила старшу назву «Скитія», мала політичний, а згодом лише географічний характер, а не етнічний.

Як бачимо з вище наведеного, в етно-культурно-політичній атмосфері протослов'яно-іранських взаємовідносин від доби скитів аж до сарматів включно питання ґравітації деяких, головно осілих іранських племінних груп до протослов'ян, а дальше антського союзу, може мати реально-ранньоісторичні підстави. В тому аспекті можна говорити про таку чи іншу участь іранських осілих, чи навіть напівосілих, племінних груп у антському союзі чи то в формі безпосередньої участи, чи лише в характері сталих союзників. Але головні маси міжплемінного союзу антів були південно-східні слов'яни, що підтверджують джерельні дані. Перш за все льокалізування антів на етнографічно русько-українській території промовляє за їхнім слов'янським походженням, бо замешкані антами землі покривалися з територією південно-східніх ранніх слов'ян, предків пізніших літописних русько-українських племен. Згідно з реляцією Йордана анти, яких він вважає найхоробрішими з-поміж слов'ян, мали жити вздовж північного узбережжя Понту, тобто Чорного моря, на просторах від Дністра до Дніпра. Подане Йорданом територіяльне означення батьківщини антів доповнює Прокопій Кесарійський, згідно з поглядом якого землі антів мали простягатися аж до Меотиди, тобто до Озівського моря на сході. Згідно з його реляцією — на місці колишніх кіммерійців жили там, тобто в приозівських степах, утигури, а на північ від них простягалися безчисленні племена антів.[58] До речі буде пригадати, що на пізнішій території антів жили давніше — згідно з

[57] М. Грушевський заперечує такий погляд — Ol. Dombrovskyj, „Bereicherung der Forschungen über die Frühgeschichte der Ukraine durch Mychajlo Serhijovyč Hruševskyj", *Наукові Записки УВУ,* ч. 3 (Мюнхен, 1959), стор. 55.

[58] І. М. Гапусенко, стор. 22.

Згадані «безчисленні племена антів» були нащадками давніх автохтонів-хліборобів з доби Геродотової Скитії, які з бігом століть розрослися і в обличчі наступаючої небезпеки номадів почали організуватися у міжплемінний союз.

оповіданням Геродота (IV, 17) — хліборобські племена, алізони й калліпіди, а дещо дальше на північ від них скити-орачі, яких деякі дослідники схильні зачисляти до протослов'янських племен доби Геродотової Скитії. Звичайно, в світі науки були й є різні погляди на етнічне ідентифікування згаданих племен.[59]

Представники німецької науки більше «обережні» в аспекті утотожнення згаданих племен зі слов'янським світом (можливо з позицій підсвідомо германофільських тенденцій). На підставі реляції Геродота деякі дослідники схильні вважати особливо скитів-орачів приналежними до протослов'янських племен.[60] Те саме відноситься до неврів, які, як видається, пов'язані своїми етнографічними властивостями зі слов'янськими віруваннями у вовкулаків. Рибаков[61] схильний ідентифікувати скилів-орачів і скитів-хліборобів Геродота з племенем бористенітів, які замешкували правобережжя Дніпра. Взагалі Рибаков вважає праслов'янами ті хліборобські племена, які жили в придністрянсько-придніпрянській полосі лісостепу. Одне, що можна закинути Рибакову, це його майже беззастережне довір'я до Геродотових реляцій та поширювання засягу автопсії «батька історії» на терени, яких Геродот правдоподібно не бачив, а лише чув про них від причорноморських греків. В процесі демографічних змін та племінноетнічного розвитку від доби Геродотової Скитії до початкових століть нашої ери згадані протослов'янські племена мали відносно багато часу розростися та розвинутися у соціо-економічно-культурному й племінно-політичному аспекті. То були, як сказано, осілі хліборобські племена, автохтони, які перебували на даній території з діда-прадіда від найдавніших часів, пов'язані історично й побутово-традиційними вузлами з колишніми нащадками трипільських племен. Аналіза Геродотової реляції про неврів виказує особливо архаїчні фолкльорнотрадиційні вузли з праслов'янством. Такий погляд обстоює Нейхардт,[62] а дальше Нідерле,[63] Фасмер,[64] Лер-Сплавіньскі,[65] Неуступни[66] й інші.[67]

---

[59] А. И. Доватур, Д. П. Каллистов, И. А. Шишова, *Народы нашей страны в «Истории» Геродота,* Москва, 1982 — тут маємо перегляд літератури предмету й зреферовані погляди поодиноких авторів.

[60] А. А. Нейхардт, *Скифский рассказ Геродота в отечественной историографии,* Ленинград, 1982, стор. 104—105.

[61] Б. А. Рыбаков, *Геродотова Скифия,* Москва, 1979, стор. 109—110. Подібний погляд мав А. А. Спицын.

[62] Нейхардт, стор. 120.

[63] L. Niederle, *Slovanské Starožitnosti, Dil I, Svázek I,* v Praze, 1902.
L. Niederle, *Rukověť slovanské archeologie,* v Praze, 1931.
L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave,* t. I, Paris, 1923.

[64] M. Vasmer, „Kritisches und Antikritisches zur neuerer slavischen Etymologie", *Rocznik Sławistyczny,* t. VI, Kraków, 1913.

[65] T. Lehr-Spławiński, *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian,* Poznań, 1946.

[66] J. Neustupný, *Pravěk lidstva,* Praha, 1946.

[67] На загал усі слов'янські дослідники, а відтак і неслов'янські.

Ми також прихиляємося до того погляду.[68]

Згадані племена-автохтони не залишили своїх прадідних земель, були добровільно прив'язані до ріллі та корилися кіммерійським, скитським і сарматським завойовникам за питому автохтонові-хліборобові ціну задержання своєї території та за соціо-економічно-побутовий, а дальше й етно-політичний процес вростання у землю своїх предків. Говорячи мітологічним стилем, вони виросли «з під землі» своєї споконвічної території й бажали залишитися на ній. Кочові орди проходили через ту територію, вирізувалися взаємно й зникали з бігом часу з лиця прото-русько-української землі, а вони залишалися, вигоювали свої рани й задержували стан свого територіяльного посідання, перебраного від своїх предків. Це реальна історична дійсність ранньоісторичного, автохтонно-хліборобського населення території України. З бігом часу вони визрівали в племінно-етно-політичному аспекті, їхній територіяльний патріотизм збагачувався поступово зростаючим поняттям спільних, міжплемінних інтересів і солідарности та етно-психологічними факторами почуття історично-культурно-традиційного пов'язання на спільній території зі спільною судьбою у житті й діяльности сучасних їм і майбутніх поколінь. Бурхливі часи зростаючого кочування в перших століттях нашої ери диктували їм творення міжплемінних форм політично-військової організації й так визрівав міжплемінний, політично-військовий союз південно-східніх протослов'ян, куди вливалися поволі поодинокі племена. Так, приблизно, можна уявити собі генезу й ранні стадії визрівання антського союзу на тлі тодішніх ранньоісторичних, етно-геополітичних відносин у південно-східній Европі, тобто на території України. Отже й нащадки згаданих вище хліборобських племен Геродотової Скитії, які жили на пізнішій території антів, а також, можливо, й інші племена протослов'янського походження мусіли правдоподібно влитися в русло дозріваючого міжплемінного союзу антів.

Від доби хліборобських племен Геродотової Скитії до доби генези антського союзу минуло приблизно 7-8 століть, тобто доволі часу на те, щоб протослов'яни розрослися і чисельно й в територіяльному аспекті. Вістка про «безчисленні племена антів» Прокопія Кесарійського покривається з іншими місцями візантійських джерел, згідно з якими анти атакували противника великими масами легко озброєних військових з'єднань. Це нагадує воєнну тактику слов'ян. Поруч того до речі буде наголосити, що в візантійських джерелах згадуються паралельно анти й склавени, як виходить з контексту, споріднені між

[68] Схиляємося до погляду Грушевського, що концепцію слов'янського походження неврів треба розглядати не лише з позицій лінґвістики (слов'янський пень нур — нурська земля) та слов'янської віри у вовкулаків, але й в аспекті географічного положення неврів, бо відповідає теорії льокалізування слов'янської прабатьківщини. Ол. Домбровський, «Геродотова Скитія в Історії України-Руси М. Грушевського», *Український Історик,* ч. 17—20, 1968, стор. 63—64.

собою спільним слов'янським походженням племена. Дальше Прокопій каже, що обидва народи (тобто племена склавенів і антів) говорять одною, нечувано варварською мовою, а зовнішнім виглядом не відрізняються між собою: отже, всі вони високі й сильної будови тіла та русяві. До того ж вони не люблять чинити зла й відзначаються простотою звичаїв. Відносно їхньої племінної організації Прокопій каже, що склавени й анти не підпорядковані владі одної людини, а віддавна живуть в народоправстві й тому вирішують завжди всі справи на загальному вічу. Ми вже згадували про підручник военної тактики, «Стратегікон», візантійського автора, Псевдо-Маврикія, де він описує життя й характер антів та радить використовувати слабі сторони міжплемінного союзу антів у боротьбі з ними.

Ось головніші думки зі згаданого твору Псевдо-Маврикія, що відносяться до характеристики антських племен як у побутово-культурному, так і політичному та етнопсихологічному аспекті: автор подає до відома перш за все те, що племена склавенів і антів відзначаються подібним способом життя й діяльности та подібними рисами вдачі. Вони звикли до свободи й тому тяжко їх поневолити, особливо на їхній території. Стосовно гостей вони ввічливі й гостинні. Займаються скотарством та хліборобством. Живуть по лісах, серед рік і болот. Живуть з грабежів (автор напевно має на думці напади слов'ян на придунайські провінції візантійської імперії), при чому влаштовують напади на своїх ворогів у лісистих і недоступних місцях, послуговуються хитрощами военної техніки. Вони легко озброєні, вживають короткі списи та дерев'яні луки зі затроеними стрілами. Вказуючи на їхню анархічну вдачу, Псевдо-Маврикій каже, що вони не звикли битися в згущених рядах, але погляд автора «Стратегікону» не відповідає цілковито правді, бо в умовах лісистих і недоступних місць боротьба у згущених лавах неможлива. Коли ж заходила потреба боротися на відкритих і доступних місцях, тоді слов'яни, а в тому й анти, йшли до бою згущеними рядами. Псевдо-Маврикій представляє їх, тобто склавенів і антів, як етно-психологічний тип зі сильно розвиненим індивідуалізмом, тобто між ними бувають часто різниці думок, а в наслідок того й порізнення, при чому одні не хочуть поступитися другим. Згадуючи про те, що в них є багато ворогуючих між собою королів (тобто племінних начальників), автор «Стратегікону» радить використовувати те при веденні візантійської політики в відношенні до склавенів і антів, тобто толерувати й протеґувати одних, а з іншими воювати, чи нацьковувати одних проти одних в дусі старої римської політики divide et impera. Вже саме зіставлювання склавенів з антами, а дальше — опис їхнього життя, способу воювання, деяких рис соціо-політичного аспекту та вдачі доводить слов'янське походження антських племен, предків пізніших русько-українських племен. Деякі елементи тої вдачі так і залишилися в житті слов'янського світу, а перш за все на дні русько-української душі, яку антропогеографічні й геополітичні фактори вирізьблювали довгими століттями

До речі буде порушити ще питання фолкльорного матеріялу, характерного для релігійних вірувань антів. У своїй згадці про склавенів і антів Прокопій Кесарійський каже, що вони вірили в одного бога, творця громів і пана всього світу, якому жертвували волів і всі інші жертовні звірята. У протилежність до деяких інших народів вони не визнавали ніякої судьби, чи фатуму з його непереможною силою над людьми. Будьякі життьові труднощі, небезпеки й загрозу втрати життя вони намагалися усунути й тим самим врятувати себе при допомозі складання обітниць, тобто, що в разі уникнення нещастя вони з вдячности принесуть богам жертву. Склавени й анти почитали ріки, німфи, тобто русалки, й духів (культ предків) та приносили їм жетви, а під час складання тих жертв ворожили про майбутнє. У згадці Прокопія про бога — творця громів і володаря всього світу можна з усією імовірністю добачувати прототип найвищого божества громів і блискавок, почитаного пізніше літописними русько-українськими племенами — Перуна. Очевидно, крім нього мусіли існувати ще й інші, другорядні боги, але Прокопій не згадує про них. Отже релігійні вірування склавенів і антів мали найправдоподібніше натуралістично-аґрикультурний характер.[69] Правда, в описі Прокопія натрапляємо лише на натуралістичні мотиви релігійних вірувань, але тому, що анти були хліборобськими племенами, їхні вірування мусіли мати мотиви аґрикультурного характеру, а можливо — й скотарського, аналогічно до світу релігійних вірувань пізніших русько-українських племен. Трактуючи антів і склавенів як племена того самого, отже слов'янського, походження, Прокопій каже, що як склавени, так і анти мали від давніх часів одне ім'я, бо і тих, і тих називано спорами, тобто тими, які живуть у розсіянні на їхній території — розсіяним способом будови їхніх поселень. З вище наведеного наглядно бачимо, що аналіза етнографічного матеріялу про антів у контексті тодішнього слов'янського світу Сходу й Заходу (анти-склавени) промовляє за поглядом пов'язання їх з південно-східнім слов'янським світом, який у процесі свого соціо-племінно-етнічного, психо-культурного й в кінці політичного визрівання прийняв етногенетичне обличчя літописних русько-українських племен. До речі буде підкреслити той факт, що в поданому вище етнографічному матеріялі, який відноситься до антів, не находимо ніяких виразніших слідів іранізму. Це могло б свідчити, що іранська участь у міжплемінному союзі антів була, порівнюючи, незначна. Можливо, що при слов'янському етнічному складі міжплемінного союзу антів іранські осілі й напів осілі племінні групи були радше союзниками, які більше чи менше помагали антам щойно в часі воєнних дій. При тому деякі визначніші іранці або представники інших етнічних груп могли займати якісь становища в політично-військовій організації антського союзу. У згаданому етнографічному матеріялі не подибуємо ніяких більш

[69] Ол. Домбровський, «Релігійні вірування праукраїнських автохтонів», *Analecta OSBM,* vol. VIII, fasc. 1—4 (Romae, 1973).

замітних слідів інших етнічних, неслов'янських груп. Принайменше мікроаналіза джерельного тексту не виявляє нічого подібного. Цей факт скріплює лише погляд, що етнічний склад міжплемінного союзу антів був у своїй масі слов'янський.

Підсумовуючи вище сказане, до речі буде наголосити такі основні тези з дослідів над антською проблематикою:

Територія антів покривалася з етнографічно українськими землями. Міжплемінний, політично-військово-державний союз антів визрівав на початку першого тисячоліття нашої ери в ранньоісторичному підсонні антропогеографічних, економічно-соціо-психокультурних і геополітичних факторів української території при діянні впливів евразійського територіяльного масиву в початкових і дальших стадіях доби великого переселення народів. Аналіза етнографічно-фолкльорного матеріялу антів доводить їхній слов'янський характер. Самий факт, що візантійські автори пов'язують антів зі склавенами, включно з аспектом мови й старшої спільної назви, промовляє також за слов'янським походженням антів у їхній масі. Факт приязних відносин і мирної співпраці антів зі склавенами та їхніх спільних виступів під час воєнних дій може свідчити про етнічну спорідненість між ними. На підставі вище сказаного логіка історичних фактів у контексті тодішніх ранньоісторичних явищ, подій і фактів та на фоні цілого знаного нам процесу розвитку складного антського феномену на протязі кількох століть промовляє за тим, що антські племена в своїй компактній масі були південно-східніми слов'янами, а в дальшій консеквенції — безпосередніми предками русько-українських племен з доби початкових етапів виникнення Київської Руси.[70]

І в кінці представлене фраґментарно в джерельних даних племінно-політично-військове життя антів не покривається з таким же життям сарматів, германів, чи інших неслов'янських племінно-етнічних груп, що перебували тоді в східній, чи середній Европі. Змальовані фраґментарно тодішніми авторами політично-військові й етнічні властивості антського союзу виявляють типово слов'янський характер, отже племінний індивідуалізм та незгоди між племінними начальниками з виявом відосередніх тенденцій, слов'янський характер воєнної тактики та наголошений Прокопієм факт, що племена склавенів і антів не підчиняються владі одної людини, але живуть у народоправстві, тобто вирішують свої справи на вічах. Отже в загальному поданий слов'янський спосіб громадсько-політичного життя. Поза тим суб'єктивне, радше неприхильне становище Йордана, прихильника ґотів і звеличника Германаріха, в його описі слов'ян, а в тому й антів, яких він мимо всього називає найхоробрішими серед слов'ян, також промовляє за тим, що він, у протилежність до своїх симпатій до ґотів, виявляє неприхильність до другої сторони, отже до слов'ян-антів, відчуваючи різницю між ними, тобто ґотами й антами, в

[70] Ол. Домбровський, «Ранньоісторичні передумови постання Київської Руси», *Український Історик,* ч. 53—54, 1977.

етнічному розумінні. Отже етно-психологічний чинник у згадках Йордана про антів також промовляє посередньо за їхньою приналежністю до слов'янського світу. На підставі цілого контексту реляцій Йордана можна припускати, що він показав би більше симпатій до антів, коли б вони були етнічно пов'язані з ґотами. Той же Йордан говорить про спільність кровного походження племен, які мають три племінні назви: венеди, анти й склавени.

Міжплемінний політично-військовий союз антів ранньоісторичного федералістичного характеру виявив у цілій повноті нагромаджений довгими століттями соціо-етно-біологічний потенціял та громадсько-політичний досвід у маштабі міжплемінних зв'язків і співпраці в умовах спільної долі та історичної традиції, які визрівали в історично-територіяльному резервуарі довговікового етногенетичного процесу пра- й ранньо-русько-українського автохтонізму від кам'яної епохи, головно від доби Трипілля,[71] а відтак через нащадків трипільців, автохтонно-хліборобських, протослов'янських племен доби Геродотової Скитії й дальших століть аж до порога нашої ери. Бо південно-східні протослов'янські племена множилися й розросталися (тому «безчисленні племена антів» у Прокопія Кесарійського) в добі кіммеро-скито-сарматського панування, а коли наступив особливо бурхливий час перших виявів великого переселення народів, згаданий міжплемінний потенціял виявився в антському союзі як вислід племінноетнічного інстинкту самооборони й протинаступу. Summa summarum того потенціялу й племінно-політичного досвіду влилася в русло пливучого протягом кількох століть життя антських племен і діяльности політично-військового союзу на довговіковому тлі діяння етногенетичного процесу як неповторний феномен виявів ранньоісторичного життя прото-русько-українських автохтонів-хліборобів. Генетичне коріння суспільства антського союзу сягає до праісторії, а продовжується після поступового розпаду того союзу в суспільстві Київської Руси, з яким органічно пов'язані дальші покоління українства. Зактивізований спільними міжплемінними зусиллями політично-військово-державний вклад антського союзу в скарбницю ранньої історії на території України став заборолом збереження етно-біологічної субстанції прото-русько-українського автохтонства в добі етно-політичних катаклізмів мандрівки народів та джерелом збагачення державнотворчого досвіду, який завершився згодом у державній організації Київської Руси.

В археологічному аспекті час існування антського союзу покривається хронологічно й на загал територіяльно з пам'ятниками культури полів поховань черняхівського типу.[72] Генезу культури полів поховань черняхівського типу можна класти вже десь на другу по-

---

[71] Н. С. Державин, «Об этногенезе древнейших народов днепровско-дунайского бассейна», *Вестник Древней Истории,* I, (1939).

[72] І. Г. Шовкопляс, *Археологічні дослідження на Україні (1917—1957),* Київ, 1957, стор. 265, 274.

ловину, або кінець II ст. нашої ери, а її кінцеві фази збереження могли сягати VI ст.[73] В загальному час існування антського союзу кладуть, як уже сказано, на добу IV-VI і початок VII ст., але коли взяти до уваги назву «ант» в епіграфічному матеріялі з III ст., то перші фази організаційного процесу антського союзу можна би гіпотетично в'язати з II-III ст. Самий факт, що візантійські джерела перестають згадувати про антів на початку VII ст. також не означає, що якраз тоді антський союз перестав існувати. Він міг існувати й — по всяким правдоподібностям — існував ще в середині VII ст., а може ще дальше,[74] але обезсилений у війнах, головно з аварами, перестав бути грізним для Візантії. І тому саме ромеї перестали ним цікавитися. Коли ж узяти до уваги територіяльний аспект проблеми, то згідно з візантійськими джерелами (Йордан, Прокопій Кесарійський) територія антів находилася на просторах від придунайських областей і Дністра аж по Дніпро й дальше до областей Озівського моря, отже терени Середнього Подніпров'я, Побужжя, Подністров'я аж до прикарпатської полоси, що покривається з нахідками пам'яток культури полів поховань черняхівського типу.[75] Позатим подані джерелами деякі подробиці з життя, побуту й культури антів покриваються з даними археологічних досліджень, напр., побудова житлових приміщень з їхнім топографічним положенням, густе заселення території, а крім того хліборобський спосіб життя,[76] характерний південно-східньо-слов'янським племенам, предкам пізніших літописних русько-українських племен.

---

[73] *Нариси Стародавньої Історії Української РСР*, стор. 327. — Автор каже, що культура полів поховань черняхівського типу існувала в I-II ст. н.е., а «ряд фактів свідчить про її збереження ще в V-VI ст. н.е.». Автор тим самим стверджує, що час існування згаданої культури не покривається з часом перебування ґотів у Північному Причорномор'ї. Дивись також стор. 328, 329.

С. П. Пачкова, *Господарство східно-слов'янських племен на рубежі нашої ери*, Київ, 1974, стор. 132 — наголошує той факт, що у племен черняхівської культури землеробство займало центральне місце у системі господарства.

А. Т. Сміленко, *Слов'яни та їх сусіди в степовому Подніпров'ї (II-XIII ст.)*, Київ, 1975, стор. 59 — бачить зв'язок між черняхівською культурою та слов'янською VI-VII ст.

В. Д. Баран, *Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю*, Київ, 1972, стор. 4—5, 140—142.

[74] В контексті ранньоісторичних явищ, подій і фактів є підстави пов'язувати ранньоісторично-древний Київ з антами. Брайчевський, Баран, Сміленко й інші схильні пов'язувати добу антів з пізнішою слов'янською добою VII-VIII ст.

[75] *Нариси Стародавньої Історії Української РСР*, стор. 329.

[76] Сміленко. *цит, пр.*, стор. 65. — Спадковість між пам'ятками середини I тисячоліття н.е. і слов'янськими VI-VII ст., що простежується за археологічними матеріялами, підтверджується висновками антропологів. Антропологічними дослідженнями фіксується близькість доліхокранного вузько-

Поставлення антської проблематики в центрі уваги дослідника ранньої історії Руси-України та виявлення вітального значення політично-військового потенціялу й досвіду антського союзу для пізнішого державнотворчого почину в процесі виникання й організації Київської Руси дає належну відсіч представникам норманської і неонорманської теорії, доводячи її проблематичну наукову вартість у світлі реальних соціо-етно-культурних і політичних можливостей тодішніх міжплемінно-провідних кругів автохтонно-хліборобського населення української території. Виникнення політично-військового, міжплемінного союзу антів, тобто на тодішній час антської державности, являється ранньоісторичним прецеденсом у тому розумінні, що так, як згаданий союз, так і згодом державна організація Київської Руси являється в основному продуктом льокальних політично-державнотворчих сил, а не імпортованим чужими чинниками на русько-український ґрунт, як думають норманісти й неонормаиісти.

Поглиблення антської проблематики суґерує нову схему ранньої історії Руси-України, оперту перш за все на дослідах слідів автохтонного населення[77] етнографічно (і історично!) української території в його етногенетичному процесі — пра- й ранньоісторичних предків русько-української спільноти, а в тому й перших починів державної організації на території України.

лицього антропологічного типу черняхівців до мезо-доліхокранного вузьколицього антропологічного типу слов'ян Середнього Подніпров'я (полян), що приводить до висновку про участь черняхівських племен у формуванні слов'ян Середнього Подніпров'я. Також стор. 66. — Наведені відомості писемних джерел дають підставу пов'язувати з ранніми антами кінця IV ст. пізні черняхівські пам'ятки, оскільки їх територія збігається з територією антів.

[77] Ол. Домбровський, «Нова схема ранньої історії Руси-України», *Український Історик,* ч. 65—68, 1980.

Тома М. Приймак

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЄКТ М. ГРУШЕВСЬКОГО З 1905 РОКУ

М. Грушевський відогравав важливу ролю у політичному житті. Він був дорадником і критиком політиків і суспільно-громадських діячів різних напрямків. Наприкінці минулого століття він був співорганізатором галицької «Української Національно-демократичної партії». У 1905 році він брав участь в організації українського парляме.т.арного клюбу в російській державній Думі. Протягом наступних років він став широко відомим поборником федеральної децентралізації російської імперії. Під час великої революції 1917—18 років його негайно обрано головою революційного українського парляменту — Центральної Ради і він пробував безпосередньо ввести в життя свої думки про національність, демократію і федералізм.[1]

Політичні переконання Грушевського розвивалися в традиції українського національного руху 19-го стол. Ці традиції поєднували національне пробудження з народолюбством, федералізм з демократією і ставили їх у зв'язок із загальною вірою в благотворні впливи розвитку і освіти.[2] Поширення освіти пов'язували з читанням і писанням рідною мовою і поєднували з розвитком народної літератури. Це ствердив сам Грушевський у 1898 році, коли він хвалив політичну та літературну діяльність свого близького співробітника Івана Франка, а ця

---

[1] Роля Грушевського в українській революції стала після 1920-х років спірною, коли загострилися ідеї націоналізму, а такі ідеологи як Дмитро Донцов обвинуватили історика в наївному народолюбстві, яке не сприяло створенню суверенної української національної держави. Питанню ролі Грушевського в політиці присвячена моя стаття «Mykhailo Hrushevsky: Populist or Statist?» *Journal of Ukrainian Studies,* No. 10 (Toronto, 1981), pp. 65—78.

[2] Дотепер немає докладної загальної історії українського національного руху в 19 стол. Короткі огляди подали В. Дорошенко, ***Українство в Росії.*** Новійші часи, Відень 1916. 115 стор., а щодо Галичини найновіший огляд І. Л. Рудницького, «The Ukrainians in Galicia Under Austrian Rule», in *Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia.* Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 1982, pp. 23—67. Див. теж, Я. Оршан, *Розвиток української політичної думки за сто літ* (Начерк курсу). *Альманах: Ідея в наступі.* Лондон, Українське Інформаційне Бюро, 1938, стор. 63—109.

діяльність, на його думку, належала до героїчної епохи українсько-руської національної, культурної та прогресивної ідеї.[3]

За ранніх років Грушевський не мав ясної політичної програми, згідно з якою можна було б вимірювати його народолюбство чи федералізм. Однак уже дуже рано в житті Грушевський ознайомився з всеслов'янськими ідеалами Кирило-методіївських братчиків, які були міродатними в початковій фазі українського національного пробудження і він почав брати участь в українському письменстві. В київському університеті він вчився в історика Володимира Антоновича, який був передовою постаттю в народному русі, а поряд з тим прихильником французького теоретика федералізму П'єра Прюдона. Протягом цих ранніх років в наддніпрянській Україні М. Грушевський, як і його учитель В. Антонович, стояв осторонь революційної політичної діяльности, а займався передусім культурницькою працею. Щойно переїхавши в Галичину, він, використовуючи відносну свободу австро-угорської системи, мав змогу ясніше висловити свої політичні ідеї.[4] Свою першу ясну заяву в справі політичного вірую склав Грушевський 1899 року, коли він взяв участь у створенні «Української Національно-демократичної партії». Ця галицька партія сприяла політичній незалежності цілого українсько-руського народу, а водночас — об'єднанню всіх українських земель під австрійським пануванням і виборенню для них національної автономії. Партія підтримувала також тих наддніпрянських українців, які домагалися перебудови російської імперії в федеральну і конституційну країну.[5]

На початку 20 століття до основних ідей російського «руху визволення», який виступав проти царської автократії, не належала думка про децентралізацію на федеративних основах. У той час як реформатори в роді Д. Н. Шипова обстоювали поширення земства як форми місцевого самоврядування і створення національної асамблеї як дорадчого органу, то керівники ліберального руху (Петр Струве і Павел Мілюков) зосереджували свою увагу на конституційному проекті, який ґарантував би громадські вольності та юридичну законність. Усі ці російські діячі відкидали цілковито ідею федералізму. Так, наприклад, на паризькій конференції російських опозиційних партій, яка відбулася в вересні 1904 року, Струве відкинув принцип федералізму і готовий був визнати певні автономні конституційні права лише Фінляндії і Польщі. (Протягом декількох наступних років Струве перетворився у одного з найвиразніших російських ліберальних кри-

[3] О. Маковей, «Ювілей 25-літньої літературної діяльности Івана Франка», Л-НВ, IV/Львів 1898, стор. 119—122 і А. Крушельницький, Іван Франко, Коломия, стор. 5—8.

[4] Про молоді роки Грушевського в моїй дисертації, «*Mykhailo Hrushevsky and the Politics of National Culture*», pp. 1—31.

[5] Програму партії вперше опубліковано в *Ділі* (Львів), ч. 281, 28 грудня 1899: «Народна програма». Ролю Грушевського в створенні Національно-демократичної партії я докладно з'ясував у «*Mykhailo Hrushevsky and the Politics of National Culture*», pp. 77—84.

тиків українського національного руху). Мілюков також не хотів мати нічого спільного з федералізмом і відкидав навіть дуже обмежені пропозиції Струве в національному питанні.[6]

Справжніх прихильників децентралізації серед російських лібералів було дуже мало. Таким був, наприклад, професор права московського університету Степан Фортунатов — прихильник американського федералізму, або Максим Ковалевський, який зосереджував свою увагу на поширення повноважень земства і обороняв автономні права «історичних» національних територій, до яких він зараховував, наприклад, Фінляндію і свою батьківщину Україну.[7]

Грушевський був, очевидно, свідомий цього підходу російських лібералів, включаючи незначну меншість тих, які виявляли еластичність у національному питанні. Весною 1903 року він навіть викладав у «Вільному російському університеті», заснованому Ковалевським рік перед тим у Парижі.[8] Однак, щойно наступного 1904 року з приходом «політичної весни» нового царського міністра внутрішніх справ П. Д. Святополка-Мірського Грушевський включився в загальне обговорення національного питання і децентралізації російської держави.

Спершу Грушевський написав «гарячого й гострого» листа новому міністрові з наріканням на заборону друкування книжок українською мовою. Він отримав дозвіл надрукувати декілька своїх праць, включно з багатотомовою Історією України-Руси та з важливою статтею «Звичайна схема ‚русской истории' й справа раціонального укладу історії східнього слов'янства». Після цього спеціяльна комісія Академії Наук на чолі з академіками А. А. Шахматовим і Федором Коршем

---

[6] Про паризьку нараду, див. George Fischer, *Russian Liberalism* (Cambridge, Mass., 1958), pp. 169—170; Richard Pipes, Struve: *Liberal on the Left 1870-1905* (Cambridge, Mass., 1970), pp. 363—366. Навіть «народника», російського письменника В. Короленка, який відкидав федералізм і обмежував свої українські симпатії поширенням системи земства О. Лотоцький в *Сторінках минулого,* тт. 4 (Варшава 1932-1939), II, стор. 443—450 назвав двоєдушним. З російських партій лише соціялісти-революціонери підтримували «організацію взаємин між народами на федеративній базі, оскільки це можливо». (Проєкт програми, 5 травня 1904 р.).

[7] Загально про Фортунатова і Ковалевського в Max M. Laserson, *The American Impact on Russia 1784—1917: Diplomatic and Ideological* (New York: Collier Books, 1962), pp. 459—461, 466—473. Ковалевський як прихильник української автономії у О. Лотоцького, *Сторінки минулого,* II, 454—456 і Я. Д. Ісаєвич, «М. М. Ковалевський і Україна». *Український Історичний Журнал,* ч. 48 (Київ 1966), стор. 135—137.

[8] М. Грушевський, *Автобіографія.* Торонто, Союз Українських Студентів Канади, 1965, стр. 11—12 і замітка в *Літературно-Науковому Вістнику,* XXII (1903), стор. 224. Ю. С. Воробева, «Русская висшая школа общественных наук в Париже». *Исторические записки,* т. СУII (Москва 1982), стор. 333—334.

подала рекомендацію скасувати заборону друкування українських книжок.[9]

Однак реформи Святополка-Мірського не усунули опозиції до самодержавного режиму Миколи II. На початку 1905 р. стало ясно, що треба здійснити основні зміни, бо інакше настане повний хаос. У цей час, у березні 1905 р., Грушевський включився у загальне обговорення конституційного питання в Росії. З одного боку він виступає реформатором, який хоче усунути панування деспотичної бюрократії і підтримати загальний рух до громадської свободи. Він захоплювався тим, що російське бюрократично-політичне самодержавство, яке ще декілька місяців тому почувало таку силу, що ніхто не міг до нього дотокнутися «валиться на наших очах» і дійшов до висновку, що думка про відбудову Росії на вільній і раціональнішій базі перейшла з сфери теорії та далеких майбутніх можливостей у головну турботу, яка притягає увагу не лише громадян Росії, але «й цілого цивілізованого світа».[10]

З другого боку Грушевський хотів запобігти тому, щоб прихильники українського руху не облишили національної справи в ім'я загального проґресу до загальних вольностей і законности. Михайло Сергійович хотів уникнути повторення 1870-х і 1880-х років, коли, як він твердив, прихильники національного руху обмежилися проповідуванням обережного культурного українства і спричинилися до того, що найактивніші українські елементи відійшли від національної справи і приєдналися до терористичного революційного руху. Ба щобільше, він уважав, що якщо «українофіли» й далі займатимуться археологією чи культурництвом, то це може довести до того, що поляки, фіни та кавказькі народи здобудуть собі автономію, а інші народи і далі залишатимуться під зміцненою гегемонією росіян. Грушевський ужавав, що подібне вже насправді сталося з русинами в Австро-угорщині. Він уважав це найбільшою трагедією, якби таке саме сталося в Росії. На його думку настав слушний час і він вимагав, щоб українство в Росії вийшло поза межі етнографічної народности. Воно мусить стати політичною і економічною силою та почати організувати українське суспільство як націю.[11]

---

[9] Грушевський, *Автобіографія,* стор. 12—13; Лотоцький, *Сторінки минулого,* II, стор. 348—381. Величезне значення, яке українці приділили цьому меморіялу Академії Наук видно з того, що його негайно переклали й видали в Галичині з вступним словом Грушевського. *Петербурзька Академія Наук в справі знесення заборони українського слова,* Львів, Українсько-руська Видавнича Спілка, 1905. Передруковано в друкарні «Народної волі» в Скрентоні, штат Пенсільванія 1916 і в Мюнхені 1976, вид. УВУ. Навіть в советській Україні передруковано цей меморіял з новим вступом і цінними замітками: П. Д. Тимопенко, *Хрестоматія матеріялів з історії української мови,* ч. 2. Київ, Радянська школа, 1961, стр. 296, 335.

[10] М. Грушевський, «Українство і питання дня в Росії». *Л-НВ,* XXX (1905), стор. 1—10. Передрук: *З біжучої хвилі: статті і замітки на тему дня 1905—1906.* Київ, С. В. Кульженко, 1907, стор. 5—15.

[11] Там таки.

У травні 1905 р. Грушевський зробив новий вклад у обговорення майбутнього конституційного ладу російської імперії. Цей свій проєкт Грушевський спершу опублікував у Літературно-науковому вістнику, а пізніше переклав його російською мовою для загального вжитку в Росії.[12] З уваги на цензурні обмеження Грушевський обминав політично небезпечні терміни, як «демократія» і «федералізм». Все ж таки він постійно користується такими термінами як «проґресивний», «раціональний» і «репрезентативний», а тому немає сумніву в тому, які думки обстоював Грушевський у основних питаннях.

Він розділив свою статтю «Конституційне питання і українство в Росії» на дві частини. У першій він обговорює сучасне політичне становище в Росії і подає свої думки як прихильники українського національного руху можуть найуспішніше брати участь у загальному русі, що домагається політичних реформ. У другій частині Грушевський коротко з'ясовує гасла російського «ліберального руху», вказує в чому він сходиться, а в чому розходиться з ним і пропонує свій власний конституційний проєкт, який має ввести корективи до думок російського ліберального руху.

Грушевський починає свою статтю описом боротьби між царською бюрократією і російським суспільством. З одного боку він з'ясовує, як бюрократія застосовує тактику зволікання, обіцяючи маленькі поступки, потім не вводить їх у життя, чекаючи в надії на те, що часи зміняться, а плян реформ можна буде просто здати в архів. З другого боку Грушевський бачить, що всі ті маленькі поступки і довгі зволікання лише посилюють домагання суспільства. Те, що колись було великою поступкою громадській думці, як наприклад ідея Шипова в справі народної палати чи думи з дорадчим правом, тепер уже неприйнятна в суспільстві, яке її вважає реакційним домаганням. Суспільство, як каже Грушевський, уже «жадає» загального рівного безпосереднього, «тайного» (голосування), хоч дуже незначна кількість громадян здає собі справу з усіх наслідків таких вимог. Таким чином постає чим далі тим більша прірва між сподіваннями суспільства і сучасністю та її реальним станом. Насправді найосновніших громадських прав ще не забезпечено і час-від-часу уряд виявляє супроти них свою зневагу і застосовує каральні заходи проти жидів, вірмен та інших груп, які не контролюють своїх радикальних кіл. Таким чином уряд побачив слабість ліберальної інтеліґенції і використовує її.[13]

[12] М. Грушевський, «Конституційне питання і українство в Росії», *Літературно-науковий вістник»*, XXX (1905), стор. 245—258; передруковано в *З біжучої хвилі,* стор. 16—32 (звідкіля беремо цитати в цій статті) і в скороченому перекладі російською мовою «На конституционныя темы» в *Освобождение России и украинский вопрос* (Санкт Петербург, Общественная польза, 1907), стор. 121—131.

[13] «Конституційне питання...», стор. 16—18. Грушевський спеціяльно згадує «кишинівські події» з квітня 1903 р., які були фактично великим погромом, що в ньому, як згадується, загинули 49 жидів, а 2000 сімей лишилося без стріхи над головою. Проти цієї події протестували Короленко, Ґоркий

Проте Грушевський бачив, що ліберальний рух може на свій рахунок записати також і дійсні досягнення. Так, наприклад, деякі антиурядові заяви, які лунали на російських зборах у Західній Европі, уже не уважали автоматично кримінальними злочинами. Застосування давніх законів не було послідовним і на різних нарадах українські делеґати могли об'єднуватися з представниками інших народів та опозиційних партій для підтримки резолюцій, які домагалися основних змін російської конституції. З цього матиме користь усе суспільство. Далі Грушевський наводить приклад недавнього з'їзду журналістів і літераторів, а також з'їзду відпоручників земств, на якому українські представники подали свої постуляти в справі автономії для різних районів і народів, які займають певну територію. Грушевський вказує на те, що завдяки згоді з іншими народами та з соціял-демократами, українську резолюцію в справі національно-територіяльної автономії схвалила більшість делеґатів на з'їзді журналістів.[14] Історик хотів, щоб українські діячі йшли за прикладом своїх земляків на з'їзді журналістів і використали всі свої сили на те, щоб в рамках обмеженої волі слова виявити українські домагання перед суспільством та забезпечити здійснення українських цілей при загальній реформі російської держави.

Першу частину своєї статті «Конституційне питання і українство в Росії» Грушевський закінчив палким закликом до ветеранів українського національного руху, старої ґенерації «українофілів», які не хотіли сходити з порівняно безпечних позицій культурницьких кружків, зайнятися також політичними справами. Він звернув увагу на те, що українські домагання рідко коли порушують на багатьох напівлеґальних фахових і «все-російських» з'їздах. Перемога на з'їзді журналістів, була на його думку вийнятком. У російській імперії українцям бракує «консеквенції й витривалости», як каже Грушевський. Вони не використовують належно різних з'їздів і преси, навіть власної. Історик нарікає на байдужість і пасивність більшости та продовжує:

> З виїмком кількох, переважно молодших людей, що стараються дійсно совісно сповнити сей обов'язок дня, як індиферентно, пасивно держать себе інші... Не хочу переходити до закидів поодиноким людям, але підступає сам до горла крик: «де ви, передові репрезентанти, генерали й полковники українства, що не писали по-українськи, бо «не володієте» українською мовою, не брали участи в дотеперішнім науковім і літературнім руху на галицькім ґрунті, бо уважали, що «малорусский вопрос должен быть разрешен на руской почве», — чому мовчите те-

---

і Лев Толстой. Див.: Theodore Lavi, «Kishinev», *Encyclopedia Judaica,* v. X. (Jerusalem, 1971), p. 1064—1066.

[14] З'їзд журналістів і літераторів відбувся в Петербурзі 5—8 квітня 1905 р., а головним представником на ньому був репрезентант російськомовної «Київської Старини» Євген Чикаленко. У своїх *Спогадах (1861—1907),* Нью-Йорк, УВАН 1955, стор. 374—377 він описує свої добрі взаємини з грузинами, естонцями, лотишами та іншими делеґатами неросійських народів на з'їзді.

> пер, коли настала пора рішати його «на русской почве», коли прийшов час вияснити, пропаґувати його на вашій звичайній російській мові, в таких близьких і милих вам російських ліберальних кругах?... Чим покриваєте ви перед своєю совістю, перед людьми, що вас окружають, свою пасивність, свою байдужість супроти своєї суспільности, свого народу? Чим оправдаєте ви своє недбальство в критичнім часі, коли земля горить під ногами, й Україна може безповоротно бути поминеною при перестрою відносин Росії?[15]

На цьому Грушевський закінчив першу частину своєї статті «Конституційне питання і українство в Росії», яку він зокрема присвятив консервативним ветеранам українського національного руху. Друга частина складається з докладного проєкту конституції, якої він добивався в Росії, а призначена вона для всіх, хто був зацікавлений — для українців, литовців чи жидівських соціялістів, зацікавлених у збереженні і розвитку своїх народів, чи для російських «проґресистів» діячів земства, зацікавлених у поліпшенні становища.

Спочатку Грушевський вказав на одностайність думки серед російських лібералів і підкреслив, що, відкидаючи принцип самоврядування для України, Литви чи кавказьких народів, еміґраційний лідер російського «ліберального руху» Петр Струве зайняв рішучу централістську позицію. Усі дискусії зводилися до необхідности створити репрезентативний уряд з вирішальним, а не просто дорадчим голосом, чи до потреби загальних, рівних, прямих і таємних виборів до центрального всеросійського парляменту з двома палатами за звичайним европейським зразком. В одній палаті було б приблизно 2500 депутатів-представників народу, а в верхній палаті засідали б делеґати країн і міст.

Грушевський погоджувався з російськими лібералами в необхідности уряду, складеного з виборних представників з вирішальним голосом, однак він не міг погодитися з загальним, рівним, прямим і таємним голосуванням в одну двокамерну всеросійську палату. По-перше, на його думку, верховна палата застаріла, нераціональна і в практиці інших европейських країн — скомпромітована. По-друге він наполягав на тому, що одна всеросійська законодатна палата неприйнятна, бо вона буде надто нееластичною і матиме великі і громіздкі виборчі округи (з 250 або й 300 тисяч виборців на один округ і позбавлять меншості виборчого права). Ба щобільше, коли великі території та народи напевно оберуть своїх представників у такий парлямент, то існувала водночас явна небезпека, що ця невелика кількість коштом всіх інших матиме гегемонію. Тому, на думку Грушевського, всеросійський парлямент не може бути єдиною установою представництва.

> Що деякі території дістануть свої обласні представительства, в тім ніхто не має сумніву. Отже питання тільки в тім, чи сі території будуть виїмком, чи ціла Росія буде організована по системі обласної національно-територіяльної самоуправи?... Українці й всі інші недержавні народности повинні змагати до того, щоб ся обласна самоуправа не

---

[15] «Конституційне питання...», стор. 23.

була привілеґією тільки декотрих національностей, але щоб на основі самоуправи національних територій була організована вся Росія. Бо тільки децентралізація може забезпечити, успішний економічний і культурний розвій провінцій, і тільки організація самоуправи на національній підставі, в територіях національних, може знейтралізувати чи звести до найменших розмірів національну боротьбу, зробивши національність тим, чим вона повинна бути — підставою, ґрунтом економічного, культурного й політичного розвою, а не об'єктом боротьби.[16]

Далі Грушевський детально розробив свій зразок національно-територіяльної децентралізації російської імперії. Згідно з його конституційним проєктом, прямі вибори треба перенести в обласні (насправді здебільшого національні) сойми. Делеґати з цих соймів будуть послані в центральний парлямент, який отже буде формуватися на базі непрямих виборів. Грушевський однак остерігає, що непрямі вибори в центральний парлямент були б дуже небезпечні, якщо б лише більшости обласних соймів вибирали б депутатів. Це позбавило б виборчого права всякі меншости і спотворило б принцип репрезентації. Він пропонує вибирати депутатів у центральний парлямент шляхом вибору окремих членів обласних соймів на базі спеціяльної формули: наприклад, одного депутата від чотирьох членів обласного сойму. Це дало б змогу віддзеркалити правильно широкі зацікавлення громадської думки. Водночас це зменшило б розміри виборчих округ (з 250-ти чи 300 тисяч, як хочуть російські ліберали, на щонайбільше сто тисяч) і обмежило б кількість депутатів, центрального парляменту (з 2500, як пропонують російські ліберали, на приблизно 600 депутатів). Це збільшило б кровні інтереси виборців та їхнє зацікавлення суспільним життям, а з другого боку центральний уряд складався б з розсудливої і зручної кількости депутатів.

Далі Грушевський переходить до повноважень і юридичної бази самоврядувальних областей. Тут треба — на його думку — схвалити загальні правні основи в рамках конституції, а не лишати це на розсуд центрального парляменту. Грушевський був переконаний, що кожна територія з одним мільйоном мешканців певної національної приналежности мала б мати право самоврядування з власним соймом. Такий сойм відав би принаймні шкільною системою, вищою освітою, охороною здоров'я, поліпшенням побуту, торгівлею, втримуванням шляхів і місцевою поліцією. Цей територіяльний сойм контролював би частину вищої адміністрації і призначав би деяку кількість суддів. Грушевський додавав, що сфери повноважень місцевих соймів були б ще більше поширені, коли мова про території з ще більшою кількістю населення. Отже, хоч Грушевський про це ясно і не говорив, однак він натякає на те, що Україна з населенням у 30 мільйонів мешканців повинна мати свій власний сойм з ще більшими повноваженнями ніж він згадував вище.[17]

---

[16] *Там таки,* стор. 25—26.

[17] Декілька років після цього головний цензор українських книжок у Києві С. Н. Щеголев обговорив журналістичну діяльність Грушевського 1905 року. В своїй праці *Украинское движение как современный етап южно-*

Грушевський додав опісля важливі уточнення до свого пляну влади автономних національно-територіяльних урядів. Вибори в обласні сойми мали відбуватися на базі загального, рівного, прямого і таємного голосування, однак підкреслював, що виборчі бюра, складені з представників усіх партій, що беруть участь у голосуванні, мусітимуть наглядати за виборами, якщо ми хочемо уникнути продажної практики, як наприклад, заповнення балотувальних урн. Він вказував на Галичину, де зовсім продажна адміністрація пробувала використати введення таємного балотування для того, щоб спотворювати результати виборів навіть більше, ніж це робилося раніше. Грушевський також уважав, що загальне голосування треба доповнити, щоб інтеліґенція, люди поставлені вище в науковому чи культурному сенсі, які стоять понад суто клясовими чи професійними інтересами, мали також право голосу. Замість старомодної верховної палати Михайло Сергійович пропонував, щоб школи, університети, наукові товариства і професійні об'єднання вибирали певний відсоток — як пропонував 25% — членів обласних соймів. Нарешті Грушевський уважав, що виборці меншости не сміють бути позбавлені голосу в територіяльній чи конституційній системі, яку він пропонував. Він пропонує, що з одної виборчої округи можна обрати більше ніж одного кандидата, напр., кандидата з найбільшою кількістю голосів і другого та третього по кількости отриманих голосів. Це далеко точніше відбивало б настрої суспільства і допомогло б послабити «напруження виборчої боротьби, що тепер мусить хапатися всіх способів, аби конче осягнути більшість».[18] Грушев-

---

русского сепаратизма (Київ 1912), стор. 157. Щеголев зазначає: «Від квітня до серпня 1905 р. проф. М. Грушевський помістив серію статтей в петербурзькому *Сыне Отечества*. Зручно танцюючи довкола цензорського пера, він проголосив неминучість основної перебудови Росії». Щойно під час революції 1917 р. Грушевський з'ясував, що він уважав, що найдоцільнішим вирішенням політичної долі України була повна політична автономія, яка наближалася б до цілковитої незалежности. Див.: *Якої ми хочемо автономії і федерації* (Київ 1917); передруковано в *Вибрані праці*, вид. Микола Галій. Нью-Йорк, Головна управа ОУРДП в США, 1960, стор. 142—149.

18 «Конституційне питання...», стор. 31. У питанні прав меншостей, що жили розсіяно на певній території, були зокрема зацікавлені жиди, які побоювалися, що територіяльна чи коституційна система може позбавити їх представництва. Більшість жидів воліла мати систему пропорційної репрезентації і «поза-територіяльної» чи «персональної культурної» автономії. З свого боку Грушевський уважав, що місцеві автономії в рамках територій і пропорційна репрезентація в соймі вистарчально забезпечують меншості, а культурна автономія недоцільна. Так він думав ще 1913 року: «На национальные темы: К вопросу о национально-территориальной автономии», *Русское богатство*, нр. 1 (Спб. 1913), стор. 223—243. Однак, на початку 1918 р. революційний український парлямент, Центральна Рада, очолена Грушевським, схвалила закон у справі персональної автономії для жидів та інших меншостей. Завдяки цьому жиди не виступали проти четвертого універсалу, який проголосив незалежність України. Див., напр., S. I. Goldelman, *Jewish Autonomy in Ukraine 1917—1920* (Chicago: Ukrainian Research

ський прийшов до висновку, що всі ці удосконалення не можна було б провести в рамках єдиної парляментарної системи, яку пропонують російські ліберали; згідно з їхньою системою, удосконалення, запропоновані Грушевським, збільшили б кількість депутатів до неможливого. З другого боку ці поліпшення зовсім реальні в рамках непрямих виборів місцевих соймів.

В останній частині статті Грушевський обговорює питання місцевих урядів. На його думку російські губернії не віддзеркалюють ні національного, ні економічного, ні навіть історичного поділу, а тому їх треба зовсім скасувати. Їх мало б замінити самоврядування на рівні повітів і волостей, а це місцеве громадське самоврядування мусіло б бути ґарантоване основними законами країни.[19]

Конституційний проєкт Грушевського з 1905 року спочиває, таким чином, на двох основних принципах. Найосновнішим із цих принципів був, як це назвав Грушевський, репрезентаційний уряд; із змісту ясно виходить, що він мав на увазі ні більше, ні менше як повну політичну демократію. Другим принципом є те, що в такій великій і складній державі як російська імперія введення репрезентативного принципу раціонально можна досягти лише далекойдучою децентралізацією.[20] До національного питання треба підійти прямо і цілу імперію треба реорганізувати на базі національно-територіяльних соймів. Ці сойми з урядами місцевого самоврядування мали б стати основними складовими частинами держави, а центральний парлямент обирали б непрямо і він ділив би повноваження уряду з місцевими властями. Народність, географічне положення і демографія, а не історичні претенсії деяких народів чи випадкові рішення віддаленої бюрократії, стали б напрямними для реорганізації держави. Таким чином М. Грушевський натякає, що насильне бюрократичне розрізнення між державою і суспільністю зникло б і народ сам панував би «проґресивно» і «раціонально».[21]

---

and Information Institute, 1968) і Howard Aster & Peter J. Potichnyj, *Jewish Ukrainian Relations: Two Solitudes* (Oakville, Ontario: Mosaic Press, 1983).

19 «Конституційне питання...», стор. 31—32.

20 Катерина II уважала, що великі розміри Росії примушують її бути монархією. Струве обернув цей арґумент і заявив, що розміри Росії примушують суспільство брати участь в урядуванні. Грушевський пішов ще на один крок далі, уважаючи, що з уваги на розміри в Росії мусять існувати народоправство і децентралізація.

21 На початку Грушевський ішов за Антоновичом та іншими опозиційними істориками в російській імперії, які розріжняли між державою і суспільством. Ці позиції критикував еміґрант-конституціоналіст Михайло Драгоманов, який уважав такий розподіл штучним і доводив, що його російська соціяльна думка позичила в німецьких філософів. Коли Грушевський переїхав у Галичину він краще ознайомився з ідеями Драгоманова і змінив здається свій підхід до цієї справи. Див. Матвій Стахів, «Деякі матеріяли про світогляд Грушевського», *Михайло Грушевський у 110 роковини народження,* ред. М. Стахів, *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка,* т. CXCVII, Нью-Йорк 1978, стор. 221—227.

Проєкт Грушевського мав одну слабість: його було дуже трудно здійснити. Національно-територіяльну децентралізацію рішуче відкидали керівники російського «визвольного» руху, які уважали, що менші нації повинні природно розплинутися в російському морі. Поляки і фіни також не були зацікавлені, оскільки вони підкреслювали свої «історичні» домагання і прагнули незалежности чи автономії без уваги на те, що діятиметься на інших землях імперії. Деякі українці ставилися зневажливо до цього проєкту, як наприклад Микола Міхновський, який уже втратив надії на реформу російської держави.[22]

З другого боку проєкт конституції Грушевського явно йшов в рамках традицій розвитку української політичної думки XIX сторіччя: від всеслов'янських сантиментів Кирило-методіївських братчиків до децентралізованого лібералізму Михайла Драгоманова ця традиція була просякнена ідеєю федералізму. Насправді, хоч царська цензура і не дала Грушевському висловити своїх ідей докладно, вони сильно нагадують драгоманівський проєкт федерації — Вільної Спілки — надрукованої 1884 року в Женеві.[23]

Конституційний проєкт Грушевського не втратив своєї актуальности, коли цар Микола II. дозволив улаштувати вибори в двокамерну всеросійську думу на базі проєкту російських лібералів. Навпаки, під впливом М. Грушевського постав так званий український клюб з 45-ти членів, а наш історик підготував «Деклярацію про автономію України», призначену для прочитання в Думі. Думки Грушевського поділяв також, принаймні частково, «Клюб федералістів-автономістів», що складався з 120-ти членів, який постав також під час т. зв. першої Думи.[24] Цей кнституційний період дав, крім того, Грушевському змогу витлумачити свої думки ще ефективніше у т. зв. «проґресивній» російській пресі.[25]

Більше обережности треба було застосовувати в періоді після Столипінського «перевороту» 1907 р., однак Грушевський продовжував розвивати свої ідеї національно-територіяльної децентралізації і федералізму аж до самого початку Першої світової війни. Під час свого

---

22 Про Міхновського та інспіровану ним Революційну Українську Партію див. П. Мірчук, *Українська державність 1917—1920,* Філядельфія 1967, стор. 19 і далі. Про критику програми Грушевського 1905 р. див. Прихильник «Ерупістів», «Не кидайте бісеру», *Літературно-науковий вістник,* XXXII (1905), стор. 61—65.

23 М. Драгоманов, *Вольный союз — Вільна спілка.* Опыт украинской политико-социальной програмы, Женева 1884. Переклад англійською мовою: „Free Union: Draft of Ukrainian Political and Social Program". *Mykhailo Drahomanov: A Symposium and Selected Writings,* ed. Ivan L. Rudnytsky, in *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US,* II, 1 (New York, 1952), pp. 193—205.

24 Діяльність Грушевського в Петербурзі я докладно обговорюю в своїй праці, „Mykhailo Hrushevsky and the Politics of National Culture", pp. 113—117.

25 Зауваження київського цензора С. Н. Щеголева подано в прим. 18. Коротко до цієї теми також у Івана Крип'якевича, *Михайло Грушевський: життя і діяльність.* Львів, Товариство «Просвіта» 1935, стор. 32.

перебування в невтральній Італії восени 1914 р. він передбачав у розмові з ліберальним російським журналістом «неминучу федералізацію Росії».[26]

Упадок російської монархії і розвиток революційних подій 1917—1918 років дав змогу Грушевському попробувати здійснити свої думки. Від самого створення Центральної Ради, що її очолив М. Грушевський, основною ціллю її була найширша політична автономія в рамках федеративної російської республіки. З'їзд народів, який відбувся 1917 р. в Києві, також прийняв багато думок Грушевського щодо відбудови держави в національних і федеративних рамках. Навіть у Четвертому універсалі, який, був фактично українською заявою про незалежність, були згадки можливих федеративних зносин з сусідніми народами. Отже, як бачимо, коституційний проект Грушевського 1905 року став політичною програмою України на багато років.

Стаття Грушевського «Конституційне питання і українство в Росії» являється особливим етапом у еволюції громадського життя. До 1905 року Грушевський передовсім трудився над зміцненням українських наукових і культурних установ. Він займався писанням історії, видаванням журналів і організацією освітніх установ вищого рівня. Ця діяльність проходила передусім у Галичині. Після 1905 р., хоч він і не відходить від культурної праці, Грушевський чим далі тим більше бере участь у політичному житті російської імперії. Основа його програми — національна-територіяльна автономія — стала важливою метою українського політично-національного руху, яким він керував. Цю ідею перейняли також численні неукраїнці і неросіяни того часу.

Конституційний проект 1905 р. знаменував також спеціяльний етап української політичної традиції 19-го сторіччя; вони віддзеркалювали впливи кирило-методіївців, Прудона, Антоновича і Драгоманова. З другого боку ця традиція постала тоді, коли панував мир, а українське національне пробудження щойно починалося. У той час, здавалося, що царська імперія непереможна. Відродження цих ідеалів 19-го сторіччя у М. Грушовського носило шляхетні риси, однак тоді ще не можна було сказати, яке значення зможуть мати ці його ідеї після загибелі імперій Габсбурґів і Романових. Так само не можна було тоді ще передбачити чи ці ідеї перетривають українське національне відродження і зможуть витримати конкуренцію з крайніми соціялістичними та націоналістичними ідеологами 20-го сторіччя.

---

[26] М. Мухин, «Проф. М. Грушевський (1866—1934), *Вістник,* IV (Львів 1936), стор. 194—202, зокрема стор. 195, де він цитує Михаила Осоргина «Встречи», *Последние новости,* від 10 квітня 1933. Осоргин працював у *Русских ведомостях.*

Пам'яті Д-ра О.Кандиби-Ольжича

ДР. ОЛЕГ КАНДИБА

Серед покоління 1930-х років О. Кандиба був спеціяльним, неповторним явищем. У той час, коли те націоналістичне покоління загально визнавало вольовість, активність, перевагу діл над словами (Ольжичеве: «Нащо слова? Ми діло несемо...» чи: «Захочеш і будеш...» і т.д.) і в крайніх виявах нехтувало наукою, науковою діяльністю, то О. Кандиба, незважаючи на свій молодий вік, здобув собі в археології ім'я своїми ранніми працями й розкопами в Україні, в Чехії та в Юґославії. Його наукові праці друковані українською, чеською, німецькою і англійською мовами звернули на нього увагу вже незабаром після закінчення університету.

О. Кандиба виявляв свої здібності в багатьох різних галузях (поезія, наука, журналістика, проза, літературна критика, ідеологія, суспільно-громадська, революційна діяльність і т.д.) і скрізь можна помітити непересічний інтелект і стиль, який він вносив у ділянки свого зацікавлення.

Незважаючи на його непересічність, вивчення життя, творчости й діяльности О. Кандиби стоїть зовсім незадовільно. Його героїчна смерть у концентраційному таборі Сахсенгаузен напочатку червня 1944 року викликала повінь статтей, заміток, спогадів і літературних оцінок. Деякі з них мають неабияке значення, але все це є лише матеріял до повної біографії О. Кандиби досі ненаписаної. Щобільше, в його біографію вкрадалися численні помилки, а деякі з них далі побутують у статтях про О. Кандибу-Ольжича.

Революційна діяльність Ольжича для декого затемнила всі інші галузі його діяльности, а для противників його дала арґументи до критики. Це спричинилося до того, що навіть революційна діяльність О. Кандиби не знайшла всебічної оцінки. Стиль його революційної роботи був також плодом його інтелекту. Будучи розумною людиною О. Кандиба, в протилежність до пересічних революціонерів, які видавали накази «до подробиць» і тим дуже часто спричинювали неуспіх самого наказу, казав, що треба зробити, але лишав саме виконання наказу й подробиць виконавцеві. Для відносин, які витворилися за 1930-х років в Галичині — це була незрозуміла «м'якість», «нереволюційність», чи навіть «нездібність».

Таких випадків можна було б цитувати багато. Усі вони зводяться до того, що, незважаючи на масу написаного, ми дотепер О. Кандиби не знаємо, а його діяльність освітлена дуже неповно, а часом «приблизно». Початки наукового вивчення поклав свого часу Д. Штогрин, який писав маґістерську працю про Кандибу, а крім того

дав декілька цікавих статтей із зібраного матеріялу. На прохання редакції «Українського Історика» свого часу дав статтю про О. Кандибу як археолога Я. Пастернак. Декілька статтей В. Державина про Ольжича як поета мають неабияке значення. Поряд із цим можна було б згадати ще декілька цікавих і цінних матеріялів та споминів, але всього цього рішуче замало.

Ось чому редакція «Українського Історика» вирішила присвятити одне число О. Кандибі, вивчаючи та оцінюючи різні ділянки його життя, починаючи походженням роду Кандибів (О. Оглоблин), через спомини з його життя (К. Лазор, М. Антонович-Рудницька, Д. Гуменна), галузі його діяльности — наукова (Л. Винар), праця в культурній референтурі (В. Маруняк), революційна діяльність(Я. Шумелда), спомини про Сахсенгаузен і його смерть (Т. Лапичак, В. Стахів), недруковані дотепер праці О. Кандиби, деякі листи — його, до нього й про нього та матеріяли до бібліографії (Д. Штогрин) з найповнішою дотепер бібліографією, хоч і вона ще далеко неповна. Це вперше зібрано про О. Кандибу стільки матеріялу, здебільшого науково перевіреного, хоч і тут треба дещо сприймати критично.

Один приклад: із листів про Кандибу, що їх подав Д. Штогрин найцікавіший Юрія Олександровача Русова, який знав Олега ще змалку. Він подає дуже цінні інформації, однак і їх не можна брати як остаточний матеріял. Деякі речі потребують доповнення чи й виправлення (авторство брошурок «Свята державности» чи «Свята моря» і хоч би справа редаґування «Самостійної думки»). Формальним редактором «Самостійної думки» був справді С. Никорович, а Ольжич «керівником мистецького матеріялу», але, коли взяти, наприклад, другий піврік 1935 р., то побачимо, що матеріял зібраний і пересланий Ольжичем на всі 267 стор. журнала становив 233 стор. Місцевий матеріял, включаючи адміністративні повідомлення займає 10 стор. переважно Ю. і Н. Русових, а 24 стор. — це матеріял із Галичини, який міг, але не мусів іти через Ольжича. Ось чому правильно уважати його фактичним редактором (1934—1937), аж до того часу, коли він ці завдання передав Русовим, хоч і тоді матеріял переважно постачала Прага.

Також «переїзд» через Буковину треба брати не дослівно, оскільки Кандиба у Чернівецькому музеї вивчав матеріял Шипинецьких розкопок, а також обговорював редакційні справи «Самостійної думки». Деякого уточнення потребують також дані про «літературний турнір» у Празі в другій половині 1933— початок 1934 р. та про співпрацю Ольжича в «Віснику».

Редакція «Українського Історика» вірить, що ці причинки до життя і діяльностиО. Кандиби заповнять деякі прогалини та поставлять вивчення життя і праці його на нову — наукову базу й спонукають майбутніх дослідників зайнятися цією цікавою, завжди свіжою, творчою, ориґінальною і багатогранною людиною, яка загинула в розцвіті сил. Поміщені матеріяли спростовують цілий ряд безпід-

ставних і неправильних відомостей про О. Кандибу, а більшість матеріялів має першоджерельне значення. Зокрема треба відмітити віднайдення першої автобіографії Кандиби і інших архівних матеріялів з чеських і американських архівів (Л. Винар), які значно поширюють джерельну базу наукового вивчення життя і творчости Кандиби. Звичайно, все це лише початок наукового вивчення життя і творчости Олега Кандиби-Ольжича.

М. Антонович

Любомир Винар

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ Д-РА ОЛЕГА КАНДИБИ

Впровадження

Не зважаючи на многогранну наукову і суспільно-політичну діяльність д-ра Олега Кандиби-Ольжича і його тривалий вклад у розбудову української національної культури в 20-му століттю, до сьогодні не появилася жадна обширна студія, ані монографічне дослідження, присвячене його життю і творчости. Тяжко виправдати цю поважну і незрозумілу прогалину в науковому дослідженню видатного українського вченого і провідного громадського діяча. Наша праця присвячена виключно дослідженню наукової і академічної діяльности О. Кандиби, яка охоплювала неповних 19 років, починаючи від 1925 і кінчаючи травнем 1944 року, коли він був заарештований ґестапом у Львові. Уважаємо, що загально прийнята думка, що О. Кандиба зовсім перервав свою наукову працю в 1939 або 1940 роках вимагає ґрунтовної переоцінки, і на нашу думку ця гіпотеза не видержує критики. Проте це питання розглянемо пізніше. Наразі хочемо лиш підкреслити, що наукова і академічна діяльність Кандиби проявлялася в різних видах протягом різних періодів його життя і цю працю не слід обмежувати лише до ділянки археології.

Діяпазон наукової діяльности і творчости О. Кандиби був широкий і охоплював археологію, історію, історію мистецтва, етнографію, літературу та інші академічні дисципліни. Досліджуючи його наукову діяльність, слід взяти до уваги участь Кандиби в археологічних експедиціях, працю в різних наукових установах і музеях, його науково-організаційну і високошкільну педагогічну працю в українських і неукраїнських установах, редакційну працю наукових і науково-популярних публікацій і його зв'язки і співпрацю з різними вченими. Також у реконструкції й аналізі цеї багатовимірної діяльности, не можна не згадати про його збирання історичних джерел і фолкльорних матеріялів, зокрема записування українських народних пісень, що вказує на його безпосереднє зацікавлення українською етнографією. І врешті дослідник наукової праці О. Кандиби мусить взяти до уваги його погляди на ролю і завдання української науки в контексті розвитку української національної культури. Отже, як бачимо, засяг наукової діяльности О. Кандиби доволі широкий і охоплює різні ділянки наукової і науково-організаційної праці.

Для кращого охоплення і зрозуміння провідних етапів наукової діяльности д-ра Кандиби, автор цеї праці для обговорення і доповнення

виготовив відповідну періодизацію академічно-наукової його діяльности, яка хронологічно охоплює три основні періоди, які збігаються з його перебуванням в різних місцевостях Західної Европи, зокрема Праги, України і Америки. До уваги беремо такі періоди його академічної і наукової діяльности:

I. *Роки 1925—1930* — це період університетських студій у Празі і початків його наукової археологічної праці. Свої університетські студії О. Кандиба кінчає в Карловому університеті в Празі, де одержує докторат філософії. Також в тому періоді студіює на УВУ і в інших українських високих школах. Археологічні розкопи провадить в Чехословаччині і в Західній Україні.

II. *Роки 1931—1940* — це період інтензивної наукової і академічно-педагогічної діяльности О. Кандиби. Беручи до уваги його короткий життєвий шлях цей період можна умовно назвати «золотою добою» його діяльности і наукової творчости. Це також час появи його основних наукових праць в різномовних наукових виданнях, його кількарічної співпраці з Гарвардським університетом і УВУ. Цей період також охоплює організацію Українського Наукового Інституту в Америці.

III. *Роки 1941 до травня 1944* — це період революційної боротьби на українських землях, яку очолював О. Кандиба. У цьому часі його наукова діяльність була принагідна — але вона ніколи не припинилась. В цьому часі О. Кандиба був членом Археологічної Комісії НТШ (1941—1944), яку очолював Я. Пастернак. Кандиба живе в підпіллю, але рівночасно збирає історичні і фолкльорні джерела, співпрацює з українськими вченими в західній і східній Україні, і розбудовує українську національну культуру. Звичайно революційна діяльність Кандиби обмежила його наукову працю в тому часі, але її зовсім не перервала.

Автор цих рядків свідомий того, що вищеподана періодизація наукової і науково-організаційної діяльности О. Кандиби не є досконала і можливо має певні прогалини. Тому віримо, що ця періодизація буде в майбутньому критично обговорена і доповнена.

Огляд праць про наукову діяльність О. Кандиби

Статті присвячені науковій діяльности і творчости О. Кандиби нечисельні в порівнанні з спогадами і статтями, що відносилися до його поетичної творчости і політичної діяльности.

Наш короткий огляд зачнемо із відмічення праці О. Кандиби «Досліди на галицькому Поділлі» в якій знаходимо важливі інформації про його археологічну діяльність в 1928 і 1929 роках.[1] Деякі цінні інформації знаходимо в працях Семена Наріжного, який подав в них відомості про працю молодого археолога в празьких українських уста-

[1] Олег Кандиба, «Досліди на галицькому Поділлі в рр. 1928 та 1929», *Записки НТШ*, том. 164, 1934, стор. 1—14.

новах.[2] Додаткові інформації про наукову діяльність Олега Олександровича до 1939 року знаходимо в кількох інших виданнях.[3] Аж після Другої світової війни появилося декілька статтей, в яких безпосередньо або посередньо обговорювано його наукову діяльність і творчість. З них у хронологічному порядку згадаємо такі статті: Проф. Д., «Пам'яті археолога д-ра Олега Кандиби»;[4] В. Державин, «Олег Кандиба Ольжич, як поет і науковий діяч»;[5] Дмитро Штогрин, «Наукова праця О. Кандиби-Ольжича»[6] і Іван Розгін, «Д-р Олег Кандиба-Ольжич».[7]

За вийнятком статті Д. Штогрина, вищенаведені публікації являються публіцистичними статтями, в яких знаходимо багато фактичних помилок про наукову діяльність О. Кандиби вклачаючи хибну хронологію його діяльности. Працю Дм. Штогрина можна уважати першою спробою дослідження наукової праці О. Ольжича на основі деяких джерел та літератури. Проте автор не мав доступу до важливих архівних матеріялів, а тому в цій праці також знаходимо помилки, які зокрема відносяться до наукової співпраці Кандиби з американськими установами.

Науковій творчости археолога присвячена лише одна стаття Я. Пастернака, який його знав і подав коротку, але цінну характеристику його наукової археологічної творчости та визначив його вклад в українську археологію.[8] Із спогадів, які мають безпосереднє відношення до наукової праці О. Кандиби згадаємо праці М. Андрусяка і Михайла Шляхтиченка — обидва автори знали його особисто і подають у своїх спогадах деякі цінні інформації.[9]

---

[2] Семен Наріжний, *Українська еміґрація,* част. I. Прага: Музей Визвольної Боротьби України, 1942, стор. 132, 197, 203, 251; *15 літ діяльности Українського Історично-філологічного Товариства в Празі (1923—1938).* Прага, 1940, стор. 11—13.

[3] *2. Український Науковий З'їзд у Празі.* Прага: Український Академічний Комітет, 1934, стор. 52—53, 141—142. Також важливі інформації про університетські студії О. К. знаходимо у офіційних виданнях УВУ і Карлового університету в Празі в 1930-их роках.

[4] Проф. Д., «Пам'яті археолога д-ра Олега Кандиби», *Промінь,* рік I, ч. 11, 1948, стор. 4. Ця стаття була спершу видрукована в «Українських вістях» (Новий Ульм), а пізніше її також передруковано в *Самостійній Україні,* рік I, ч. 11, 1948. Можливо, що її автор був проф. В. Державин.

[5] Володимир Державин, «Олег Кандиба-Ольжич, як поет і науковий діяч», *Самостійна Україна,* рік III, ч. 6—7, 1950, стор. 4—7.

[6] Дмитро Штогрин, «Наукова праця О. Кандиби-Ольжича», *Фенікс,* зош. 10, 1961, стор. 63—70.

[7] Іван Розгін, «Д-р Олег Кандиба-Ольжич», *Самостійна Україна,* рік XVIII, ч. 6—8, стор. 6—10.

[8] Ярослав Пастернак, «Олег Кандиба, археолог-дослідник», *Український Історик,* том VI, ч. 4, 1969, стор. 5—11.

[9] Микола Андрусяк, «Жмуток спогадів у зв'язку з радаґуванням д-ром Олегом Кандибою *Збірника Українського Інституту в Америці*», *Український Історик,* ч. 1—4, 1976, стор. 110—113; Михайло Шляхтиченко, «До біографії д-ра Олега Кандиби-Ольжича, *Український Історик,* ч. 1—3, 1978, стор. 119—127.

На цьому можна б закінчити огляд публікацій присвячених науковій праці О. Кандиби. Проте треба також підкреслити, що в різних спогадах про Ольжича час-від-часу знаходимо згадки про його наукову діяльність. Саме тому тепер друкована бібліографія Дм. Штогрина, яка охоплює праці О. Кандиби і про нього є надзвичайно важливою для вивчення його життя і творчости

Розшуки джерел

Систематичний розшук і виявлення історичних джерел становить основу історичного дослідження. Саме цеї джерелознавчої бази бракувало в попередних друкованих працях, присвячених вивченню життя і наукової діяльности Олега Олександровича. Історія наших розшуків архівних матеріялів від 1983 до 1985 років вимагала б окремої статті, а тому обмежимося лише до основних справ. До уваги автор цеї праці брав такі джерельні матеріяли: 1) архівні матеріяли установ з якими О. Кандиба був пов'язаний (т. зв. службові документи), 2) особисті або фамілійні джерела Олега Кандиби (біографічні записи, листування, тощо); 3) листування з Олегом Олександровичем його співробітників і знайомих, 4) моє листування і перепровадження опитів з людьми, які близько стояли до О. К. (його родина, приятелі і знайомі), 4) друковані і недруковані спогади і матеріяли про О. Кандибу, в яких знаходимо доривочні інформації про його наукову і культурницьку діяльність.

Наші розшуки за архівними матеріялами дали позитивні висліди і значно поширили джерелознавчу базу дослідження життя і діяльности О. Кандиби. У першу чергу треба згадати віднайдену автобіографію Олега К. з 1930 року, яка являється единою досі віднайденою автобіографією науковця. Також віднайдено важливі матеріяли, які відносяться до його студій і наукової праці на Карловому Університеті в Празі і Національному Музею в Празі. На цьому місці складаємо щиру подяку д-рові А. Чейханові (Dr. Adolf Cejchan), теперішньому директорові Національного Музею в Празі, д-рові Ендрене Ференчі (Dr. Endrene Ferenczy) і д-р Іллоні Ковач (Dr. Illona Kovacz) з Державної Бібліотеки ім. Сечені в Будапешті за їхню допомогу в розшуках цих важливих матеріялів. Окрема сторінка архівних розшуків пов'язана з архівними фондами Гарвардського університету, а також із інформаціями колишніх американських співробітників і студентів д-ра О. Кандиби з 1930-их років. Тут у першу чергу бажаємо щиро подякувати д-рові Робертові Еріхові (Dr. Robert Ehrich), професорові-емеритові і співдиректорові археологічної експедиції Гарвардського університету й інших наукових установ до Югославії в 1932 і 1933 роках, в якій Олег Кандиба брав участь. Також щиро дякуємо пані Етель Бойссеван (Ethel Boissevain), колишній студентці, а опісля співробітниці Кандиби за її цінні зауваги про його наукову діяльність в 1930-их роках. Подяка також належиться проф. Галлам Мовіюс (Prof. Hallam Movius), з музею Пібоді, пані Феб Пеблеес (Mrs. Phoebe Peebles) архіварці з Фоґґ музею, пані Вікторії Свердлов (Victoria Swerdlow) з музею Підобі, п. Нансі Шмідт (Nancy Schmidt) бібліотекарці з бібліо-

теки Тоззер Гарвардського університету, і д-р Джонові Розенфельдові (John M. Rosenfeld) директорові гарвардських музеїв. Усі вичеслені особи допомагали в розшуках архівних матеріялів. Спеціяльна подяка належиться вже згаданому д-рові Робертові Еріхові за його постійну допомогу в моїх розшуках, а також за його цінні інформації про наукову працю О. Кандиби. Це також відноситься до пані Етель Бойсеван.

Рівночасно я шукав за архівними матеріялами в Університетському музею археології і антропології Пельсильванського університету, де збережені архівні матеріяли проф. В. Фюкса (Prof. Vladimir Fewks), який запросив д-ра Кандибу на працю в археологічних експедиціях Гарвардського університету й інших американських установ до Югославії і з ним близько жив. Завдяки архівістці Джорджіяні Ґренценберґ ми одержали деякі важливі матеріяли про наукову діяльність д-ра Фюкса.

На окрему увагу заслуговують архівні матеріяли одержані з Дослідчого Центру Історії Іміґрації Міннесотського університету, в якому здепоновані архіви професорів О. Грановського і Є. Онацького, близьких співробітників О. Кандиби. Тут в першу чергу треба згадати листування Кандиби, Грановського і Онацького, а також архівні матеріяли, що відносяться до оснування Українського Наукового Інституту в Америці, якого ініціятором і головним промотором був Олег Кандиба. За допомогу в цих архівних розшуках складаємо подяку пані Сузан Ґріґ (Mrs. S. Grigg) кураторці колекції Центру, і пані Галині Миронюк, яка завідує українською колекцією в даній установі. Знайдені архівні матеріяли в Міннесотському університеті надзвичайно важливі для насвітлення наукової діяльности Олега Кандиби в 1930-их роках, зокрема на американському терені.

Паралельно до розшуків архівних матеріялів в наукових установах, я брав до уваги приватні і родинні архіви. На цьому місці хочу зложити найщирішу подяку пані К. Лазор з Торонта, б. дружині д-ра Кандиби, за її співпрацю і доступ до її родинного архіву, в якому знаходяться цінні матеріяли до життя археолога. Зокрема я вдячний за одержання численних фотографій Кандиби під час археологічних розкопок і інших, а також я мав нагоду запізнатися з оригінальними рисунками Олега К., а також іншими важливими матеріялами. Також складаю щиру подяку д-рові Маркові Антоновичу, молодому приятелеві і близькому співробітникові Кандиби в 1930-их і 1940-их роках, який не тільки поділився зі мною цінними інформаціями про діяльність Олега в його празьких і київських часах, але також переклав деякі архівні матеріяли на українську мову. Окрема подяка належиться д-рові Дмитрові Штогринові за його архівні матеріяли, і д-рові Якові Шумелді, близькому співробітникові Ольжича в 1940-их роках. Проф. Олександер Оглоблин поділився своїми спогадами про працю Кандиби в Києві, за що складаю йому щиру подяку. Цінні відомости або матеріяли про діяльність О. Кандиби я одержав також від проф. Лева Шанковського, проф. Юрія Бойка, ред. Ярослава Гайваса, д-ра Аркадія Жуковського, ред. М. Бажанського, д-ра Володимира Мару-

няка, д-ра Мирослава Прокопа, мґр. Романа Ільницького, дир. Ф. Кордуби, п. Марусі Попович, пані Олені Дубової та інших людей, які у формі спогадів, листування або надіслання публікацій були допоміжними в збиранню важливих матеріялів. Деякі люди, які знали д-ра Кандибу, не відповіли на наші листи з якихось незрозумілих для нас причин. Тут треба згадати, що я започаткував збирання архівних матеріялів про О. Кандибу ще в 1950-их роках у зв'язку із запляннованим збірником про Кандибу-Ольжича, який мало видати «Зарево». Цей проєкт не зреалізовано, з незалежних від мене причин, а нові архівні розшуки я зачав аж під кінець 1983 року і вони тривають до сьогоднішнього дня. Наприкінці нашого впровадження хочемо підкреслити, що наукова, культурна, суспільно-політична діяльність і поетична творчість д-ра О. Кандиби-Ольжича природно між собою пов'язані і творять нерозривну цілість. Знаємо, що його археологічні дослідження мали вплив на його поетичну творчість, а його культурна і політична діяльність на його науково-організаційну працю. Отже дослідження наукової діяльности д-ра Кандиби в'яжеться до певної міри з іншими сферами його праці.

Я повністю здаю собі справу з того, що наша розвідка не вичерпна, головно через відсутність деяких історичних джерел, які були знищені під час війни, або, які знаходяться в нам недоступних архівах. Проте віримо, що ця праця виповнить існуючу прогалину в історичній літературі про діяльність д-ра О. Кадиби-Ольжича, яка заслуговує на систематичне вивчення.

I. УНІВЕРСИТЕТСЬКІ РОКИ І ПОЧАТКИ НАУКОВОЇ ПРАЦІ ОЛЕГА КАНДИБИ: 1924—1930.

Побут і студійні роки Олега Кандиби в Празі, тодішнього інтелектуального і наукового центру української еміґрації в Західній Европі, є надзвичайно важливі для зрозуміння його наукової діяльности і творчости. В роках 1924 до 1930 він закінчив свої університетські студії, остаточно оформив свій науковий і національний світогляд та започаткував свою плідну науково-дослідчу працю.

Повна реконструкція цього празького періоду життя молодого Олега на тлі українського й чеського інтелектуального й академічного життя в Празі вийнятково тяжка з огляду на нечисленність і скупість історичних джерел і спогадів його товаришів і знайомих з того часу.

Наше обговорення зачнемо із короткої автобіографії О. Кандиби з 29 квітня 1930 року, яку він виготовив для Деканату Філософічного факультету Карлового Університету в Празі. Хоч цей «curriculum vitae» надзвичайно короткий і неповний, але заразом він вийнятково важливий, якщо ідеться про встановлення правдивої хронології Олегових університетських студій.

Подаємо повний текст цеї автобіографічної записки О. Кандиби, написаної чеською мовою в українському перекладі.[10]

CURRICULUM VITAE

Я народився 8. VII. 1907 в м. Житомирі на Україні. Середьошкільне навчання я проходив у Пущі-Водиці біля Києва і на матуральних курсах Українського Громадського Комітету в Празі, де я 11. XI. 1924 закінчив навчання. В зимовому і літньому семестрах 1924/25 я вступив як надзвичайний слухач на філософічний факультет Карлового університету. Після складення додаткової матури з латини 29. VI. 1926 і зарахування надзвичайних студій як правильних, звичайних студій відвідував я як звичайний слухач лекції головно з передісторичної археології та історії мистецтва і був членом семінарів проф. д-рів: Стоцького, Нідерле, Високого, Матейченка і Фоустека. Я подав праці у проф. Стоцького: «Перегляд поглядів на мальовану неолітичну кераміку», «Розкопки в Галичині 1928 р.», «Галицька мальована кераміка»; у Фоустека: «Погляди Грушевського на початки людської громади».

Студії на філософічному факультеті я закінчив в літньому семестрі 1928/29 р.

Прага, 29. IV. 1930. Олег Кандиба

Ця коротка біографія Олега Кандиби вимагає деяких уточнень і значного доповнення.

Олег із своєю мамою Вірою Кандибою[11] приїхали з України до Берліну в 1923 році, де тимчасово перебував його батько Олександер Олесь (1876—1944), визначний поет українського національного відродження. З Берліну родина Кандибів переїхала на постійний побут до Чехословаччини, спершу проживали короткий час в Празі, а згодом поселилися в селі Горні Черношіце біля Праги.[12].

---

[10] Оригінал автобіографії переховується в архіві Карлового університету в Празі. В іншому місці друкуємо автограф цього важливого документу. Д-р Марко Антонович виготовив український переклад біографії О. К., за що складаємо йому щиру подяку.

[11] Мама Олега, Віра Антонівна Кандиба з роду Свадковських, мала великий вплив на формування юнацького світогляду її сина. Вона померла 5 січня 1948 року в Празі на 67 році життя і була похована поруч її чоловіка Олександра Кадиби-Олеся на Ольшанському кладовищі. Цінні спогади про маму Олега написала Галина Лащенко, «Віра Антонівна Кандиба», *Віра,* чч. 2 (14), 3 (15), 4 (16) за 1979, і чч. 1 (17), 2 (18), 3 (19) за 1980 рік. Тому, що в спогаді Г. Лащенко не подана точна дата смерти матері Олега, ми подаємо її в цій примітці.

[12] В деяких спогадах помилково подано, що Олег з своєю матірю спершу приїхали до Відня, де проживав Олесь. Гляди М. Шляхтиченко, *цит. пр.*, стор. 118; Ю. Сірий, «З моїх зустрічів. О. Олесь», *Літературно-науковий збірник* (Ганновер), кн. 2, 1947, стор. 82. Насправді в 1923 році О. Олесь проживав в Берліні і туди з України приїхали його син і дружина. Деякі цінні

Curriculum vitae.

Narodil jsem se 8. VII. 1907. v m. Žitomiru na Ukrajině. Studia středoškolská konal jsem v Pušči-Vodyci u Kyjeva a na maturitních kursech Ukrajinského Hromadského Komitétu v Praze, kde jsem 11/XI. 1924. studia ukončil. V zimním a letním běhu r. 1924/25. navštěvoval jsem Ukrajinský Pedagogický Ústav v Praze a v zimním běhu 1925/26. vstoupil jsem, jako mimořádný posluchač na filosofickou fakultu Karlovy university. Po vykonání doplňovací maturity z latiny 29. VI. 1926. a započtění mimořádného studia do pravidelného studia řádného, navštěvoval jsem, jako řádný posluchač přednášky hlavně z prehistorické archeologie a dějin umění a byl jsem členem seminářů prof. Drů: Stockého, Niederle, Vysokého, Matějčka a Fonstky. Podal jsem práce:
u prof. Stockého: „Přehled názorů na pomalovanou neolithickou keramiku“, „Výkopy v Haliči r. 1928“, „Haličská pomalovaná keramika“;
u prof. Fonstky: „Hruševského názory na počátky lidské společnosti.“

Studia na filosofické fakultě ukončil jsem v letním běhu r. 1928/29.

V Praze dne 29. IV. 1930.

Oleh Kandyba.

Автограф автобіографії О. Кандиби

Олег мав тоді 15 років і був здібним юнаком. Свою середньошкільну освіту, як згадує в автобіографії, проходив у Пущі Водиці біля Києва, а гімназійну матуру здав уже в Празі 11 грудня 1924 року на матуральних курсах Українського Громадського Комітету в Празі.[13] Цінні вістки про гімназійне навчання Олега знаходимо в спогадах М. Шляхтиченка, який разом з ним складав матуральні іспити. Він пише, що молодий Кандиба здав матуру із відзначенням, а тому зразу міг «піти в кожну чеську технічну школу (або Українську Господарську Академію в Подєбрадах) звичайним слухачем і за своє відзначення, перший рік міг учитися цілком безплатно».[14]

Дуже можливо, що спершу Олег застановлявся над технічними (інженерськими) студіями,[15] проте його головне заінтересування було в ділянці українознавчих дисциплін. Уже в літньому семестрі 1924/25 він записався на студії в Українському Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова в Празі (літературно-історичний відділ), який очолював проф. Л. Т. Білецький.[16] В Інституті О. Кандиба слухав археологічні виклади проф. Вадима Щербаківського і це, на нашу думку, мало безпосередній вплив на його пізніші археологічні студії на УВУ і Карловому університеті в Празі.

Заки перейдемо до докладного обговорення університетських студій молодого Кандиби, хочемо зупинитися коротко над його академічними зацікавленнями в гімназійному віці, які мали також безпосередній вплив на його пізніші студії і наукову діяльність. Щоправда інформації на цю тему доволі скупі і фраґментарні — але навіть ці неповні дані дають нам змогу занотувати деякі важливіші моменти. Тут треба перш за все згадати зацікавлення молодого Олега українським фольклором і, як пише М. Антонович-Рудницька, він «добре знав і цінив

інформації про побут О. Олеся у Берліні в 1923 році знаходимо в другому томі *Щоденника* В. Винниченка за 1921—1925 роки. (Едмонтон, Канадський інститут українських студій, 1983). Короткий життєпис батька Олега, Олександра Кандиби-Олеся поданий Б. Кравцевим в *Енциклопедії Українознавства,* том 5, стор. 1844—1845, 1966 (Словникова частина).

13 Про українські матуральні курси зорганізовані УГКомітетом у Празі в 1922 році знаходимо короткі інформації в праці С. Наріжного, *Українська еміґрація*, цит. пр., стор. 180—181.

14 Михайло Шляхтиченко, *цит. пр.*, стор. 120. Цікаво згадати один епізод зафіксований у спогадах Шляхтиченка. Одного разу він запитався Трохима Пасічника, який викладав на матуральних курсах українську літературу і мову, «як виглядала праця Олега Кандиби? Він мені відповів: „Вам я поставив чвірку, а для праці Олега Кандиби у мене ноти немає. Його робота коротка, але змістом унікальна; він буде великим письменником”, *там же.* Немає сумніву, що вже в юнацькому віці Олег проявив вийняткові здібности в різних українознавчих дисциплінах.

15 Про це згадував мені Марко Антонович із слів Е. Буассевен.

16 Докладніші інформації про УПІнститут в С. Наріжного, *цит. пр*, стор. 172—180. Шляхтиченко згадує в своїх спогадах, що причиною студіювання Кандиби в Інституті також була латинська мова, яку він мусів доповнити і зложити з неї іспит перед вписом в УВУ і чеський університет. На матуральних курсах не було іспитів з латинської мови.

народну творчість в усіх її виявах».[17] Дослідження і зацікавлення українським фолкльором в Олега не було випадковим — він вивчав, збирав і записував українські пісні протягом цілого свого життя включаючи 1940-і роки, в яких очолював українське націоналістичне підпілля в Україні.

Не менш важливою ділянкою зацікавлення молодого Олега була історія України, зокрема козацька доба і українські визвольні змагання в 20 стол. Цікаві вістки про ці зацікавлення знаходимо в спогадах Павла Маценка, який добре його знав в 1925 році.[18] Глибинне знання історії України О. Кандиби віддзеркалене в його пізніших науково-популярних і публіцистичних статтях і в його пізнішій вибірці історичних джерел («Золоте слово», 1941). Також в основі історіософічних праць О. Кандиби, які віддзеркалювали його розуміння провідних ідей історичного розвитку української нації бачимо оригінальне осмислення українського історичного процесу молодого археолога. Тісне пов'язання археології з історичними науками безпосередньо впливало на його високошкільні студії і на вибір відповідних викладів в українському і чеському університетах.

Література і літературознавство також були улюбленими предметами молодого Олега. Марина Антонович згадує в своєму спогаді, що завдяки Олеговій ініціятиві в Черношицях створилося «Товариство молодих українських перекладачів», а також коли він «складав матуру появилося друком його перше оповідання, під назвою, здається, «Рудько».[19] Як вже згадано раніше, на матуральних курсах Олег виявив свій непересічний літературний талант. Тут також треба згадати мистецькі здібності Олега, зокрема його легку руку до рисунків, що пізніше мало велике значення в реконструкції археологічних пам'яток. Автор цих рядків бачить безпосереднє пов'язання між академічними зацікавленнями молодого Олега — гімназиста і його пізнішими високошкільними студіями, його пізнішою науковою і оригінальною художньою творчістю. Віримо, що це питання буде докладніше опрацьоване дослідниками життя Кандиби-Ольжича.

Інтелектуальне середовище серед якого проживав молодий Олег в 1920-их роках в Горніх Черношіцях, а опісля в Празі також мало

---

[17] М. Антонович, Рудницька, «О. Ольжич у молодости. Спогади», *Північне сяйво.* Альманах. Упорядкував Яр Славутич. Едмонтон: Славута, 1974, т. III, стор. 90.

[18] Павло Маценко, «Олег Кандиба», *Новий шлях,* ч. 99 з 19 грудня 1945; «Отаман (Фраґмент із спогадів про Олега Ольжича)», *Голос молоді,* ч. 6, 1953, стор. 6—9.

[19] М. Антонович-Рудницька, *цит. пр.,* стор. 91.

У зв'язку із першим оповіданням Олега «Рудько (Життепис одного півня)», яке появилося за підписом О. Лелека, треба згадати, що Василь Яременко помилково приписує авторство цього твору батькові Олега — Олександрові Олесю. Див. Олександер Олесь, *Твори,* Київ, В-во «Молодь», 1971, стор. 335. Цю помилку вже раніше зауважив Марко Антонович і про це мені писав. Тематика першого оповідання Олега також вказує на його безпосереднє зацікавлення звірятами і природою.

значний вплив на формування його світогляду і наукових зацікавлень. Треба також згадати, що його батько Олесь оснував в Горніх Черношіцях клюб українських письменників і журналістів. Мабуть без перебільшення Павло Маценко писав, що ця місцевість повинна увійти в історію України «як один з осередків української політичної еміґрації по втраті української держави 1917—1921 рр.».[20] Немає сумніву, що знайомство молодого Кандиби з різними провідними українськими діячами і творцями української національної культури, з українськими вченими також безпосередньо впливали на його академічні зацікавлення в тому часі, а також на формування його світогляду. Великий вплив на молодого Олега мали його батьки, зокрема це відноситься до його патріотичного виховання, яке відограло опісля важливу ролю в пізнішій його науково-організаційній і суспільно-політичній діяльності. Ми не маємо змоги довше зупинятися над цими питаннями, пов'язаними з передуніверситетськими академічними зацікавленнями О. Кандиби і над тими головними чинниками, які стимулювали це зацікавлення. Проте навіть ці короткі зауваги допоможуть краще зрозуміти його пізнішу діяльність і його творчість.

Студії О. Кандиби в чеському й українському університетах

В роках від 1925 до 1929 Олег Кандиба студіював археологію, історію і історію мистецтва в Карловому університеті і Українському Вільному Університеті (УВУ) в Празі. На основі нововіднайдених джерельних матеріялів можемо тепер докладніше відтворити і насвітлити його студії в чеському університеті. Натомість його навчання в УВУ немає задовільної джерельної бази. У своїй автобіографії Олег не згадує про свої студії в українському університеті і тому їхня реконструкція і насвітлення основане на доволі вузькій джерельній базі.

О. Кандиба записався, як надзвичайний студент в зимовому семестрі 1925/26 на філософічний факультет Карлового університету в Празі. Після зложення додаткового іспиту з латинської мови (29. VI. 1926), він став звичайним студентом на філософічному факультеті, який закінчив у літньому семестрі 1929 року.[21] У своїй автобіографії Олег згадує, що головним предметом його студій була передісторична археологія і історія мистецтва.

Тепер виринає засадниче питання, чому О. Кандиба вибрав ці два головні предмети студій в чеському університеті. Чи хтось мав посередний або безпосередний вплив на молодого Олега і дораджував йому

[20] Павло Маценко, «Олег Кандиба» *цит. пр.*, стор. 2. Маценко пише, що в містечку Горні Черношіце жили визначні представники української науки, мистецтва і політичні діячі. З них згадує Спиридона Черкасенка, Миколу Карповича, Садовського (Тобілевича), М. Шаповала, Ф. Слюсаренка, Е. Іваненка, А. Яковліва та інших діячів і вчених. Цікаві інформації про українську громаду в Горних Черношицях також знаходимо в спогадах М. Антонович-Рудницької.

[21] *Aus dem Rigorosa-Protokol der Philosophischen Fakultät der Karls-Universität*, Bd. 3, Nr. 1671. (Архів Карлового університету).

в академічних справах? Михайло Шляхтиченко у своїх спогадах згадує, що Кандибу рекомендував професорам Карлового університету Вадим Щербаківський (1876—1957), професор археології на УВУ і УВПІ.[22] Не маємо жадних причин брати ці заподання під сумнів. Знаємо, що Кандиба був студентом Щербаківського, а також автор спогадів добре його знав. Також відомо, що Щербаківський співпрацював з чеськими археологами й мав добрі зв'язки в Карловому університеті. Одначе основне рішення студіювати археологію і історію мистецтва на чеському університеті належало самому Кандибі, який хотів досліджувати передісторію України та інших слов'янських народів в контексті їхнього історичного розвитку, а також велику увагу присвячував студіям історії і допоміжних історичних дисциплін. Думаємо, що батьки Олега — Віра Антонівна і Олександер Іванович дали повну моральну піддержку їхньому одинакові у виборі його майбутньої професійної і наукової кар'єри.

В Карловому університеті студіював Олег археологію у видатного чеського і европейського археолога проф. д-ра Любора Нідерле (1865—1944)[23] і відомого дослідника слов'янської старовини проф. д-ра Альбіна Стоцького (1876—1934),[24] який в часі студій Олега був головою археологічного відділу Народного Музею в Празі.[25] З інших своїх професорів згадує Кандиба в автобіографії Матейчека (викладав історію мистецтва), Фоустека — професора антропології і Високого.

Велика шкода, що в архіві Карлового університету не зберігся виказ викладів (Index lecionum) О. Кандиби, на основі якого можна б докладно подати усі предмети, які він студіював в університеті. Із його автобіографії довідуємося, що Олег опрацював чотири семінарійні праці. На семінарі проф. А. Стоцького він подав три наукові праці: «Перегляд поглядів на мальовану неолітичну кераміку», «Розкопки в Галичині 1928 р.» і «Галицька мальована кераміка». На антропологічному семінарі проф. Фоустека Олег К. виготовив семінарійну працю «Погляди Грушевського на початки людської громади». Отже усі семінарійні дослідження молодого вченого були безпосередньо пов'язані з українознавчою тематикою. На превеликий жаль ці праці не збереглися ні в родинному архіві О. Кандиби, ні в архіві Карлового університету.

Після закінчення університетських студій в літньому семестрі 1929 року, О. Кандиба зачав підготовлятися до докторських іспитів і також закінчував свою докторську працю присвячену неолітичній мальованій кераміці в Галичині. Його семінарійні праці, за винятком дослідження концепцій Грушевського про ранню еволюцію суспільства,

---

[22] М.Шляхтиченко, *цит. пр.*, стор. 127

[23] Про наукову діяльність і праці Нідерле див. „Niderle, Lubor", *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas.* Jan Filip, ed. Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag, 1967, Bd. II, pp. 909—910.

[24] „Stocky, Albin", *op. cit., pp.* 1385—1386.

[25] Лист д-ра А. Чейхана, директора Національного Музею в Празі до Л. Винара від 30 листопада 1984 року.

тематично в'яжуться з його дисертацією. У протоколі риґорозів філософічного факультету Карлового університету і в матрикулі докторантів знаходимо важні дані про докторські іспити археолога. Головний докторський іспит (великий риґороз) з передісторичної археології та історії мистецтва зложив О. Кандиба 6. X. 1930 року з визначною оцінкою. Цей іспит тривав дві години. Другий одногодинний докторський іспит (малий риґороз) із філософії він відбув 15. X. 1930 р. із достаточною оцінкою. Докторська промоція О. Кандиби відбулася того самого року,18 жовтня. Промотором на промоції був проф. д-р Вацлав Тілле. З огляду на важливість цеї офіційної університетської документації в примітці повністю наводимо записку з матрикулярної книги докторантів, написану німецькою мовою.[26]

Закінчення студій і захищення докторату в Карловому університеті О. Кандибою, який в 1930 р. мав лише 23 роки, вказують на виняткові наукові здібности молодого археолога. Чеські професори дали високу оцінку його науковій праці і дисертації і перед д-ром О. Кандибою стояло відкрите поле нових археологічних знахідок і нових наукових досліджень. Він досконало опанував методологію археологічних і історичних досліджень студіюючи в найвизначніших чеських професорів-археологів, антропологів і істориків.

Тепер хочемо, в міру можливого, відтворити студії О. Кандиби на Українському Вільному Університеті в 1920-их роках. Як вже було згадано раніше для повнішого насвітлення українських університетських студій О. Кандиби немає докладнішої і задовільної документації.

---

[26] Aus der *Doktorenmatrikel*, Bd. VII, pag. 3338.
O. K.,
geb. am 8. 7. 1907 in Zitomir/Ukraine
Vater Alexander, Mutter Vira
Reifenprüfung am 11. 11. 1924
2-stündiges Fachrigorosum aus der Prähistorischen Archäologie und Kunstgeschichte — am 6. 10. 1930
1-stündiges Rigorosum aus der Philosophie X am 15. 10. 1930
Philosophiae Doctor, Promotion am 18. 10. 1930, Promotor Vaclav Tille
Dissertation: Die neolitische bemalte Keramik in Galizien
(Originaltitel: Haličská pomalovaná keramika neolitická).

Der Studienausweis (Index lectionum) steht uns leider nicht zur Verfügung.
Цікаво згадати, що університетські документи писані німецькою мовою. Звичайно усі свої іспити і докторську працю О. Кандиба складав і писав чеською мовою. Мені було незрозуміло чаму в чеському університеті в офіційній документації уживано в 1930 році німецьку мову. В цій справі я звернувся до д-ра Марка Антоновича, який у своєму листі від 26 жовтня 1984 писав: «Я *не знаю*, як це пояснити, але догадуюся, що коли німці прийшли в Прагу, вони перейняли титул Карлового університету від чехів на тій базі, що він був утраквістичний з самого початку. Всі чеські записи від 1918 до 1939 вони переклали і включили в загальний архів університету (засн. 1348). Інакше пояснити трудно!».

Ярослав Пастернак, який співпрацював з молодим Кандибою під кінець 20-их років, у своїй статті присвяченій здобуткам українських археологів, зачисляє його до учнів Щербаківського.[27] Також в *Археології України* він пише, що «на еміґрації осередком української науки стала катедра археології Українського Вільного Університету в Празі (1921—1945) під керівництвом В. Щербаківського. Тут також працювали І. Борковський, О. Кандиба та Л. Чикаленко».[28] Сам Щербаківський згадує, що членом його археологічного семінара в УВУ був О. Кандиба, який студіював українську неолітичну мальовану кераміку.[29]

Олександер Оглоблин також згадував мені, що Щербаківський декілька разів говорив йому про О. Кандибу, як свого видатного учня і археолога, а Марко Антонович також підтвердив студії Олега в УВУ в 20-их роках.[30] Отже є вірогідні інформації, що О. Кандиба був студентом в УВУ, немає змоги наразі подати докладну хронологію його студій на українському університеті через брак відповідних університетських джерел. Тут також треба згадати, що в 1920-их роках УВУ зобов'язували ті самі закони і приписи, які мав Карловий університет, а українські студенти, як твердив ректор УВУ проф. О. Колесса, дуже часто студіювали на чеських високих школах і УВУ. УВУ в 1920-их роках мав близькі зв'язки і співпрацював з Карловим університетом, а також зав'язав співпрацю з іншими европейськими університетами і науковими установами».[31]

У зв'язку із вищенаведеною документацією про студії О. Кандиби в УВУ виринає питання, чому він не згадав про них у своїй академічній автобіографії з 1930 року? Це замовчання його студій в УВУ можна задовільно пояснити. Як відомо, цю коротку автобіографію О. Кандиба виготував у 1930 році для філософічного факультету Карлового університету. Йому було незручно подавати, що рівночасно студіював у двох університетах, тому з українських вищих шкіл згадав лише Український Педагогічний Інститут в Празі. Українські сту-

27 Ярослав Пастернак, «Ті, що розкрили підземний архів України», *Терем*, рік І, ч. 1, 1962, стор. 11.

28 Ярослав Пастернак, *Археологія України*, Торонто, 1961, стор. 27.

29 В. Щербаківський, «Праця в галузі археології», *2. Український Науковий З'їзд в Празі*. Прага: Український Академічний Комітет, 1934, стор. 53.

30 Телефонічне інтерв'ю Л. Винара з проф. О. Оглоблином від 5. V. 1983 і телефонічне інтерв'ю з д-ром Марком Антоновичем від 7. IV. 1983 р.

31 О. Колесса, «Промова уступаючого ректора», *Український Вільний Університет в Празі в роках 1921—1931*. Прага, 1931, стор. 3—4. Ця промова була виголошена на святочній інавґуації УВУ 28 листопада 1928 року. Ректор Колесса також підкреслив, що докторські диплом УВУ були признані в Чехословаччині, Югославії, Болгарії, Німеччині, Франції, на радянській Україні і в трьох польських університетах у Кракові, Варшаві і Вільні. Отже в часах студій О. Кандиби, УВУ мав солідну репутацію в европейських наукових колах. Це також підтвердив авторові цих рядків проф. С. Гаррісон Томсон, видатний американський історик і науковий діяч, який відвідував УВУ під кінець 20-их років. Автор цеї статті і Томсон працювали в Кольорадському університеті в Болдері в 1960-их роках.

денти, як своєчасно писав М. Антонович, які студіювали на німецьких або чеських вищих школах своїм обов'язком уважали студіювати в УВУ, а «Олег часто покликувався на Вадима Михайловича, як свого професора, а ще частіше це робив сам Щербаківський».[32]

Олег Кандиба, на нашу думку, записався на УВУ в тому самому часі, як став надзвичайним студентом в Карловому університеті під кінець 1925 року. Олександер Кандиба, який був одним з основників УВУ в Відні, а згодом одержав почесний докторат цього університету, напевно дораджував своєму синові студіювати українознавчі предмети в УВУ і тим самим доповнити його студії в Карловому університеті. Також Щербаківський бажав притягнути до академічно-наукової праці в УВУ здібних студентів, які виявили своє зацікавлення в археології та історії. Отже Олег мав надзвичайно сприятливі обставини для студій в українському університеті. В УВУ він студіював археологію України в Щербаківського й дуже правдоподібно історію українського мистецтва у Дмитра Антоновича й історію України в Дм. Дорошенка та інших професорів.[33] В УВУ він близько жив і співпрацював з В. Щербаківським, який, правдоподібно, дораджував йому у виборі теми для докторської праці в Карловому університеті. У кожному разі в офіційному каталозі УВУ за 1930/31 роки подано, що «Кандиба Олег, д-р філософії «працює при катедрі археології»,[34] як асистент.

Не улягає сумніву, що студії Кандиби археології, антропології, історії, історії мистецтва та інших академічних дисциплін в Карловому університеті і УВУ дали йому солідне академічне знання і мали переломове значення в його науковій, професійній і науково-організаційній діяльности в пізніших роках.

---

[32] Лист д-ра Марка Антоновича до Л. Винара від 26 жовтня 1984 р. Тут треба зазначити, що подібна ситуація існувала з українськими студентами також після 1945 року коли УВУ відновив свою діяльність в Мюнхені. Автор цих рядків студіював в Мюнхенському університеті, але своїм обв'язком уважав також записатися на УВУ і студіювати українознавчі дисципліни.

[33] В академічному році 1925/26 В. Щербаківський був продеканом філософічного факультету УВУ і провадив археологічний семінар. З Археологічних викладів В. Щербаківського в роках 1926—1929 згадаємо такі: «Кам'яна доба на Україні», «Культура мальованої кераміки», «Бронзова доба на Україні», «Сармати, ґоти і гуни», «Сарматська доба». Проф. Дмитро Антонович в тому часі викладав такі курси: «Історія українського мистецтва», «Козацьке барокко», «Українське рококо», «Історія українського мистецтва XVIII—XIX вв.» та інші предмети. Предмети з історії мистецтва також викладав Володимир Залозецький. Історію України в УВУ викладали Дм. Дорошенко, В. Біднов і інші професори. Можливо, що в УВУ О. Кандиба також студіював англійську і французьку мови. Докладний список професорів і академічних дисциплін в УВУ поданий в *Український В. Університет в Празі в роках 1926—1931,* Прага, 1931.

[34] *Цит. пр.,* стор. 132.

Наукова і професійна праця О. Кандиби

Наукова і професійна діяльність О. Кандиби до 1930 року включно була многогранна і вийнятково продуктивна. Вона включала археологічні експедиції і дослідження, працю в чеському Народному Музею в Празі і початок його асистентської роботи в археологічному семінарі УВУ, співпрацю і зв'язки з науковими установами і науковцями. Його наукова творчість в тому часі становить окремий і надзвичайно важливий розділ діяльности молодого і здібного археолога. Вона є правдивим покажчиком його непересічних наукових здібностей, які здобули признання серед українських і неукраїнських учених.

У хронологічному порядку спершу згадаємо співпрацю Олега з Музеєм Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові в роках 1928 і 1929. Музей очолював від 1928 року видатний український археолог Ярослав Пастернак, який також закінчив свої археологічні студії в Карловому університеті і був великим приятелем початкуючих археологів і істориків. Саме з доручення Музею НТШ О. Кандиба відбув у часі ферій студійні поїздки по Східній Галичині, щоб, як пише Я. Пастернак, «особисто ознайомитися з тамтешніми праісторичними матеріялами, зокрема з трипільською мальованою керамікою, яка, після відкриття її В. Хвойкою у 1897 р., увійшла у світову наукову літературу та є сьогодні справжнім шедевром українського праісторичного мистецтва».[35]

Олег Кандиба у своїй праці докладно відтворив свою наукову поїздку і його розкопи в борщівському та галицькому повітах Галицького Поділля в роках 1928 і 1929.[36] Головним завданням цеї експедиції було «оглянути передісторичні становища, відкриті переважно проф. д-р Ю. Полянським, та вияснити можливості дослідчої праці в цих околицях. З браку часу треба було обмежитися пробними розкопками та врятуванням пам'яток, що їм загрожувало знищення».[37]

Кандиба перевів пробні розкопи в селах Козачизна, Ланівці, Стрілківці, Золоте Більче Борщівського повіту, і в селах Новосілка Костюкова, Голіград и, Касперівці і Добряни в повіті Заліщики. Найдокладніші пробні розкопи провів Кандиба в підземній печері «Вертеба» в Золотому Більчу, виявляючи там кістякові поховання, сліди вогнищ, звірячі, рибні і людські кістки, кістяні шила і численні черепки з мальованою керамікою. Він писав, що «вартість здобутого в печері «Вертебі» матеріялу в тому, що усталено його стратиграфію, яка дасть змогу поділити старші знахоли щодо часу».[38] До цеї скромної оцінки археологічних досліджень молодого археолога, Я. Пастернак додає, що велику вартість мають його остеологічні (антропологічні) мате-

---

[35] Ярослав Пастернак, «Олег Кандиба, археолог-дослідник», *Український Історик*, том V., ч. 4, 1969, стор. 5—6.

[36] Олег Кандиба, «Досліди на галицькому Поділлі в рр. 1928 та 1929», *Записки НТШ*, том 165, 1967, стор. 1—14.

[37] О. Кандиба, *цит. пр.*, стор. 1.

[38] *Там же*, стор. 9.

ріяли, «які опрокидують колишні теорії В. Ґородцова і В. Щербаківського про короткоголовість трипільських племен і сперте на цьому мильне твердження про їхній прихід в Україну з Ірану через Малу Азію».[39] Пільні археологічні зайняття О. Кандиби, його археологічні знахідки і його інтерпретація та аналіза цих матеріяльних пам'яток трипільської культури (енеоліт, 2500—1888 до Хр. — за Я. Пастернаком) вказують на солідне опанування молодим археологом техніки і методології археологічних і антропологічних досліджень доісторичної доби України. Усі знайдені пам'ятки передав О. Кандиба до Музею НТШ у Львові.[40]

У 1928 році О. Кандиба відбув наукову поїздку до Кракова і Львова, де досліджував у польських і українських музеях пам'ятки трипільської культури. З українських музеїв згадаємо Український Національний Музей НТШ у Львові; з польських — Музей Дідушицьких і Музей Любомирських у Львові й археологічні збірки в Яґеллонському університеті в Кракові і Університеті Яна Казимира у Львові. У Кракові Кандиба також досліджував інші археологічні колекції.

В роках від 1928 до 1931 включно, Олег Кандиба працював вольонтером в археологічному відділі Народного Музею в Празі. Д-р Адольф Чейхан, теперішній директор музею, в листі до автора цеї статті пише, що Кандиба працював тоді доривочно, а археологічний відділ Музею очолював тоді його професор Альбін Стоцький.[41] Треба підкреслити, що професори О. Кандиби, Любор Нідерле і Альбін Стоцький в тому часі були провідними чеськими археологами і авторами численних наукових праць присвячених доісторичному та історичному розвиткові ранніх слов'ян. Вони ставили великий наголос на ляборіторійну практику студентів, яка охоплювала різні методи консервування і реконструкцію археологічних пам'яток. Під їх академічним проводом

---

39 Я. Пастернак, *цит. пр.*, стор. 7.

40 Я. Пастернак згадує, що ці матеріяли зберігалися в Музею НТШ, а також пише, що не всі матеріяли з цих розкопів були опубліковані. Я. Пастернак, *Археологія України,* стор. 166.

41 Лист д-ра Адольфа Чейхана до Л. Винара від 30. X. 1984 року.
На цьому місці треба спростувати невірні інформації В. Державина, що Олег Кандиба був завідувачем «археологічного відділу Чеського Національного Музею в Празі» — «Олег Кандиба-Ольжич як поет і науковий діяч», *цит. пр.*, стор. 4. Цю саму вістку на основі статті проф. Д. «Пам'яті археолога д-ра Олега Кандиби», *цит. пр.*, стор. 6, подав Дмитро Штогрин в статті «Наукова праця О. Кандиби-Ольжича», *цит. пр.*, стор. 63. Як було зазначено раніше вищезгадані автори не користувалися в своїх працях відповідними джерельними матеріялами. Також треба справити дати праці О. К. в чеському музею подані Олегом Лащенком, який пише, що «в рр. 1926—32 Олег працював в передісторичному відділі Чеського Національного Музею» (правильна назва Народний Музей в Празі — Л. В.). Олег Лащенко, «Життя Олега Кандиби (О. Ольжича)», *За героїчну духовість.* Матеріяли Конференції «Зарева» присвяченої др. Олегу Кандибі — О. Ольжичу. Нью-Йорк, О.У.С.А.Т., Зарево, 1977, стор. 19.

О. Кандиба

Знимка д-ра О. Кандиби з кінця 1930 року

Олег багато навчився і у відносно короткому часі став видатним молодим археологом. Його праця також включала улаштування археологічних виставок, і як пригадує д-р Марко Антонович, в 1929/31 рр. О. Кандиба улаштував успішно декілька вистав присвячених передісторичним епохам від неоліту до ранньослов'янської культури.[42] Можна сказати, що молодий Кандиба ішов слідами свого старшого колеґи Ярослава Пастернака, який також був учнем Нідерле і також працював вольонтером в Народному Музею, а згодом запросив Олега до археологічної співпраці з рамени Музею НТШ у Львові.[43] Праця Кандиби давала йому безпосередню змогу працювати під керівництвом видатних археологів, а також безпосередньо причинилася і сприяла його зв'язкам з іншими науковими установами і з науковцями.

Після своєї докторської промоції в Карловому університеті, Олег Кандиба започаткував в академічному році 1930/31 високошкільну педагогічну працю, як асистент при катедрі археології УВУ. Проф. В. Щербаківський, керівник цеї катедри, писав, що праця його археологічного семинара «від самого початку стояла в найтіснішім зв'язку з археологічним семінарем Карлового університету, з Чеським Земським Музеєм і Державним Археологічним Інститутом, від яких українські археологи одержували всяке можливе підпертя і допомогу».[44]

Треба також згадати, що археологічний семінар УВУ відбувався в приміщенні семінара чеської археології (вул. Бржегова, ч. 5) — отже дійсно існувала тісна співпраця між археологічними установами українського і чеського університетів.

В археологічному семінарі УВУ, крім В. Щербаківського, Олег Кандиба тісно співпрацював зі своїми старшими колеґами — д-ром Ів. Борковським, дослідником культури шнуркової кераміки, і д-ром Левком Чикаленком, який також досліджував неолітичну українську кераміку. З Л. Чикаленком О. К. також доволі близько співпрацював в пізніших роках. Обидва вони науково працювали над тою самою археологічною тематикою. На асистентуру в УВУ рекомендував О. К. його професор В. Щербаківський, який високо цінив працю молодого археолога.[45]

---

[42] Інформації д-ра Марка Антоновича (телефонічна розмова 8. VII. 1985).

[43] Про свою працю в чеському народному музею згадує Я. Пастернак у спогадах «Мої зустрічі зі стариною», *Український Історик,* ч. 1—3, 1978, стор. 65. Тут треба відзначити, що проф. Лубор Нідерле у 1925 році був вибраний дійсним членом НТШ (гляди *Хроніка НТШ,* ч. 67—68, 1925, стор. 50). Він доброзичливо відносився до українських студентів, які студіювали археологію в Карловому університеті.

[44] В. Щербаківський, *цит. пр.,* стор. 52.

[45] Доволі неясно представляє цю справу М. Шляхтиченко, який пов'язує початок праці О. Кандиби в УВУ з бажанням університету допомогти його батькові Олесеві, який був почесним доктором УВУ. Шляхтиченко пише, що він говорив проф. Колессі, що Кураторія УВУ правдоподібно не уділить Олесеві дотації, а тому пропонував, щоб «філософічний факультет габілітував д-ра Олега Кандибу приват-доцентом археології і тоді Кураторія виплачувала б йому полекційну місячну платню — найменше 150 кч мі-

При археологічні катедрі і археологічному семінарі УВУ, д-р О. Кадиба дальше продовжував і поглиблював свої досліди неолітичної української мальованої кераміки, а також допомагав В. Щербаківському в провадженні його семінара й в інших наукових зайняттях. У тому часі він стає членом Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі[46] і під кінець 1930 року на форумі того товариства виголошує свою першу доповідь н. т. «Археологічні досліди на Галицькому Поділлі в 1928 і 1929 рр.»[47] Отже в тому часі О. Кандиба включився в зорганізоване українське наукове життя в Празі. Рівночасно він співпрацює в чеськім Державнім археологічнім інституті й в інших чеських наукових установах.

Ранні наукові праці О. Кандиби

Огляд і оцінка перших наукових праць О. Кандиби майже неможлива через їхню недоступність або затрату. На увазі маємо його вже згадані семінарійні праці з 1928 і 1929 років, які він виготовив для професорів Стоцького і Фоустека. Знаємо, що вони не збереглися в архівах Карлового університету і Народного Музею в Празі.

Не зважаючи на цю ґрунтовну перешкоду, на основі заголовків праць О. Кандиби, можна зробити певні зіставлення. У першій семінарійній праці «Перегляд поглядів на мальовану неолітичну кераміку»

сячно». Шляхтиченко, *цит. пр.*, стор. 124. Суґестія Шляхтиченка не була прийнята професорською колеґією філософічного факультету УВУ, яка видвигнула іншу ідею іменування «д-ра Кандиби при катедрі археології з платнею 500 кч місячно. Сенат УВУ, а потім Кураторія цю ухвалу акцептувала і д-р Кандиба два-три місяці одержував цю платню, хоч до того часу ніхто з асистентів УВУ платні не одержував» (*там же*).

Д-р Шляхтиченко непотрібно змішав пляновану допомогу Олесеві з асистентською працею на УВУ його сина. Також справа доцентури О. Кандиби відноситься до пізніших років. Отже, подібно, як і в інших місцях спогадів Шляхтиченка, тут закралися певні помилки в хронології і відтворенні певних фактів пов'язаних з О. Кандибою.

[46] Українське Історично-філологічне Товариство в Празі засновано в 1923 році за ініціятивою професорів філософічного факультету УВУ. Першим і довголітним головою цього центрального українського наукового товариства був проф. Дмитро Антонович. Про молодих членів Товариства С. Наріжний пише: «Поповнення рядів Т-ва новими активними членами в пізніших роках частково дали й молоді наукові сили, що закінчували свої високошкільні студії на еміґрації — переважно в Празі — й віддавалися продовженню наукової діяльности (Д-р М. Антонович, Д-р І. Борковський, Д-р М. Гнатишак, Д-р Ол. Кандиба, Д-р Б. Крупницький, Д-р С. Наріжний. Д-к К. Чехович і інші). Симон Наріжний, *Українська еміґрація,* стор. 197. Короткий огляд діяльности УІФТ подав С. Наріжний в інформативній статті «Українське Історично-Філологічне Товариство в Празі», *Українська книга,* ч. VIII—X, 1938, стор. 149—151.

[47] С. Наріжний, «15 літ діяльности Українського Історично-філологічного Товариства в Празі (1923—1938)», *цит. пр.,* стор. 11.

О. Кандиба подавав правдоподібно критичний огляд різних гіпотез і наукової літератури, що відносилася до трипільської культури. Друга і третя семінарійна праця («Розкопки в Галичині 1928 р.» і «Галицька мальована кераміка») відносилися до його археологічних знахідок в 1928 році і також до критичного обговорення галицької неолітичної кераміки і її клясифікації. Ці три праці в'яжуться з тематикою його дисертації «Неолітична мальована кераміка Галичини» (1930). І врешті його четверта семінарійна праця «Погляди Грушевського на початки людської громади» найбільш правдоподібно була присвячена критичному розглядові студії М. Грушевського *«Початки громадянства, генетична соціологія»,* яка була видана Українським Соціологічним Інститутом в 1921 році. Можливо, що він також в цій праці розглядав перший том *Історії України-Руси* в контексті своєї теми. На превеликий жаль не знаємо погляду О. Кандиби на гіпотези Грушевського про початки суспільного життя. Проте ця тема вказує, що молодий вчений також цікавився історичною або ґенетичною соціологією, антропологією і науковою творчістю найвидатнішого українського історика.

Свої наукові досліди присвятив Олег Кандиба вивченню трипільської культури, що відноситься до археологічних періодів неоліту та енеоліту.[48] Його спеціяльністю було дослідження трипільської мальованої кераміки і інших трипільських археологічних пам'яток в Галичині, а пізніше в Буковині. Вибір Галичини не був випадковий — він не міг брати участи в археологічних експедиціях в совєтській Україні — тому обмежив свої дослідження до західньо-укреїнських земель.

Уже давніше я висловив припущення, що В. Щербаківський, який сам вивчав трипільську культуру,[49] дораджував Кандибі зайнятися її систематичним вивченням і можливо мав вплив на вибір теми до його докторської праці.

Головною науковою працею О. Кандиби до 1930 р. включно була його дисертація *Неолітична мальована кераміка Галичини.*[50] Ця праця базується на його дослідженні керамічних трипільських пам'яток, які

---

[48] Обширна характеристика трипільської культури подана в Я. Пастернака, *Археологія України,* стор. 127—150 і в *Археології української РСР,* том I, Київ, 1971, стор. 150—177.

Пам'ятки трипільської культури археологи ділять на три періоди: ранній (4500—3500 до Хр.), середній (3500 до 2750 до Хр.) і пізний (2750 до 2000 до Хр.).

[49] У 1923 році в Науковому збірнику УВУ появилася праця В. Щербаківського «Мальована неолітична кераміка на Полтавщині», яка одержала прихильну рецензію М. Макаренка в українознавчому журналі «Україна», кн. 6, 1925, стор. 129—130. Цій темі він також присвятив свої пізніші археологічні праці. Бібліографія наукових праць Щербаківського подана в Петра Курінного, *Історія археологічного знання про Україну,* Мюнхен, УВУ, 1970, стор. 128—129.

[50] Oleh Kandyba, *Haličská pomalovaná keramika neolitická.* Doktorska disertace. Praha, 130 p. + XVI.

зберігалися у львівських і краківських музеях в 1928 році і на багатій різномовній науковій літературі.[51]

Докторська праця О. Кандиби складається з вступу, двох головних розділів, заключення і додатків. Упершому розділі він докладно обговорює наукову літературу й подає критичні замітки до різних гіпотез українських і неукраїнських археологів, які відносилися до характеру і періодизації пам'яток трипільської культури. Кандиба також подає порівнальну аналізу мальованої кераміки в чотирьох культурних районах: мадярському, тессалійському, болгарському і українсько-румунському. Він приходить до висновку, що „Geografické poměry, t. j. rovinný ráz krajiny a četne splavné řoky způsobily, ze kultura pomalované na ohromnych rozlohách Ukrainy, Haliče a Rumunska zachovalá poměrně velkou jednotu, a však již nyni mužeme rozlišovati v ni nekolik skupin".[52] Дальше О. К. обговорює клясифікацію кераміки «групи А» і «групи Б». Наступний розділ (стор. 33—95) присвячений докладній аналізі галицької мальваної кераміки в контексті розвитку різних фаз трипільської культури. Тут він подає свою власну типологічну і хронологічну клясифікацію галицької неолітичної кераміки. На думку проф. Альбіна Стоцького, головного рецензента дисертації Кандиби, це була перша велика спроба насвітлити в науковій літературі це складне і скомпліковане питання. В додатках до дисертації О. Кандиба містить таблиці археологічних знахідок, мапи і інші матеріяли, які ілюструють його гіпотези, аналізу і заключення.

На цьому місці друкуємо рецензію Альбіна Стоцького на дисертацію Кандиби, яка являється важливим документом і головним критичним відгуком на головну археологічну працю молодого науковця.

Оцінка дисертаційної праці п. О. Кандиби[54]

Пан Кандиба обґрунтував свою працю головно на результатах власних студій на галицькому матеріялі, з ким він дуже докладно ознайомився під час своєї студійної подорожі по галицьких музеях — від червня до вересня — 1928 р. і при розкопах 1929 р.

У першій частині своєї праці він подає короткий перегляд цілого питання неолітичної мальованої кераміки і додає власні, критичні замітки до дотепер ще не вирішених проблем. Напр., щодо причин площадок (токів), він погоджується на підставі власного досвіду з 1929

[51] „předlozena práce zakladá se na výsledcich vlastniho studia haličské pomalované keramiky v museich lvovských a krakovských v roce 1928", O. Kandyba, *op. cit.*, p. 2.

[52] O. Kandyba, *op. cit.*, p. 17.

[53] В додатку ч. 3 друкуємо повний зміст дисертації О. Кандиби.

[54] Děkanství filosofické fakulty university Karlové v Praze, „Posudek o disertační prácі p. O. Kandyby", 12 května 1930.

Цей університетський документ переклав з чеської мови д-р Марко Антонович, за що складаємо йому щиру подяку. Рецензію проф. Стоцького в чеській мові долучуємо в джерельних додатках до нашої праці.

року з Біляшевським і з Шухардтом, що це рештки хат, а не могили, як думали Хвойка і Штерн. Дуже скептично — і правильно — він виступає проти різних гіпотез про походження і занепад мальованої кераміки, тому що дотеперішній матеріл таких гіпотез аж ніяк не виправдує. З цеї самої причини він відкидає і всякі гіпотези антропологічні та етнічні.

В головній частині своєї праці подає п. Кандиба докладну типологічну і хронологічну клясифікацію галицького матеріялу. Це перша велика спроба з'ясувати це складне і з уваги на брак надійного матеріялу дуже скомпліковане питання. Пан Кандиба перший подав ясні типологічні ряди форм і орнаментів, що йому дало можливість знайти елементи контакту з українською мальованою керамікою і укласти принаймні в головних рисах її клясифікацію.

Пан Кандиба не приділяв тим часом у своїй праці уваги мистецько-естетичним питанням, тому що спершу треба було дотепер неясний матеріял розклясифікувати формально і хронологічно визначити його місце в цілому неолітичному ареалі.

Рекомендую прийняти працю п. Кандиби як базу для дальшого продовження риґорозів.

Прага, 12 травня 1930 Проф. д-р Альбін Стоцький

Тема дисертації п. Кандиби мені досить далека, однак уважаю його методу праці цілковито правильною, а тому приєднуюся до оцінки проф. Стоцького.

Д-р В. Бірнбаум

100 к(орон) ч.(чеських) для п. проф. Стоцького
100 Кч для проф. Бірнбаума прийняв 16/5 Й. Махачек (?)

Якщо дисертація має бути правдивим показником ориґінального дослідження, опанування методології досвіду і нового внеску в наукову літературу — то Олег Кандиба повністю вив'язався з свого завдання. На основі докладної аналізи археологічних пам'яток галицької неолітичної кераміки, він перший, як зазначує А. Стоцький, подав її аналізу різновидних форм і її клясифікацію. Це був новий і тривалий вклад молодого науковця в археологічну літературу.

На 23 році життя Олег Кандиба виявив себе здібним і непересічним археологом і активним діячем в чеських і українських наукових установах.

ДЖЕРЕЛЬНІ МАТЕРІЯЛИ

1.

З протоколу риґорозів філософічного факультету Карлового університету

Aus dem *Rigorosa — Protokoll der Philosophischen Fakultät der Karls-Universität,* Bd. III, Nr. 1671 —
O. K.,
geb. 8. 7. 1907 in Zitomir/Ukraine
Reifeprüfung am 11. 11. 1924 (die Abiturkurse des „Ukrajinski hromadski komitet" in Prag)
Studien auf der Phil. Fakultät seit dem Wintersemester 1925/26 bis Sommersemester 1929 incl.
Wissenschaftliche Abhandlung: Neolitische bemalte Keramik in Galizien
2-stündiges Fachrigorosum aus der Prähistorische archäologie und Kunstgeschichte (am 6. 10. 1930) — vorzüglich
1-stündiges Rigorosum aus der Philosophie (am 15. 10. 1930) — genügend

Promotion — am 18. 10. 1930

Rektor — Augustin Miřička
Dekan — Miloš Weingart
Promotor — Václav Tille

2.

Деканат філософічного факультету Карлового університету в Празі. Оцінка дисертаційної праці п. О. Кандиби

Posudek o disertační práci p. O. Kandyby.

Pan Kandyba založil svou práci hlavně na výsledcích vlastních studií na haličském materiálu, s nímž se velmi důkladně seznámil na studijní cestě po haličských museích — od června do září — r. 1928 a při výkopech r. 1929.

V první části své práce podává stručný přehled celé otázky pomalované keramiky neolithické a připojuje vlastní, kritické poznámky k dosud nerozřešeným problémům. N. př. ve příčině ploščadek (točků), souhlasí podle svých zkušeností z roku 1929 s Baljaševským a se Schuchhardtem, že to isou zbytky chat a nikoli hroby, jak se domnívali Chvojka a Stern. Velmi skepticky — a právem — se staví proti rozličným hypothesám o původu a o zániku pomalované keramiky, protože dnešní materiál takových hypothes nikterak neopravňuje. Z téhož důvodu odmítá i veškeré hypothesy anthropologické a ethnické.

V hlavní části své práce podává p. Kandyba podrobné třídění haličského materiálu po stránce typologické i po stránce chronologické. Jest to prvý velký pokus o zvládnutí této obtížné a pro nedostatek spolehlivého materiálu velmi komplikované otázky. Pan Kandyba podal poprvé přehledié typologické řady tvarů i ornamentů, což mu umožnilo vyhledati stčné body s pomalovanou keramikou ukrajinskou a provésti — aspoň z hruba její třídění.

Pan Kandyba nepříhlížel prozatím ve své práci k otázkám umělecko-esthetickým, protože bylo nejprve třeba nepřehledný dosud materiál roztříditi po stránce tvarové i chronologické a určiti jeho místo v celé neolithické oblasti.

Doporučuji práci p. Kandybovu k přijetí za základ dalšího řízení rigorosního.

V Praze, dne 12. května 1930. Prof. Dr. Albin Stocky

3.

ЗМІСТ ДОКТОРСЬКОЇ ПРАЦІ О. КАНДИБИ HALIČSKÁ POMALOVANÁ KERAMIKA NEOLITHICKÁ

OBSAH.

ПЕРЕКЛАД*

«Галицька неолітична мальована кераміка» (Докторська дисертація)

ЗМІСТ

(Продовження в наступному числі)

* З чеської мови переклав д-р Марко Антонович.

В. Маруняк

КУЛЬТУРНА РЕФЕРЕНТУРА П У Н В РОКАХ 1937—1942

Культурна Референтура ПУН становила ту ділянку трирозмірної діяльности О. Ольжича-Кандиби-Кардаша (наука, поезія, політика), в якій він протягом 1937—1942 рр. виявив себе всеціло, бо для організування і керівництва нею Ольжич був не тільки передбачений дотогочасним своїм життєвим шляхом (університетська освіта, кар'єра молодого науковця-археолога, присутність на українському літературному Парнасі), але і спрямуванням його основних зацікавлень. В уважного обсерватора шляху Ольжича в тих роках складається враження, що в усіх інших галузях його заанґажування він давав або ґастрольні виступи (наука, поезія), або сповняв інші організаційні навантаження en passaut. Полем його справжнього вияву, повітрям для його організаційних легенів — залишалася Культурна Референтура. Так воно насправді було, бо роля Ольжича в подіях на Карпатській Україні в 1938—1939 рр., на терені його першого ширшого організаційного випробування, зводилася в основному до культурно-виховної і політично-пропаґандивної ділянок. Перше, що необхідно знати, коли йдеться про КР ПУН і ролю Ольжича, то це те, що Ольжич був взагалі першим культурним референтом ПУН. На віденському конґресі ОУН в 1929 р. такої референтури не передбачено, бо завдання і компетенції її значною мірою збільшилися з обов'язками двох інших референтур (ідеологічної й пропаґандивної), зазублюючись місцями теж з компетенціями суспільно-політичної референтури. Щойно в 1937 р. полк. Коновалець покликав до життя Культурну Референтуру як інституційне тіло, що мала за завдання оформити духовий сектор діяння ОУН, надати їй філософічно-світоглядові фундаменти, визначити плян праці і черговість завдань на довший період і — головно — знайти людську базу для її діяльности. Завдання не були легкі, узгляднюючи — чи навіть ту піднесену національно-політичну атмосферу, в якій перебувало українство напередодні другої світової війни і яка окрилювала тоді політично заанґажованих людей. Не були легкі тому, що фахові й культурницькі кадри західньо-українських земель й еміґрації ставилися з немалим застереженням до революційного підпілля. Усі ці завдання впали на Ольжича як першого культурного референта ПУН.

Перше, що довелося йому зробити, це визначити філософічно-ідеологічні основи нової референтури. Виходячи із філософічних настанов Ю. Вассияна як ідеологічного референта ПУН, Ольжич поклав фундаменти для дії Культурної Референтури у статті «В аванґарді

героїчної доби», що появилася у збірнику *В авангарді* (Париж, 1938, стор. 13—20) та в інших статтях, з яких подаємо такий зразок:

«Доба наша, підіймаючись на висоти духової напруги, іншими очима бачить теж минулу Україну, ніж це бачили кількадесять літ тому... Бачимо тепер наше минуле в його гостроті, натузі і величі, чуємо його близькість і його непереможний тиск... Його заповіт, як густе, глибоке тло, звучить для гострого наказу сучасности й остаточно з нею утотожнюється...

Найбільшим скарбом, який винесла українська нація з 1917—1920 років, є духовна суверенність... Україна перестала бути ідейною провінцією, її духовість відтоді самобутня і самовистарчальна, післанництво цієї духовости — в майбутньому. Зрісши у висоти і з них узрівши по століттях чітко шпилі національної традиції, вона знову нав'язала до цієї традиції. Вона ідейно рівна з її найкращими виявами... Іншими очима дивимося тепер і на нашу фолкльорну традицію, що недавно була ще предметом «етнографічного» підходу. Бачимо в ній основу національної культури, схоплюючи її могутній етичний та героїчний зміст, співзвучний нашому відчуванню. Традиція історична знову ж становить невичерпне, заслугою 19-го століття, зовсім забуте джерело національної самодопомоги і духової сили.

Націоналістична духовість, зроджена з глибокої повоєнної кризи, відбиває все напняття шукань і ввесь патос віднайденої правди нації. Покликали її банкротство ліберальної духовости й ворожа загроза, теж збанкротованої комуністичної духовости. На місце релятивізму й матеріялізму попередніх ідеологій, зроджується живе, оригінальне пізнання, що тільки велика ідея і велика віра творить життя... Український націоналізм творитиме отже культуру героїчної доби — культуру націоналістичну, що значить, *українську культуру* — найглибше і найбільше українську. Визначають її дві координати: національність і героїчність. В цьому зміщається тверде опертя на національній традиції».

Безумовно, що можна мати критичні зауваження до деяких тверджень Ольжича, виходячи із інших світоглядових позицій, а зокрема з сучасного політичного клімату; можна оспорювати оригінальність його концепції культурної політики, бо вже перед Ольжичем висловлювали подібні міркування Д. Донцов (щодо цілості українського культурного процесу) і Є. Маланюк (щодо літератури), але не доводиться оспорювати цього конспективного нарису Ольжича як схеми культурної політики одного політичного середовища, як складника всенаціонального культурного фронту. Не доводиться оспорювати тому, що розуміння культурної політики Ольжича було позбавлене будьяких рис культурного сектантства і вливалося у всенаціональні рами. Він бачив культурні завдання українського націоналізму складовою частиною всенаціонального процесу, хоча і виходив з протилежних, у порівнанні до інших тодішніх культурних політиків — позицій, а саме з княжих часів як маяку для формування української молоді. Завелика історична віддаль могла викликати деякі застереження і

навіть сумніви щодо реальности постанов виховного процесу, але в основі міркувань Ольжича, так як ми їх розуміли і акцептували, лежала чіткість і безсумнівність сприймання змісту життя княжими дружинниками, а не безмежні сумніви апологетів М. Драгоманова чи інтернаціональні манівці тогочасних демо-ліберальних кіл.

Але переконливість концепції культурної політики Ольжича лежала не так в її ідеологічних постулятах, як у послідовності її здійснювання і в оперативності людського апарату Культурної Референтури. І в тому безсумнівна заслуга організаційних здібностей і великого відчуття такту О. Ольжича.

Центром К.Р. ПУН була Прага. В Чехії, а головно в Празі міжвоєнного періоду, існували три вищі українські навчальні заклади, визнані міністерством освіти ЧСР. Прага була найсильнішим тоді скупченням українських інтелектуальних кадрів і студентства поза межами України. Там був зосереджений поважний творчий український потенціял, який випромінював свій вплив на цілість українського культурного життя і який в рр. 1939—1942 внаслідок опанування українського суспільно-політичного життя правим крилом, прямо напрошувався, щоб його використати.

І Ольжич цього досягнув.

Діяльність К.Р. ПУН проходила декількома руслами. В центрі — кадр заприсяжених членів ОУН (називаємо тільки тих, що вже не живуть: Демо-Довгопільський, І. Ірлявський, М. Михалевич, О. Теліга, О. Штуль, А. Хмарчук, М. Чирський), що творили хребет К.Р.; з другого боку — літературно-мистецькі сили, що працювали над реалізацією конкретних завдань К.Р., хоча не були пов'язані організаційними вузлами (Улас Самчук, Оксана Лятуринська, Роберт Лісовський, Наталія Ґеркен-Русова, Михайло Мухин та ряд інших); з другого — ціла низка професорів вищих шкіл, які, опинившися в дуже обмежених за років німецької окупації можливостях наукової роботи, — очікували заанґажування і заробітку з українських джерел, не знаходячи його в Кракові чи у Львові.

До найцінніших співробітників Ольжича поза Прагою належав проф. Євген Онацький в Римі зі своїми співробітниками, що студіювали чи перебували в Італії, в Сполучених Штатах Америки — О. Неприцький-Грановський, професор університету в Міннеаполіс, в Берліні — В. Панченко-Юревич та Б. Кентржинський до свого виїзду в Фінляндію.

Система праці К.Р. базувалася на принципі, що виключно власними силами вона не в стані виконати ті завдання, що їх диктувала культурна необхідність і політична доцільність, тому треба було мобілізувати наявні позаорганізаційні сили. Здійснювано це методом перекидання деяких завдань К.Р., зокрема наукового характеру, на співзвучні суспільно-громадські організації. Клясичним прикладом такого симбіозу було «тихе» домовлення між ПУН і Головною Управою Українського Національного Об'єднання в Німеччині про тісну співпрацю в культурній галузі, що в рр. 1940—1944 дало можливість не лише по-

ставити на леґальну базу деякі задуми К.Р., але й запевнити для них фінансове підґрунтя. Виявом такого погодження було кількарічне існування установ, що позитивно вписалися не лише в хроніку діяльности К.Р., але й в ширше українське життя воєнного періоду і дало серію корисних матеріялів до рук Похідних Груп ОУН на центральних українських землях.

Клясифікуючи їх за їхньою важливістю — були це:

1. *Комісії державного плянування,* що діяли від початку 1940-го року на фінансовій базі УНО і в постійному контакті з К.Р. і працювали під керівництвом професорів Полікарпа Герасименка і Леоніда Білецького. Членами комісій були фахівці з рядів празької професури. Таких фахових комісій було 15, з яких назвемо як найбільш продуктивні шкільну, господарську, експлуатації природних багатств, фінансів, сільсько-господарську й промисловости і торгівлі. Комісії опрацювали понад 20 наукових еляборатів про принципи і форми організації окремих ділянок життя на Україні після повалення совєтського режиму.

2. Основане заходами К.Р. *Культурно-наукове видавництво УНО* діяло від 1941 до 1944 р. під керівництвом д-ра Миколи Галагана, який, схоплений большевиками в Празі, загинув в київській тюрмі 1945 р. КНВ видало збірник «Сільське господарство України» (Прага, 1942) за редакцією проф. К. Мацієвича, «Кобзар» (Прага, 1943) за редакцією проф. Л. Білецького, «Чужинці про Україну» В. Січинського (Прага, 1943). Інші видавничі пляни КНВ, готові до друку, не пощастило зреалізувати з огляду на німецькі зашморги і скорочення приділів паперу.

3. *Секція мистців, письменників і журналістів УНО* існувала від 1939 до 1944 р. в Празі. Поза своїм основним призначенням охопити працівників пера і пензля і дати їм хоча б частковий варстат праці, Секція була запланована Ольжичем для влаштовування літературно-мистецьких рефератів і видавання популярних ідеологічно-виховних книжечок. СМПЖ видавала друком до 1944 р. 16 двоаркушевих книжечок з різної тематики (згадаємо як приклад «Чотири з тисячі» Дема-Довгопільського [про Карпатську Україну 1939 р.]; «Городок Ягайлонський»). Головою СМПЖ до виїзду на Волинь був Улас Самчук.

До категорії аналогічних інституцій мав належати *Український Науковий Інститут в Америці,* заініційований Ольжичем як інститут наукового профілю, але вибух другої світової війни перекреслив ту цікаву ідею. Під фірмою цього інституту пощастило видати єдиний науковий збірник в Празі в 1939 р.

Тягар «щоденної» праці К.Р. лежав на вужчій екіпі членів ОУН. Їхнє навантаження не було легке, бо працівна програма Ольжича була широка. До їхніх завдань належало:

а) щотижневе обслуговування матеріялами ідеологічно-співзвучних пресових органів в Европі і обох Америках: «Українське слово» — Париж, «Наш клич» — Буенос Айрес, «Новий шлях» у Вінніпезі, «Хлібороб» у Бразілії, «Націоналіст» у США. Точніше — доставляти

редакціям культурну хроніку й огляди з українського життя на Заході та під совєтами і статті з культурної тематики;

б) Майже кожний член К.Р. мав за обов'язок систематично слідкувати за якоюсь вужчою ділянкою культурного життя в УРСР і періодично давати огляди з тієї ділянки, що в свою чергу вимагало щоденного відвідування Слов'янської чи університетської бібліотек, де можна було користуватися київською періодикою;

в) У тій же Слов'янській бібліотеці, з її багатющими українським і російським відділами, треба було вишукувати і розшифровувати потрібні абзаци з літописей для книги «Золоте слово», що її видала К.Р. в Празі 1941 р.

г) Особливий наголос поставив Ольжич на індивідуальну дослідницьку роботу над культурною тематикою УРСР. Як вислід кількарічної праці появилися в рр. 1937—1942 заходами К.Р. такі більші друковані праці:

С. Николишина «Культурна політика большевиків і український культурний процес» (Прага, 1939), єдиний того роду аналіз культурної політики большевиків на Україні від 1919 до єжовщини, що не втратив досі своєї вартости. Не без цікавости зазначити, що ті численні знавці тієї матерії з-над Дніпра, які у воєнних роках знайомилися з тією книгою, не хотіли вірити, що праця Николишина написана на підставі студій «з-за кордону».

Книжка цього ж автора «Націоналізм у літературі на Східних українських землях» (Париж, 1939).

Альманах «Сурми» за редакцією О. Л. (Прага, 1941).

Збірники підсовєтської української прози «Ненависть» і «Чотири шаблі» (Париж, 1938). Останній стараннями Є. Онацького й Сальвіні побачив світ італійською мовою під заголовком «La quattro scibole» (Фльоренція, 1941).

Сюди ж треба зарахувати співпрацю членів К.Р. у празькому місячному журналі «Пробоєм» і не зовсім вдалу спробу видавати власний місячний журнал «Говерля» в рр. 1939—1940.

На студіях підсовєтської культурної дійсности і на видавничій ділянці праця К.Р. не обмежувалася. Поза згуртуванням деяких празьких літераторів навколо особи Ольжича (О. Стефанович, М. Чирський, О. Лятуринська, Л. Мосендз, а потім — І. Ірлявський, А. Гарасевич) К.Р., чи точніше — її мотор Ольжич і його права рука О. Л., не занедбували й інших ділянок, напр., образотворчого і театрального мистецтва. В галузі театру в рр. 1937—1939 ділом Ольжича був авангардно-героїчний театр в Празі «Аполло мілітанс» з фаховим заанґажуванням Наталії Ґеркен-Русової; на Закарпатті в противагу побутовій «Новій сцені» діяла з рамени К.Р. «Летюча естрада» під керівництвом Дема-Довгопільського, яка продовжувала існування в Празі в 1939—1940 рр. під назвою «Експеримантальної Студії».

В галузі образотворчого мистецтва роля промотора належала Михайлові Михалевичу. Майближчими співробітниками К. Р. в тій га-

лузі були: А. Романчук, Р. Лісовський, О. Лятуринська й А. Лисянська, В. Січинський, Юрій Вовк, Наталя Білецька. К. Р. бачила своє основне завдання в прикладному використанню образотворчого мистецтва (залишаючи мистцеві повну ініціятиву для його індивідуального виявлення) що мало три ділянки: виготовлення портретів і листівок видатних історичних постатей, мистецьке офрмлення сцен (і домівок) для відзначення національно-історичних дат і влашовування збірних мистецьких виставок (напр. виставка української графіки в Римі 1938 р.). Щодо першого завдання, то слід підкреслити виготовлення низки портретів і листівок історичних постатей роботи М. Михалевича, О. Лятуринської і зокрема А. Лисянської; щодо другого — опрацювання в окремій брошурі інструктажу й видання низки ідеологічних гасел, а в третьому — влаштування 1937 р. в Римі збірної виставки української графіки й картографічної вистави там же.

Про ідеологічні основи діяльности К. Р. як теж про аналіз культурних процесів, що проходили, або щойно завершилися в українському життю можна писати значно ширше, але це розбивало б рямки нашої інформативної статті. Хочу закінчити цей короткий огляд К. Р. в роках 1937—1942 ствердженням, що на детальніше опрацювання філософічно-ідеологічних основ КР ПУН залишалось в Ольжича мало часу. Мало часу тому, що його доволі швидка кар'єра в ОУН не залишила йому необхідного часу для уточнення принципів праці КР і він, вийшовши в похід на Київ в 1941 р., тільки доривочно міг займатися справами КР, бо на його плечі впала відповідальність за цілу акцію над Дніпром.

Але ця доривочність (заснування Спілки письменників в Києві, поява журналу «Літаври» й газети «Українське Слово») носить виразний почерк О. Ольжича.

Доводиться жалувати, що життєвий стиль Ольжича й шалені темпи політичного розвитку рр. 1933—1945 не залишили можливостей на детальніше викінчення започаткованих ідей. Такою незакінченою ідеєю було також короткотривале існування КР ПУН під керуванням О. Ольжича.

Яків Шумелда

ЧОМУ ЗАГИНУВ Д-Р ОЛЕГ КАНДИБА-ОЛЬЖИЧ У КОНЦЕНТРАЦІЙНОМУ ТАБОРІ?

(Замітки на тлі подій 1938—1939 рр. і споминів автора)

Вступ

Література про Ольжича є вже доволі багата. Він — успішний археолог, оригінальний поет і революціонер-підпільник — стояв твердо і глибоко у трьох ділянках людської діяльности. В усіх трьох він був творчий і продуктивний. Мав він добре і гостре перо. Його писання та суспільна діяльність заставляли інших писати про нього. Але є ще невияснені питання в його біографії. До них належить у першу чергу питання: Чому Ольжич загинув у концентраційному таборі Саксенгавзен? Чому не вийшов на волю у вересні-листопаді 1944 р., або наприкінці війни, коли сонце волі побачили інші українські в'язні тюрем і концентраційних таборів?

На наші опити колишніх в'язнів німецьких тюрем і концтаборів напередодні закінчення війни та в повоєнних роках вони свідчили:

«у концентраційному таборі було легко згинути.» Ці відповіді можна почути ще й досі. Деякі науковці, які під час другої світової війни сиділи десь у теплих куточках, кажуть: «чому не залишився в ділянці археології або поезії? Дивіться, я живу, бо все своє життя працював виключно у своїй ділянці!»

Чомусь багато нібито розумних людей не бере до уваги, що під час *нацистської* окупації України загинули сотні українських науковців і письменників, які хотіли працювати лише у своїх професійних галузях. Чомусь ніхто не загинув з тих, які твердили, що в концентраційному таборі Саксенгавзен було легко згинути. Були вони непересічними людьми, а Ольжич, член активу ОУН від 1929 року, був лише недосвідченим у підпіллі науковцем?

Метою цієї статті є вияснити, чому загинув Ольжич, серед яких обставин був заарештований, на тлі яких подій загинув і чому мусів загинути з рук Ґестапо.

Особливості арешту і вбивства Ольжича

Ґестапо (таємна державна поліція Райху) піймала д-ра Олега Кандибу у Львові 25-то травня 1944 року. Як виявили негайні розшуки за ним Організаційною Референтурою ПУН, його негайно вивезли

із Львова поліційно-військовим конвоєм до Берліну, а звідти до концентраційного табору Саксенгавзен. Схоплено його у приміщенні «Ромехи» (так називали тоді друзі Романа Маланчука) рано вранці того дня. Арештовано разом з ним «Ромеху» з його дружиною і запроторено також до концентраційного табору. Роман Маланчук, літературознавець, не був активним у підпіллі. Зараховували його до співробітників Культурної Референтури ПУН-у. Львів, останнє велике місто Галичини і українських земель по німецькій стороні фронту, переповнений був в останній декаді травня 1944 р. когортами Ґестапо, Служби Безпеки Райху (СД), Охоронних Бригад Райху («Шутц Штаффельс») — СС-ів і сухопутніми частинами армії.

У 1944 році Ольжич жив у різних місцевостях на Прикарпатті, близько українських партизанських з'єднань, з яких деякі були перекинені туди з Волині. Він знав добре про переповнення Львова окупаційними частинами й про те, що мешкання «Ромехи» було давно розконспіроване й під строгим наглядом Ґестапо. Було для нас тоді загадкою: *чому* він поїхав до Львова і *чому* зайшов до розконспірованої квартири «Ромехи». Чи виринули якісь справи, які вимагали його негайного побуту у Львові?

Жодна з діючих референтур ПУН, які тоді були вже під кермою «молодих турків» (покоління молодшої ґенерації ніж 1-ий провід Є. Коновальця), не мала на ці питання відповідей. Ольжич, 1-ий Заступник Голови ПУН, від січня 1944 діючий Голова ПУН, мав у своїх руках деякі справи, що були поза межами референтів ПУН. Вони могли вимагати його приїзду до Львова і поставлення власного життя під смертельну загрозу.

Відповідь на ці питання могла прийти згодом. Її могли принести зв'язкові з ліній на схід або захід; але відповіді не було. 10-го червня 1944 року наспіла вістка з Праги, де жив тоді його смертельно хворий батько Олесь, про те, що «6-го червня загинув Ольжич у концентраційному таборі Саксенгавзен». Ми у підпіллі не були заскочені цією вісткою, хоча і була вона для нас дуже болюча. Ми знали, що Ольжич, у руках якого були різні таємні зв'язки і таємниці підпілля, не буде «щебетати» у Саксенгавзен і що його там швидко знищать. Про самогуство він ніколи не говорив, але ми знали, що Ольжич уважав самогубство втечею перед ворогом. В обличчі смерти він був тим «Воїном», про якого він сам писав у своїй поезії про лицарів підпілля Біласа і Данилишина, які загинули на шибеницях без каяття і були предметом його окремої поезії.

Смерть д-ра Олега Кандиби спліталася, — як ми припускали, — з днями десантів Західніх Аліянтів в Нормандії, що було смертельною загрозою для Райху. Ольжич був, побіч ген. Миколи Капустянського, 64-літнього тоді члена ПУН, якого часто тягало Ґестапо на допити, останнім ще живим членом ПУН, які у 1930-их роках жили деякий час у країнах Нового Світу. Ольжич був пов'язаний археологічною працею з Гарвардським Університетом в 1930-их роках. Був він на листі тих, яких Ґеспапо підозрівало у прихильності або зв'язках зі Західніми Аліянтами. Коли ж Аліянти почали офензиву зі за-

ходу, перед урядом Райху мусіло виринати марево українських партизан. Плян масового повстання існував у Військовому Штабі ПУН; але він був пов'язаний з десантом у південній Европі.

У липні 1944 року всі українські землі, за вийнятком західніх окраїн (Лемківщина, тощо) і Закарпаття, опинилися поза контролею Райху. Держати далі українських в'язнів у тюрмах і концентраційних таборах корінної Німеччини було вже безглуздям навіть для засліплених гітлерівців, запоморочених власними ілюзіями і доктринами. У перспективі виринала можливість виходу українських політичних в'язнів на волю. Їхнє звільнення могло принести подробиці смерти Ольжича у таборі Саксенгавзен, де були ґазові амбулянси для нищення небажаних в'язнів ще перед вибухом Другої світової війни.[1]

Звільнення українських політичних в'язнів почалося під кінець вересня 1944. 27-го вересня звільнено Степана Бандеру і Ярослава Стецька. 30-го вересня вийшли на волю ред. Володимир Стахів і Роман Ільницький. Вони були арештовані після проголошення групою Степана Бандери Західньо-української держави 30-го червня 1941 року у Львові. Проголошення йшло по лінії старого пляну деяких співробітників Військового Штабу ПУН, який передбачав можливість існування такої держави як переходової розв'язки до повної і соборної державности. Про нього можна знайти інформацію у статті «Військова підготовка ОУН», стор. 133-134) («Українська Західня Держава») у Збірнику *«ОУН 1929—1954»*. Плян цей, який став основою проголошення держави на Західньо-українських землях 30-го червня 1941 року групою Степана Бандери під впливом полк. Ріка Ярого, був після 1939 року анахронізмом. Тоді його остаточно відкинув ПУН-ОУН. Той архівний плян був неприйнятний також для Райху, плянування якого ішли від 1939 року по лінії створення німецьких колоній на Сході Европи. Західньо-українські землі без Західньої Волині, Буковини, Бесарабії та Закарпаття, себто лише Галичину, включив А. Гітлер у формі «Дістрікт Ґаліціен» до Генерал-Губернаторства «Полен» у серпні 1941 року. Закарпаття він передав Угорщині в роках 1938—39, а Буковину з «Трансністрією» румунам.

Після звільнення групи Ст. Бандери важко було одержати від її членів якінебудь точніші інформації про подробиці смерти Ольжича. Їхні пояснення були короткі: «У концентраційному таборі легко було згинути». Позитивним наслідком виходу на волю тієї групи були звільнення членів ПУН-ОУН, які почалися 18-го жовтня 1944 року.[2] Звільнення всіх українських політичних в'язнів з німецьких концентраційних таборів і тюрем видвигнув Ст. Бандера як першу передумову будь-яких розмов на політичні теми з представниками Райху.

---

[1] *Див.:* Ruckerl, Adalberg, US Vernichtungslager im Spiegel der Strafprozesse... *Dokumente*. Nordlingen, Germ. Taschenbuch Verlag, 1978, стор. 268 і 296.

[2] Точні дати звільнень взято зі статті Дмитра Андрієвського «Під знаком Саксенгавзену» у Збірнику *«Непогаслий огонь віри»*, Париж, 1974, стор. 242—254.

Ні уряд Райху, ні Ґестапо, які тоді шукали вже за «дошкою порятунку» до своєї «тисячолітньої імперії», не могли відхилити тієї вимоги.

18-го жовтня 1944 року звільнено Голову ПУН полк. Андрія Мельника з його дружиною Софією, а наступного дня Дмитра Андрієвського, члена ПУН і референта зовнішніх справ, проф. Євгена Онацького, уповноваженого ПУН для Італії (його заарештували в Італії), інж. Осипа Бойдуника, члена ПУН і референта для внутрішніх українських справ, Костянтина Мельника, організаційного референта ПУН від початку 1943 року до ув'язнення в січні 1944 року, сотн. Олега Штуля-Ждановича, зв'язкового ПУН до отамана Тараса Бульби-Боровця, Тараса Бульбу і Михайла Мушинського, теренового керівника ОУН для Райху. Того ж дня з тюрем у Берліні та інших концентраційних таборів звільнено ред. Олександра Бойкова, члена ПУН, інж. Володимира Мартинця, члена ПУН і референта преси, Михайла Селешка, члена Військового Штабу ПУН, дружину з матір'ю Ярослава Гайваса, яких Ґестапо заарештувало в погоні за ним, і Анну Чемеринську-Барановську, дружину покійного Ярослава Барановського. Після тих звільнень протягом найближчих тижнів вийшли на волю сотні членів ОУН і братніх організацій (УНО, тощо) з усіх країн Европи.[3]

При звільненню основної групи ПУН-ОУН «оберреґірунґсрат» Вольф, уповноважений Ґестапо для українських політичних в'язнів, заявив, що, «хоча ваша поведінка супроти Німеччини була нелояльна й помилкова, але ... і німецька політика супроти українців була на 50% помилкова». Такими словами він відкривав можливості зміни німецької політики стосовно українців, коли з Райху залишалися вже тільки «ріжки та ніжки», і всі українські землі були вже поза його контролею.

Для західньої вітки членів Тимчасового Керівництва ПУН-ОУН (Бистрий-Дубовий-Батько), яке оформилося негайно після арешту Ольжича (діючого Голови ПУН), важливим було зустрінутися з Головою ПУН Андрієм Мельником. Він був «на волі», але конфінований до призначеного йому місця побуту у Берліні. З ним треба було вирішити цілий ряд політичних і організаційних питань, зокрема проблему нашої тактики до Райху. Ольжич не сходив ніколи з наших думок.

Таємна зустріч Ярослава Бистрого і Я. Дубового з полк. Андрієм Мельником відбулася в парку на передмісті Берліну 12-го листопада 1944 року. Про перше питання («що далі?») не треба було багато говорити. Ми були згідні засадничо в тому, що треба «втинати поли від встеклої собаки», і що потопаючий Райх буде «хапатись за кожну стеблинку». Голова ПУН вимагав більш гнучкої тактики, щоб «не загнати українців, які знаходилися у Райху, у велику халепу». Кер-

---

[3] Більшість з українських земель. Кілька десятків було з Німеччини, Чехії, Франції, Польщі, Югославії, Люксембургу й Італії.

ма підпільною мережою і партизанськими групами залишалася без змін. Вона належала до «Одинки» (крайовий сектор на рідних землях). Про різні таємниці підпілля він, як «в'язень на волі» (його слова), не хотів нічого говорити. Формально керми Рухом не хотів перебирати, але вона, ми думали, належить лише йому. Голова ПУН не знав довго нічого про арешт Ольжича-Кардаша, ні про смерть д-ра Олега Кандиби у Саксенгавзен. Цей факт вказував на те, як щільно був він ізольований від зовнішнього світу, і як точно Ґестапо провіряло і часто нищило всі записки до нього. Ніхто з групи членів ПУН-ОУН не мав жодної ставки віч-на-віч з Кардашом (підпільне псевдо Ольжича під час його арешту). Така ставка, подумана як тріюмф поліції, була неможлива. Ольжич відкинув можливість будь-яких розмов. Для нього, як він часто заявляв перед арештом, Ґестапо і вся німецька влада були «збіговищем расистів, горлорізів і бандитів». Про неможливість якихнебудь розмов і зізнань свідчила записка, написана його почемком, в якій він підкреслював, що відмовляється від якихнебудь розмов про свою працю і про своїх друзів, яку під час звільнення «оберреґірунґсрат» Вольф показав Голові ПУН. В таких обставинах він мусів так або інакше згинути.

Про арешт Ольжича Голова ПУН на третій день після його перенесення із «зондергавзу» ч. 3 до «зондербараку» з запису на шибі келії Степана Бандери, на якій було ім'я Ольжича, а побіч нього хрестик, що означав смерть. Знаки на шибі чергового дня поінформували його про те, де і хто з групи ПУН-ОУН є у «зондербараці». Згодом офіційно повідомив його про смерть Ольжича названий вже «Обер» Вольф у присутності «кримінального радника» Шульце у келії ч. 38 під час нових допитів.

Командант табору Саксенгавзен «Штандартенфюрер» Кайдель обіцяв Голові ПУН передати йому тлінні останки Ольжича тоді, коли він буде звільнений, але своєї обіцянки не виконав. Тлінні останки були спалені, викинені на смітник або попіл перевезено до фабрики мила. Це був один з проявів нелюдяности, здичіння і варварства, на які морально слаба частина суспільства захворіла під впливом А. Гітлера та Й. В. Сталіна.

Від початку війни на сході всі заходи збройних сил Райху, *СД, Ґестапо, СІНО* (спеціяльних нищівних поліційних груп) і «СС-ів» (охоронних бриґад) спрямовані були на приготування окупованих теренів для німецької колонізації Східньої Европи. Нинішні заходи, які охоплювали цілі верстви місцевого населення, були ведені виключно названими організаціями Райху, що підтреджують 42 томи матеріялів і документів Нюрнберґського процесу проти военних злочинців від листопаду 1945 до жовтня 1946 року.[4] Для активної участи українських організацій у тих нищівних заходах, жорстокостях і злочинах проти

[4] *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Nuremberg, 14 November 1945 — 1 October 1946*. Nuremberg, Germany, 1947—1949, 42 Volumes.

людства не було місця тому, що їх зачислено до категорії «неповноцінних», і вони, як це часто підкреслював у своїх наказах А. Гітлер, не мали права носити зброї. Винищування людей належало до суворих таємниць аґентур Райху. Ніде на протязі війни не приймали в них участи члени ОУН-ПУН під керівництвом полк. А. Мельника. Його заступник і уповноважений для рідних земель, д-р Олег Кандиба-Ольжич (Кардаш), і біля шести тисяч членів під його кермою не загинули б, коли б співпрацювали з якоюнебудь аґентурою Райху.

О. Кандиба-Ольжич на тлі подій 1938—44 років

Друга світова війна була однією з найбільш злощасних і трагічних війн для українського народу. Своїми наслідками та знищеннями вона була подібною до походу монгольсько-татарських кочовиків під проводом Бату на Русь-Україну в 1239—40 роках.

Війну попередив цілий ряд небажаних для українського народу подій і змін, що почалися Версальським договором, який пошматував українські землі на чотири частини. Штучні кордони на тлі українського національного організму різьбили психічні та інші різниці між вітками одного народу та не давали йому змоги розгорнути свої сили у власній державі.

Політика Райху А. Гітлера поділила їх по своєму. Закарпаття, яке довго було у складі Угорщини, а згодом Австро-Угорщини, передано вже в роках 1938—39 Угорщині в процесі розборів Чехословаччини. На початку німецько-советської війни А. Гітлер передав Румунії Буковину, Бесарабію і зону над Дністром, яку названо «Трансністрією». Це був подарунок для Антонеску за участь румунських військ у війні проти СССР. Східню Галичину, тобто українську частину Галичини, уряд Райху включив у формі «Дістрікт Ґаліціен» до складу Генерал Губернаторства «Полен» у серпні 1941 року, тобто швидко після вибуху війни на Сході Европи. Західню Волинь, яка між двома світовими війнами була у межах Польщі, включено у «Райхс-Комісаріят Украіне», який охоплював землі колишньої УРСР. Райхскомісар Еріх Кох, різник по фаху, а згодом «Ґавляйтер» Східньої Прусії, відкрив свій «шляхтус» у місті Рірному в половині жовтня 1941 року. У листопаді він переніс його до Киева.

Кордони між новими займанщинами під контролею А. Гітлера були дуже щільні. Українці Галичини не могли свобідно подорожувати на Волинь або Наддніпрянщину. Вони небагато знали про колоніяльну політику Еріха Коха. Ще менше вони знали про те, що робило військо та поліція у «Трансністрії» та на Срібній Землі (Закарпатті). Дуже мало знали про стан на українських землях українські еміґранти в центральній і західній Европі. Новий поділ українських етнічних земель і щільні кордони між чотирма окупаційними зонами утруднювали кристалізацію одного анти-гітлерівського політично-революційного фронту та спрямування всіх українських сил в одне русло.

Українські осередні та східні землі були вже напередодні Другої світової війни всебічно виснажені догматично-терористичною політикою Й. В. Сталіна. З вибухом німецько-советської війни вони попали з дощу сталінської сваволі під ринву божевілля А. Гітлера. Й. В. Сталін залишив українські землі для дії брунатного типу расизму та колоніялізму. Він вивозив з України все, що міг вивести у перших місяцях війни. Його «політруки», заложивши вибухові речовини у підвалля українських історичних будов і храмів, сиділи спокійно за заслоною фронту. Сталін, як пояснював після його смертк Н. С. Хрушов, думав, що може прийдеться передати Україну А. Гітлерові.

Гітлер шматував не лише українські землі, але хотів це також зробити з українськими політичними організаціями, зокрема ОУН. Тут була його головна арена для демонстрування «меншевартости» українців і їх нездібности організувати не лише державно-політичні твори, але й суспільно-політичне життя. Тому його аґенти з Ґестапо і військової контррозвідки почали вже перед війною проти СССР поглиблювати протиріччя серед українських політичних течій. Предметом особливих заходів ставала найсильніша українська політично-революційна організація — ОУН. Вона була головною перешкодою для плянів Гітлера стосовно України.

У таких обставинах розпочався посилений дебют 30-тилітнього Кандиби-Ольжича у українському політичному світі. Він покинув кар'єру молодого науковця-археолога, яка давала йому змогу подорожувати, жити та вивчати різні країни, а в тому і США, Італію, південну Европу (Балкани), Німеччину та інші краї. Його археологічні студії були суворою школою для нього. Докторат археології навчив його працювати серед холоду та спеки з рискалем у руках, шукати за таємницями людського життя в надрах землі, старанно вивчати людську історію, плянувати досліди над видобутими зі землі предметами у лябораторіях, ними керувати, поєднувати знання точних наук зі суспільними. Був це прецінний досвід для всякої іншої кар'єри, включно з керівною ролею у політичному житті. Для цього останнього він знав добре не лише підґрунтя людських ідей, але й бачив на власні очі суспільно-політичні системи багатьох країн та ідеології у щоденній дії. Знав він теорію та практику НСДАП Гітлера, фашизм Муссоліні, демократію Рузвельта, французький тип демократії і марксо-ленінізм сталінської інтерпретації і методів реалізації. Уроджений на Наддніпрянщині, де й провів свої дитячі та юні роки, він вивчав старанно суспільно-політичні процеси в УРСР і СССР від початку своїх університетських студій.

До основного вивчення культурного життя і культурних процесів заставляла його поетична творчість. Цей нахил і здібність він немов одідичив від свого батька, популярного на Наддніпрянщині поета Олеся (літературне псевдо батька Ольжича). Починаючи інтенсивний період своєї участи у політичному житті, він втрачав можливість часто писати поезії, які, як часто говорив, «заставляла його творити його муза». Перспективи дати великий вклад у поезію і літературознав-

ство, у яких його ім'я було вже твердо закарбоване, уже не приваблювали. Але його твори, у яких він часто відмічував слово «ВОЇН», залишались зобов'язанням для нього на все життя.

Цілковитий перехід Ольжича від науки до політичного життя не був випадковий. Він робив його свідомо. Його закликав до служби на цьому відтинку народ, який стояв перед смертельною загрозою. Політичне життя (цього може він був і несвідомий) вимагало від нього внутрішньої рівноваги, поваги до тривалих людських духових і суспільних вартостей, його послуху наказам своїх випробуваних історією зверхників, його криштального характеру, його скромности, його життєвого досвіду. Людей покрою Ольжича не могли подолати жодні трюки, ні гори золота, ні примари слави, ні навіть, як вже знаємо, мариво смерти. Все це було помітно з кожного його слова, з кожної зустрічі з ним, з його способу праці та взаємин з його співробітниками та зверхниками. І в цьому, що важко було інколи пізнати інтелектуально, лежав його вплив на українське політичне життя в роках 1938—44. Ольжич був анти-тезою до анархізму і варварства.

Людина, яка знала добре індивідуальні і суспільні коріння різних суспільно-політичних доктрин, не могла сліпо орієнтуватися на жодну з них. Її знання історіософії українського народу, провалів української державности та різних зовнішньо-політичних орієнтацій, які затнали нарід в неволю та не давали змоги визволитися від чужих тенет, — відкидали також наївну орієнтацію на зовнішні сили. «Нарід, який вірить, що якась сумежна країна або імперія збудує йому державу, твердив він у 1938 і пізніших роках, «ніколи не зможе стати на власні ноги і буде завжди паралітиком, а його політичні групи будуть задніми колесами для чужих аґентур». Не вірив він у жодні політичні універсальні ідеї. Всесвітніми були прагнення поступової частини людства здійснити такі засади, як повага однієї людини до другої, реалізувати народовладність у світовому розмірі, розгортати не лише матеріяльне, але й культурне буття людей, народів і людства. Тому Ольжич вже в 1941 році почав популяризувати гасла: «Свобода народам, гідність людині». У творенні української ідеології він стояв на становищі, що вона повинна бути спрямована на розгорнення повноти життя українського народу. У цьому відношенні він поділяв погляди д-ра Юліяна Вассіяна, ідеологічного референта ПУН від 1-го ВЗУН у 1929 році. Може він був під його ідейним впливом.

Уся увага Ольжича від осени 1938 року була скупчена на східні і осередні землі України, де він народився та провів юні роки. Навіть тоді, коли він осінню того року і весною 1939 працював у посиленій українізації Закарпаття, «його очі», твердив він часто у роках 1941—44», були звернені на Наддніпрянщину. Державного будівництва не розумів він як поставлення кольорових віх десь на незакінченій хаті, але як зваершення основної праці, а в тому й повного розвитку національної культури. «Державу будується не завтра, а сьогодні», — чутно зараз серед українців. Це слова, взяті з його писань та його розуміння будівництва всебічно від основ, включаючи повну

українізацію, яку — твердив він — виграла Срібна Земля, хоча і програла переходово державність у 1938—1939 роках.

Головна роля Ольжича в українському політичному житті, і додаймо сміло — в історії українського народу, почалася осінню 1941 року на Наддніпранщині в обставинах, які описано в іншому місці. Формально він був керівником Центрального Керівництва ОУН та Українського Націоналістичного Руху для Осередніх і Східніх Земель України. Після вбивства 30-го серпня 1941 року у Житомирі 1-го Заступника Голови ПУН — на Ольжича падав тягар і честь того високого становища. Але його роля виходила далеко поза межі постів Організації, яка перед вибухом і в перших тижнях війни кинула на Наддніпрянщину сотні досвідчених кадрів у похідних групах, які швидко сплелися з місцевими українськими патріотами в одне політичне русло. У своїй діяльності над Дніпром він піднісся швидко до всеукраїнських висот і авторитету. До наддніпрянців тягнуло його серце і розум. Вони ставали його найближчими співробітниками. Їх, не менше ніж Микола Сціборський, його земляк, він готов був захищати своїм власним життям.

Не місце тут описати всю діяльність Ольжича на Наддніпрянщині осінню 1941 року та зимою 1941/42 років, його заходи на пості першого Заступника Голови ПУН в роках 1942/43 та на становищі діючого Голови ПУН у перших п'ятьох місяцях 1944. Є джерельні матеріяли до вивчення праці того «Польового Коменданта в уніформі археолога» під час гітлерівських намагань колонізувати Україну. Був він другом для всіх, які стояли на різних відтинках того великого фронту, включаючи його леґальний відтинок, який був допоміжним для підпілля. Його, немов *лябораторійне* плянування праці Центрального Керівництва, референтур ПУН, теренових керівництв, було завжди своєчасне. За періодом розгалуженої суспільно-громадської праці, яка включала українізацію, прийшов *період батога* у формі партизанського руху на Волині і на Наддніпрянщині, а тоді від половини 1943 року до його ув'язнення — *період замкнення перспектив* для окупанта на «українську дошку рятунку». Цей останній період продовжувався до кінця війни в Европі. Всі періоди праці та боротьби спрямовані були проти колонізаційного пляну А. Гітлера для України і на прогнання німецьких окупантів з України. «Українські землі є життєвим простором українського народу», — було кредом Ольжича.

Висновки

На тлі подій 1938—1944 років смерть Ольжича у концтаборі Саксенгавзен була закономірним явищем, а не вислідом збігу обставин. В'язнений він мусів згинути з рук нового типу загарбників, які плюндрували його країну та хотіли її колонізувати. Ті, що з ним тісно співпрацювали довгі роки у підпіллю, до яких належить автор тих рядків, є того переконання, що Ольжич завжди готовий був на смерть у роках 1938—44 та добре розумів, що з рук Ґестапо йому виходу не

буде. Як провідний революціонер та історіософ він знав, що смерть, а не покора перед ворогом буде його суцільною перемогою та перемогою тої мети, якій він служив. Розмови з ворогом могли знівечити все, що він осягнув у роках 1938—44, та відкрити ворогові широкі перспективи на «українську дошку рятунку». Мужній провідник гине на полі бою, а не передає таємниці, ключі до життя або смерті тисячів, ворогові. Кандиба-Кардаш у 1941—44 роках був не поетом чи археологом-науковцем, а Комендантом підпілля на українських землях і на службі української державнотворчої дії.

Спогади

К. Лазор[1]

ДУМКАМИ ВСЛІД ЗА ОЛЬЖИЧЕМ

Прага, червень-листопад 1941

Несподівано червень зробився гарячий, сухий і самітній. В повітрі бринів неспокій. Очікування зловіще й нетерпиме чигало на мене звідусіль. Я слідкувала за вістками з війни й з завмерлим віддихом дивилася на фільмові репортажі, з яких часами можна було довідатися де приблизно знаходиться фронт, і так надіялася стрінутися із рідними землями. Я не забула нашої з Олегом розмови про німців і большевиків, у якій він мені виразно показав свою відразу до обох. Одначе, десь у підсвідомості, я не могла зрозуміти — чому Олег так неприхильно був наставлений до німців. Вони ж ішли на Схід із метою, щоб знищити совєтську владу!

Кожної хвилини я чекала на Олега. Чекала на його листа, на його приїзд, на його голос. Нераз кортіло мене зайти до нашої «азурової каварні»,[2] але боялася вибуху пустки.

Прага завмерла. В цей час, не дивлячись на триместріяльний розподіл навчання, в університеті не відбувалися лекції. Студенти пороз'їжджалися. Демо-Довгопільський[3] ще раніше припинив працю у своїй драматичній студії. Здається він кудись виїхав, бо я вже його кілька місяців не зустрічала. Любки[4] взагалі не бачила — в УЖАС-і[5]

---

[1] Катерина Лазор, дочка Леоніда й Надії Білецьких, дружина Олега Кандиби від 2 серпня 1943. В жовтні 1950 року вийшла вдруге заміж — за Євгена Лазора. (Прим. редакції).

[2] «Азурова каварня» знаходилася на Народній вулиці (по чеському Národní třida) в Празі, недалеко каварні Лувр. Цю назву придумав Олег, бо її стіни мали блакитно-зелений колір. Ми там завжди зустрічалися, коли Олег бував у Празі, бо там нас ніхто зі знайомих не міг знайти. Правдивої назви не пам'ятаю.

[3] Анатоль Демо-Довгопільський, балетмайстер, зорганізував на Карпатській Україні драматичну студію «Летюча естрада». Продовжував у Празі в 1940 р. Старався бути оригінальний і модерний, особливо в драматизації віршів Шевченка. Він був популярний поміж українськими студентами, бо вчив також акробатичний балет та джіу-джіцу. Був розстріляний німцями в Україні.

[4] Любка Устіянович — правнучка Миколи Устіяновича, який написав «Верховино, світку ти наш». Померла в Празі, здається, восени, в 1983 р.

[5] УЖС — Український Жіночий Союз у Празі, до окупації Чехословаччини німцями провадив на Карловій площі харчівню, де можна було

майже не було руху, так що нас не було потрібно, щоб розносити обіди. Десь-не-десь стрінулася із Сясею[6]. Деколи відвідувала Олесів. Найчастіше забігала до Ніни.[7] Мене журило, що навіть Олег Лащенко[8] десь зник. Здавалося, що Прага —це велика кімната, без вікон і без дверей, а я блукаю з кутка в куток, шукаючи виходу.

І раптом — одного ранку, одного гарячого червневого ранку — дзвінок у хату. Хтось прийшов! Я вибігла до коридору і — яке диво! — на шибці входових дверей відбитка руки![9] Рука на шибці, мов ластівка — предвісник весни. Рука на шибці — перша звістка, що Олег повернувся із Кракова . . .

Увійшов Олег, веселий і сяючий тихою радістю. Його дзвінкий погляд зіллявся із сміхом і палкими словами привіту. Я прижмурилася, ніби під сильним промінням, впиваючи ясність його близькости. Але раптово, вслід за цим, я почула зовсім інший тембр його голосу, який відразу мене опритомнів. Я відкрила очі й побачила зовсім іншу людину. Олег, спокійно, майже врочисто, повідомив, що нарешті прийшов час вирушити в Україну, що військо посувається вперед і що треба йти вслід за фронтом, щоб дістатися на рідні землі без великих перешкод. У зв'язку з цим він мав повно справ і дуже спішився. Він мав усього три дні часу, щоб зорганізувати групу довірених людей, які, або з ним разом, або різними іншими шляхами, мали також вирушити на Схід. Це тому він зайшов прямо з поїзду, бо не був певний, чи зможе пізніше зо мною побачитися . . . Не знаю, що він завважив по моєму обличчі, бо раптово змінив думку: легко усміхаючися, він, ніби заспокоюючи мене, сказав, що ми стрінемося на незабудованих парцелях, недалеко мешканевих бльоків, де жили його батьки.[10] Це мало статися завтра, а післязавтра він уже від'їжджав.

Я не вірила, що він уже зник. Мов і не було. Навіть відбитки руки на шибці не залишилося. Я знову чекала. До завтрішнього дня.

дешево й смачно прохарчуватися. Мухін жартом назвав її «УЖАС». В часі науки в університеті, Любка і я допомагали, за малу винагороду, розносити обіди.

6 Ярослава Мельничук — студентка медицини в Празі. Тепер дружина Богдана Гірного, мешкає недалеко Торонта, в Онтаріо (Канада).

7 Ніна Михалевич — дружина Михайла Михалевича, внучка Софії Русової. Тепер мешкає у Філядельфії, США.

8 Олег Лащенко — близький приятель і співробітник Ольжича.

9 Від 1939 до 1945 рр. ми мешкали в Празі на Соукеніцькій вулиці на 4-му поверсі. До кожного помешкання входилося із відкритого спільного балькону, який квадратом із середини обрамовував кожний поверх. Наші входові двері мали вставлене матове скло, через яке не можна було нічого побачити, хіба притулити руку до шибки — тоді видно було контури.

10 Олесі мешкали в дільниці Праги — Горні Крч (Horní Krč), на вулиці «За зеленою лисицею» (Za zelenou liškou). Це була дільниця новозбудованих стандартних домів із дешевими помешканнями. Перед цими будівлями лежали покотом незабудовані ділянки, зарослі травою і бур'янами.

Завтра побачимося. І хотіла я, щоб скоро. І хотіла я, щоб ще довго чекати, щоб «завтра» так скоро не минуло.

Але «завтра» стало «сьогодні».

Серед сухих бур'янів, між пожовклими будяками й реп'яхами ми стояли один напроти одного. Вже другий тиждень сонце, здавалося, навіть вночі, не переставало розпікати Прагу. Кам'яні стіни от-от потечуть, а повітря тремтіло випарами бруку й хідників. По Олегові не було видно, що на нього ділала спека. Він світився своїм власним промінням, таким сильним, що сонце, здавалося, було далеко за хмарами. Він обсмалив своїм поглядом мої вії, гарячими долонями зогрів мої руки. Місто тануло від несподіваної горячі, а я змерзла лише від самої думки, що приближався час Олегового відїзду. Я знала коли, але не знала, на як довго...

Я заздрила йому, що він їде в Україну. Я мусіла сказати Олегові, що я заздрила всім, хто збирався із ним вирушати. Чому я не могла належати до них? До тих «усіх»? Як би я не була жінкою, я могла б бути разом із ним. Я мала йому ще стільки сказати. Де поділася мова? Де поділася думка? Я знала — він спішиться, він ще хоче бути з своїми батьками, ще має стрінутися із деякими людьми, він завтра від'їде...

Мов здалека, долетів його голос: «Завтра... перед двірцем... у парку...»

Не може бути! Невже він захотів, щоб я його ще провела в останній день? Дорогий Олег! Він завтра їде. Він має час для усіх, навіть для мене...

Їдучи додому трамваєм, я повністю піддалася почуванням розлуки. Це були роздвоєні почуття. З одного боку — велика радість і піднесення, що перейшло на мене від Олега, а з другого — підсвідомий страх перед незнаними межами часу, які мали роз'єднати нас на невідомо як довго... Чому я маю нечинно стояти збоку й мучити себе думками, що Олаг і всі інші будуть виставлені на великі небезпеки? Чому?

Парк перед Вільсоновим двірцем.[11] Я прийшла ще перед третьою годиною, щоб бути першою, але Олег уже йшов мені назустріч стежкою поміж зеленими кущами. Він, хоч усміхався і старався бути лагідним і веселим, ніяк не міг приховати тремтіння м'язів не тільки на обличчі, але й по цілому тілі. Він усією істотою рвався упеpед, як степовий молодий кінь, який чує вітер і простір. Наша стріча була коротка. Він не хотів, щоб я ішла на двірець. Ми мусіли тут розійтися. Я не сміла й не хотіла його затримувати. Але в останню хвилину розлуки мені треба було довідатися, чому він рішив мене не брати з собою.

[11] По чеському — Wilsonovo nádraží, переіменоване за німців на Hauptbanhof.

На це Олег мені відповів, що я є його пристанню, в затишок якої він припливе, щоб направити вітрила і потім знову вирушити в світ... Він хотів носити перед собою образ, що «десь схиляє чоло дівчина жива».[12] Його мова була ніжна, а очі світилися чудотворними огнями. З вдячністю я стиснула йому руку. Ще мить, може дві, вітрильник відпливе, а пристань останеться самітня, нерухома, під пекучим сухим небом.

Він ще мені сказав, щоб я за нього не боялася. Він мене покличе до себе. Чи тут, чи там, ми будемо разом, колись... одного дня... «Ти забула?» — засміявся Олег, — «Ти забула моє велике серце кам'яне?» Як я могла забути його вірш «Голляндський образ»!

Просив мене, щоб я писала.[13] «Читай багато. Не журися. Відвідуй моїх батьків, особливо маму...» Він дуже любив свою маму...

Пора.

Олег пішов, не обертаючись. Нахилена постать. Хода рівна і тверда. Може обернеться на закруті? Може оглянеться? Ні. Пішов. Уже зайшов за кущі. Ще крок, ще мить... уже нема.

Розгорнені вітрила понесли корабель назустріч бурям-громовицям. Осталися — видіння, звук, запах...

Щасливого вітру!

**
*

Прага — пустиня. Хата — пустиня. Як можна жити на безлюдді з людьми? Щоб хоч Олег Лащенко був тут! Мені було з ним так легко говорити. Його мова заносила мене у безмежну блакить, або викидала на гребені хвиль океану. Перед ним майже завжди я була сама собою, дуже рідко я промовчувала свої помилки або недотягнення. У своїх розмовах він часто згадував Олега, а про Олега я могла слухати безперервно. Я догадувалася, що Лащенко поїхав також. Багато знайомих облич позникало із празького обрію. Мені шкода, що я навіть і не попрощалася із ним. Цікаво, чи він від'їжджав у той самий день, що Олег? Чому я не спитала? Але... від Олега я і так нічого б не довідалася.

**
*

По Ніні завжди було тяжко пізнати її переживання. Її мова була речевою, урівноваженою. Я ніколи не чула, щоб вона сварилася на свою доньку Ірину, ніколи вона не дратувалася, ніколи не нарікала і не жалілася. Одначе, коли вона сміялася, — нам усім робилося дуже весело.

Довший час, після від'їзду Олега, я до неї не заходила, щоб не зрадити своїх настроїв. Нарешті, одного дня, я відважилася. Вітає мене Ніна, але у неї щось не так. Ніби весела вона, але не зовсім.

---

[12] Натяк на вірш «Алябастер» у збірці «Підзамча».

[13] Тут говориться, щоб я писала казки для дітей, а не листи.

Таємничий вигляд, загадкова мова. Намагається щось сказати, пробує шуткувати. Це не є та сама Ніна. І нарешті! Нарешті вилізло шило із мішка! Михайло[14] поїхав також. Яка Ніна! Так і не сказала, коли він поїхав, чи з Олегом, чи сам.

Але вона була задоволена, бо Олег їй обіцяв, що вона також пізніше зможе долучитися. Спочатку вона дуже хотіла виїхати з Михайлом, але її переконали, що з дітьми це не буде так просто. Так недавно Михайло вирушив у дорогу, а Ніна вже нетерпеливо рахувала дні, коли вона нарешті зможе його наздігнати. Це мене трохи підбадьорило. Коли Ніна з дітьми матиме можливість поїхати в Україну, то напевно я також!

Досить скоро прийшов лист від Михайла. Він уже був у Львові. Шкода, що нічого не згадав про Олега. Також не було згадки про подорож Ніни. Цікаво, де був Олег? Я так чекала на вістку, але для мене її не було. Єдине лишилося — слідкувати за подіями, бо це вже йшли бої в Україні. Фронт наближався до Житомиру. Цікаво, як довго забере часу, щоб Київ був звільнений від большевиків?

* * *

Майже щотижня я заходила до Олесів. Там було тихо, спокійно, як у церкві. Не знати, чи Віра Антонівна,[15] звикнувши до частих виїздів Олега, не здавала собі справи, в якій небезпеці він може знаходитися і тому не виявляла ніякої турботи ані хвилювання за сина? А може кожний його виїзд вона в собі тяжко переживала, але по собі не давала нічого знати? Може вона думками проважала його, молилася за нього й молитвами оберігала його? Тяжко сказати. Вона завжди була спокійною, усміхненою. Ніколи не говорила про свої недомагання, особливо про свої болючі пальці від ревматизму. Ніколи не просила помочі, до всіх знайомих ставилася однаково прихильно, не виявляючи занадто великої теплоти.

Деколи я заставала Олександра Івановича.[16] Він також рідко згадував Олега, також ніколи не виявляв своїх почувань. Не раз, під час розмови, в його очах засвітилися молодечі іскри гумору, тоді він легко сміявся і жартував. До мене він ставився прихильно, але з певною резервою.

Олесі мусіли напевно знати про Олега й мене, одначе ніколи про це не натякали. Я підозрівала, що вони обоє не були дуже задоволені Олеговим вибором. Одного разу в Олександра Івановича вирвалося: «Чому та весела білява дівчина вже більше не заходить до нас? Я все думав, що Олег нею був зацікавлений . . .»

---

14 Михайло Михалевич — маляр-ґрафік, ілюстратор книжок, сценічний декоратор. Помер навесні 1984 р. у Філядельфії, США.

15 Дружина О. Олеся, мама О. Ольжича.

16 Олександер Іванович Кандиба — повне ім'я О. Олеся.

Я знала про кого він говорив: колись до них зайшла Любка. А там, де Любка — там сміх і радість. Любкою всі захоплювалися. Вона гарно співала, грала на піяніні, танцювала. Живе срібло — це Любка. З Олегом була прямою і безпосередньою, а Олег до неї ставився дуже мило.

Віра Антонівна відразу обірвала йому мову, їй мабуть було неприємно. Здається Олександер Іванович також схаменувся, навіть пробував зо мною дуже мило розмовляти.

**
*

Нарешті, під кінець серпня — лист від Олега! Він писав його в Житомирі, в місті, де він народився, але поштова печатка була зі Львова. Напевно передав кимось. Писав словами, які звучали віршем: «Я став на землю, яка споконвіку була нашою. Прийшов у місто, яке привітало мене, як рідного. Люди тут чудові. Вивчив пару нових пісень. Жнив нема, скрізь бур'яни й незаорані поля, але земля чорна і багата».

Я читала й перечитувала його лист, хоч знала вже напам'ять, — мені було любо дивитися на папір, до якого доторкалася Олегова рука, і знову, і знову його читала, мов перший раз. Я так зраділа листом, що спочатку й не запримітила, що він не згадує нічого про мій приїзд. Так. Треба чекати. Скоро записи в університет. Треба йти далі нормальним життям, ніби нічого не сталося, ніби нічого не змінилося. Тільки трохи: є Олег... і деякі маленькі зміни в небесних сузір'ях. Іще щось: фронт і Олег наближався до Києва.

Я ще ніколи не бачила Ніни такої сердитої і подразненої. Здається, вона також дістала якусь відповідь від Олега на безнастанні домагання, щоб її забрати в Україну.

Вона кілька разів повторювала: «Я мушу, я мушу! Моє місце там!» Вона рішилася знову писати Олегові, що також було незрозумілим від Ніни. Вона завжди була організаційно виробленою і здисциплінованою. Ніколи їй не прийшло на думку підозрівати неправильність наказу, або непотрібність доручення від свого безпосереднього провідника.

Я пробувала промовити до її логіки, що це божевілля наражати дітей на очевидну небезпеку. Ірина мала всього вісім років, а Леся ще навіть не ходила. Але Ніна вперта. Бажання їхати в Україну було понад усе. Моє переконування, що вона не зможе працювати, маючи малих дітей, які зв'язуватимуть її, — викликали у Ніни велике обурення.

Вона відпалила мені: «Дурниці! Як хтось дуже хоче — може доконати чуда!»

Останній мій довід, що Олег навіть мене не хоче мати там, бо вважає, що ще заскоро. Це ж війна, люди тікають, а вона з дітьми на-

магається під самий фронт. Ніна закинула мені, що я говорю так, як її мама.[17] Вона припинила нашу суперечку такими словами: «Я мушу бути разом із Михайлом. Щоб там не було, моє і моїх дітей місце — дома, в Україні!»

***

Прийшла страшна вістка: Сеник-Грибівський і Сціборський трагічно загинули 31-го серпня в Житомирі. Поголоски, що це сталося із руки українця. Як це можливо? Хто відважився це виконати? Хто міг дати такий наказ?! Як це можливо, щоб своя рука, замість нищити ворога, знищила своє тіло?

Із страхом подумала, що замість Сеника або Сціборського міг бути Олег. Або міг бути поруч них — третім, або міг бути першим.. Де Олег? Що він переживає тепер?

Я хотіла б заглянути в очі тієї людини, яка підло, ззаду, увігнала смерть у спину своєму братові. Очі гадюки, яка жалить зпідтишка. Чи я колинебудь тебе стріну, людино з очима гадюки?

***

Я застала Віру Антонівну саму.

Мені завжди кортіло розпитати про Олега, довідатися більше про його дитинство, про цікаві й характерні випадки з його юнацького життя. Я чомусь соромилася прямо заговорити, поспитатися. Нераз, бувало, пробувала натяками, одначе Віра Антонівна ніколи не підхоплювала моєї мови, ніби уникала цієї теми, або просто боялася, щоб не сказати чогось зайвого.

Того дня ми сиділи вдвійку у вечірньому сутінку, без світла, та перекидалися словами про звичайні речі. Зайшла мова про війну, про Україну, про Київ. Тоді Віра Антонівна, монотонно, майже речитативом, не виявляючи своїх почувань, почала розказувати, як вони мешкали у Пущій Водиці біля Києва, серед зелені, чудової природи, цвітучих гаїв, таємничих озер. Пізніше, десь у 20-их роках, коли Олександер Іванович виїхав за кордон, залишилися вдвійку: Олег і вона. Пригадувала, ніби говорила сама з собою, як Олег за большевиків ходив до школи, як він пильно вчився, не дивлячись, що настали дуже тяжкі часи. Не виявляючи ніякого хвилювання, вона говорила, що треба було далеко ходити на села, щоб замінювати речі за харчі. Нераз Олег мусів на плечах нести тяжкий мішок із бараболею або борошном по кільканадцять верств, бувало в хуртовину, глибокими снігами.

Надійшов Олександер Іванович. Спочатку слухав потемки, а потім, засвітивши світло, сам почав розказувати про Олега. Він мусів поділитися із кимось, що Олег був винятково здібний від самого

[17] Любов Олександрівна Ліндфорс, донька Софії Русової — співачка-сопрано. Померла в 60-их роках в Монтреалі в автомобілевому випадку.

малку. Він так гарно рисував — знайомі не хотіли вірити, що це були малюнки, виконані дитиною! Яка в нього була здібність до музики. Голосу не мав, але зате — слух! Завдяки досконалому слухові він робив великий поступ у грі на піяніні й на скрипці. «Чи ви звернули увагу на його пальці? Його рука — це рука віртуоза!» Олесь аж світився цілий, коли говорив про свого сина. Не говорив, а співав!

Олег, маючи два роки, уже починав читати. Навіть умів вивести деякі літери. Тяжко повірити, але маючи біля п'яти років він написав перший твір: п'єсу на три дії!

Я ніяк не могла цьому повірити, але Олесь перебив мені. Він по-молодечому зірвався і, ходячи по кімнаті, захоплено переконував не тільки мене, але цілий світ.

— П'єса на три дії! Так! Так! Із козацьких часів. Три дії. Навіть сам ілюстрації намалював. Такий був Олег! І я думав, що з нього щось буде. Якась знаменитість: композитор, письменник, поет або славний науковець! А він, де він тепер? Великий політик, націоналіст! Ніколи нема його вдома, роз'їжджає по світі. Чи він не знає, що ми обоє вже на схилі життя? Він журиться іншими, але, що мати й батько потребують опіки...

Віра Антонівна сумно дивилася на мене й ніби вибачалася за вибух Олександра Івановича. Я була переконана, що вона беззастережно виправдовувала Олега. Це ж був її син, якого вона понад усе любила, вірила йому і нічого не вимагала від нього...

Мені було дуже шкода Олесів. Вони терпіли обоє, кожний по своєму. Мені треба було щось їм сказати, щоб зменшити їхній біль. Я старалася якимось способом дати їм відчути, що Олег думав про них і переживав за них більше, ніж вони собі це усвідомлювали. Він це не висказував словами, але виявляв на своєму обличчі, особливо тоді, коли говорив про них обох. Було помітно, як по ньому часто пролітала відтінь муки...

— Його мука мало нам помагає... — глухо видавив із себе Олесь, сідаючи за стіл. Нервово почав крутити, може вже десяту, цигарку, а потім тремтячими руками старався викресати вогонь.

Не знаю, що зо мною сталося, але в ту хвилину я цілковито загубила контролю над собою. Я мусіла підсвідомо відчути потребу вдарити в інше місце, щоб зменшити первісний біль. Також я хотіла стати в обороні Олега. Я йому пригадала, коли він, у розквіті своєї поетичної творчости, проголосив «Яка краса відродження країни», чи він думав, що за тим відродженням були чиїсь сини, їхні могили?

Я мусіла йому завдати болю, щоб він не почував такого жалю до Олега, а був вдячний Богові, що Олег ще живе... Чомусь тоді я навіть не подумала про Віру Антонівну, яку я напевно також тоді ранила. Не дивлячись на Олександра Івановича і не бачучи його реакції на мої слова, я вперто продовжувала далі.

Олег не служив двом богам. У своїх «Вежах» він проголосив на першому місці любов для батьківщини. Любов не словами, але чином, жертвенністю. Тому він відмовився від усього. Я пригадала вірш, де «прозорі озера науки» і «поезії пінні каскади» та всякі інші спокуси й насолоди треба відкинути, бо найдосконаліша краса є у самопосвяті для своєї батьківщини.

Віра Антонівна не виявляла ніякої реакції. Сиділа, як кам'яна, стиснувши свої болючі руки. Олександер Іванович здивовано дивився на мене, навіть перестав курити, навіть не пробував мені переривати. Заохочена мовчанкою, я продовжувала говорити далі, що Олег у своїх віршах, вглибляючись в переживання кожного «незнаного вояка», кожного борця за Україну, описував себе. Він не міг бути дволичний. Він не міг жити одним життям, а проповідувати й звеличувати щось інакше.

Олесь терпко перервав мені. На його думку Олегові вірші більше подібні до політичної пропаґанди. Зрозуміліше було б написати відозву або заклик. «Поезія має підносити, поривати, запалювати!» — закінчив він авторитетно.

Якими словами я могла переконати Олександра Івановича, щоб він відчув, яка пориваюча й глибока поезія Ольжича? Вірші Олеся є прекрасні, повні пориву, ніжности, любови, патріотизму, але вони інші. Вони мелодійні і надаються до співу. Ольжича вірші — кам'яні, пророчі, суворі. Вони поривають до незбагнених вершин, і відбивають ритмом походу. Я ще більше говорила, пробувала розказати, як я оцінювала поезію взагалі, але напевно не дійшла до душі Олеся

— А ви? Як же ви опинилися в його житті? — спитав півголосом.

Нарешті він поставив мене поруч свого сина, не зовсім ще певно, вагаючись, але висловився вголос.

Я мусіла признатися йому, що в Олеговому житті я є ніщо. Порошина, яку можна здмухнути з плеча. Я пробувала його переконати, що не стоятиму Олегові в дорозі й старатимуся не бути йому тягарем.

Віра Антонівна, мовчки, перший раз пригорнула мене до себе. Стримуючи спазми в горлі, я поїхала додому. Ніколи не забуду того вечора.

* * *

— Ти уяви собі, Київ уже без большевиків! — стрінула мене Ніна на порозі. — Напевне наші хлопці вже недалеко! — Вона хвилювалася, раділа й мліла. Вона летіла чайкою вслід, вона вітала їх біля Золотих воріт.

Сьогоднішніх газет я не читала й ні з ким ще не стрічалася. Говорилося, що німці вже довший час на передмісті, а вчора у вістках подавали, що з години на годину можна очікувати зайняття Києва. Ми були в напрузі.

— Вчора, перед північчю, я отримала вістку. До рання не спала... Так чекаю, так чекаю на дозвіл від Олега![18]

Я також чекала, хоч знала, що так скоро це не буде. Одначе, мала надію, що дістану листа. Може з Києва? Ні, Олег напевне не матиме часу, ані пізніше.

Ця вістка прийшла, здається, 19-го вересня 1941 р.

* * *

Листопад розсипався дощем по дахах, кілька днів тарабанив по вікнах. Понурий, холодний листопад. Аж одного соняшного ранку приморозки, замість калюж, пороскидали скрізь по вулицях дзеркальця, в яких хорошилися небо, будинки й прохожі. Треба було уважати, щоб не посковзнутися на хмарі, або не опинитися на дні синьої безодні, яких було безліч по хідниках.

В перервах, поміж викладами, я ніколи не забігала додому. Але того дня, перед входом до бібліотеки, щось доторкнулося до обличчя. Ніби подув, ніби сніжина, ніби чиїсь пальці... Без надуми, мов чужими ногами, я обернулася в напрямку до трамваєвої зупинки.

Мама[19] привітала мене усмішкою і листом. Без здивування, мов сподівалася мене. Вона, здавалося, чи не так само, як і я, чекала... Коли я задихалася від щастя, вона тихо, прозоро сяяла, ніби світилася із середини. Коли ж я бродила поміж чорними думками моїх різних переживань, вона, як тінь, ішла за мною і мовчки вбирала в себе моє терпіння. Моя мама!

Олег написав із Києва. Я раділа тихою радістю. На малому клаптику паперу лише три речення. Вдруге я прочитала вголос, щоб мама почула: «Київ, хоч у руїнах, зустрів нас по-князівському — величчю віків. Кожний камінь зберіг сліди історії. Я живу!»

В маминих очах мерехтіли сльози. Вона напевне разом зо мною перенеслася думками до Олега в Київ. Я не запам'ятала дати листа, але чомусь тоді мені здавалося, що він дуже довго йшов. Треба буде зайти до Олесів і сказати про вістку. На всякий випадок, може вони ще нічого не отримали.

Я пішла до себе в кімнату й повторяла, здавалося, майже вголос, ім'я Олега. «Що я маю робити?» — питала його.

Треба чекати й слухати. Треба чекати й сподіватися. Може стрінемося на Дарницькій шосі.

---

18 Ніна таки домоглася свого — поїхала разом із дітьми. Вирушила з Праги в кінці листопада, а на початку грудня 1941 р. вже була в Києві.

19 Надія Білецька — дружина Леоніда Білецького, академічна малярка, авторка портрету О. Ольжича. Померла у Вінніпезі 1964 р.

М. Антонович-Рудницька

ІЗ СПОМИНІВ ПРО ОЛЬЖИЧА

У моєму попередньому спомині «Ольжич у молодості» в альманасі *Північне сяйво,* ч. 3, Едмонтон 1967, я пробувала описати індивідуальні особливості його цікавої та комплікованої вдачі та його особистий чар. В той час я належала до найближчого кола Олегових приятелів, де з дівчат ще були Галя та Оля Кушнір і Оксана Косач-Шимановська. Часом бувало, що його приятельські почування до котроїсь із нас ставали більш «романтичними», але ми всі його дуже любили й цінили та, як це влучно підмітила Оля (Маркусь) у своїх спогадах про Олега, якось ніколи в нього не закохувалися. Мабуть його перше взаємне кохання було з американкою, яка приїхала до Праги у складі Гарвардської археологічної експедиції в Юґославію. Олег до тої експедиції приєднався. Та це вже значно пізніші часи...

Десь від 1929 року нас здивувала несподівана поява Олегових віршів у різних журналах, як наприклад, *Літературно-науковий вістник, Студентський вісник* та інших. У деяких числах було надруковано один чи два вірші, а у деяких — цілі циклі. Бувши вірною приклонницею всіх Олегових Муз і Ґрацій, я всі ті вірші переписувала у зошити і тепер маю рукописні збірники таких поезій, що їх немає в ніяких антологіях. Доти ми знали, що він пише жартівливі, короткі віршики, якими нас обдаровував при всяких нагодах. Аж тут раптом з'явилася серйозна творчість, яку зовсім не можна було назвати початковою. Олег був настільки самокритичний, що ніколи не опублікував би — на його думку — неготового вірша. Він мав однаково строгі вимоги до своєї та до чужої поезії. Це вповні виявилося при підготові до друку першої збірки *Рінь.* Спочатку Олег сам старанно пересіяв усі друковані й недруковані твори, а потім довго радився з зацікавленими тою справою знайомими. Часом було голосування, які вірші варті того, щоб увійти у збірку. Звичайно ми прохали додати ще той чи інший вірш, але Олег був невблаганний. Єдиний виїмок він зробив, включивши «Ганібал в Італії» на настирливе прохання мойого брата Марка, але потім він довго сумнівався і нарікав, що того не треба робити.

Збірку *Рінь* Олег подарував мені з дедикацією: «Лялі, футболістці і своїй Музі автор», натякаючи на мої спортові зацікавлення.

Про Ольжича — поета існує вже досить обширна література. Більш і менш авторитетні літературознавці й критики аналізували, інтерпретували та оцінювали його творчість. Насвітлювали її під різними

кутами зору, з різних позицій і засад, але всі автори сходяться на одному, що «в українській поезії він один із справжніх клясиків». (С. Гординський, В. Державин і ін.).

Належачи до другої категорії, себто менш авторитетних критиків, я не відважуюся аналізувати Ольжичевої поетичної спадщини. Мені хотілося б підкреслити тільки деякі моменти, на які досі не було звернено належної уваги. А саме: стимулом до майже всіх його віршів була якась конкретна подія, пригода, особисте переживання чи враження з чогось, як напр. з мистецького твору, книжки, театральної вистави і т. д. Силою своєї поетичної уяви, фантазії та інвенції, він переносив тему вірша у сфери археології, антропології, геології та в прерізні історичні періоди. Сприяли йому в тому його дуже широкі зацікавлення і знання в усіх тих наукових дисциплінах: але початкову інспірацію таки майже завжди можна прослідити. Виразний приклад я навела в згаданому вже спогаді про «Ольжича у молодості», де він, на основі нічної прогульки з Ржевниць до Черношиць, описав грабіжний напад ворогуючих дикунських племен Африки. Прогульку зорганізував сам Олег, щоб відпровадити мене з Оксаною до її дому. У іншому вірші, з нагоди появи в Празі нового студента, який полонив багато дівочих сердець, включно з небайдужою тоді Олегові панночкою, дія ніби відбувається у кам'яній добі:

Знаю добре: прийде день весняний
І дуби в зелених стануть шатах
І сміятись буде сонце в росах;
Прийде він, твій милий довгожданий,
Той чужинець. Вибіжиш ти з хати,
Заблищать у тебе очі й кільця в косах.

Я стоятиму опершися на дуба,
І задумано уважно буду гратись
У руках стрілою камяною.
Ви зібрались. Ви йдете. І любо
Ти мені всміхнешся. Усміхатись
Буде гордо й він, йдучи з тобою.

Не збіжаться грізно в мене брови,
Я не крикну голосно і пянко.
Не заквилить спущена тятива.
Я піду в ліси, в густі діброви.
Буду в горах я рожеві ранки
Зустрічати і весняні зливи.[1]

Картина в берлінському музею була поштовхом до написання віршу:

Ігумен встав. Брати Домінікани
Двома рядами вийшли зза столів...

[1] В усіх Ольжичевих текстах-цитатах збережено його автентичний правопис і пунктуацію.

Безпосередньо після наших спільних відвідин опери «Кармен» написано «Дон Хозе». Подібних прикладів можна було б навести дуже багато.

Олег взагалі, навіть у приватних розмовах, радо переносився у світ уяви і фантазії, ніби тікаючи від буденної дійсности. В одному з листів, які він писав мені до Берліну, якимсь чудом збереженому до тепер, Олег описує наше празьке товариство розташоване навколо вогнища в якомусь примітивному селиці:

> «Уявіть собі, Лялю, глухий вечір при червоному світлі ватри. Суха хвоя, скручуючись від жару, обертається в золоте руно, по якому бігають сині вогники. Злітають в чорну темряву іскри. Ви, схиливши голову на груди і підмостивши під себе коси, тихо куняєте. Тільки зрідка Ви клацаєте зубами і мичите щось. Ліворуч від Вас — я. Руда борода нестримано розростається у всі боки. Ікли — в два рази більші. Усмішка — тричі невязаніша. Я пригадую собі останні бойові пригоди і повчаю малого Ліндфорса, як йому зловити живе вовченя. Та ось в шатрі Вождя — шелест. Він скінчив молитись. Тепер прийде на чергу священний танець, а далі племя піде по шатрах до сну.
>
> Дико і жагуче забреніли тугі тятиви ловецьких луків. Ми сидимо в ряд (Я, Олесь, Приходько) і вкладаємо цілу свою істоту в гру на цій колективній арфі. Зміїно повільно і гіпнотизуюче зявляється Сусола. От він крадеться пантерою, далі рухи бурхливішають, ось вже коліна досягають підборіддя... Галя М. в захваті виє і впивається у власну литку...
>
> 10/2. 30 Прощайте Лялю! Пишіть!»

У листах навколо тексту, Олег звичайно дуже гарно вирисовував півників, коників або наші карикатури... Свої листи так само, як вірші чи наукові розвідки, Олег завжди писав олівцем, а письмо його нагадувало гієрогліфи. Розшифрувати його часом було тяжко, а то й неможливо, хіба що він дуже намагався каліграфувати.

У Берліні я студіювала в 1929-30 роках. Одного разу приїхав Олег і зробив мені тим велику приємність, бо в мене зовсім не було товариства. Ми ходили разом до музеїв, до чудового берлінського акваріюму та їздили пароплавом на цілий день до Потсдаму. Прогулька почалася гарно, але скінчилася досить сумно. Після оглядин замку Фрідріха Великого «Сансусі», ми гуляли по стрижено-плеканих парках, а потім, вже перед поворотом до Берліну, зайшли до літнього ресторану під відкритим небом. Настрій був прекрасний і Олег замовив пляшку вина. Мене це здивувало, бо він звичайно уникав алькоголю. Вино було молоде й дуже п'янке. Вже подорозі до пристані Олег замовк, зблід і посумнів. Посадивши мене у куточку на палубі, він сам зник десь у трюмі... Довго-довго його не було, аж десь — як зовсім стемніло — появився досить розкуйовджений Олег, без одного слова сипнув мені на коліна декілька чоколядок і, так само безмовно, знову зник у трюмі. Зустрілися ми на пристані в Берліні. На други день Олег дуже вибачався і подарував мені присвяченого вірша:

АКВАРІУМ М. А.

На сходах дому зупинись на мить
Заглянути у казку баговінну.
Он промінь впав зпосеред верховіть
І засвітив його шматком бурштину.

На листя ти задивишся бліде,
На черепашку равлика прозору,
І в цю ще хвилину дівчина пройде́
З школярським ранцем сходами нагору.

І ти вже знаєш: проминуть роки,
А ти ховатимеш, немов коштовність,
Води бурштин і у́брання кратки,
Однаково прекрасну невимовність.

Цей вірш був пізніше друкований з деякими змінами в тексті та правописі. Розуміється «дівчина з школярським ранцем» була я, а не «якась принагідна постать школярки», як це хибно інтерпретується в альманаху *Координати* (т. І, стор. 162). У Ольжича нічого немає принагідного!

Багато страшніша пригода, ніж та, що сталася в Потсдамі, трапилася нам з Олегом через деякий час у Празі. У теплі літні дні місцем зустрічі студентської молоді була т. зв «Цісарська лука» на березі Влтави. Там ми грали у відбиванку, купалися, грілися проти сонця, взагалі весело й приємно проводили час. Для вправи я любила перепливати через річку, але не сама, бо ж вона там була широка і глибока. Завжди знаходився хтось охочий і одного разу зголосився Олег. Подорозі я не дуже за ним розглядалася, але вилізши на протилежний беріг, ніде його не побачила й думала, що він повернувся назад. Трохи почекавши й відпочивши я поплила і, коли опинилася знову на «Цісарській луці», попала в страшну паніку, бо Олега ніде не було видно. Я бігала по березі й усіх розпитувала, але даремно . . . Нарешті в далечині з'явився Олег . . . Виявилося, що його посеред річки взяв якийсь човен і перевіз на другий бік, але вертатися він мусів далеким колом через залізничний міст і резиденційні околиці — босий, в купелевих штанцях. Все це було дуже неприємне і Олегові і мені. Про цей випадок ми вже більше ніколи не згадували, але мені стало ясно, що фізично він не був дуже міцний. Це, здається, він переживав.

Треба згадати ще одну рису Олегової вдачі, яка відбивається в його творах. Він мав дуже тонку й чутливу інтуїцію. Часом у його товаристві було дивне почуття, що він читає ваші думки, а в свою чергу хоче, щоб ви розуміли його з натяку чи півслова. Здавалося, що його нудять і томлять довгі та подрібні пояснення. Властива Олегові скупість і стислість вислову переходить у його поезію. Так, напр., без усякого вступу ми опиняємося in medias res раптового й брутального вбивства у вірші «Купець»:

І блиснули на сонці ножі,
І метнулись червоні обличча,
І упав на пісок, і лежить
І байдужий помстити не кличе.

Деяке, хоч не повне, насвітлення причини конфлікту подане аж у другій строфі:

Золота — золота борода
Підпливає рожевою кровю
Двадцять літ — незабутні літа! —
Жив він сам небезпечною грою.

Остання строфа контрастує з попередніми своїм лірично-лагідним завершенням трагічної події. Так ніби краса та спокій краєвиду загладжує всі бурхливі конфлікти.

Синє — небо і синя — ріка.
І удари по ній кришталеві.
Поплили. І в діброві стиха,
Як затихнуть вістки по купцеві.

Скрайня ляпідарність вислову допомагає поетові осягнути максимального напруження дії. Відноситься це також до віршу «Дон Хозе» і багатьох інших.

Наведу ще одну прикметну Олегові рису. Від природи він був скромно-засоромленим. (Як легко це було б окреслити англійським словом shy!). В нього була потреба мати завжди якогось вірного прибічника чи послідовника (не хочу вживати слова «поплентача»), який був би сліпо ним захоплений. Вони своїм безкритичним послухом, мабуть, додавали Олегові самопевности. Протягом років вони змінювались і бували серед них типи абсолютно не варті Олегової уваги, але він їх завжди боронив, обстоював і запевняв, що ми їх належно не доцінюємо, бо не знаємо їх скритих і глибоко захованих позитивів.

Зберігаються у мене деякі вірші писані рукою Ольжича для мене, які вже мабуть варто опублікувати. Пропускаю вірш «Негритянський божок», бо він задовгий і вже друкований. Інспірацією до нього послужила дерев'яна різьба-маска, яку нам привіз Петро Андрієвський з Африки, де він працював, як ветеринар.

З віршем «Присвята» вийшла якась містерія. Олег запевняв, що його написав Стефанович, про що свідчать згадані там волинські краєвиди. Цей вірш теж вже друкований, але в рукописі він довший та з додатком інструкцій, як його читати:

М. А.

У Твоїх покоях сумерк,
Синій сумерк звідкись з України. } piano:

І журбі в них так безпечно...
Його образ Буряковий вечір } pianiss:

Над смутними луками Горині,
Образ ніжний, наче вечір... } piano:

А Ти знаєш, — сьогодні уранці розривалися хмари forte:
І з прокляттями сонце шалене било в мідні літаври.
Там, горою по стернях величні і страшні, як почвари } fortiss:
Переходили люде з серцями мідяними!...

...Без пари,
Знаю, буде цей вірш і повік не заслужить на лаври. } засоромлено:

8. 4. 28.

Далі йдуть іще ніколи не друковані вірші:

«Чом не їде той — Могучий-Світлий? —
Виноградник мій стоїть розквітлий»
(мотто із старшого віршу) р. 1927.

I.

Він не їде. Сліпучий панцирь
Для незнаних горить шляхів.
Янтареві вітражі вранці —
Запорошені і сухі.

Тихо сходить фахверк смолою,
На подвіррі камінь рида.
Ті, що в долішньому покою —
Мають всі звірині уста.

Він не їде. І смагнуть лиця:
Не розцвівши умре любов.
Злотні дні — як густа живиця,
Вечорі — як розлита кров.

II.

Ти пустила свого Васала
У світи по Величне йти.
Фіялкова тиша кричала,
Ворушились гірські хребти...

Я пройшов королівств премного
І — сурмою серце ґремить: —
Дами всі — хотіли земного,
Лицарі — хотіли жить.

Поздихали в пущах дракони.
Велетні — сягають по пас.
Та єдина не знає скону:
Найстрашніша потвора — Час.

III.

Щастя, щастя, Далека, Люба:
Нам повік себе не знайти!
Я б мав також звірині губи
І земною б здалася Ти.

ДОН КІХОТ

(Не любовне. Належно неясне. Тепер модне.
Див. Чирський в Л.Н.В.)

Ви відїзджаєте. Так просто і природньо
Змінить в потребі Прагу на Берлін.
А я . . . (Балбес!!) Отож не ждіть сьогодні
Належних слів і відповідних мін.

Ах, Лялю! Я не говорив ніколи . . .
Це ж глупо так . . . і соромно . . . і все . . .
Котрий вже рік щось душу рве і коле,
І бє об діл і вихорем несе!

Я Санчо-Пансом вперто бачу Стеця.
(Я Дон-Кіхот, не сірий еміґрант).
Котрий вже рік настирливо здається,
Що Тимошенко є мій Росінант.

Ах, Лялю, я не говорив ніколи . . .
А я ж не раз лежав уже без сил,
Коли мене всі вітряки мололи
«Розгойданістю безупинних крил!»

Воістину засліплено — безоко,
Воістину — завзяття із завзять —
Хотіть життя, брутальне і жорстоке,
Одним лунким девізом розвязать . . .

20/IV. 30.

Та годі! Що це я? Ви вернетесь небавом.
У Вас долоні теплі і мягкі...
От я колись прийду до Вас на каву,
А Ви розкажете берлінські новинки.

Між іншим, Олега справді деякий час переслідувала думка про самогубство. Він питав (мабуть не тільки мене), чи самогубство вияв найвищої відваги, чи навпаки — слабости духа.

**
*

Коли, як свічка, догорає рік,
А тут ще й туга другий тиждень мучить,
Буває гарно перейти потік
Містком, що Нусле з Вишеградом лучить
І *в синім сумерку* знайомої кімнати
На софі Вашу постать відшукати.

Не знаю, чом, але уже давно
Болюче ясно мозок мій працює.
Давно кохання золоте вино
Холодну кров у скронях не хвилює.
(Чи це заслуга, чи моя провина,
Та я волів — що — найтерпкіші вина.)

Знов Рік Новий. Нові думки і туга...
Так гостро я ці дні майбутні бачу...
— — — — — — — — —
Буває часом: мило мати друга,
Що все простив, і вигляд твій і вдачу
І зносить в янгольськім терпінні і любові
Твоє pendent *Суданському Божкові.*

31 — XII. 1930 12 год. Потяг.

Ще є один жартівливий вірш про мою відбиванку.

Панове не дивуйтесь,
Що я собі така
Що мене мертве коло
На грищі очерка.
Також удома в мене
(Спитайтеся Марка)
Тяжка була і думка
Тяжка була й рука.

І хай собі від злости
Мій брат позеленів.
І хай усі колеґи
Жахаються мячів.
Молодший Стефанівський
В душі, як голь засів.
І перед ним коліном
Зорю я грища пів.

А в дійсності я ніжна
І добра і тонка
І може я покину
Садити тропака.
Знімуся наче хмарка
Прозора і легка...
Панове не дивуйтесь,
Що я собі така.

Оце приблизно всі мені написані вірші.

Десь від середини 30-их років Ольжич переживав душевне роздвоєння. З одного боку його манила «ясність дум», «стіл просторий і розкрита книга» та «прозора радість творчого спокою»; а з другого закликала і пронизувала «лезами сурем невблагана екстаза атентату»... І він вирішив, що в обличчі неминучого катаклізму, в якім виникнуть можливості для творення держави, треба покинути затишок кабінету, щоб іти «в рядах веселих тридцять років жданого походу», а як доведеться, то «в шинелі сірій вмерти від ґранати». В наслідок того постали дві поеми, з яких складається друга Ольжичева збірка *Вежі* — виразно програмові твори. Як звичайно в таких випадках — тяжко уникнути публіцистики, але все таки їх рятує максимально напружена емоційність та щира, непідроблена патетика.[2] В останній збірці *Підзамча* є дуже добрі поезії, переважно з автобіографічним підкладом, але на жаль, помітно, що автор сам не перевів їх остаточної редакції, бо видано її вже після його смерти.

В 30-их роках у Празі Олег був головним організатором всяких урочистих святкувань, академій, літературних вечорів, вистав, інсценізацій тощо. Обов'язково відзначалося Листопадове свято, Самостійність і Соборність, Крути, Шевченкове свято, а також різні актуальні події. Олег звичайно плянував програми з відповідним репертуаром, запрошував виконавців і дбав про вдержання належного настрою та рівня імпрези. Ніколи на урочистих нагодах не танцювали гопака, ані не співали: «Ой, Джиґуне, Джиґуне...» чи подібних пісень.

Найбільш варте згадки «Свято українського моря», яке складалося з трьох частин: 1) Понтійське море, 2) Козацьке море і 3) Mare nostrum. Тексти до лібрета були монтажі з творів головне Ю. Липи

[2] Мені дав Олег цю збірку з дедикацією: «Моїй мертвій Музі» (19. XII. 40).

та О. Влизька. Складали їх у тісній співпраці Ольжич та Наташа Ґеркен Русова. Вона також проектувала декорації і костюми, а Олег відповідав за все інше, особливо за виконавців, якими були місцеві студенти. Більшість учасників походила з Західних Земель, то ж Олегові доводилось безнастанно поправляти наголоси. Йому дуже залежало на чистоті мови, стилю й характеру вистави. Проби були довгі й виснажливі. Тяглися вони продовж кількох місяців. Пригадую, що Олег десятки разів виправляв наголос одного соліста з «нАказ» на «накАз». Нарешті на генеральній репетиції він вийшов з себе, вискочив на сцену і дико закричав: «накАз, накАз, накАз». Але на виставі той бідний артист таки вигукнув: «нАказ» . . . Костюми були надзвичайно декоративні й ефектовні: мальовані та витинані з твердого паперу, з овальним вирізом для обличчя. Їх треба було тримати перед собою обома руками, а рухатися або обертатися було неможливо. Зміняти декорації теж було тяжко й довго, так що вже під час вистави довелося вилишити цілу середню частину: «Козацьке море». Навіть так вистава тяглася до півночі й скінчилася при майже порожній залі. Незабаром появилася дотепна віршована пародія глядачів, що починалася так:

Лютує папірове море,
Реве шалено грізний понт.
З картону витяті, суворі —
Варяги вкрили горизонт.

Тріщить Наташа кулеметом,
Михайло грізно в вус бурчить . . .
Під Святославовим наметом —
Марко із Льоліком сидить.

Як видно, імпреза не була занадто успішна, бо накінець ще всі пересварилися . . . Але, треба признати, що спроба таки була цікава, оригінальна і відважна.

Улюблений відпочинок і відпруження Олег знаходив у далеких прогульках в природу, здебільшого в непроходимі дебрі та пущі. Він скликав товариство, ніколи не зраджуючи свого запляннованого маршруту, й намагався завести нас якнайдалі. Ми, звичайно, починали стогнати, нарікати й прохати відпочинку, але Олег тільки посміхався, бо вже заздалегідь призначив якусь особливу гарну місцевість, де мала бути зупинка. Ми протестували, обвинувачували його в «диктаторських тенденціях» — але марно. З Олегом можна було не погоджуватись і сперечатись, але виграти було важко . . .

Наприкінці 30-их років Олега більше й більше абсорбувала практична політика. Ми зустрічалися рідше, але приязні відносини були незмінні. Навіть, коли ми у якійсь справі (або й без неї) приходили до каварні «Метро», де відбувалися «стратегічні» наради, під його кермою, Олег завжди охоче виходив до нас з привітною усмішкою, не

дивлячись на обурені погляди, що їх нам кидали через шкляні двері його адьютанти.

У Олега, крім чисто фізичної подібности до батька, було те саме лагідно-тепле відношення до людей та надзвичайно тонке почуття гумору. Але до поетичної творчости один одного вони ставилися скептично. Олег називав Олеся: «поетом для гімназисток і телефоністок» — а Олесь обурювався оспівуванням насильства і кровопролиття у віршах сина. Він писав:

...Замість вина в фіялах — кров.
І на Голготу йдуть похилі —
Братерство, воля і любов.

Правда, була велика прірва поколінь та смаків, а головне — велика різниця в підході та поглядах на методи визволення України. Цікава була б порівняльна студія поетичної спадщини обох поетів.

Після смерти Олега залишилися сиротами дві жінки: молода дружина Калина Білецька з новонародженим сином та матір. Віра Антонівна Кандиба надзвичайно мила, добра та інтеліґентна — безнастанно журилася Олегом і виглядала виснаженою й нервовою. Немилосердна Парка випряла їй довгу нитку життя, так що їй довелося оплакувати смерть чоловіка й сина.

У 1954-му році у Вінніпезі відзначали 10-тиліття смерти Ольжича. Володимир Мартинець, сам передовий член ОУН, відкрив засідання такими словами: «Коли Пушкін, в свій час, хотів вступити в ряди Декабристів, то вони його не прийняли, бо ж не можна ризикувати життям такої цінної людини, а ось з Ольжичем ми того не зробили...»

Розуміється обставини були цілком інакші й дуже сумнівно чи вдалося б стримати Ольжича від революційного аванґарду, але думка цікава й нею варто закінчити цей спогад.

Докія Гуменна

НЕСПОДІВАНІ ЗУСТРІЧІ

(Фраґмент із твору «Іспит пам'яті»)

У Львові. Жовтень 1943-го року. Кілька днів, як із Києва, ще не визволилась від терпкого почуття втрати під ногами ґрунту... Нові обличчя... Редакції... Видавництва... Аж у очах рябіє від нових вражінь...

... Але де зустрічала я завжди дуже прихильну і добру усмішку, без приписано умовної люб'язності, це у директора видавництва «Краків-Львів», доктора Миколи Шлемкевича. Він завжди якось щасливо всміхався, такий одухований та доступний. Шлемкевич захотів і мені щось добре зробити. Узяв мою повість «Мана» і відразу склав зо мною угоду на видання книжкою. А це значить, що й у кишені забряжчали «мідяки»... Повість пішла в роботу, себто на додаткову рецензію...

Десь у ці дні зустріла я й Андрія Шекерика, знайомого ще з Києва, може єдиного. Він же так запрошував мене заїхати до нього в Коломию! Яка спокуса! Тільки... як їздити в цім невідомім мені терені? Та спокуса була таке велика, що несила була втриматися. Пішла я до найдоброзичливішої людини, Шлемкевича, й запитала, як би це так зробити, чи не міг би він мені дати якесь відрядження до Коломиї чи там відповідну довідку? — «Небезпечно, — лякав Шлемкевич, — німці можуть вас схопити, німецької мови не знаєте...» — Але вже посвідка в моїх руках, — наче розчинені двері у якесь цікаве... Це ж усе, що переживаю — екскурсія, ще так недавно недоступна. Як усього боятися, то й не побачиш нічого. А мене пожирала жадоба якнайбільше побачити світу, глянути на Галичину поза Львовом.

Ніхто мене в поїзді не зачепив. Приїхала я до Коломиї, походила по тому місті — невеличкому й непоказному. Вже маю уявлення. А тепер можна піти й до Шекерика, на ту адресу, що він мені дав. Це крамниця. Заходжу, якась жінка там. Питаю, чи можна бачити пана Шекерика.

— Нема його, якраз тількищо вийшов! — відказала жінка.

— Шкода! — не знайшла я більше що сказати.

— А хто ж ви будете?

Я кажу своє прізвище й виходжу. Кілька кроків відійшла — як здоганяє мене сам Шекерик. Сміється! Його хата має два виходи. Для невідомих осіб його завжди нема вдома. А тепер він мене забирає до себе, і я йому відразу кажу, чого приїхала: ХОЧУ ПОБАЧИТИ ГУЦУЛЬЩИНУ! Шекерик, той самий говірливий, що й у Києві, наче накручений зсередини, відразу ж готовий зробити все, що тільки в його змозі, а тим часом уже й обдаровує — якимсь відрізом темносірої дебелої фланелі ... Я ж біженка, то потребую, а він має крамницю ...

І в його змозі було, що того ж дня поїхали ми до Жаб'я. Їхали ми в коробові вантажної машини. Саме розчервонілися й роззолотилися ліси та гори. Шекерик сумлінно показував мені, повз які містечка, села й ліси ми переїждраємо та раз-у-раз вихваляв своє рідне Жаб'є. Гуцульський Париж, та й годі! А ще не доїхали ми до того Жаб'я, як вже від усіх зустрічних знали, що в його брата Дмитра починається забава, з приводу побудови нової хати, замість тієї, що спалили більшовики ...

Шекерик поспішав до Коломиї назад, а мене лишив у Жаб'ю і сказав, що за три дні приїде по мене. Завів мене до тутешнього надлісничого ... Такі привітні люди! Дружина надлісничого виявила оту славетну галицьку гостинність, що була виллялася на перших прибульців зі сходу. Я почувалася, наче втрапила у якийсь добробутом обмотаний поміщицький маєток. Нечувано смачна зупа (не суп!) із грибами й сметаною, — аж досі її пам'ятаю! Мої господарі були однаково ворожі як до більшовиків, так і до німців. Оце ж вона, господиня, розповіла мені про свого молоденького брата. Німці забрали його в есеси за його нордійську красу: русяве волосся і блакитні очі. «Я дуже боюся за нього. Навчать його там заживати наркотики і іншого ...»

Кілька днів жила я в тій блатословенній лісничівці, як у домі відпочину. Звикала до інтонації господині, оте «йо-о-ой!», що вже було інше, ніж у вчительки в Рівному, але й не таке, як у нас. Кожна частина України має свою інтонацію ... Щодня ходила до центру Жаб'я ... Якщо він там є. То ж розкидані по обидва боки Черемошу окремі оселі, так кілометрів на п'ять ... Там була над самим Черемошем така затишна лавочка під соснами. Мило було прийти, сісти на неї і дивитися, як унизу кипить-клекотить зелена черемошна вода, відчувати, як заспокійливо навіює щось той клекіт. Приходять старі гуцули, сідають на цю саму лавочку, а я жадібно пожираю їх очима, їхню старослов'янську одежу, стрижку, типаж, вслухаюся в їхню архаїчну говірку. Я наче в зачарованому світі, що спав століттям, а оце знов ожив перед моїми зачудованими очима.

До цієї лісничівки стосується ще один спогад: прийняття. З'їхалося багато, переважно духовних отців, себто цілком світських людей, тільки в чорній парі із білим комірчиком при шиї. Вони дотепно жартують, що ось скоро прийдеться «вивчати історію партії» і «любити нашого мудрого вождя» ... Тим часом наші господарі вино-

сять на таці чарочки, всі частуються ... Я — вперше у житті при такій церемонії.

От, як естетично живуть тут люди, які достатки, як бавляться! А ми давимося уявленнями про Галичину, вичитаними з новель Василя Стефаника, як про край безпросвітніх злиднів та біди ... Це ж тільки переїхати кордон, уже в Корці відразу видно було: кращі доми, впорядковане все, навіть паркани біло помальовано. А тепер ось це Жаб'є, ця лісничівка ...

***

Шекерик справді приїхав днів за кілька, та не сам, а з цілою компанією. З ним приїхали Галина Лащенко, Олег Ольжич, Калина Білецька. Як то тут у них — наче в нас за старих часів. Нема страху, що може господарів стісниш, введеш їх у клопіт. Всім знайдеться місце для ночівлі. І гойна гостина.

От, яке добірне товариство привіз Шекерик! Хоч я з цих людей знала тільки Галину Лащенко, ще з Києва, проте в цій гостинній лісничівці відразу розіллялася якась дуже приємна атмосфера. Калина Білецька? А, це ж дочка професора Білецького з Праги. А хто ж не знає поета Олеся (пам'ятаєте, «Опівночі айстри в саду розцвіли» . . ?), то це його син, теж поет, тільки він також не Кандиба, а Ольжич, у поезії. А в житті?

Той вечір був дуже цікавий, один із тих, що запам'ятовуються на все життя. Забуто було про наїжачені часи, ми багато співали, разом і поодинці. А що мене остаточно підкупило, то це відразу виявлене велике знання Ольжича. Відразу він визначив, з якої області України походить та чи та пісня, які впливи історичного минулого вона відбиває. Я із здивуванням побачила перед собою досвідченого етнографа. А ще більше дивно, що цей же син Олеся ніколи не жив на Україні. Він також дуже зацікавився моїми піснями, отими, що ще може ніде й не записані ... А ще ж зовсім молодий, так років з тридцять, русявий, астенічна постать рафінованого інтеліґента ... з тонким виразом вразливого співпереживання ...

А приїхало товариство ось із яким подарунком моїй жадобі побачити Карпати: задумано зробити прогулянку до Ворохти. Встаємо засвіт і бачимо, що для нас спеціяльно випав перший сніжок. Все — святково, біло, радісно. Шекерик навіть потурбувався наняти сані, але ж ніхто з нас не хоче їхати. Ми йдемо якоюсь дуже безлюдною дорогою, навколо — неторкнутий ліс, ноги туди не встромиш. Сніґ тут лежить уже скрізь, повітря гостре, пахуче, веселяще. Для мене — повний рай, це ж я здійснюю свою мрію, бачу Карпати у всій величній білій красі та ще й у такій хорошій компанії.

Ми йшли за саньми, говорили про все, що тільки можна було придумати, оминаючи, правда, поточну політику. Я — тому, що не розумілася, хоч «третім вухом» десь-колись ще в Києві чула, що Ольжич займає високі позиції серед націоналістів, але які — до мене не дійшло. Та ми мали що говорити і без того. Вчора я зробила висновок,

що цей Ольжич — етнограф. А сьогодні почала розуміти, що він — археолог. Дуже зраділа цьому, бо це ж моя найулюбленіша тема, а, Боже, як рідко трапиться кваліфікований розмовець, що від нього можна щось нове почути! Ольжич виявляв свою глибоку й широку обізнаність у археологічній літературі з різних епох. А я попадала у все більший захват! Ольжич же був такий скромний, що навіть не натякнув про свою монографію «Шипинці» (німецькою мовою), яка увійшла в залізний фонд дослідів про Трипілля.

Як же я тоді, в карпатському зимовому, обвішаному самоцвітами лісі, могла знати, що розмовляю з автором книжки, яку через десять років у нью-йоркській Публічній бібліотеці візьму побожно в руки (O. Kandyba. Schipenitz. 1937) і з неї гребтиму обома руками зразки трипільських керамічних взірців, щедро зібрані руками, умом і талантом цього самого Кандиби-Ольжича?

Мандрівка наша тривала цілий день. І все — лісом. Ціль — Ворохта. У Ворохті сядемо на поїзд — і до Львова.

До Львова, але іншою дорогою. А чому їздити тими самими? Десь близько вечора почали ми думати про ночівлю. Шекерик пропонує знов лісничівку. Він знає тут лісничого, називає й прізвище, і політичну орієнтацію цього лісничого... «А, гетьманець? — перепитав Ольжич. — Ну, то ви можете йти до нього ночувати, — я не піду». І скільки ми не умовляли, Ольжич не здався. Я навіть «читала йому нотацію». То ж тільки в нас там, у Радянському Союзі, що як ти не комуніст, то вже й ворог, а не сподівалася я, що й тут таке. Ми ж насамперед українці! На це мені Ольжич відповів: «Буває так, що не завжди українці різних переконань можуть зустрічатися». І таки не пішов. Я в глибині душі засудила його за сектанство. Була вкрай здивована, що й тут таке непримиренство між українцями. Ні, це просто химерики, дивацтво цього Олега, — пояснювала я собі.

Лісничий у Ворохті, — гетьманець чи не гетьманець, — прийняв нас дуже гойно. Гарно повечеряли з винами, маринованими грибами і шинками. Ми, жіноцтво, опанували спальню господині, — на той тріп десь її не було. Чудовий покій у дубових панелях, із люстрами, трюмо, туалетними столиками, тумбочками й різними притираннями. Пишно переночували. У яких достатках живуть тут лісничі!

А вдосвіта, ще темно, були вже ми на станції Ворохта, узяли квитки до Львова. З нами їхав і лісничий. Був тут і Ольжич, але якось засекречено, мав увесь час насунуту на ніс кепку, тримався в стороні, не виявляв ніякого бажання «бути з нами знайомим».

І так же гарно прогулялася я, придбавши яскравий спогад про Карпати на все життя. Ані в голову мені не стукнуло, ані ввісні не приснилося, що то була не прогулянка, а гра із смертю для декого. Звідки було мені знати, що цей археолог і етнограф — політичний діяч великого калібру, що він — у підпіллі, у небезпеці, втікає від пазурів Ґестапо, а воно женеться по його слідах? «Прогулянка» — то був тільки маскувальний маневр.

На другий день після нашої ночівлі в лісничівці налетіло Ґестапо і шукало там Ольжича. Про це розповів мені вже в Нью-Йорку, багато років згодом, Андрій Шекерик.

**
*

Згадаю ще одну несподівану зустріч.

Я тоді шукала мешкання, не мала де жити. Як хто давав яку адресу, — ішла-їздила. А то раз поїхала трамваєм до самого кінця, вийшла на останній зупинці... Де ж тут що шукати? Дикі пустирі, якісь закинуті бараки чи цегельні, не видно ніякої вулиці, аж десь у далині окремі доми. Куди, в який бік іти?

Та ще й погода така обридливо понура, мжичка, небо над самою головою, ось ось-задавить... І нема в кого запитати. Безлюддя... Хіба запитаю ось цього самотнього чоловіка в чорному пальті, може він спрямує...

Але коли відстань між мною і чоловіком зменшилася, — побачила я, що той чоловік здригнувся і відвернувся... А я також впізнала: це ж Ольжич! Звідти йшов такий флюїд, що я не знайшла в собі жадного бажання підійти, заговорити. Не хоче! Не хоче, — то так і буде, — ображено подумала я. Спантеличено: це все таки якось ненормально. Після наших чудових розмов місяців два тому в зимових чарах Карпат?..

Відразу розхотілося мені шукати потрібну адресу в цій пустелі. Не хочу тут жити, якби й просили... Жахлива дичавина, відірваність... Я круто повернулась до трамвайної зупинки.

А воно може було так: може Ольжич вийшов із своєї криївки на півгодини, подихати свіжим повітрям. А тут лиха бенеря вже несе якусь небажану личину...

Якби то я знала...

Смерть Олега Кандиби-Ольжича

РЕДАКЦІЙНА НОТАТКА

Документація і дані про тортури і смерть д-ра Олега Кандиби в німецькому концентраційному таборі Саксенгавзен є доволі скупі і нечисленні. В *Енциклопедії Українознавства* не подано навіть місяця і дати його смерти.[1] Вже повніші інформації знаходимо в Енциклопедії Євгена Онацького (1894—1979), провідного діяча ОУН і також в'язня Саксенгавзен. В гаслі «Ольжич» подано такі інформації: «Був замучений на смерть 9 червня 1944 р. в бункері концентраку Саксенгавзен біля Берліну».[2] Важливі дані про смерть д-ра Кандиби знаходимо в спогадах Андрія Мельника (1890—1964), голови Проводу Українських Націоналістів (ПУН, 1938—1964), який в часі смерти Ольжича також був в'язнем саксенгавзенського табору. Він пише: «Підпавши під арешт Ґестапо в січні 1944 року, я спокійний був за наші ряди, бо знав, що з ними є Ольжич. Яким же важким ударом для мене була свідомість у третім дні мойого побуту в «зондербараку» Саксенгавзенського табору, що Ольжич закатований, згинув у цім же бараку несповна два місяці перед моїм перенесенням туди зі «зондергавз» ч. 3 . . . Зі стоїчним спокоєм заявив мені командант табору «штандартенфюрер» Кайдель, що тіло Ольжича спалене в таборовій крематорії і великодушно заявив готовість видати рідні тлінні останки Покійника, очевидно на те, щоб обіцянки не додержати . . . Винен в смерти Ольжича тодішний референт українських справ в царстві Гімлера «оберреґірунґсрат» Вольф, який при переслуханні мене вважав за доцільне в присутності «кримінальрата» Шульце в келії ч. 36 сповістити мене про смерть Ольжича, подаючи в нескладний спосіб, як причину смерти, — самогуство і предкладаючи дві карточки записані почерком Покійника, на доказ чому Ольжич наклав на себе петлю. Слова, записані Покійним Ольжичем, не тільки, що не доводили твердження ката Вольфа, а навпаки, давали свідоцтво стійкости і гарту духа цього великого Революціонера, який в обличчі смерти, серед звірських катувань, ледве вдержуючи олівець в руці, гордо нотував заяву, що

---

[1] О. Зінкевич, «Ольжич», *Енциклопедія Українознавства.* Словникова частина. Гол. редактор Володимир Кубійович, Париж-Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1966, том 5, стор. 1851.

[2] Є. Онацький, «Олег Ольжич (Кандиба)», *Українська Мала Енциклопедія,* Буенос Айрес, 1962, кн. IX, стор. 1213.

відмовляє зізнань і не зрадить своїх ні нрузів, ні справ, ведених ним в ОУН».[3]

Також коротку нотатку про смерть Ольжича подав у своїх спогадах Дмитро Андрієвський (1892—1976), член ПУН і в'язань в тому самому таборі, мовляв: «І так одного дня довідався я, що не живе Ольжич. Як мене повідомили — повісився він у своїй камері. Але пізніше стало відомо, що його катували, намагаючись дістати від нього якісь відомості. Всі в'язні знали, що десь там у цій в'язниці є окреме приміщення для того рода ґестапівських «допитів». Отже Ольжич став їх жертвою, а щоб сховати той злочин, пущено вістку про його ніби самогубство».[4]

Для поширення джерельної бази дослідження діяльности і смерти Олега Кандиби, передруковуємо в цьому випуску «Українського Історика», два важливі спогади українських кацетників у Саксенгавзен. Перший спогад належить Томі Лапичаку, провідному членові ОУН, який був ув'язнений в цьому таборі протягом двох років (1943—1944). Стаття д-ра Томи Лапичака (1914—1975): «Як згинув Олег Кандиба-Ольжич», була друкована в українському тижневику «Промінь» (Зальцбурґ, неділя 13 червня 1948, Рік I, ч. 11, стор. 6). Другий спогад В. П. Стахова (1910—1971), п. н. «Як згинув О. Ольжич. Вірзінґ у ролі ката», вперше був друкований в «Українських Вістях» (Новий Ульм, 29 січня 1950, ч. 9 (370), стор. 3). Автор цього спогаду був видатним членом ОУН (Ст. Бандери), здібним журналістом і також був ув'язнений в концентраційному таборі, в якому замучили Кандибу. Спогади Лапичака і Стахова у великій мірі себе доповнюють і досі дають найбільш обширний опис катувань і смерти О. Кандиби-Ольжича. Лише в деяких деталях є різниці (напр., число камери в якій сидів Ольжич, а також щодо точної дати смерти Ольжича). Значні доповнення до цих статтей дає спогад полковника Андрія Мельника, який ми вже наводили.

Досліджуючи життя і характер О. Кандиби-Ольжича, приходимо до висновку, що він був замордований німецькими ґестапівцями і есесами та згинув 9 червня 1944 року серед страшних мук, не зрадивши підпільних справ і підпільників, яких він був зверхником. Хочеться вірити, що інші в'язні Саксенгавзького табору, подадуть додаткові інформації про смерть д-ра О. Кандиби, вийняткового революційного провідника.

Л. Винар

---

[3] Андрій Мельник, «Ольжич-Кардаш-Д-р Олег Кандиба», *Організація Українських Націоналістів 1929—1954,* Париж: Перша Українська Друкарня у Франції, 1955, стор. 31—32.

[4] Дмитро Андрієвський, «Під знаком Саксенгавзену», *Непогаслий огонь віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника...* Париж: Націоналістичне Видавництво в Европі, 1974, стор. 252.

Тома Лапичак

ЯК ЗГИНУВ ОЛЕГ КАНДИБА-ОЛЬЖИЧ

В той час, коли привели до бункру (в'язниці) в концентраційному таборі Сахсенгавзен О. Кандибу-Ольжича, мене вже в ньому не було. Ще в січні 1944 р., із-за переповнення бункру та потреби лікарів в самому лагері команда лагеру рішила перевести мене з в'язниці до загального табору, де призначено мене на працю в ревірі (шпиталі). Після шестимісячного побуту (від серпня 1943 до січня 1944) на строгій ізоляції, в поодинокій камері, без дозволу два місяці на прохід, читання і кореспонденцію, таке перенесення для мене було дійсним щастям. Я міг працювати в свойому фаху, нести співтоваришам і співв'язням допомогу і повернути знову в товариство людей, якого я не мав від 14 місяців.

Того самого дня, коли мене звільнено з бункра, Гавптзіхергайстамт прислав до бункру нових в'язнів. Усі мої знакомі: інж. Бойдуник, інж. Дм. Андрієвський, М. Мушинський, К. Мельник. Серед них Голова Проводу Українських Націоналістів полк. А. Мельник. Раніше вже були в бункрі від 1942 р., С. Бандера, Я. Стецько, В. Стахів, І. Ґабрусевич (що там і вмер літом 1944 р.), Р. Ільницький — з бандерівців, мій друг і товариш від першого дня арешту сл. п. Володимир Кок, проф. Є. Онацький, О. Штуль, — члени ОУН і отаман Бульба. Бункер мав, можна сказати, домінуючий український характер. Крім українців були там численні чужинці: польський генерал Бор-Ровецький — творець і командант АК, єпископ з Люблина Ґораль, адьютант маршала Пілсудського кап. Кунцевіч (аліяс Якубянец), лотиській міністр оборони ген. Дамбітіс, б. французький міністр зак. справ Рібо, провідник румунських леґіонарів Горія Сіма, адьютант Гесса, б. прем'єр-міністрів Лютер, сестрінок Молотова, званий там популярно Ґріша і інші.

Працюючи на ревірі, я старався усіми засобами піддержувати зв'язок з товаришами і знайомими в бункрі. Часом це було можливе через послугачів, (а були це солідні і чесні люди), що працювали в бункрі, а ночувати приходили до лагеру. Часом через самих в'язнів, яких приводили до ревіру на лікування. Пригадую, наприм., випадок, коли мене кликали два рази до консультації у Яр. Стецька і при тій нагоді можна було довідатись про новинки і життя товаришів з бункру.

З початком червня довідався я, що до бункру привели О. Кандибу-Ольжича. Справу його вів той же самий оберґруппенфюрер Міллер, що вів і нашу справу, а переслухували знані добре всім українським політ. в'язням балтійський німець Вірзінґ і берлінчик Шульце.

Ольжич сидів на келії ч. 15. Келія була в самому розі коридору Б. В його сусідстві сидів згадуваний капітан Кунцевіч. Завдяки знайомству, яке він нав'язав з Ольжичем і завдяки тому, що переписувався (очевидно ґрипсами) з іншими українськими в'язнями, залишились деякі свідчення, що дозволяють припускати умовини, серед яких згинув О. Ольжич.

Все, що подавав Кунцевіч оперте, очевидно, не на неоспоримих фактах, бо сидячи на келії, він не бачив, але чув, через замкнені двері, що діється у келії його сусіда. Треба підкреслити, що у в'язня, а спеціяльно такого, що сидить вже довший час у в'язниці на одинці, розвивається новий змисл відчування і позаоптичного бачення. Брак зорових вражень в'язень заступає збільшенням інтензивности інтуїції та уяви і він на їх підставі вітворює собі образи, оптично недоступні зоровій перцепції. Найменший порух, шелест викликає у нього психічну реакцію вияснення і інтерпретації його. І треба завважити, що інтуїція і внутрішній зір у такого в'язня незвичайно вироблені. Йому треба почути лише раз специфічний скрип дверей, щоби потім вже знати, не бачучи того очима, що двері в сусідній келії відчиняються, чи їх замикають. Тимто заподання кап. Кунцевіча, хоча вони не є оперті на автопсії, можуть мати достовірність майже таку, як доочного свідка.

Опираючись на тому, треба вважати, що тільки в малих межах можливости є допускаема помилка в Кунцевіча.

Що ж він розповідав?* Ольжича брали кожного дня на переслухання. Приводили тільки на ніч, або на обід. Переслухання тяглось вже кілька днів від часу, коли його туди привезли. Останню ніч (з 9 на 10 червня 1944 р.) його на келії зовсім не було. Щойно на другий день перед полуднем він почув на коридорі під його дверима і коло сусідньої келії, в якій жив Ольжич, якийсь рух. Цей рух нагадував йому, неначе б вели якогось ослабленого і він, постогнуючи, посувався вперед. З шепотів людей, він не міг нічого зрозуміти. По хвилині на коридорі затихло; люди, від яких походили ці шелести, ввійшли до келії. Він почув клацання залізними ланцюгами. Це була келія, в якій сиділи спеціяльного рода в'язні, стало закуті, що він сам мав одного разу нагоду ствердити глипнувши в цю келію, де побачив тяжкий ланцюг, прикріплений до середини келії. Це саме він чув від каліфакторів, що обслуговували в'язнів. Ланц був короткий і дозволяв в'яневі зробити кілька кроків, не допускаючи його ні до дверей, ні до стіни, ні до вікна. Він припускав, що і Ольжич мусів бути так само закутий, бо часто чув він брязкіт кайдан.

По хвилині можна було почути, що люди, які війшли в келію, вийшли і келію зачинили. Був такий звичай, що коли в'язня в келії не

* В кількох записках-ґрипсах, які я одержував, будучи в ревірі, від нього або які він передавав Я. Стецькові, а той дальше. Один із таких ґрипсів потрапив до О. Тюшки, мого тодішнього пацієнта в ревірі, який давав мені його читати.

було, келій не замикали. Вона залишалась або відчинена, або двері оставались лише приперті, але не замкнені засувою. Тим разом, одначе, двері заперто на засув. Значить, в'язень залишився в келії.

Того дня кап. Кунцевіч не чув брязкоту кайдан, ані не бачив Ольжича при видачі обіду.

Після обіду, десь коло год. першої він почув знову хід кількох людей, скрепіт засуви Ольжичевої келії і вхід людей до неї. За хвилину на коридорі постало коротке шамотання, що нагадувало, неначе б когось виносили. Він мав враження, що Ольжича з келії забрали на ношах. В першій хвилині був переконаний, що може захворів і віднесли його до лічниці. Вечером довідався від Пецке (одного з каліфакторів), що Ольжич не живе.

В бункрі кружляла поголоска, писав далі кап. Кунцевіч, що О. Ольжич повісився. Але він особисто в те не вірить. Він же бачив Ольжича, ще попереднього дня, коли той виходив по обід, який видавали на кориторі, і він ніяким чином не міг би потвердити, що Ольжич носиться з думкою покінчити з собою. Вираз очей і питома йому усмішка заперечувала всяку в тому напрямі думку. Шепнув тільки, що тяжко.

І мені є тяжко повірити в те, щоби О. Ольжич сам наложив на себе руку. Знаючи добре вдачу і характер Ольжича, його життєвий оптимізм і завзятість, я не можу допустити думки, щоби він міг, навіть в умовах найтяжчих ґештапівських тортур, заломитись духово. В той день на Західному фронті альянти розпочали десант. Хто не пригадує собі настрою, який втворився тоді у нас, в'язнів, під впливом тієї вістки. В бункрі вістки розходились блискавично. Не можливо, щоби Ольжич не довідався про цю подію. А знаючи про неї, не можливо, щоби він не зібрав в собі ще тільки гарту волі, аби втримати постанову видержати.

Та знаючи жорстокість ґештапівських катів, спеціяльно в тому моменті і спеціяльно їх лють по заарештуванні Ольжича і викритті цілого ряду атентатів і революційних дій проти німецьких окупантів в Україні, що ними кермував і за них відповідав О. Оольжич, як заступник Голови Проводу ОУН і від січня, по заарештуванні полк. А. Мельника, виконуючий обов'язки Голови Проводу ОУН, можна, догадуватись постанову ворога. Ольжич був твердий. Ніякі погрози і залякування не змогли від нього видерти таємниці. А це озлоблювало сатрапів. Переслухували цілу ніч. Звичайно, в ночі не балакали про політику, але виконували діло катів і опричників. Найсильніший орґанізм фізично заломився б. Бачучи перед собою фізичну руїну, Вірзінґ і товариші мусіли заперестати тортур. Відвели до келії. Думали по полудні продовжувати. Але тіло не видержало тортур. Віддих життя згас.

Ольжич був в келії в канданах. Чотири кроки можна поступитись. Їх поруч чув його сусід Кунцевіч і він про це згадує. Того дня не почув Кунцевіч найменшого брязкоту. Коли людина вішається, мусі-

ло б бути чути її порухи по келії. А Концевіч свідчить про абсолютну тишу від моменту впровадження до келії до винесення його трупа. Лишається, отже, тільки одне вияснення: Ольжича привели так збитого, що він лежав непорушно до моменту, поки не переcталося бити серце.

Я вважав за доцільне, в річницю його геройської смерти, подати до загального відома те, що мені було відомим про смерть великого Революціонера, щоби хоч в малій мірі опрокинути поширене серед нас похиткове і кривдяче Ольжича пам'ять твердження про його самогубство. Катований гітлерівськими опричниками в ночі з 9 на 10 червня 1944 р., Ольжич вмер як герой 10 червня 1944 р. наслідком побоїв.

В. П. Стахів

ЯК ЗАГИНУВ О. ОЛЬЖИЧ

Вірзінґ у ролі ката

В українській пресі, зокрема в тій, що стоїть під впливами мельниківської ОУН Солідаристів, з'явилося вже багато статтей і матеріялів, в яких автори намагалися з'ясувати обставини смерти відомого українського поета О. Ольжича, одночасно провідного політичного діяча, заслуженого науковця, з дійсним іменем д-ра Олега Кандиби.

Ми тут хочемо подати дійсні обставини його останніх днів у нацистівському канцтаборі Сакзенгавзен.

Влітку 1944 р. в т. зв. «целленбав», тобто в бараці гострого відокремлення, нацистівського табору Саксенгавзен біля Ораніенбурґу на північ від Берліну, перебували такі українці: Степан Бандера, Ярослав Стецько, інж. Дмитро Андрієвський, проф. Євген Онацький, інж. Роман Ільницький, Тарас Боровець, Осип Тюшка, Олег Штуль, Володимир Кок і Михайло Мушинський. До травня перебував тут ще Іван Ґабрусевич, що помер у таборовій лікарні 16 травня. 1944 р. до «целленбав» прибули полк. Андрій Мельник і його дружина.

Був понеділок 5 червня. Вранці, як звичайно, в'язнів випустили до спільної умивальні, щоб помити начиння. Повертаючись коридором, я зустрів О. Ольжича. Чи він мене впізнав, не знаю. Він ішов рішучим кроком, похмурий, волосся розкуйовджене. Одягнутий він був у темну блюзу, брунатні штани-нікербокери (пумпи), гірські куті черевики. Він йшов з камери ч. 14, де звичайно перебували закуті в кайдани в'язні, призначені на смерть.

Це був єдиний раз, що я бачив Ольжича. Знаю, що нікому з ув'язнених українців не довелось його там бачити. За те сусід, поляк з камери ч. 15, капітан Єжи Кунцевіч часто порозумівався з ним через стіну і вікно. Від нього я знаю деякі подробиці, доповнені власними спостереженнями і почутими поголосками.

Я повідомив «тюремною поштою» своїх співв'язнів про побут Ольжича і довідався, що в іншій камері-темниці перебуває скутий Костантин Мельник, що кілька днів тому прибув до «целленбав».

Камера ч. 14 — це темниця із звичайними твердими нарами. До долівки були прикріплені тяжкі ланцюги, такі короткі, що закутий в'язень міг тільки сидіти або лежати на нарах. Коли в'язневі давали

їсти, його розковували, і тоді ланцюги падали із сильним грюкотом на землю, так що я, в камері ч. 17, завжди знав, коли Ольжича розковують. Робили це тоді, як брали його на переслухання.

Кунцевіч зв'язався з Ольжичем вже в понеділок після обіду, але мало що від нього довідався.

В середу 7 червня до «целленбав» прибули великі ґестапівські «шишки»: оберштурмбанфюрер (підполковник) д-р Вольф — керівник IV відділу головного управління безпеки, гавптштурмфюрер Шульце — брутальний кат, що переслухував майже кожного українського в'язня, і ославлений Вірзінґ, прибалтійський німець, що говорив дуже добре російською мовою і катував багатьох українців (не виключено, що він був замаскованим енкаведистом). Вони оглянули майже всі камери, в яких перебували українці.

О 15 год. в камері ч. 14 з грюкотом упали кайдани. Невдовзі після того я почув на коридорі рішучі кроки Ольжича. Ковзані черевики так і дзвеніли на камінні. Значить — Вольф, Шульце і Вірзінґ провадитимуть «переслухання». О 20 год. Ольжич повернувся до камери. Його хода не була вже така рішуча.

В четвер 8 червня Кунцевіч закомунікував мені таке: «Я зустрів на коридорі сусіда ч. 14, і він устиг мені сказати, що його жахливо побили. Я відповів йому тільки: Тримайтеся!»

Як можна було триматися, коли переслухували такі, як Шульце й Вірзінґ, під побоями яких загинув у тюрмі на Александерпляц і на Лонцкого у Львові не один український революціонер!

Того ж четверга увечорі о 20 год. знову забряжчали падаючі кайдани. Значить — Ольжич іде на вічне переслухання. І дійсно: знову кроки кованих черевиків на коридорі. Я довго не міг спати і прислухався, коли почую ці мені вже знайомі стукоти об кам'яну долівку. Довго після півночі я не чув нічого. Лише в п'ятницю 9 червня, о 6 год. вранці почув я, як коридором просувалася від стіни до стіни людина. Легкий стукіт у двері моєї камери ... Засув камери ч. 14 відчинився забряжчали кайдани. Ольжич повернувся. Коли відомий у «целленбав» «оберпосмітюх» Пенке заніс до камери ч. 14 снідання і скоро повернувся, я почув його слова: «В'язень відмовляється прийти їжу» ...

Кожної п'ятниці нас провадили до голяра голитися. Була 14 година, коли мене оголеного привели назад у камеру. Після мене відчиняли камеру ч. 14 і знову зачиняли. Що сталося?

О 17 год. я мав уже відповідь. Ми йшли по каву, і Кунцевіч устиг мені пошепотіти: «Сусід не живе. Повісився».

Наступного дня під час проходу Кунцевіч оповідав таке: коли його провадили від голяра, відчинили камеру ч. 14, і сторож нагло занімів. На запит Кунцевіча він відповів, що ... сусід повісився.

О 19.45 год. тлінні останки О. Ольжича винесли до крематорія ...

Лишається відкритим питання, чи Ольжич повісився, як це говорив есесманський сторож Кунцевічеві, чи помер від катувань і вандальських побоїв. Я вважаю, що Ольжича закатувала кровожерна ґестапівська «тройка». Українській громадськості відомі її прізвища.

Вістка про смерть Ольжича громом вдарила по всіх в'язнях. Це було тим болючіше, що всі знали про те, що 14 травня отримав «ін'єкцію» Іван Ґабрусевич. Брітанці, французи, поляки, лотиші та інші висловлювали нам своє співчуття і схвилювання...

16 червня о 6 год. вранці ув'язнений з нами польський епископ д-р Владислав Ґораль з Люблина відслужив у своїй камері заукокійну Богослужбу, а ми всі в келіях «самітках» прийняли духову участь у цій в'язничній панахиді за упокій душі.

Недруковані праці Олега Кандиби

М. Антонович

НЕДРУКОВАНА СТАТТЯ Д-РА ОЛЕГА КАНДИБИ*

Вступ

Справа збирання і видання спадщини О. Ольжича (д-ра Олега Кандиби) уже довгі роки не може вийти з сліпої вулички. Мабуть і тут підтверджується правильність виразу про «багато покликаних і мало вибраних». Досі можна в найкращому разі говорити про причинки до цієї важливої справи,[1] але до повного видання творів д-ра Олега Кандиби (О. Ольжича) нам і нині так же далеко як і 40 років тому. На це склався цілий ряд причин, про які тут не місце говорити.

Нижче подаємо ще один причинок — недруковану статтю з осени 1936 р., яку О. Ольжич написав під час свого перебування у Сполучених Штатах Америки. Цю статтю нам передала кільканадцять років тому п-і Е. Лессер. Водночас вона подала декілька пояснень, які ми використовуємо в коментарях.

Д-р Олег Кандиба рідко коли друкував свої твори, крім наукових, під власним прізвищем. Уже перший його літературний твір, надрукований 1928 року, а написаний два роки раніше —оповідання «*Рудько*» (Історія одного півня) вийшов під псевдонімом О. Лелека.[2] Поезії

---

* Вступ писаний 1972 р. — в дечому доповнений.

1 1) Найціннішим причинком було видання «збірки» *Підзамчя* (Вид. «Культура», 1946), а фактично перших одинадцяти віршів збірки, написаних протягом двох днів 25-26 січня 1941 р. Решта поезій у цій збірці доточена випадково з друкованої спадщини. Крім того в пресі появилися недруковані вірші, спомини, критичні статті (О. Грицая, В. Державина, В. Шаяна, М. Рудницької, вдови по Олегові та інших) і багато загальних статтей. Видання: О. Ольжич, *Поезії,* книга перша, Нью-Йорк 1956, стор. 104 і Олег Ольжич, *Величність,* Чікаґо 1969, стор. 176, нічого нового не внесли, а чікаґське видання має ще й надто кустарний характер під кожним оглядом

2 У Радянському Союзі деякі літературознавці, на підставі неправильних інформацій, намагалися приписати авторство *Рудька* О. Олесю (напр. Олександер Олесь, *Твори,* Київ 1971, вид. ЦК ЛКСМУ «Молодь», упорядкував В. В. Яремко).

1935 р. О. Олесь згадував мені, що, на його думку, *Рудько* найкращий твір його сина. У цьому твердженні виявлялися і естетичні уподобання О. Олеся, і ріжниця поколінь. Все ж таки О. Олесь ніколи на авторство

він писав, як відомо, під псевдонімом О. Ольжич,[3] а сатирично-політичні вірші підписував К. Костянтин.[4] Ідеологічні писання Олег поміщував звичайно під псевдонімом Д. Кардаш,[5] літературні нариси під різними криптонімами чи просто скороченнями. Деякі твори вийшли зовсім анонімно. Як би ми мали вибрати псевдонім для друкованої тут статті, то, може, ще найкраще відповідав би псевдонім Д. Кардаш, хоч лише серйорні статті ідеологічного характеру Олег підписував цим псевдонімом, а з цієї статті проглядає такий типовий для нього легкий, делікатний і трохи насмішкуватий та сухуватий гумор.

19-24 серпня 1936 року відбувся так званий перший московський процес,[6] на якому головними обвинуваченими були Зінов'єв і Каменев. Радянська преса була переповнена примітивними пропаґандистськими статтями, вірнопідданими заявами і пустопорожніми деклараціями, які часто робили враження марень божевільних. У цьому мариві засудження «зрадників, троцкістів, гадів, негідників» і т. д. обов'язково брала участь уся радянська преса, а все це робило враження несамовитої простраціі громадян СССР перед «світлим сонечком», «великим вождем народів», «найгеніяльнішим», най-, най-, най-...

О. Кандиба такі статті звичайно читав з легким відтінком гумору і з погордою, а його замітки до читаного бували, звичайно, дуже дотеплі і влучні. Опинившись у той час у Сполучених Штатах він вирішив восени 1936 р. написати на цю тему статтю для якогось американського журналу чи для якоїсь газети. Оригінал він написав по-українському, а потім цей текст при допомозі п-нни Буассевен переклав на англійську мову. Українського тексту статті не зберегглося; маємо лише переклад по-англійському в двох примірниках (чорний і чистий) і машинопис, з якого і передруковуємо статтю.

Манустрипт ми отримали від п-і Е. Лессер разом з листом від 22 червня 1970 року. Він складається з машинопису на шість сторінок

Рудька не посягав. Коли ж Яремко твердить, що, мовляв, у той час (1926) у Горніх Черношицях крім О. Олеся не було інших письменників, то тут він, ясно, помиляється. У той час там жили і О. Бабій, і О. Лятуринська, а, мабуть, і С. Черкасенко, ну і звичайно, Ольжич.

3 Треба рішуче підкреслити, що так, як ніколи не існувало Олександра Олеся, а лише О. Олесь чи Олександер Іванович Кандиба, так само не існувало ніколи й Олега Ольжича, а був лише О. Ольжич чи Олег Олександрович Кандиба. Оскільки самі автори не писали інакше як О. Олесь і О. Ольжич, то нема підстав думати, що перша літера, це автоматично скорочення першого імени.

4 Цей псевдонім відповідає псевдонімові В. Валентин, під яким О. Олесь видав *Перезвук*.

5 Цим, звичайно, не вичерпуються усі псевдоніми д-ра О. Кандиби.

6 Borys Lewytzkyj, *Die rote Inquisition,* Die Geschichte der sowjetischen Sicherheitsdienste, Frankfurt, Societäts-Verlag, 1967, S. 105.

друку. Перший чорновик творять чотири аркуші фоліо паперу, перший подвійний записаний з усіх чотирьох боків, а другі два розірвані, перший листок записаний з обох боків, а другий лише з одного. Це повний текст. Опісля частину манустрипту переписано начисто (п'ять з усіх шести сторінок машинопису) на трьох аркушах паперу, записаних обабіч крім останнього, якого сторінка записана лише на понад четвертину. На окремих аркушах паперу (п'ять і одна половинка) зроблено переклади вставок — цитат з газет і журналів.

З цих листків найцікавіший для нас один аркуш, на якому обабіч надруковано вірші О. Ольжича машинкою, при чому ці вірші надруковані один супроти одного догори ногами. З одного боку вірш «Скільки сонця ллеться на землю») три строфи), а опісля чорнильним олівцем рішучою Олеговою рукою перекреслений. Це перекреслення відбилося і з другого боку, аркуша, де нагорі з правого боку написане число 25. Очевидно, Ольжич використав чорновик першої збірки віршів (*«Рінь»* 1935), бо і вище згаданий вірш і вірш «Воно зросло з шукання і розпуки», який тут переписано, ввійшли до збірки «Рінь» («Скільки сонця ллеться на землю», стор. 7, а «Воно зросло з шукання і розпуки», стор. 30). Цікаво, що вірш «Воно зросло...» з моттом П. Филиповича у *«Рінї»* є на 26-му місці. Коли мати на увазі, що перший вступний вірш у збірці написаний спеціяльно для неї, то ч. стор. 25 відповідає порядкові. Таким чином це копія рукопису збірки «Рінь» — 25-та стор.[7]

На цьому листку перекладено листа з *Радянської України* «До дорогих томаришів Яґоди і Балицького» і поміщено дві замітки, які чомусь у друкований машинкою текст не ввійшли і ми їх включили в наш передрук з цього чорновика. Усі тексти писані рукою Е. Лессер.[8]

***

Самий текст дає нам деякі цікаві дані. Стаття починається вказівкою на кінофільми. Як відомо О. Ольжич дуже любив свого часу ходити в кіно, зокрема на природничі та історичні кінофільми. Автор цих рядків досить часто бував з ним на таких фільмах. Любов до кінофільмів можна спостерігати на деяких поезіях О. Ольжича, зокрема з африканського життя.[9]

На думку О. Ольжича большевицька революція розвивалася за зразком великої французької революції і саме в середині 1930-х років проявлялися вже досить виразно тенденції повернення до довоєнного російського імперіялізму і відхід від комунізму. У той час у

---

[7] Обидва вірші були вже раніше друковані.

[8] Лист п-і Е. Лессер від 11 квітня 1972.

[9] Другим джерелом надхнення для поезій з африканського життя були речі, які у той час проф. П. Андрієвський присилав з Африки (Бамако), а третім поезія Н. Гумилева, однак з цею поезією О. Ольжич познайомився ближче щойно 1932 року. Гумілева Ольжич уважав найбільшим, а може й єдиним справді великим російським поетом.

СССР почали говорити про «батьківщину» і «патріотизм». Стаття Олега, писана в вересні або жовтні 1936 р.,[10] з одного боку втратила свою актуальність, оскільки тоді головними «ворогами народу» були Троцький, Зінов'єв і Каменев. А з другого боку Московщина-Росія зберігає багато рис свого минулого. Основні первні «московської душі» видно й тепер, під час відродження сталінізму.

Для нас стаття цікава ще й тим, що в ній наведено два вірші українських советськів поетів, які від початку 1930-х рр. і дотепер завжди виступали офіційними представниками викрутасів курсу політики компартії.[11] Перший з них Микола Спиридонович Шеремет (нар. 1906 р.) відомий з того, що готовий і тепер ще засуджувати всіх, хто виходить поза рамки дозволеного партією, чи намагається по-новому формулювати свої думки. Це примусило його виступити і проти *«Собору»* О. Гончара. Іван Іванович Нехода (нар. 1910 р.) недалеко втік від свого колеґи.

О. Ольжич влучно звертає увагу на просякнення біблійних мотивів, образів і фразеології у твори офіційних советських письменників. З другого боку він вказує на примітивізм часів Сталіна, якого називали «ясним сонечком», «садівником» і т. д. (Ольжич порівнює це з підходом стародавніх єгиптян до зображування фараонів).

Ольжич вказує також на перехід московського комунізму на рейки вождизму-фюрерства і на прикінці статті приходить до висновку, що большевицька революція закінчилася, а почалася нова епоха московського імперіялізму. Читач може зрештою сам зробити висновок, наскільки думки Олега висловлені майже пів століття тому лишилися актуальні й тепер.

На цьому місці ми хочемо подати ще уривок з листа п-і Е. Лестер про зв'язок д-ра О. Кандиби з Гарвардським університетом. У цій справі можна читати багато неправильного:

«Гарвард, через музей ім. Пібоді, частково фінансував експедиції Американської Школи Передісторичних Дослідів (American School of Prehistoric Research). Владімір Фюкс працював у Музею Пібоді і їздив з студентами до Европи в 1932, 1933 і 1934 роках. Він з свого боку Олегові, щоб він влітку допомагав студентам під час розкопок, а протягом року в науковій роботі. 1935-го року, як мені пригадується, Фюкс втратив свою працю (він мав важкий характер) і так Олег у свою чергу втратив працю. Це був великий удар для нього і для його батьків».[12]

---

10 Так зазначено рукою п-і Е. Лессер на машинописі.

11 Нам, на жаль, не пощастило розшукати тодішніх чисел «Літературної Газети».

12 Лист від 22 червня 1970 р.

THE TROTSKYITE SNAKE AND SOVIET MONOTHEISM

by

Oleh Kandyba

When we consider the current program of the cinema and note how many films are devoted to the period of the French Revolution, we realize how far behind the times are the appreciative ability and the taste of the present day public compared to the march of events. Another great revolution, that of the Bolsheviks in Russia, stands, as yet, only on the threshold of popularization. At present, in movies and popular fiction, only the figure of Rasputin and his aristocratic milieu are displayed. The Russian revolution itself will appear on the screen in its full scope probably only when it is definitely completed and fits into a historical setting.

Its evolution, however, shows such classic features and, in spite of all historiosophic schooling and panic contra-action by the Bolshevistic leaders, repeats so faithfully the development of its French predecessor, that our inability to perceive these parallels shows a pitiful lack of far-sightedness. Furthermore, to observe from nearby a great historical process, in which a social law is worked out before our very eyes, should give keener satisfaction and arouse greater interest than to watch long past events portrayed on the shadow screen. Unfortunately, the real spirit of Russian revolutionary life and thought loses its flavor when ground through the printing presses of the official *Journal de Moscou* or described in the bourgeois vocabulary of the local correspondents of European newspapers. Only the greater events, such as the recent trial and execution of the old Bolshevik guard in Moscow reach us und impress us with their power to suggest historical analogies.

The purpose of this article is to present some recent documents which throw light on present day Soviet life and psychology. They are taken not from political journals, but from magazines which in theory are purely literary.

Dear Comrade Yagoda and Comrade Balitsky*

The Soviet writers congratulate in you, in your person, all the praiseworthy followers of Dzerjinsky** — faithful sons of the Socialistic fatherland, who stand firm as guardians of the revolution, carefully watch the results of Socialism, unfeelingly beat all the counter-revolutionary putrefaction from the bandit Zinoviev-Trotsky nationalistic nest, all the slimy and thrice-despised dregs

* Two ministers of the Interior, practically leaders of the widely-known GPU, formerly "Czeka".

** The first leader of the "Czeka".

who tried hit the heart dearest to all humanity — the heart of the beloved leader and friend of all working people — the heart of comrade Stalin.

You knew the right time to discover the cheating, slimy enemy, who with his murderous hands prepared an attentat against the best sons of our fatherland.

The followers of Dzerjinsky nipped in the bud the bloody attempts of the nation's enemies, discovered for the whole world the bestial bond of the facist murderers — agents of the Gestapo-Zinoviev-Trotsky counter-revolution — and stand its leader on trial. They will get their desserts! To demonish them is the will of the 170 000 000 strong Soviet nation. That will be the highest expression of the Socialistic humanism.

We wish you, dear comrades, Yagoda and Balitsky, and all praiseworthy followers of Dzerjinsky, to hold strongly throughout the future the sharp sword of the revolution and to demolish unfeelingly all the counter-revolutionary-cheats, all the enemies of the nation.

Guard still more carefully our dear and beloved leaders, for whom our hearts are filled with undying love.

Long live the Communistic party, which nourished the famous followers of Dzerjinsky!

Long live the great Stalin!

(signed) The Executive Committee of the Association of Soviet Writers.

(Radyansky Literatura, Vol. 9, Kiev, September, 1936, p. 5.)

This is an example of the numerous letters and resolutions accepted at the meetings of the Soviet writers which took place throughout the USSR as a result of the Trotsky trial. Leaving aside its style (!) and the writers' very original interpretation of "Soviet humanism" (a term first invented by Stalin a year ago), let us turn our attention to the main point: the frequent use of two words new to Soviets: — fatherland and nation. Patriotism, a word formely prohibited, is, as we know, now canonized. It replaces now the term "world revolution" in every article about any subject from economics to literary criticism. The Soviet "nation" however, represents a recent Invention. (The Soviet Union is half inhabited by nations which have nothing in common with the Russians.) In these two conceptions one can distinctly see a retreat by Russian Communism to pre-war imperial positions. It is a condition of great importance for inner and outer Russian politics.

In another letter of the Soviet Writers' Union, this time addressed to Stalin himself and published in the same journal, we meet the expression "squash the snake." Let us follow up this image, which permeates the latest Soviet literature like a constantly recurring motif, and while we do so, let us not forget that the best Soviet writers synopsize in their novels and lyric poems the newest circulars of the ministries of agriculture, industry, or police.

The following is a poem printed in the official organ of the Union of Soviet Writers.

ENEMIES OF THE NATION.

The wicked black snake is squashed!
He who bites us cannot be saved.

. . . .

The jackals cannot make the lion fear them,

The chicken cannot peck the eagle,
The Trotskyite snakes cannot stay in the country
Where a new truth is created.
Dogs, howl about your puppies.
We will throw their dust into the air,
And those who defend carrion
Will be damned through the ages.
The murderer Trotsky is nailed down;
He must prepare his shroud.
Reddened by blood, like a rat,
He must tremble in his stinking hole.[13]

(Suleyman Stalsky, *Literaturnaya Gazeta*, #53, Moscow, Sept. 20, 1936. p. 2.)

The general tone of this sample of proletarian art, published in the representative organ of the Soviet writers' elite, speaks for itself and for the latter.

In another number of the same journal we find a similar poem:

THE TWO-FACED SNAKE IS SQUASHED.

The two-faced snake is squashed.
The nation was patient but the nation's anger
Is boundless and unbelievably fierce
Towards the cheating traitors, sworn enemies.
If we hear the snakes' hissing again
We will extract their venom — none will bite:
Because all the nations in fraternal unity
Raised themselves up around Stalin like a wall.

(Eugene Fomin, *Literaturna Gazeta*, #40, August 19, 1936.)

Here again we meet the Trotsky snake which now really begins to hold our interest. Of course it is a picure sent out by the authorities as the official interpretation of the role and action of Trotsky and his followers, and transplanted by obedient Soviet writers into literature. Behind it, however, there must be certain associations or reminiscences. We believe that another poem given enthusiastic title *The Sentence is Executed* will help us discover them. In spite of its length, we shall reproduce it completely because of its exceptional interest.

THE SENTENCE IS EXECUTED!

The years pass. And the flourishing garden
Bears rich fruits.
The nations live gaily
Under the beneficent sun of the Soviets.
In the great family of many languages,
Every one is accustomed to see with love
A great gardener walking tirelessly
In the garden of people.

Each of us agrees
To give his life for him, as for a father.
He is the heart, he is the soul of the nations,
He is the brain of millions of masses.
But in the beautiful bed of flowers
Concealed and unsuspected,
Hidden in a nest among the bowers,
Breed the sly and venomous snakes.
Though often crushed and broken
And thrown aside to rot,
Coiled in a loathesome tangle,
They redistilled their venom.
You nourished an evil idea,
Bankrupts who lost your human likeness,
Thieves exiled by the nation,
Azeffs, traitors, spies —
You wanted to kill our soul
To extinguish the great sun!
Perhaps you thought the earth would endure this,
The terrible Crime of Crimes?
You ought to fall down dead,
Instigators of infamous deeds!
Because no one is permitted
To raise his hand against the man
To whom the people's love is given,
In whom all their desires are centered.

(M. Sheremet, *Literaturna Gazeta,* #41, September 5, 1936.)

Stalin appears here as a great gardener — an evident reminiscence of the Biblical picture of God walking in the Garden of Eden. He is the heart, the soul, and the brains of humanity; he fills a role which in all times and by all nations has been attributed only to the Godhead. Opposed to him is an evil force in the tradional form of the snake — a consistent and complete repetition of the Biblical tale. To raise a hand against the Godhead, to extinguish the "great Sun" is a crime which the earth will not endure, which is not "permitted"; the criminal must fall dead. Is not all this evidence of a religious conception?

Another aspect of this same conception is found in another poem with the revealing title *He.*

HE.

Dedicated to my daughter Tamarochka.

Give me your soft hand
Smile with the sun of your eyes . . .
Soon, soon you will learn, little daughter
To say your first word, "Mama."

The big world will flow into sounds.
You will reach out your little hands,
I shall take you in my arms
And bring you to see a portait.

Then I shall say: People lived and did not know
That there exists a sun and blue sky...
He came and commanded: There shall be a sun!
And he revealed the great sun...

He — and immediately youth and joy,
He — and immediately we walked shoulder to shoulder...
Eternally there will flow into us
The life-giving light of his eyes.

In the kernels of the wheat, in every heart,
In each hammer's blow,
Beats his great heart,
The immortal Bolshevik's.

You will reach out your little hands,
Smile with the sun of your eyes...
Soon, soon you will learn, my little daughter,
To say the sweet word, "Stalin."

(Iv. Nechoda, *Literaturna Gazeta,* #43, September 17, 1936.)

The title itself makes us think of analogies of religious character. This adoration of the ruler has a special flavor when we consider the custom of writing the name Stalin in capital letters. It reminds us of Egyptian paintings in which the figure of Pharaoh had to be larger than that of the other members of the royal family, and very much larger than his people. Similar is the case of Babylonian reliefs and tablets. If we notice how careful the Soviets are when mentioning their great men always in one invariable way: STALIN, Kaganovich, Kosior, Postishev, Lubchenko, and how their divinity is shown by different kinds of type, we can realize that there is a certain hierarchy with the equivalent of apostles, saints, and disciples, whose sanctity increases in a certain, preordained way. But let us return to Nechoda's poem. "He came and commanded: There shall be a sun" — a striking parallel to the Old Testament "Let there be Light." HE, the good, the eternal, gives the blue sky, youth, joy, all that is bright and good in life. HE is omnipresent in nature, in every heart, in every blow of the hammer — a purely pantheistic conception. Even the innocent child feels this divine goodness and will "put out its little hands" and learn "the sweet word Stalin" as soon as it can speak.

These examples chosen at random show how far the evolution of the mentality of the Soviet elite has gone. The belief in individuality, damned by Marxism, has been revived in a form familiar to modern Europe, Fuhrership. But during the Communist revolution the concept of Fuhrership, developing on the

basis of oriental Russian mentality and cultural tradition, went a step further. It is the adoration of the ruler characteristic of the peoples of the Orient. It reminds us of the adoration of the Pharaohs in Egypt, of the Roman emperors during the period of Eastern influence, and of the Mikado in Japan. At present in the Soviet Union Asiatic mysticism is still the basis of the Russian soul as it was in the days of Holy Russia with her White Czar.

This situation was made possible by the evolution of the Russian communism from materialism and the conception of the world revolution to the irrational feelings for the "fatherland" and the "Soviet nation," from the cult of the masses to the dictatorship not of a party but of an individual — father Stalin. We read nowadays about "left distortions" as the whole past of Bolshevism is now called. Compare this past with the recent canonization of classec Russian realism, the protection of the pre-revolutionary cultural heritage, the introduction of the Czaristic methods in the schools (homework, examinations), the popularization in the theatre of the motto originated by Stalin: "The better we live, the more gaily we live," the official protection of Kornichuk's play, Platon Krechet, a satire on the old revolutionary Bolshevistic types, and advocating prosperity and personal happiness. All this shows that the Soviet Bolshevic revolution has come to an end. There is now a Russian Empire, headed not by a Bonaparte, but by a "gardener Stalin" who is surrounded by an adoration of almost religious character representing the new Russian monotheism. The agricultural Adonis, of course, is ready at any moment to turn to Mars and then his sword will be as ruthless towards foreign enemies as it is now towards his own subjects and the Trotsky snake.

О. Кандиба

ТЕХНІКА ПОСУДИН НА НІЖЦІ В ПАСКОВІЙ КЕРАМІЦІ

Від редакції: Цю працю написав д-р Олег Кандиба в 1935 р. декілька місяців після того, як він брав участь у розкопках культури кам'яної доби в Старчево та їздив і досліджував подібні рештки інших культур у музеях Румунії, Мадярщини, Югославії та Австрії (1934 р.). Того ж 1935 р. він прочитав цю доповідь на засіданні Історично-філологічного товариства в Празі.

У такій ділянці як археологія 50 років — надто довгий період часу і ясно, що праці з передісторії О. Кандиби за цей час дещо застаріли. Все ж таки саме в дослідженні техніки скрупулятна метода дослідника лишила триваліший слід, ніж у його підсумкових статтях.

Тому ми й вирішили надрукувати цю розвідку О. Кандиби, яка дотепер лишилася в рукопису. Рукопис не всюди чіткий, отже деякі місця лишилися невідчитані. Крім того, читаючи цю статтю, О. Кандиба додав усно цілий ряд приміток і пояснень. Все ж таки для майбутнього дослідника наукової спадщини О. Кандиби і ця праця матиме своє значення. (Пасковою керамікою О. Кандиба називав неолітичну «Bandkeramik»).

Щиро дякуємо пані К. Лазор (колишній дружині О. Кандиби) за дозвіл надрукувати цей рукопис у нашому журналі.

Посудина на ніжці є одною з характеристичних форм неолітичної паскової кераміки від середньоевропейської рессенської групи до українського Трипілля, Болгарії і Димині. Посудини на ніжці відміняються у своїх формах від конічної миски до профільованих баняків. Сама ніжка може бути тільки незначним кільцем або виступати в формі стрункого дзвонуватого підставця, вишуканої лінії, при чім в обох випадках ніжка може бути порожня або масивна.

(З мисками на ніжці стоять у зв'язку під оглядом зовнішньої профіляції теж особливі високі підстави семигородської та молдавської маль(ованої) кераміки та так званої (нечітка назва) української).

Цей причинок ставить собі завдання розглянути деякий матеріял паскової кераміки з Південно-Східньої Европи під оглядом техніки посудини на ніжці, що може кинути світло теж на питання споріднености окремих форм та груп (подунайського неоліту).

Автограф першої сторінки статті О. Кандиби

Праця з неолітичним матеріялом з розкопів у Старчеві Американської Експедиції до Юґославії та Білгородського музею дала мені змогу пізнати техніку виробу посудини на ніжці в цій групі. Посуд на ніжці в ній, дуже поширений. Є це спеціяльні глибокі дзвонуваті миски та баньки всіх родів кераміки, грубі барботинові, гладжені чорні та мальовані. Ніжка буває ледве помітним широким кільцем або розвиненої конічної форми. Цю ніжку виповнювалося знизу глиною, щоб зробити її тяжчою та стабільнішою, частинно або зовсім, так що вона діставала знизу вигляд склепіння.

При докладному розгляді ніжок (спеціяльно розбитих), який я перевів на сотнях примірників, показалося ясно, що посудину виготовлялось наступним способом. Спочатку вироблялися стінки її від вінця аж до ноги, а тоді виготовлялося додатково ніжку, вмащуючи глину з двох боків так, щоб постало дно та частинне або повне виповнення ніжки. Поверхня посудини тоді вигладжувалась згл(ядно) потім ще примазувалась. На переломі ніжок виразно було видно межу або щілини між стінками і вмазаною глиною, або посередині між глиною недосконало втисненою згори (з посудини) і з ноги.

З перегляду іншого посуду — з рівним дном, виразно означеним випливало, що взагалі цей посуд спочатку не мав дна, яке додатково вліплювалося. Про це свідчила будова глини в місці стику стінок з дном — (різний напрям глиняних пласточків), тріщини і таке інше. Матеріял з Вінчі та інших селищ цього ступня, який я мав змогу бачити в музеях Юґославії, знов дає дані щодо техніки посуду на ніжці в цій групі зокрема знаних вінчанських мисок на високій масивній ніжці, уважаних за специфічну форму юґославської кераміки, яка відділяє її від решти подунайського неоліту та в'яже з Анатолією.

Показується, що техніка цього посуду пов'язана генетично із старчевською. Вінчанська, яка розвивається зі старчевської, перебирає в неї теж спосіб виробку посудини на ніжках, тільки що ніжки ще значно вивищуються.

Сотні і тисячі примірників цих ніжок мисок або банькуватих посудин по юґосл.(авських) та зах.(ідньо) семигородських музеях виказують, що ніжки бували як зовсім порожні, отже аналогічно до вживаних у лендельській групі сер.(едньої) Европи (Потисся, моравська маль.(ована) кер.(аміка),) так виповнені частинно або зовсім.

При ... знову ж на переломі ніжок можна було бачити з ріжниць компактности глини, тріщин та «печер», що глина до ніжок втискалася з двох боків — від посудини та зісподу, а ноги відповідно загладжувалися.

В деяких випадках це зовсім недбале виповнення великими неформеними шматками тільки наскоро здушеними і дбайливіше замащеними зі споду і гори. В парі примірників ніжка навіть була виповнена дрібними неправильними кульками, придушеними і замащеними з обох боків компактним шаром глини.

З цим ствердженням падає думка про особливість форми вінчанських мисок на ніжці та зв'язані з тим теорії споріднення. Миски ці

своєю профіляцією та технікою виробу тісно в'яжуться з формою мисок на ніжках з лендельської та інших європейських груп паскового неоліту.

Мальована кераміка *Болгарії* виявила лише дуже нечисленні форми на ніжці. Між іншим є одна дуже цікава форма: це грибувата профільована посудина, в якій спідня частина має валькувату (?) форму під гострим кутом до банякуватого тіла. Ця форма, на нашу думку, стоїть у зв'язку з посудом на висоті згаданого зламу так, що постає порожня нога, в іншому — це дно на середній висоті валькуватої частини.

Ця рухливість дна вказує, що воно ще доліплювалось до стін посудин додатково.

Маємо перед собою форму, що або є (нечітке слово) посудини на ніжці, або відбиває на собі їх вплив, зокрема т. зв. штендіз, що їх вальцувата рурка властиво є такою ніжкою. Треба думати, що технічно і вона виготовлялась аналогічно, тобто разом зі стінами, а пізніше вліплювалося дно. На це вказує профіль (?) стін деяких штендіз та часом западалися їх дна. В Болгарії вперше на шляху з Сер.(едньої) Европи на схід стрічаємо спец.(іяльну) форму «моноклі», підставці без дна.*) Про цю форму скажемо пізніше при нагоді рум.(унської) та укр.(аїнської) маль.(ованої) кераміки.

Високі миски на ніжці *румунської* мальованої кераміки семигород.(ської) та молдавської груп в загальних рисах нагадують старчевські та вінчанські. Про техніку виробу ніжок не можна говорити позитивно, бо тонка глина і висока техніка опрацювання не дозволяють на такі сліди додаткового заповнювання ніжок як у Юґославії. Одначе розгляд фраґментів цього посуду дозволяє думати, що тут маємо аналогічну техніку, бо не трапляється, щоб ніжка відбивалась від дна посудини в площі здогадного перетину, натомість посудина розбивається все спільно з ніжкою. Отже вони мали бути вироблені зі спільного шматка глини.

У семигор.(одській) та молд.(авській) кераміці рівнож у ... форма моноклю — високих порожніх «підставців», що профілем прибл.(изно) нагадують конічну миску на ніжці, отже стрічаємо (?) аналогічне як інде взорування (?) посудини без дна.

Загадкові ці предмети бодай можуть тепер, по спостереженнях над юґосл.(авськими) мисками на ніжці, бути освітлені в тому сенсі, що під оглядом своєї профіляції вони не є чимсь відірваним та чужим в області паскової кераміки; навпаки — стоять у зв'язку з певними формами в інших групах пізнього неоліту. «Монокль» є технічно так би мовити закріпленням певної стадії процесу виробу мисок на ніжці, поширених в цілій пасковій кераміці. Розуміється, це не

*) Далі перекреслено: «... такої характерної для Сх.(ідньо) евр.(опейської) маль.(ованої) керам.(іки)».

стосується до призначення «моноклів», якого добре не знаємо, а тільки до висвітлення техніки, формальної сторінки цього керамічного типу.

Українська маль.(ована) кер.(аміка) виявляє лише нечисленні миски на ніжці в своїй першій (первісній) та пізніших фазах. Вони мають циліндр.(ову) двоконічну форму. Характер глини і малий матеріял не дозволяють на спостереження і висновок щодо техніки на підставі різниць переломів. Одначе і тут виступає явище, що миски ламаються разом з ніжкою, отже, треба думати, готувалися з одного шматка глини.

На Україні виступають теж, правда не так часто як у Семигороді і Молдавії, поодинокі (монoклі) — підставці, звичайно двохконічної форми як миски. Особливістю укр.(аїнської) маль.(ованої) кер.(аміки) є одна подвійна форма, т. зв. біноклі дуже прості (?) під оглядом профіляції у своєму розвитку. На початку вони є двохконічні з широкою (?) мискою і високою підставкою, пізніше дуже вишукані, профільовані, нарешті знову двохконічні на низькій ніжці.

Ці останні часом мають виповнене дно так, що стають властиво подвійними мисочками на ніжці.

Зв'язок цих біноклів під оглядом техніки виробу з мисками на ніжці, тепер по розгляді всього попереднього, здається нам встановленим. Є це іншого призначення, але знайома вже нам основна форма кер (амічної) техніки паск(ового) неоліту.

Цим самим дістає укр.(аїнська) маль.(ована) кер.(аміка) і в цьому пункті, (два нечиткі слова) біноклів, тісніший зв'язок з рештою груп неол.(ітичної) паск(ової) кераміки.

Техніка посуду на ніжці в рессенській та лендельській групі, як рівнож в Диміні, є мало знана з автопсії. Здається одначе, що й тут будемо мати анальог.(ічний) випадок, як свідчать про роди посудин та розмальовану посуду разом з ніжкою. (невід...? потік).

В кожному разі показується, що на великому просторі дністродун(айської) области панував у формі посудини на ніжці спосіб виробу перше посудин, а потім додання до них дна. Цей спосіб ліг в основу розвитку поодиноких форм, що на перший погляд навіть не мають між собою нічого спільного.

Джерельні матеріяли

ЛИСТИ О. КАНДИБИ ДО Є. ОНАЦЬКОГО

(Редакція М. Антоновича)

Нижче публікуємо сім листів д-ра О. Кандиби (О. Ольжича) до проф. Є. Онацького з 1938—40 рр. Листів О. Ольжича збереглося взагалі дуже мало, а всі вони мають неабияке значення для вивчення його життя і діяльности. Торкаються вони в першу чергу праці Культурної Референтури ОУН при Проводі Українських Націоналістів та видавничих плянів, що проходили в першу чергу під фірмою «Українського Наукового Інституту в Америці». Цю діяльність очолював д-р Олег Кандиба.

Генеза та діяльність самого Інституту не вивчені, хоч, напевно, матеріялів до цієї теми в архіві О. Неприцького-Грановського не бракує. Крім коротких згадок та рецензій на перший (і єдиний) том Збірника дотепер появилася лише одна стаття-спогад на цю тему пок. М. Андрусяка (*Український Історик*, ч. 49—52, 1976, стор. 110—113). Однак автор статті не мав навіть згаданого *Збірника* під руками і тому не всі його твердження правильні. Він пише, наприклад, що *Збірник* складався з праць «празьких українських науковців, а з-поза Праги лише моя» (стор. 110). Навіть, якщо під «Прагою» розуміти Чехословаччину, чи т. зв. Протекторат, то й тоді сюди ніяк не вміщається стаття Є. Онацького, який жив у Італії.

Первісний плян передбачав друк *Збірника УНІ в Америці* у столиці Карпатської України, Хусті, де він вже був набраний. Події середини березня 1939 р. примусили О. Кандибу надрукувати збірник ще того ж 1939 року в Празі.

У листах О. Кандиби порушено також інші справи. При УНІ в Америці створено Комісію досліджування доктрини і практики фашизму, в якій Є. Онацькому припала важлива роль, а також запляновано видання Історичного збірника. Збірник, присвячений справам фашизму, мав вийти друком взимку 1939—40, а історичний взимку 1940—41, однак ці видавничі пляни не здійснено. Весною 1941 р. О. Кандиба виїхав у Генеральну Губернію і цими справами не міг далі належно цікавитись.

Збережені листи це лише частина листування. Переписувалися вони і перед тим і після того. Віримо, що й ці листи можна буде колись відшукати. До листування додаємо найнеобхідніші примітки. Наприкінці складаємо щиру подяку «Дослідному Центрові Історії Імміґрації» при міннесотському університеті (Immigration History Research Center) за переслання нам зероксової копії листів і за дозвіл їх надрукувати та д-ру Д. Штогринові за перший лист. Листи друкуємо без жодних змін.

1.

5. XII. 38.[1]

Високоповажаний Пане Колего!

Складаючи з рамені Ініціятивного Комітету для створення Українського Наукового Інституту в Америці перший «Збірник» Інституту, звертаюся до Вас із проханням надіслати до цього «Збірника» свою цінну працю з ділянки етнографії.[2]

Ваш науковий причинок розміру 1—1 з половиною друкованих аркуші, переписаний на машинці, має бути надісланий безумовно до 15. I. 1939 на долучену адресу.

Було б бажано, щоб покористувались летунською поштою, бо «Збірник» має вийти з кінцем січня 1938 р.,[3] вже набирається в друкарні, і матеріял бажано мати завчасу, щоб закінчити працю в означеному речинці.

Причинки повинні мати високий науковий рівень та додане чужомовне резюме англійською, німецькою, італійською та[4] французькою мовою.

З правдивою пошаною

Олег Кандиба

2.

Вельмишановний Пане Онацький!

Пересилаю з Рідної Землі Вам різдвяні та новорічні побажання. Дякую за лист з 18. XII.

Я тепер перебуваю в нашій молодій столиці — в Празі лишилися Л-о[5] та Хм-к.[6] Адреса останнього: Прага III, Прокопська 6 — Укр. Громада.

Чекатиму Вашої праці для Наук. Збірника.[7] Друкуватиму його сам тут — під безпосереднім доглядом — отже доля «Доктрини фашизму»[8] — виключена.

---

[1] Ясно, що це не перший лист О. Кандиби до Є. Онацького, так само як і останній тут друкований лист (30. X. 1940) насправді не був останнім. Лист друкований на машинці.

[2] Думка створити Інститут визріла, очевидно, під час перебування О. Кандиби в Сполучених Штатах того ж 1938 р. при зустрічі з проф. О. Грановським.

[3] Лист писаний з Хусту, де мав вийти Збірник, однак друк затягнувся і він так і не вийшов до мадярської окупації 15 березня 1939 р.

[4] Помилково замість чи.

[5] Олег Лащенко, тепер у Нью-Йорку. Він виїхав на Закарпаття напочатку 1939 р.

[6] Антін Хмарук († 24 лютого 1939). Визначний діяч ОУН в Празі. О. Кандиба згадує О. Лащенка і А. Хмарука тому, що вони перед тим побували в Італії і були особисто знайомі з Є. Онацьким. На похороні А. Хмарука «Карпатську Січ» офіційно репрезентував Олександер Блистів, який і промовляв над могилою.

[7] Цієї статті Є. Онацький не встиг вислати на Карпатську Україну.

[8] Твір Є. Онацького, який десь загубився і його досить довго шукали. Працю цю переслав Є. Онацький для друку в Прагу. Очевидно, Є. Онацький побоювався, щоб такої самої долі не зазнала його стаття.

Моя адреса аж до відклику є тепер: Хуст, Узька ул. 3.
Прошу вітайте від мене Вашу Родину.

Слава Україні!

О. Кандиба

P. S. Прошу Вас ласкаво відписати мені, *де тепер* є матеріял до графічної та «картографічної» вистав.[9] Ми були б не від того влаштувати обидві вистави в найкоротшому часі в Хусті. Чекатиму відповіді.

9. I. 39 О. К.

3.

До Вскп. Є. Онацького, *10. травня 1939.*[10]

Рим.

Високоповажаний Пане Колего!

Перед кількома місяцями звертався я до Вас з запрошенням до участи у Збірнику Українського Наукового Інституту в Америці, якого публікацію доручено мені підготувати.

На чолі Інституту, як Вам певне відомо, стоїть проф. др. О. Грановський[11] з міннесотського університету, а членами є українські вчені, що працюють по американських та канадійських високих школах, як рівнож в Старому Світі.

Збірники Інституту мають появлятися систематично.

Події на Карпатсьій Україні, де перший збірник мав вийти, перешкодили його появі та примусили перенести друк на еміграцію.

З тої причини теж продовжено попередній речинець надсилки причинків.

Сподіваючись, що Вам тепер це буде можливе, прошу ласкаво надіслати для Збірника Вашу працю з ділянки етнографії[12] по можливості в коротшому часі.

Бажаний розмір, як попередньо: 1—1 ½ друкованих аркуші. До праці має бути долучене коротке резюме в одній із світових мов.

Прошу за ласкаву відповідь зворотом на подану адресу.

Dr. Oleh K a n d y b a
Prag XIV, P. 66
Za zelenou liškou 181.
Böhmen.

З правдивою пошаною
Др. Олег Кандиба

---

9 Такі вистави улаштував Є. Онацький при допомозі О. Кандиби в Неаполі та в Римі.

10 Лист писаний на машинці в Празі, де тоді був О. Кандиба. Він нав'язує до листа з 5 грудня 1938 р.

11. О. Грановський, визначний учений, поет і громадський діяч у США. Довголітній професор міннесотського університету.

12 «з ділянки етнографії» додано рукою О. Кандиби.

4.

Координаційний Секретаріят
Українського Наукового Інституту
в Америці.

Прага, дня 25 травня 1939.[13]

До Вш. П. Є. Онацького
у Римі

Отсим звертаюся до Вас з запрошенням до складу Постійної Комісії для студій фашизму і його засяг в духове, суспільне та матеріяльне життя Італії.

Передбачається видання Збірників Комісії, з яких перший має зявитися найближчої зими.

До цього збірника проситься Вас приготувати статтю про Суспільно-політичний устрій фашизму.[14]

Розмір праці від 3 до 6 друкованих аркуші. Речинець надіслання рукопису — до 1. XII. 1939. До роботи має бути додане коротке резюме італійською мовою.

Слава Україні!
Др. Олег Кандиба

P. S. Ваш лист дістав. Дякую. На статтю ждатиму. Справа Укр. Наук. установ у Празі ще не вияснена. Проф. Др.[15] Вас часто згадує. Ґренджа [16] живий. Теж Демо. (На жаль?) знаємо дуже мало про стан річей і втрат. Формально(?) обрати Сальвоні ще не можна, бо тут треба упорядкувати картотеку(?). Залучені листи прошу з ласки своеї передати адресатам. Пробую притягти отже до праці більше людей. Коли б Ви мали до когось заваги чи застереження прошу сповістики мене. (Хочу просити ще п. . . . [17] та когось з італійців) . . .[18]

О. К.

5.

21. 7.

Вельмишановний Пане Онацький!

Ваші листи одержав. 1) Працю дав до друку.[19] Прошу Вас одначе в копії, яку маєте, *червонилом* (щоб добре було помітно) поставити при цитуванні

---

[13] Лист писаний частково машинкою, а частково рукою. Частина збірного листа має лише вставки, що спеціяльно відносяться до Є. Онацького писані від руки. Рукою написана також дописка (пост скріптум).

[14] У комісії для студій фашизму Є. Онацькому припала дуже важлива роля.

[15] Зероксова копія П. С. дуже невиразна з правого боку і знизу, отже є багато нечітких місць. Про кого мова — невідомо.

[16] Василь Ґренджа-Донський, закарпатський поет. Помер нещодавно в Братіславі. Далі згадано Демо-Довгопільського, якого розстріляли німці в Рівному. Далі мова про Закарпаття та організаційні справи.

[17] Нерозбірливе прізвище: Гриненко.

[18] Кінець листа не можемо прочитати.

[19] Мова про статтю Є. Онацького, «Зурочення (До українських народніх забобонів)», *Збірник Українського Наукового Інституту в Америці.* Сент Пол-Прага, стор. 158—167 і окремо.

літератури *скрізь рік і місце появи.*[20] Цю копію пришліть мені негайно, щоб в коректурі можна було ще пододавати.[21]

Рівнож прошу *скрізь,* де цитуєте авторів не в тексті *(в дужках!),* писати їх імена *латинкою,* подібно, як назви їх творів. Це звичайно не відноситься до авторів, яких твори вийшли кирилицею. Наводьте теж ініціяли *хрещеного* імени їх.[22]

Маю враження, що Ви мало вживаєте новішу літературу. Чи це так? Зокрема — звідки Ви цитуєте про ціхи єттаторів[23] у нім. саґах та сербських казках? З Сумцова? З тексту це не зовсім ясне.

Рівнож коли цитуєте Овіда[24] і інших старовинних авторів, то треба наводити уступ і т. д. *оригіналу,*[25] згл. звідки Ви взяли посилку. Прошу це теж скрізь проставити в тексті.[26]

Радий, що Ви збіраєтесь ближче заопікуватись справою перекладів на італ. мову. Штелігівна мала їх в міжчасі дещо більше підготувати, отже сподіваюсь, що Ви займаєтесь цим матеріялом, щоб його остаточно оформити і примістити.[27] А що з давньою нашою антологією?[28] Чи Ви посідаєте переклади ці, чи Інститут?[29] Може б ми так могли самі десь цю збірку видати? Це був би морально-пропаґандивний матеріял, що не підлягає обезвартнінню, як, взагалі, подібні культурні почини в пропаґанді. Про-

---

[20] Хоч стаття Є. Онацького цікава і подає багато матеріялу, її формальна сторінка має багато недомагань. Є. Онацький був дуже ощадний, друкував свої праці на тонкому папері без марґінесу і в рядок, а з уваги на додаткові поправки, його машинопис було трудно читати. Д-р Кандиба, який пройшов сувору школу Карлового університету (археологи Нідерле, Стоцький та ін.), звертав увагу Є. Онацького на недостатність та недокладність приміток. Автор статті своєчасно не відповів на домагання О. Кандиби і формальний бік статті Є. Онацького лишився недосконалий.

[21] Пригадую як О. Кандиба нервово сподівався листа від Є. Онацького, однак друкарня не могла довше чекати і збірник вийшов без поправок автора.

[22] В друкованому тексті та в примітках немає ні одного ініціяла.

[23] Є. Онацький пояснює в своїй статті термін єттатори (за Ранціні) так: «Єттатором... називається людина, що своєю присутністю чи словами викликає, як гадають, всякі нещастя: отже щось вроді невинного і пасивного чаклуна» (стор. 163).

[24] Овідія наводить Є. Онацький на стор. 164 своєї праці.

[25] Нерозбірливе слово. Ми розшифровуємо: оригіналу, однак це не зовсім певне.

[26] Всі зауваження О. Кандиби слушні і вказують на його високі вимоги до наукових праць.

[27] Про долю цих перекладів ми не маємо ніяких відомостей.

[28] Під «давньою нашою антологією» треба розуміти антологію старого українського письменства до часів Котляревського. У другій половині 1930-х років О. Кандиба збирав матеріяли до такої антології. Вона вийшла вже на початку 1941 р. в Празі під заголовком «Золоте слово». Вона була, очевидно, перекладена на італійську мову.

[29] Під Інститутом треба розуміти Вищий Східній Інститут в Неаполі (Istituto Superiore Orientale di Napoli). Про Є. Онацького див.: Л. Винар, Євген Онацький — чесність з нацією (1894—1979). ***Український Історик,*** ч. 65—68 (1980), стор. 153—179.

сив би Вас дати на моє конто яких 100 лір пані Штелігівні за переклади.

3) Коли уважаєте, що Стоцький і ...[30] не підходять ніяк як співробітники у Збірнику фашизма, то прошу затримати запрошення до них. Від ...[31] в такому разі хотів би як статтю про економіку, так про право.

Щиро здоровлю!

Слава Україні!

О. Кандиба

6.

Високоповажаний Пане Онацький![32]

Коли б на Вашу аресу наспіли якісь гроші для Культ. Реф., то прошу ласкаво повідомити про це мене, щоб можна було вирівняти пізніше ці справи в якийсь спосіб. С. У.

26/VI. О. К.

7.

Ukrainisch *30. X.*[33]

Вельмишановний Пане Онацький!

Ваша тема до історичного збірника звучить: Політика світових держав супроти України 1917—20 рр. Це має бути синтетичний історичний нарис, а не фраґмент.

Оршанова[34] тема — політична історія Української революції 1917—1920 рр.

Прошу Вас обох чим скорше прислати Ваші причинки, бо збірник вже поволі починаємо набірати. Без них збірник немислимий. Отже прошу присвятитися цій справі. З уваги на її важливість.

Лист в справі п(-)і Косач[35] дістав. Зробимо.

Прошу вітати Вашу дружину і панну Оксану та всіх інших

З привітом

О. Кандиба

Abs.: O. Kandba,
Prag XIV, Ober Reuth 181.

---

30 Стоцький, очевидно Роман Смаль-Стоцький, а друге ім'я написано нерозбірливо.

31 Італійське прізвище. Не можна відчитати.

32 Листівка. Писана рукою.

33 Рекомендована листівка, очевидно, з 1940 р., коли О. Кандиба підготовляв історичний збірник, що мав вийти взимку 1940—41.

34 Оршан-Чеминський, пізніше розстріляний німцями в Києві. З листівки виходить, що Чеминський, тоді перебував у Італії. Чи ці праці були написані — мені невідомо. У всякому разі збірник не вийшов.

35 Косач, очевидно — Оксана Петрівна Косач-Шиманська, сестра Лесі Українки, яка жила в Празі, а її дочка Оксана в той час виїхала була в Італію. Їй і передає О. Кандиба привіт.

ЛИСТІВКА О. КАНДИБИ ДО МАРИНИ І МАРКА АНТОНОВИЧІВ

Лялю з Марком! (Без епітету, бо до обох однакового вжити не можна).[1] Я докінчую свою проблематичну працю в Білгороді і збираюся в карколомну подорож,[2] що в ній найменшою атракцією буде Відень з Маценком.[3] Сподіваюсь, що Ляля вже майже підготувала виступ «Apollo Militans»[4] і мені не лишиться багато роботи. Пригадую Тобі, Марку, не забудь піти до Топіча[5] по часописи, — час не малий пройшов уже з того моменту, як Ти клявся!

Які у Вас новини і балачки крім самбірських?[6] Це скажете мені при побаченні, що станеться кінцем жовтня або на початку листопада.[7] Здається, дуже багатий останній «Вісник»,[8] от лють, що не можу побачити! Тут, в Білгороді взагалі нічого, крім позаторішньої «Неділі»[9] і «Руськой Бесіди»

---

[1] Поштова листівка писана з Беоґраду (Білгороду), де д-р О. Кандиба після розкопок у Старчеві, вивчав археологічний матеріял у місцевих музеях. Ляля — д-р Марина Антонович, тепер Рудницька.

[2] Під час цієї подорожі д-р Кандиба вивчав археологічний матеріял неоліту і ранньої бронзи в різних европейських музеях.

[3] Д-р П. Маценко — знайомий д-ра Кандиби ще з попередніх часів з Праги та околиць. Маркантні моменти цього знайовства зафіксував свого часу д-р Павло Маценко в своїх споминах, друкованих у «Голосі Молоді» у Вінніпезі, де д-р П. Маценко, відомий музиколог і дослідник зокрема української церковної музики, живе дотепер.

[4] «Apollo Militans» — серія вечорів, що їх улаштовувала студентська молодь в Празі під керівництвом д-ра Кандиби. Коли Олега не було в Празі репетиції провадили різні, призначені Олегом, студенти (Марина Антонович, Кость Мельник, пізніше Олег Лащенко). Мистецьке оформлення давали Н. Ґеркен-Русова і М. Михалевич.

[5] Топіч — празька книгарня, де д-р Кандиба замовив собі три числа лондонського «Morning Post», де мали бути поміщені якісь археологічні відомості, що цікавили д-ра Кандибу. Ця справа тяглася дійсно дуже довго, бо книгарня аж двічі діставала не те, що треба було. Коли ж нарешті прийшли потрібні числа, то виявилося, що матеріялу потрібного Олегові там не було.

[6] На що тут натякав Олег невідомо.

[7] Д-р О. Кандиба повернувся в Прагу ще кінцем жовтня 1933 р. з гарно виплеканою золотою бородою. Трохи згодом у львівському «Студентському Шляхові». О. Ольжич надрукував вірш «Купець», де золота борода відіграє певну ролю. Цей вірш аплікували його знайомі до нього самого. Зрештою з борідкою він не ходив надто довго, хоч її було дуже шкода. Вона дуже підходила Олегові.

[8] *Вістник* — очевидно журнал, що його у Львові редаґував д-р Д. Донцов.

[9] *Неділя* — львівський тижневик, виходив під ред. Р. Голіяна і М. Голубця.

(вони думають, що цей «листок» досі виходить) не знайдеш.

Вітайте тата і маму.

Хай Ти, Марку, впливаєш на Лялю, а не навпаки![10] 7/X. 33 Олег

[10] Олег мав на увазі, очевидно, ідеологічний вплив.

ЛИСТИ Є. ОНАЦЬКОГО ДО О. КАНДИБИ

Впровадження

Друковані листи Є. Онацького (1884—1979) до О. Кандиби містять важливий матеріял до вивчення їхньої наукової і культурницької діяльности. В листах Онацького знаходимо також цінні інформації про українсько-італійські зв'язки в 1939 році.

Друковані листи є копіями листів, що знаходяться в архіві Є. Онацького в Дослідчому Центрові Історії Іміґрації при Міннесотському університеті. На цьому місці складаємо щиру подяку пані Сузан Ґріґ, кураторці архівних фонтів в ДЦІІ, за переслання цих листів і за дозвіл їхнього друку в нашому журналі.[1]

Зв'язки проф. Є. Онацького з д-ром О. Кандибою відносяться до 1930-их років, в яких вони доволі тісно співпрацювали в ділянках культури і науки. Також важливо згадати, що завдяки стараням Є. Онацького, О. Кандиба одержав однорічну наукову стипендію для археологічних дослідів в Італії.[2] У тому часі проф. Є. Онацький був викладачем українознавчих дисциплін на Вищому Східньому Інституті в Неаполі і на Римському Державному Університеті в Римі. Він також був провідним політичним діячем, представником ОУН в Італії і видатним українським ученим і журналістом.

Друковані листи Є. Онацького є відповіддю на листи О. Кандиби, які друкуємо за редакцією д-ра Марка Антоновича в цьому випуску журналу. Примітки М. Антоновича до листів О. Кандиби, у значній мірі, відносяться також до листів Є. Онацького і допомагають повніше зрозуміти деякі інформації і події, згадані в друкованих листах.

Перший лист Є. О. від 14 січня 1939 року є відповіддю на листа О. Кандиби з 9 січня 1939 року (гляди лист О. Кандиби ч. 2). Цей лист відноситься до співпраці Є. Онацького в Збірнику Українського Наукового Інституту в Америці, а також до запляннованої О. Кандибою графічної і картографічної виставки в Хусті в 1939 році.

Другий лист Онацького від 19 травня 1939 року є відповіддю на листа Кандиби від 10 травня 1939 року (гляди лист О. Кандиби ч. 3). Є. О. обіцяє Кандибі вислати до Наукового Збірника свою працю «Зуроченння». У листі подається також деякі важливі інформації про діяльність Онацького в Італії.

У третьому листі від 1 червня 1939 року Онацький відповідає на обіжник Кандиби з 25 червня 1939, який він вислав з рамени Українського Наукового Інституту (гляди обіжник Кандиби ч. 4). Лист важливий для вивчення діяльности Інституту, зокрема його запляннованих публікацій.

---

1 Лист пані Сузан Ґріґґ (Susan Grigg) до Л. Винара з 8 червня 1984.

2 Лист Є. Онацького до Л. Винара від 4 вересня 1971 року. Дані про життя і творчість Є. Онацького читачі знайдуть в нашій розвідці, *Євген Онацький — чесність з нацією*. Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1981.

Четвертий лист від 27 червня 1939 року є відповіддю Є. О. на лист О. К. від 21 червня 1939 року (лист О. Кандиби ч. 5). Він відноситься до статті Онацького «Зурочення», а також до інших запланованих публікацій.

Текст листів друкується без ніякх змін. Для кращого зрозуміння їхнього змісту додаємо декілька приміток.

Любомир Винар

ЛИСТИ

1.

14, I, 1939

Вельмишоважаний Пане Кандибо,

Дуже радий, що Ви знайшли собі місце в Рідній Землі. Радий, і — заздрю. Але моя заздрість не має в собі нічого злого: просто і сам хотів би там бути, але розумію також, що і тут хтось має бути.

Яка шкода, що цього року немає тут ні Лащенка, ні Хмарука: відкрилося одне місце на спікера в радіо: треба знати досконало чеську мову. Хотіли б когось із наших, але не можуть ґарантувати прийняття, бо, окрім досконалого знання мови, треба мати ще й радіофонічний голос. Отже треба було б їхати на ризико повернутися з нічим додому. А коли подумати ще про возню з візами і т. д., то і зовсім приходиться на тому хрест ставити, бо поки людина доїде, то тут вже місце однаково буде заняте. А шкода...

Щодо моєї статті для Наукового Збірника,[1] то — це перший раз в житті — не дотримую свого зобов'язання: не можу її написати! Занадто від того відстав, і голова занята іншим. Треба було б походити по бібліотеках, а я на те часу не маю. Поки не скінчу своєї праці над словником,[2] не можу приймати на себе ніяких інших зобов'язань наукового характеру, — бо тільки розбиваюсь і нервуюся, бо бачу що не те воно виходить, що мало б і повинно б було вийти. Отже не ждіть моєї статті. Словник закінчу цього літа, і тоді — зможу знову вернутися до етнографії, філософії і інших справ. А тепер — годі. Бо ще й політика та журналізм заїдають впрост не вистачає ні часу, ні сил...

Щодо матеріялів для графічної вистави,[3] то всі вони вже далеко у своїх власників. Те саме відноситься і до мап, — бо, хоча Ви мені й писали, що Ви порозумілися з Андрієвським, і вимагали від мене не пересилки мап до Америки. Андрієвський написав мені щось, цілком інше, і тому я вислав йому мапи додому.

Залишилися у мене тільки мапи Кубійовича, але пересилка їх дуже трудна і коштовна, — тому вирішуйте про неї тільки в тому разі, коли

---

[1] Ідеться про *Збірник* Українського Наукового Інституту в Америці, який редаґував д-р Олег Кандиба.

[2] Є. Онацький пише про його *Українсько-італійський словник*, який вийшов в Римі в 1941 році. У 1977 році перевидано цей словник Українським Католицьким Університетом в Римі.

[3] На увазі мається запланована О. Кандибою графічна і картографічна виставка в Хусті. Раніше подібну виставку влаштував Є. Онацький з О. Кандибою в Римі.

дійсно вже все буде налагоджене. Саме сьогодні я отримав чотиримісячний журнал «Мазо Фініґверра», присвячений спеціяльно графіці. В ньому в останньому числі за 1938 р. (зшиток II) видруковано статтю Антона Романчука про нашу виставу, з 14 прегарними репродукціями. Журнал цей взагалі люксусовий, окреме число коштує, на жаль, тільки... 25 лірів. Отже... Стаття на німецькій мові. Я про неї напишу пізніше до преси.

Наш приятель проф. С. тепер великий урядовець Мін. Виховання (шостої кляси, прирівняної до полковницької ранґи), командований до Мін. Зак. Справ. Одночасно він числиться і в нашому Інституті. Антольоґію[4] було зовсім втрачено, навіть рукопис зник. Нарешті, його віднайшли, і тепер ми видрукуємо цю Антольоґію приватно: видавець вже теж знайшовся. Треба буде відкупити кліше.

Тут усі передпладники «Нової Свободи»[5] скаржаться на її адміністрацію, що надсилає часопис дуже нереґулярно. Мені мали її передплатити, але не знаю, чи передплатили. Довідайтеся, будь ласка. Це Вам, мабуть, не буде трудно, бо віддалі там не дуже великі. Для самої справи необхідно, щоб преса звідти доходила до нас реґулярно і якнайшвидче.

З тим здоровлю Вас щиро і бажаю найбільших успіхів

Є. Онацький

2.

19, V, 1939.

Вельмиповажаний Пане Кандибо,

В відповідь на Ваш обіжник в справі Збірника Українського Наукового Інституту в Америці, повідомляю, що негайно берусь за писання статті на тему про Зурочення. Думаю, що за тиждень, максимум за десять днів Вам її вишлю. Слава Богу, я вже скінчив писання мойого словника, і, хоча у мене дуже багато часу забирає коректура, все ж буду тепер мати час і на інше. Видавці Альманаху дуже на мене насідають, щоб я писав статті на теми закордонної політики, але я вже не хочу більше роскидатися, і зосередкую свої сили і увагу на темах науково-культурних. Ношуся з думкою видати збірки моїх ріжних статтів, — бо набралося їх вже у мене дуже багато, і деякі варто було б видобути з часописного забуття, але тепер часи мало тому спряють.

Сальвіні[6] хворий, — мабуть, нирки. Він останніми часами видрукував декілька оповідань! і декілька малих статтів. Йому треба готуватися до іспиту на приват-доцента, але з одного боку служба, а з другого боку хвороба залишають йому мало часу. Тому і антологія все не посувається. Я думаю, було б добре, коли б Інститут в Америці обрав його своїм членом корес-

[4] Ідеться про італійський переклад і видання антології українських історичних джерел старого письменства, яку готував О. Кандиба. Українське видання п. н. *Золоте слово.* Вибір із історичних джерел, появилося за редакцією Д. Кардаша (О. Кандиби) в Празі в 1941 році накладом Культурно-наукового видавництва УНО.

[5] Є. Онацький пише про «Нову свободу», єдиний український щоденник в Карпатській Україні, який появлявся в 1938—39 роках за редакцією В. Ґренджі-Донського і С. Довгаля.

[6] Люїджі Сальвіні (1911—1959), видатний італійський славіст і близький співробітник Є. Онацького.

пондентом, — це йому було б приємно — і потрібно навіть, — бо збільшувало б його вагу. Він має силу всіляких наукових титулів від усяких слов'янських народів, але бракує титул з боку українців. Якщо це можливо, переведіть цю справу.

Бандера[7] дуже занятий, і не зможе написати ніякої розвідки на економічні справи. Може бути, пізніше. Він одружується з однією італійською кравчинею.

Прошу написати мені, як стоять в Празі справи з нашими науковими інституціями? Як здоровля Щербаківського? Що з Університетом? Що з професорами взагалі. Що Ви знаєте про нову уенерівську Академію?

Смерть Хмарука тут дуже всіх боляче вразила... Він залишив у всіх дуже добру згадку про себе... Напишіть мені, будь ласка, також про наших людей з Карп. України. Знаю, що Ви і Лащенко там сильно потерпали. Хотів би все таки знати дійсні наші втрати на людях. Чи їх ще досі не знати. Чи віднайшовся Гусар? Чи Клемпуші таки погинули? Чи Гренджа Донський живий? Що з Демо-Добровольським? Взагалі прошу мене поінформувати, бо, на жаль, в останні часи було забагато ріжних хаотичних звісток, в яких досить трудно розібратися.

Бой-ва[8] викидають із Парижу, — клопочу про візу для нього, а також натискаю на деяких приятелів в Парижі, щоб йому допомогли. Ма-ць так само ніби під загрозою.

Тут справи не горять і не гаснуть... от так щось...

З тим здоровлю Вас щиро

С. У. Є. Онацький

3.

I, VI, 1939

Вельмиповажаний Пане Кандибо,

Дістав Ваш новий обіжник з 25 травня.

В справі досліджування фашизму, хочу зазначити, що моя стаття про доктрину фашизму залишилася досі невидрукована, отже якщо хочете, я можу її переробити, доповнити і прислати Вам до збірника. Вже аж після видрукування цієї статті, зможу я хіба вдатися до іншої теми.

Щодо притягнення інших людей до праці, то Гриненко зовсім не так наставлений, щоб писати на такі теми. Це — цілком протилежний бігун. Те саме і Смаль-Стоцький.[9] Це — справа безнадійна. Щодо Штеліґи, то її варто притягти до праці, але треба її саму запитати, яку б вона тему вибрала. Я думаю, що все таки кожний повинен давати з тієї галузі, де він найліпше себе почуває і найбільше знає.

Можна притягти і італійців. Але, думаю, треба їм щось могти раніше показати.

---

[7] О. Бандера, брат Степана Бандери, загинув в німецькім концтаборі Авшвіці в 1942 році.

[8] Олекса Бойків († 1968), довголітній редактор «Українського Слова» в Парижі, видатний член ОУН.

[9] Роман Смаль-Стоцький (1893—1969), видатний мовознавець і політичний діяч.

Поміж присланими трьома обіжниками, один був для мене, другий — для Бандери, а третій...? Ніхто з нас не міг відчитати того ймення. В усякому разі тему того невідомого дуже радо обробив би Бандера (про «Фашистське Право») — він же кінчив факультет політичних наук, де якраз студіюють фашистське право, отже йому було б дуже легко зробити цю працю.

Прикладаю до цього листа мою статтю про «Зурочення», — я її вже давненько скінчив, але не висилав, бо чекав від Вас листа. Щодо резюме, то я зроблю його пізніше... Напишіть мені, чи Вас ця стаття задовольняє, а також наколи має бути готовий увесь матеріял. Коли б було треба, то я міг би написати ще щось. Взагалі я хочу тепер зосередкуватися на двох річах — на етнологічних студіях та на соціяльній філософії. Закордонну політику закидаю, — бо тут нічого сталого не можна зробити, і приходиться витрачати силу часу подурному на переливання з пустого у порожне.

Маю я крім того займатися тепер українською літературою, бо мене запросило видавництво Бомпіяні співпрацювати над укладаннями Енциклопедії Всесвітньої Літератури, — отже на мою долю прийшлося б українське письменство. З огляду на те, що Сальвіні увесь час хворіє, я знайшов другого італійця, з яким ми опрацьовуємо матеріяли, що, на замовлення Лащенка, перекладала Штелігівна, і поволі пускаємо ці матеріяли до друку. Словник я скінчив писати, видруковано його досі 544 сторінки, (останнє слово «зашмагати»), але, боюсь, що справа стане без руху, бо Інститут робить труднощі, ніби у нього нема фондів на такі великі витрати. Тому шукаю приватного видавця, і взагалі натискаю на всі ґудзики, бо мій словник був би найкращий і найбільший з усіх, що досі були (поминаючи тільки Академічний російсько-український). Він буде мабуть разів в два більший від Гринченківського, хоча, завдяки всяким скороченням слів відповідно до пнів, і виглядатиме трохи меншим. Я вклав в нього величезну працю, і тому хочу, щоб він таки вийшов на світло денне. Але тут такі скупарі...

З тим здоровлю щиро

Слава Україні! Є. Онацький

4.

27, VI, 1939

Вельмиповажаний Пане Кандибо,

Одержав Вашого листа з 21 червня і — з деяким запізненням (був в Неаполі на іспитах) відповідаю.

Здогадуючись, що мало вживаю новішу літературу, Ви б'єте вірно в точку: яким чином я міг би вживати новішу літературу, коли я зужив три роки, працюючи по вісім годин денно, на граматику та словник. Перед тим теж була досить довга павза, зв'язана з необхідністю присвятити себе писанню всяких статтів на справи міжнародньої політики та фашизму. Натурально, вони вимагали студій, що заганяли в кут всілякі етнологічні студії. Щодо української літератури, я цілком в курсі цієї моєї давньої спеціяльности, — зрештою таке тримання себе в курсі не було трудним; в цих справах майже ніхто не пише. Що ж до літератури в чужих мовах, то тут трудно від мене вимагати більше від того, що я можу дати. Тепер, коли я вже звільнився від головної праці над словником (залишається тільки коректа раз на тиждень), я можу знову віддати собі студіям по етнології, бо

на всій отій закордонній політиці ставлю хреста: нехай нею займається хтось інший, а я вже досить віддав їй свого часу і праці.

З огляду на все вищенаведене, мені не можливо попроставляти всіх тих дат, що Ви від мене вимагаєте: їх у мене впрост немає. Студію я писав на підставі зібраних раніше матеріялів, — і деякі з них не мають докладного зазначення. Але в усякому разі я тут на окремому листочку — виписую Вам всі ті дати, що посідаю. Пересилати копію статті вважаю зайвим.

Звістки про зурочників в німецьких саґах та в сербських казках я взяв у Сумцова «Культурния переживания», що друкувалися в Кіевской Старине і потім вийшли окремою відбиткою. Крім того ця сама звістка фіґурує і в Большой Русскої Енціклопедії (під гаслам «Сглаз»), також пера Сумцова.

Зрештою, це тільки німецька система писання розвідок домагається такої докладної і точної бібліографії, — французька (а почасти й італійська) задовольняється загальною вказівкою, залишаючи її на сумлінні автора. Потім спеціялісти все одно довідаються, чи автор був «сумлінний» чи ні. і в випадку несумлінности, проголосять це на чотири вітри, а в випадку сумлінности... промовчать. Отже нема ніякої потреби допомагати таким спеціялістам, — а широка публіка задовольниться і тим, що їй подається.

Щодо перекладів Штеліґівни, то вони вже давно у мене, і над ним працює двоє людей, під моїм особистим доглядом і контролею. Саме сьогодні закінчив я остаточну редакцію перекладу Коцюбинського «На острові» — вийшло дуже добре. Штеліґівна перекладає недобре, — але зрештою дає загальну канву, яку виправляє начерно один італійський літератор (якому за це ми платимо, бо інакше неможливо) з допомогою Бандери. Потім відбувається нова чистка зі мною, потім переписується на машинці, і ще раз виправляється. Будемо старатися містити ці речі по журналах, під всевдонімом «Укупі», що буде добре звучати по італійському і відбиватиме дійсний стан переведеної праці. Потім десь восени маю надію видати ці переклади окремою книжкою. Що до тих перекладів, що були зроблені з Сальвіні, то вони теж у мене, але покищо їх перегляд посувається дуже мляво, бо Сальвіні не має часу і т. і., а я відбірати у нього цю працю не можу. Але і цю справу я наладнаю. Тепер вживаю заходів, щоб добути з Інституту ті кліше, що були свого часу зроблені для Антології, — бо нема ніякої надії, щоб її видав Інститут, отже треба вжити засобів, щоб ті кліше не пропали, а щоб ми їх могли своєчасно зужити.

Штеліґівна від'їздить завтра до Польщі, де має полагодити справу спадку після батька. Бандера жениться другого липня. Я свого часу давав Штеліґівні трохи грошей за переклади. Цього разу, з огляду на її від'їзд, я стримався від виплати тих ста лірів, про які Ви мене просите, бо і не знаю навіть, чи її побачу, але, якщо вона повернеться, то виплачу.

Чи не могли б Ви, замість того, заплатити за мене Січинському за його книгу «Чужинці про Україну», яку він мені вислав. Тут така морока з пересилкою грошей. Ця книжка потрібна і її сміло можна записати на видатки по пропаґанді.

Оце поки що все. Здоровлю щиро! Слава Україні!

Прошу вітати Щербаківського[10] і Шімановську. Звертаю Вашу увагу на цю останню дівчину, — вона дуже придатна для культурної роботи і знає багато мов.

---

10 Вадим Щербаківський (1876—1957), видатний український археолог і етнограф. О. Кандиба був студентом Щербаківського на УВУ, а згодом його асистентом.

Тут приїздив з Праги лектор італійської мови і секретар італійського Інституту Культури Валентино, — він нам дуже симпатизує і на будучий рік хоче робити в українському Університеті безплатні виклади італійської мови. Його можна і треба буде притягнути до ширшої праці. Він вчиться української мови.

Є. Онацький

ЛИСТИ ПРО О. КАНДИБУ-ОЛЬЖИЧА

Вступ

Листування про О. Ольжича, що є в мойому посіданню, має свою історію. У 1956 році деканат філософічного факультету Оттавського університету приняв тему моеї маґістерської тези «Олег Кандиба-Ольжич, як людина і поет». Під час збирання потрібної бібліографії, переписки з собами, які знали поета і вкінці після обширного інтерв'ю із вдовою по ньому, п. Калиною Гірчицею, виявилося, що вибрана і затверджена тема на маґістерську тезу заширока. То ж я обмежився в ній до характеристики трьох збірок поезій Ольжича, а зібрані джерельні матеріяли плянував використати для докторської дисертації після оборони тези в 1958 році. На цьому місці бажаю скласти п. Гірчиці щиру подяку за її ласкаву і дуже цінну поміч у моїй праці.

Після деякої перерви, зв'язаної з моїм перенесенням з Оттави до Урбана-Шампейн та професійною працею, я представив проєкт моєї дисертації, в якій плянував значно поширити свою тезу про Ольжича, до затвердження в згаданому університеті. В міжчасі я дальше провадив своє листування із все новими особами, які в такий, чи інший спосіб були пов'язані з Ольжичем, співпрацювали з ним, або мали свій погляд на його наукову роботу, революційну діяльність чи поетичну творчість. На моє здивування згаданий деканат відкинув мій проєкт, мотивуючи це тим, що він дуже подібний до проєкту моєї маґістерської тези. Тож прийшлося вибрати іншу тему для дисертації. Проте літа минають . . . Тут подаю листи з характеристикою Ольжича покійних вже: Михайла Михалевича, Євгена Онацького, О. Неприцького-Грановського, М. Глобенка, Юрія Русова і Дмитра Донцова. З деяких листів друкую лише уривки, які відносяться до Ольжича. Листи друкуються без жодних змін.

При цьому згадаю, що в мене є ще три листи з цінною характеристикою Ольжича, але тому, що їхні автори живуть — ці листи являються радше приватними, а не історичними джерелами. Є ще в мене листи від покійних вже О. Лятуринської і В. Мартинця; не поміщую їх з тої причини, що під час перенесення на інше помешкання, я їх десь закинув. То ж обіцяю їх таки розшукати і при найближчій нагоді опублікувати.

Дмитро Штогрин

Лист Михайла Михалевича

1.

Ст. Пол, І-го березня 1965 р.

Вельмишановний Пан
мґр. Дм. М. Штогрин
Шампейн, Ілл.

Вельмишановний Пане Маґістре:

Дуже зворушливо з Вашого боку ставити перед собою завдання — зупинитися перед Постаттю Ольжича, щоб Його збагнути й кинути жмут світла на Його шлях Українського Революціонера доби Великого Коновальця, яка поклала свою печать і на роки Великої Проби на теренах від Карпат по Кавказ. Сучасники Ольжича досі Його не знають, як не знали Шевченка його сучасники. (Паралель між двома поетами не академічного порядку. Об'єктивности вже Ви самі дошукуйтесь!).

Мені не легко дати Вам бажаний матеріял. Я належав до «школи» передвоєнної ОУН, де засади, голошені Ольжичем в його віршах (Городок Яґалонський, Незнан. Боєвикові) застосовувалося в житті. Тому, звичайно, я був в курсі справи вузької ділянки й свідомо намагався «викресати з пам'яти» все «зайве», щоби в разі халепи (попасти в лапи гицлів окупаційних влад) не пошкодити Справі. Тому мені трудно ставати в позу «співробітника» Ольжича, який може з легкої руки всезнайка давати характеристику свого Зверхника, або дискутувати про СПРАВИ, до яких я не мав безпосереднього відношення, а тому, про які я знав не повно і завжди не з уст Ольжича.

Всеж хоч коротко постараюся відповісти на Ваші запити:

1) Це є дуже складна тема. Багато сказано в публікаціях Онацького, Донцова, Лащенка (Ви обов'язково мусите зв'язатися з Олегом Лащенком — Н. Йорк — й з Костем Мельником — Клівленд —, які близько стояли до Ольжича в Празі, а що до Лащенка, то й пізніш)... Безперечно, Ольжич був ВТІЛЕННЯМ нової укр. Людини, виплеканої на духовій ниві ОУН-руху. Не «пропаґандист» а Апостол: Учень-Учитель-Формотворець-Мученик. Кажу, — це тема дуже складна. Твердження не обґрунтовую цитатами, чи «фактами», а просто — ВІРОЮ, інтуіцією, переконанням. Це, очевидно — не арґументи для публікацій..., але вистарчаючі арґументи в рамках Революційної Організації, де саме така віра в Людину є тим цементом, що в'яже Друзів, що мурує Рух активних Людей, які знають чого вони хочуть, не для себе, а для Друзів своїх, для Нації.

2) Культурна Референтура, Сектор Образотворчий.

3) Ольжич рідко давав конкретні завдання. Він пропонував мені укласти плян праці і дії для кожного іншого випадку-завдання. Обговорював, схвалював (часом «наводив» вас на думку, що мовляв оттак було б краще) давав змогу завдання виконати, включаючи її в скоординований більший Плян своєї Референтури, а в тому — цілої Організації. Був дуже тактовний. Карний і вимагав карности.

4) Безперечно даючи диспозицію — Він давав НАПРЯМНУ, концепцію. Уникав деталів, бо то вже була справа Сектору ті деталі намацати, узасаднити їх і привести до спільного знаменника.

5) Позитивне. Творчість Олеся стверджує, що він був під ідейним впливом Сина.

6) Віра Антоновна, несучи тягар хатньої господарки (в родині двох мистців, то справа дуже нелегка!) — свідомо і самовіддано уможливлювала обом їх творчу працю. (Правда, після Карп. України Ольжич рідко бував вдома в Празі).

7) Можливо і правдоподібно, бо наск. знаю з Хусту — відношення Його з покійним Романом Шухевичем були нормальні, Дружні. Твердити не можу. (Між іншим: ніколи від Ольжича я не чув осуду «бандерівців», або про розлам взагалі, хоч знав про це від інших. Навпаки, будучи в Кракові на Зеленій 25, пригадую випадок, коли Ольжич мене познайомив з С. Ленкавським і Раком (у Ленкавського я тоді й ночував) й «позичив» мене бандерівцям, щоб я в рамках підготовки походу на Схід перевів у них в певній ділянці вишкіл, що й було (на Яблонських вул.) й зроблено. Тоді я передав Ленкавському мої проєкти уніформ для військ. відд. ОУН. Мого проєкту кашкет — на фотографіях Чупринки. Отже — контакти були, що є природнім.

8) Нема.

Вибачайте, що так мало. Як треба уточнень — питайте.

З правдивою пошаною і привітом

М. Михалевич

Лист Євгена Онацького

2.

II лютого 1966 р.

Вельмишановний Пане Штогрин!

Сьогодні я безуспішно шукав листування Ольжича, щоб Вам його переслати, — на жаль нічого не знайшов: річ у тім, що я втратив частину зору, і мені досить важко копатися у тій масі архівного матеріялу, що він в мене накопичився. Звичайно все в мене роскладено в абетковому порядку, але, очевидячки листування Ольжича я вийняв із теки, де воно лежало за абеткою і своєчасно не поклав на місце, а тепер не можу знайти. Посилаю Вам окремо летунською поштою, як друк, ріжні вирізки про Ольжича, що можуть Вам придатися для Вашої праці. По використані прошу звернути. В останньому часі про Ольжича були цікаві спогади Шулмелди в «Самостійній Україні» та в парижському «Укр. Слові».

На Ваш запит, що я думаю про Ольжича, і як поєднується в ньому риса революціонера з вдумливістю вченого та ніжністю поета-лірика, відповідаю:

Ольжич був в першу чергу великим ідеалістом і навіть мав і організаційне псевдо «ідеаліст»; з того випливала його революційність як почуття обов'язку перед поневоленою Батьківщиною; взагалі в ньому почуття обов'язку було незвичайно сильне, і воно відбивалося не тільки на його політичній діяльності, але й на науковій, де він виявляв просто таки педантичність. Я мав нагоду спостерігати його, як він у Римі, не знаючи належно італійської мови, всеж вперто працював із проф. М. Сальвіні над перекладом на італійську мову українських новел, — я просто таки подив-

ляв тоді його впертість, що була випливом його сильної волі та знову таки почуття національного обов'язку. Це були природжені риси його вдачі, що одночасно в особистих зносинах з людьми виявлялося в незвичайній скромності й делікатності, що були підставою ліричної ніжності його поетичного таланту. Але й тут, переймаючись тим же почуттям національного обов'язку та високого ідеалізму, Ольжич умів стримувати свою ніжність ліричного поета в дуже суворих, ніби викарбованих строфах.

Що до листування Ольжича, то я його Вам вишлю, якщо знайду, — але на це мало надії.

Вітаю Вас щиро і бажаю успіху у Вашій праці

Євген Онацький

Уривок листа Олександра Неприцького-Грановського

3.

23-го січня, 1956 р.

«Я знав родину Ольжича особисто в Києві, бував у них в домі і часто здибався з його батьком О. Олесем. Тоді О. Ольжич був маленьким хлопцем, ще бавився на підлозі. В 1938 році Ольжич з трудностями приїхав до Злучених Держав. Ми з ним часто здибалися і переписувалися, а особливо в справах заснування Українського Наукового Інституту в Америці. ОДВУ постаралося фінансувати видання Інституту і здається вийшло пару томів, одначе, через війну, бо вони вийшли якраз тоді, як вибухла війна і як посипались на мене і на ОДВУ всякі напади від большевиків підчас «медового періоду» поміж Молотовим і Рібентропом, ми тут не одержали ніоднісінького примірника. В першому томі була коротка моя статтейка у формі передмови, представляючи наші видання публиці до її узглядненя. На великий жаль я їх не бачив сам на свої очі. Вам в справі цих видань може найбільше подати пан М. Бажанський з Детроїту, який тісно співпрацював з Ольжичем в Празі в підготовці матеріялу і в самім виданні. Ми мали великі наміри і все ладналося дуже добре. Ми виготовили устав Наукового Інституту і заангажували людей до праці. Були надії на щось сталого і більшого. Як Ви може знаєте, я їздив до Европи в 1939 році, був в Карпатській Україні вже під мадярською окупацією, на власні очі бачив багато і повернувся до Америки лише один місяць перед вибухом війни...

З правдивою пошаною до Вас
Ол. Неприцький-Грановський.»

Уривки з листа Юрія Русова

4.

3/III/57.

... Прізвища матері Ольжича на жаль не пригадую, знаю, що вона звалася Віра Антоновна, була курсисткою в Харкові, походила з родини козацької шляхти. Познайомився з нею Олесь (Кандиба — батько Ольжича) у Криму і присвятив їй кілька своїх віршів... Одружився з нею Олесь здається у Харкові, де він вчився у ветеринарному Інституті. У Петербурзі, це я пригадую з моїх дитячих років, почав свою творчість. Не раз при-

ходив читати свої твори до моїх Батьків — Олександра і Софії Русових, жадаючи від них критики і зауважень. Мені дуже врізалося у память, як він читав свій твір «По дорозі в казку».

Дитячі роки Ольжича, коли я його пригадую, пройшли у Києві і під Києвом у Пущі-Водиці. Олесь тоді працював як доктор ветеринар на Київській різниці. Малий Ольжич відвідував малу школу, яку як завше і всюди організувала моя мати. Там я вчив діток малювати і ліпити. Він з дитинства не вмів вимовити свого імя «Олег» і його всі діти звали «Лелека». Це імя залишилось за ним на довго, коли він вже був парубком.

В Румунії Ольжич був у нас у Букарешті і мешкав у нас. А зустріли ми його у Дунайськім порті Джурджу. Про цю подію ми склали такий вірш: «...ось приїхали ми в Джурджу, хоч не виспані і злі, та то нічого, і пішли до порту зустрічати пароплав почтовий. Пароплав прийшов в диму і смороду... Чи приїде Ольжич неолітовий. Я побачив лише жовту бороду, крик почув: „Ах Наталі — то Ви!?...»

Ця рима «неолітовий» тому, що Ольжич — учень проф. Щербаківського, займався тоді студіями над Дунайськими неолітовими розкопками: «Наталі — то Ви!?» відносилося до моєї дружини — викликала не аби яке захоплення у Пражськім Парнасі і заздрість поета Стефановича.

Він відвідував Румунію три рази: у 1934, у 1936 і дуже коротко у 1938, після чого поїхав у Італію. На Буковині він був лише переїздами, коли їхав через Буковину до Львова, щоб побачитися з Др. Д. Донцовим. Це знаю докладно, бо улаштовував йому, завдяки моїм звязкам відповідні документи. Тримався він дуже конспіративно. Жив очевидно у нас. Подам малий анекдот: Підчас його перебування у нас в Зоотехнічнім Інституті, де я мав помешкання, принесли нам підстреленого бусла (чорногуза, або ЛЕЛЕКУ) з перснем «Warszawa». Ми шуткували, що поляки поінформовані навіть про його дитяче імя «Лелека» і прислали «бусла панствовего» стежити за ним.

Він не був редактором «Самостійної Думки», але був керівником мистецького матеріялу і потім передоручив цю справу моїй дружині і мені. Видавцем «С.Д.» був Никорович. Під час свого перебування у нас він склав з моєю дружиною плян видання брошур на наші історичні свята. Моя дружина склала для цього кілька оформлень свят, з яких вийшли друком — «Свято Державности» і «Свято Чорного моря».

Дитячі роки, як я згадував, Ольжич провів у Пущі Водиці зі своєю матірю, а батько, мавши працю в Києві, лише приїздив до них. До обох батьків Ольжич відносився із зворушливою любовю і регулярно з усіх своїх подорожей писав до них щодня бодай листівку...

...Багато з нашої переписки згинуло разом із Пражським музеєм і лишилися лише ті друковані твори, які були напр. у «Віснику». Пригадую лише уривки з того «літературного турніру», який завязався між мною і моєю дружиною з Ольжичем: Там мені було присвячено (Ю. Р.) вірш здається геологічного характеру (друкований у «Віснику»). Моїй дружині присвятив вірш, взявши мотто з Зерова — «...Феацький квіте, серце Навзікає»...

Другий вірш присвячений моїй дружині (у звязку зі «Святом Державности») був друкований у «Віснику» (десь у 1937 р.) здається під назвою «Три Епохи».

Подаю вірш, який пригадую з памяти. Це є пародія на вірш Гумільова, якого Ольжич дуже цінив; «Я пробрался в глубь неизвесних стран, Восемдесят дней шел наш караван...». Тут у фігуральній грі описується, як

Ольжич і другі хлопці супроваджали двох панночок з Черношиць до Праги, сильно побоюючися матерей цих панночок: «Сорок день ішли ми через пущі ... » (цілий вірш — Д. Ш). Цю гумореску, як і «Канібал» моя дружина виставила у методі статичної інсценізації у Букарешті ...

Др. Ю. Русов.»

Уривки з листа Миколи Глобенка

5.

11. II. 1956

«... Я не поділяю висловлювань Проф. В. М. Державина про виняткове місце О. (Ольжича — Д. Ш) в модерній українській поезії. Але відомі Вам, очевидно, статті Державина і Є. Маланюка надзвичайно цікаві своїми спостереженнями і варті Вашої особливої уваги ...

На моє враження, збірки О. (Ольжича — Д. Ш.) й ідейно, і стилево дуже міцно між собою повязані. Найсимпатичніша мені як читачеві «Рінь».

Згадані вище критики справедливо накреслюють «свіжість» дисциплінованої, скупої в вислові поезії Ольжича супроти емоційної, ліричної і справді часто нерозбірної в словесних засобах лірики періоду Олеся й Вороного та пізніших ліриків типу Сосюри. Тут дуже цікава паралеля: суворість і точність Ґумілова з боротьбою його й ін. акмеїстів проти емоціональности й багатозначности слова у символістів.

Питання про можливий вплив Ґумільова — і не лише в «африканському реквізиті» — напрошується, але це враження треба перевірити докладною аналізою. Те саме щодо паралелі О. (Ольжич — Д. Ш.) — Филипович, а може і Зеров (ляборатірність поезії, коріння її в запасі вражень ученого, ерудита) ...

Бажаю успіху!

М. Глобенко.»

Лист Дмитра Донцова

6.

25 квітня 58
Монтреаль
415 Бульв. Монт-Ройяль, Вест

Шановний Пане Штогрин,

20 серпня м. р. Ви написали мені, між иншим, про лист до мене Ольжича, який мав його мені передати через п. Маланчука і через дра К. Панківського. Недавно я написав йому, і негайно одержав відповідь, де м.им стоїть таке: «повідомляю, що п. Маланчука не знаю і не дістав від нього листа п. Ольжича ... Особа п. Ольжича надто знана і те саме стосується і до Вас, щоб я міг забути або не переслати, коли приняв для передачи. Якщоб я заховав лист, то він сьогодні не істнувавби, бо я залишив в Любені на Шлеську всі свої речі і кореспонденцію і вони згоріли».

Можете ознайомити п. Маланчука з змістом цього листа до мене від дра К. Панківського (з датою 23 квітня ц. р.). Бувби Вам вдячний, якби

могли вияснити цю справу. Може Маланчук пригадав обставини, при яких, коли і де передав того листа Панківському?

З правдивою пошаною

Д. Донцов

Адреса К. Панківського така:

I Douglas Lane
LARCHMONT, N.Y.
U.S.A.

ОСТАП ГРИЦАЙ І МИКОЛА КАПУСТЯНСЬКИЙ ПРО ОЛЬЖИЧА

Від Редакції: У цьому відділі друкуємо лист д-ра Остапа Грицая (1881—1954) від 18 червня 1952 року до Любомира Винара, а також окрему записку ген. Миколи Капустянського (1894—1969) про Ольжича, яку він виготував на прохання О. Грицая. У 1952 році Л. Винар збирав матеріяли до запланованого збірника присвяченого О. Ольжичу, який мало видати «Зарево». Цей проект не зреалізовано, але на сторінках журналу «Розбудова держави» появився цінний спогад О. Грицая «О. Ольжич. Спомин» (*Розбудова Держави,* том V, ч. 2 (10), 1953, стор. 27-30). Цей спогад був призначений для запланованого збірника. У роках 1949 до 1954 д-р Остап Грицай тісно співпрацював із «Заревом». Докладніші дані про цю співпрацю в розвідці Любомира Винара, «Кінцеві роки життя сл. п. Остапа Грицая і Зарево, 1949-1954», *Розбудова Держави* (том VI, ч. 2 (13), 1954, стор. 16-21; ч. 4 (15), 1954/55, стор. 39-46). Загальні відомости про діяльність творчість О. Грицая подані в монографії, Л. Винар, *Остап Грицай. Життя і творчість,* Клівленд: Літературна Комісія Зарево, 1960, 92 стор.

Ген. М. Капустянський був одним із найближчих співробітників і дорадників О. Кандиби-Ольжича в 1940-их роках в яких Ольжич очолював український націоналістичний рух в Україні під проводом Андрія Мельника. Про М. Капустянського гляди Яків Шумелда, «Генерал Микола Капустянський, *Українське життя»,* ч. 6, І, VI, 1984, стор. 7.

Лист Остапа Грицая

1.

Прін, д. 18/VI. 52.

Мій Дорогий Любку,

Не гнівайтеся, що я не зміг вислати праці про Ольжича в понеділок, 16. VI, як це я обіцяв. Я ще хотів додати згадку про ту статтю про Ольжича проф. Державина, на яку Ви мені свого часу звернули увагу, ну і доповнив отак нею мій спомин, бо з пок. Ольжичем стрічався я не часто, він тільки час до часу приїзджав до Відня, а зрештою був такий здержаний в розмові, що занадто з того погляду писати не дасться.

А в останному часі я їздив двічі до Мінхену: 12. VI. на реферат запрошений туди ПУНО-м я читав його 25 хв.), причім я Вам з Мінхену писав і вислав Вам одну копію реферату. Ви це все одержали, правда? А другий раз був я в Мінхені на авдієнції в Полковника (полк. Андрія Мельника —

Л. В.), власне з приводу мого реферату. Полковник прийняв мене дуже сердечно, тішився тим, що я не виїхав до Америки — але хто зна кому буде краще, нашим в Америці, чи тут в Европі, яка вже від зими важко загрожена Совітами — і прохав дальшої співпраці з ним. А притім, Дорогий Любцю, я попрохав Полковника вілька слів спомину про — Ольжича. Я вже маю такий спомин ген. Капустянського, але він дуже собі невеличний, отим то і добре буде, коли його зв'яжемо з спомином Полковника в окрему цілість. Добре? Тільки ж, що Полк. прохав переслати йому питання, на які мав би відповісти, і тому мусимо ще дещо підіждати на його причинок. А коли вийде книга про Ольжича? І чи вийшла «Розбудова держави», 2, ?І дебуде поміщена II ч. моєї праці «Шляхом ґенія України»? . . .

Покищо бажаю всього найкращого, Батьків вітаю, а Вам щиро тисну дружню руку, як завжди Ваш О. Г.

Ген. Капустянський про Ольжича

2.

— «Важко подати характеристику такої глибокої індивідуальности, як Ольжич. В нього була велика свідомість важливости та відповідальности всіх тих завдань, які він взяв на себе. Він відчував, що має для їх реалізації сили, безмежне хотіння і волю. Поруч з цим в нього була зворушлива лагідність у відношенні до друзів і питома йому скромність. У нього завжди горів вогонь посвяти. Ві Львові 1943 р. при зустрічі зі мною — а ми з ним були дуже близькі — він передчував свою смерть. Він говорив «Пане генерале — мене на довго не стане». Характерною ознакою його революційної вдачі було глибоке розуміння ситуації, яка тоді витворилася на українських землях. І він змагав усіми засобами зорганізувати українські культурно-політичні сили, розбудувати підпілля і творити повстанські відділи. До німців він ставився з великою резервою, вистерігаючись від них, бо знав, що вони переводять нищительну політику на Україні, і що вони його, коли він попаде в їх руки, не випустять живим. Зокрема цікавила його дуже і ділянка військова. І він дуже дбав про те, щоб усвідомити наші вояцькі кадри на осередніх землях, коли ми з ним працювали в Києві. У приватному життю він був справжним аскетом».[1]

---

[1] Цю записку ген. М. Капустянського про Ольжича надіслав мені д-р О. Грицай разом із своїм листом від 18 червня 1952 року. Спогад є переписаний О. Г. на окремій картці паперу, без зазначення дати. Уважаю, що ген. Капустянський написав характеристику Ольжича на початку 1952 року, коли я переписувався з О. Грицаєм в справі зібрання матеріялів до заплянованого збірника про Ольжича.

Генеалогія

О. Оглоблин

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ О. ОЛЕСЯ (1878—1944)

Невідомо докладно, до якого роду належав О. Олесь — Олександер Іванович Кандиба. Мабуть, за модою свого часу, поет мало цікавився своїми предками. Родовід Кандибів у *Родословнику* В. Модзалевського (т. II, стор. 251—277) не згадує Олеся, а вступна нотатка до цього родоводу каже «существует несколько родов этого имени различного происхождения» (стор. 251). Отже, може бути сумнів, що О. Олесь походив з роду Корсунського полковника Федора Кандиби, згодом, на Лівобережжі, сотника Конотопського й Ніжинського полкового обозного.[1]

Відомо, що Олесь був родом із Сумщини (Слобожанщина). Він народився 5 грудня (23 листопада) 1878 року на хуторі Кандиби, біля села Верхосулля (тепер це село Верхосулка, Білопільського району, кол. Лебединського повіту), скінчив сільсько-господарську школу в селі Деркачах під Харковом, а потім Харківський ветеринарний інститут, до 1911 року жив і працював у Харкові. Сучасники (Ю. Коллард та інші) згадують, що вплив Харківської говірки позначився на мові Олеся. Про молоді роки Олеся на Сумщині оповідає його земляк і приятель Павло Зайцев у своїх спогадах про Олеся («Українське Слово», 1949, Бльомберґ, десь восени).

Модзалевський у Родословнику подає кількох Кандибів з Харківщини: 1) нащадки Трохима Кандиби, які були вписані до Родословної книги Харківської губернії, зокрема Іван Лукиліянович Кандиба (стор. 276) і Григорій Андрійович Кандиба, род. 1803 р., з дворян Сумського повіту (стор. 277). Зв'язок цих Кандибів з конотопськими Кандибами, які походять від Федора Кандиби, залишився Модзалевському невідомий.

Але він цілком імовірний. Річ у тому, що Іван Андрійович Кандиба (No. 13 головної лінії Кандибів у Модзалевського), титулярний совітник і конотопський діяч, праправнук Корсунського полковника, був

---

[1] А. Лазаревський, *Описаніе Старой Малороссіи,* том II. Київ, 1893, стор. 184—198, «Кандибы».

Прим. 339 на стор. 184: «Кандиба есть одно из умерших южно-русских слов, значение которого сохранено в археолог. словаре Морачевского (*Starożytności polskie,* Poznań, 1842, I, 419), где читаем: «Kandyba — Koń rosły, lecz nie zgrabny».

одружений з Олімпіядою Петрівною NN (прізвища її Модзалевський не подає), що народилася коло 1786 р. і в 1822 році володіла маєтком у с. Верхосулці Лебединського повіту (52 душі), який потім дістався її дітям Кандибам, можливо, Григорію Івановичу Кандибі, народженому 1806 року, нащадків якого в Модзалевського немає і в якого міг бути син Іван, батько Олександра Івановича Кандиби-Олеся.[2]

На жаль, нам невідоме дівоче прізвище Олімпіяди Петрівни Кандиби, яка принесла в рід Кандибів (мабуть, як віно) село Верхосулку (чи Верхосулля), де й народився Олесь, який таким чином міг бути нащадком Корсунського полковника Федора Кандиби.[3]

[2] Стор. 184: «Кандибы известны на правом берегу Днепра уже с конца XVI в., когда мы не раз встречаем Станислава Кандибу, писаря Владимира Волынского,[338] который принадлежал к роду Прокшичей, а Кандибою, вероятно, только местно прозывался».

[338] Архив Юго-Западной России, ч. III, том I, стор. 52; ч. VI, т. I, стор. 356.

[3] Архів Олеся зберігся. Він знаходиться у Києві, у двох місцях:

1) Центральна Наукова Бібліотека Академії Наук УССР. Фонд 15, 2984 «дел», 1892—1919 рр. і

2) Інститут Літератури Академії Наук Академії Наук УРСР. Фонд 114, 11 від. хранения, 1868—1945 рр. *Местные архивные фонды в хранилищах СССР*. Том II, стор. 36. М., 1963; Том III, стор. 291. М., 1980:

Дата 1868 р. (отже ще перед народженням О. Олеся) вказує на те, що там можуть бути матеріяли про його батьків.

Бібліографічні дослідження

Дмитро Штогрин

ОЛЕГ КАНДИБА—ОЛЬЖИЧ

ВСТУП

Матеріяли й бібліографію творів і праць Олега Кандиби-Ольжича та про нього почав я збирати ще в часі своїх студій в Оттавському Університеті; точніше — в липні, 1955 р., пишучи семінарийну працю «Батько й син (О. Олесь і О. Ольжич)», яка, до речі, стимулювала мою маґістерську тезу про поетичну творчість останнього. Спочатку праця над збиранням цих даних була аматорською і щойно згодом набрала вона більш професійного характеру. З другого боку мій аспект зацікавлення постаттю О. Ольжича був обмежений лише до одної ділянки «триптиха» його діяльности — поетичної творчости, а джерела про наукові праці та політично-публіцистичну діяльність О. Кандиби-Ольжича-Кардаша, служили мені допоміжним матеріялом. У зв'язку з цим всі окремі позиції в поданій бібліографії не описані за принятим бібліографічним стандартом. Проте майже всі вони зеаосмотрені потрібними даними. При цьому слід підкреслити, що не всі джерела, подані в бібліографії (зокрема з передвоєнних видань), вдалось мені відшукати й точно провірити; всіх їх описано на підставі знайдених інформацій, які подано при кожній з них в ламаних дужках. Про деякі видання, в яких були поміщені поезії Ольжича, не вдалось знайти точніших інформацій, тому їх не описано, але подано у примітках до окремих розділів.

В бібліографію не включено моєї маґістерської тези, тому що вона в рукописі; її опис такий: Дмитро М. Штогрин, *Поетична творчість Олега Кандиби-Ольжича*, Оттава, Оттавський університет, 1968, 154 ст.

Бібліографія поділена на 15 розділів, які для яснішого представлення вміщених у них позицій, відзначаються не лише окремою тематикою, але й зокрема логічним відміченням специфічного характеру публікацій. Загально позиції подані в алфавітному порядку. Деякі з розділів вміщають джерела в українській та чужих мовах; в них наперід подані позиції, що появились кирилицею і їхній опис поміщений за українським алфавітом. Знову всі праці, що появились латинкою, подані за латинським алфавітом.

Багато статтей та й низка окремих видань появилися під прізвищами й ініціялами імен, псевдонімами, або криптонімами їхніх авто-

рів. Їхні повні імена та імена й прізвища (при псевдонімах і криптонімах) подано в ламаних дужках; про сумнівних подано знак питання. При цьому слід додати, що всі пояснення та інформації бібліографічного характеру, подані в ламаних дужках, належать укладачеві бібліографії.

У зібраних матеріялах і бібліографічних інформаціях знайдено, що сам Олег Кандиба вживав у своїх творах, наукових і публіцистичних працях і статтях таких псевдонімів: О. Ольжич, О. Лелека, М. Запоточний, Д. Кардаш, К. Констянтин і криптонімів: О. К., О. К-ба, А. Б., та М. П. Всі вони за виїмком найбільш знаного псевдоніму — О. Ольжич і криптоніму — М. П. (під останнім криптонімом появились його поеми: «Незломним бойовикам», *Календар-альманах Нового шляху*, 1936, ст. 76—79, 81—83, 85, 87, яка опісля появилась під назвою «Незнаному воякові» у збірці *Вежі*, і«Городок 1932», *Самостійна думка*, р. 4, 1934, ч. 2, ст. 82—83, яка поміщена була в тій самій збірці) відмічені при стосовних позиціях у бібліографії.

До поданої бібліографії не включено праць, що появились у цих числах квартальника *Український історик*. Не включено також низки статтей, які появились в українській пресі з приводу відкриття пам'ятника О. Ольжича та 40-річчя його смерти.

В деяких бібліографічних описах, при яких джерела подано періодики: *Самостійна думка, Вісник*, або *Пробоєм*, подано часто лише річник і дату (рік) видання без відмічення числа (нпр: *Самостійна думка*, р. 2, 1932, ст. 25). Тут слід підкреслити, що сторінки згаданих місячників нумерувались через цілий річник, а не кожне їх число окремо. Таким чином і без подання окремих їхніх чисел (чи в деяких випадках — книг), бібліографічний опис даних позицій являється повним.

На кінці бажаю відмітити, що подана бібліографія, яка обіймає близько 500 бібліографічних описів і в тому 486 окремих позицій, все ще не претендує на повноту; поза ними осталась напевно ще низка статтей, чи цінних згадок самого О. Кандиби-Ольжича, чи про нього, за якими ще треба шукати. Знову ця бібліографія не без похибок, хоч перевірена вона кілька разів. За різні поправки, завваги, чи доповнення буду вдячний. На цьому місці висловлюю щиру подяку п. Калині Кандибі-Гірчиці за дозвіл користуватися її родинним архівом; д-ру Маркові Антоновичу за його інформації в уточненню низки позицій, зокрема поезій О. Ольжича; д-ру Марині Антонович-Рудницькій, п. Галині Лащенко й д-ру Павлові Маценкові за їхні інформації про О. Ольжича біо-бібліографічного характеру, й д-ру Любомирові Винареві за поміч у відшуканню окремих статтей про наукову працю О. Кандиби-Ольжича.

ПРИМІТКИ ДО ОКРЕМИХ РОЗДІЛІВ

I. Біографія Олега Кандиби-Ольжича мало удокументована; існують дуже скупі дані про його дитинство в Україні, еміґрацію та гімназійні роки в Чехословаччині. Тут зібрані матеріяли, що може найбільше відносяться до його родинного життя й характеризують його, як людину.

II. Цей розділ поділяється на три частини. У першій з них подано збірки поезій О. Ольжича; до них включено також брошуру *Будьте з дороговказу Олега Кандиби,* в якій поміщено декілька його поезій. Крім цих окремих видань у бібліографії наведено лише ті поезії, які не ввійшли до названих збірок і все ще розсипані по різних періодичних виданнях. Бібліографічний опис деяких з тих поезій взято з їхніх передруків, поміщених у повоєнних періодиках, бо ще й досі не вдалось устійнити їхніх точних бібліографічних даних. Так, напр., сатиричні вірші Ольжича, що появились під псевдонімом К. Констянтин у часописі *Український голос* (Перемишль, 1930?), описані в бібліографії з передруку, який відтворив з пам'яти д-р Марко Антонович і помістив у журналі *Самостійна Україна* (1949).

I.I. Бібліографія перекладів поезій О. Ольжича неповна. Напр., крім поданих польських періодиків, в яких вони друкувались, деякі з перекладів окремих віршів були поміщені в таких виданнях, як: *Kurier poranny, Sygnały i Wołyń* (Пор.: Józef Łobodowski, „Ukraińska literatura emigracyjna", *Kultura,* 1952, nr. 4, str. 47). Цих перекладів ще не вдалось відшукати. Знову один переклад Т. Голлендера і більшість перекладів К. А. Яворського наведено з післявоєнних видань без відмічення, в яких періодиках вони оригінально друкувались. Між російськими перекладами не вміщено перекладів Сергія Шовгеніва, брата Олени Теліги, який «уважав себе росіянином, хоч мав багато симпатії до української культури, а зокрема сучасної поезії. Його перу м. ін. належать кілька чудових перекладів з О. Ольжича на російську мову». (Пор.: О. Жданович, «Примітки», *Олена Теліга; збірник,* Детройт, Вид. Українського золотого хреста в ЗСА, 1977, стор. 396). Не відомо, чи ці переклади появились друком.

IV. Рецензії на збірку *Рінь,* наведені в бібліографії майже вповністю. Остається до провірення, чи в періодиках *Шлях нації, Обрії* та часописі *Неділя.* (Пор.: Петро Ісаїв, «З приводу літературної нагороди за 1935 р.», *Дзвони,* р. 1, 1936, стор. 49-50) появились рецензії на цю збірку, а чи лише окрему згадку з приводу її появи. Рецензії, чи довші відмічення появились на збірку *Вежі* в місячнику *Пробоєм* і газетах *Націоналіст* та *Краківські вісті; український щоденник.* Проте відомості про це за скупі, щоб подавати їх у бібліографії.

V. Оцінка поетичної творчости О. Ольжича представлена в цьому розділі майже повністю. Не відмічені в ньому хіба ті статті, що появились у тижневику *Українське слово* (якщо такі взагалі появились) перед війною і пізніх 1940-х роках. Деякі із статтей, наведених тут, були передруковані. Передруки не відведено в окремі позиції, але подано їх після опису оригіналу.

VI. Більші й менші згадки про творчість О. Ольжича в загальних розвідках вибрано для цього розділу лише ті, які подають оригінальну думку про цю творчість, або цікаві з огляду на загальний погляд даного автора. Статті тут подані вцілості, а в окремих виданнях, крім загального числа сторінок, подані в дужках сторінки, на яких відмічується окремо про творчість О. Ольжича.

VII-IX. Бібліографія наукових праць О. Кандиби і про його наукову діяльність зібрана майже повністю. Можливо остались поза нашим реєстром деякі його рецензії, що появились у чеських наукових періодичних ви-

даннях, що нам недоступні. Тут знову в описі монографічних праць подані на кінці в дужках сторінки, на яких окремо відмічується вклад О. Кандиби в дану ділянку наукового досліду.

X-XII. Бібліографія публіцистичних статтей і розвідок О. Кандиби-Д. Кардаша та статтей про його політичну діяльність подає в загальному повний образ цієї частини його «триптиха». Не подані тут хіба ті статті, що появились в окремих часописах, які нам недоступні. Деякі із статтей у XII-му розділі (як напр. Т. Лапичака, В. Стахова і Я. Шумелди) носять також біографічний характер. Інші, зокрема передруки, не вносять нічого нового до портрета О. Кандиби і мають радше «святковий» характер; їх відмічується з бібліографічного обов'язку.

XIII. Позиції, поміщені в цьому розділі, подають здебільша важливі інформації про політичну діяльність О. Кандиби, яких часто не можна знайти у виданнях, наведених у попередніх розділах і таким чином значно доповнюють характеристику тої ж діяльности, але й риси самої сильветки О. Кандиби, як людини. Тут описано лише ті статті й монографічні видання, які відзначуються оригінальністю інформації, або поглядами їхніх авторів.

XIV. Олег Кандиба-Ольжич, як поет, був до певної міри під впливом собі ідейно, чи естетично споріднених українських поетів і у свою чергу своєю творістю впливав на інших поетів-сучасників. Знову, як політичний діяч, впливав він на близьке оточення своїх однодумців. Ці власне аспекти представлені у працях, наведених у цьому розділі. Деякі з них (як напр. стаття М. Бачинської-Донцової та деякі статті Г. Лащенко), подають також цікаві інформації бібліографічного характеру. Тут, як і в розділах XII-XIII, при кінці описів монографічних видань подані в дужках сторінки, що відносяться до О. Кандиби-Ольжича.

XV. Поміщені в цьому розділі твори чітко відзначують у своїх назвах, або змісті, що вони написані про О. Ольжича, або присвячені його пам'яті. Виїмком являється лише повість Ю. Косача «Еней і життя інших»; її подаємо на підставі статті П. Голубенка «Чи криза людини визвольного руху?» (*Орлик,* р 2, 1947, ч. 10, стор. 19-22). Найбільше поезій та епіграм присвятив Ольжичеві О. Стефанович; більшість з них були поміщені перший раз разом з його статтею про Ольжича в часописі *Українські вісті,* що появлялися в Новому Ульмі. Назва цього власне часопису згадана, як джерело і при інших позиціях бібліографії.

I. МАТЕРІЯЛИ ДО БІОГРАФІЇ

А. М. [Марко, Антонович], «Молодість О. Ольжича; спомин», *Шлях молоді,* 1948, ч. 6-8, стор. 2-6.

Антонович-Рудницька, М., «О. Ольжич у молодості; спомин», *Північне сяйво; альманах,* р. 3, 1967, стор. 89-93.

Бажанський, Михайло, «Батько і син», *Самостійна Україна,* р. 36, 1984, стор. 13-15.

Гридень, К. [Михайло, Мухин], «З нотаток про О. Ольжича», *Українське слово,* 26 грудня, 1954 — 30 січня, 1955.

Кандиба, Калина, «'Яблуня на горі'; спогад», *Календар-альманах Нового шляху* за 1977, стор. [87-90].

—„—, «'Пороша'; спогад». *Там же,* стор. [91-96].

Лащенко, Галина, «Віра Антонівна Кандиба», *Віра,* р. 5, 1979, ч. 2, стор. 12-16; ч. 3, стор. 18-22; ч. 4, стор. 11-14; р. 6, 1980, ч. 1, стор. 11-14; ч. 2, стор. 14-15; ч. 3, стор. 24-26.

—„—, «О. Олесь і його син; уривок із спогадів», *Самостійна Україна,* р. 3, 1950, ч. 6-7, стор. 2-4.

—„—, «Поворот», *Там же,* р. II, 1958, ч. 6, стор. 17-19; ч. 7, стор. 9-11; ч. 10, стор 9-13; ч. 11, стор. 9-13; ч. 13-14, стор. 19-21; ч. 15-17, стор. 12-14.

—„—, «Ще трохи України; фрагмент зі споминів про Олега Кандибу-Ольжича», *Там же,* р. 5, 1952, ч. 6, стор. 5-8.

Маценко, П[авло], «Одна із моїх зустрічей з Ольжичем», *Голос молоді,* р. 4, 1950, ч. 4, стор. 12.

Маценко, П[авло], «Олег Кандиба», *Новий шлях,* 19 грудня, 1945, стор. 2; 22 грудня, 1945, стор. 4.

—„—, «'Отаман'; фраґмент із спогадів про Олега Ольжича», *Голос молоді,* р. 7, 1953, стор. 6-9.

Онацький, Євген, «Енциклопедичні дані про О. Ольжича», *Самостійна Україна,* р. 36, 1984, ч. 2, стор. 19-20.

Шляхтиченко, Михайло, «До біографії д-ра Олега Кандиби-Ольжича», *Український історик,* р. 15, 1978, ч. 1-3, стор. 119-127.

Oles, Oleksander, «Astry». Preložil Rudolf Skukálek, *Slovenské pohľady,* r. 72, 1956, nr. 11, str. 1112-13. [У примітці короткий життєпис О. Олеся із згадкою про смерть О. Ольжича, стор. 1113].

II. ТВОРИ І ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ПРАЦІ О. ОЛЬЖИЧА

1. ПОЕЗІЇ ТА ПОЕМИ

а) Збірки поезій

Рінь, Львів. Накладом Богдана Кранцева, 1935, 43 стор.

Вежі, Прага, [без назви вид-ва], 1940, 45 стор.

Підзамча, [без місця видання], Культура, 1946, 22 стор.

Будьте! з дороговказу Олега Кандиби, [без місця видання], Культура, 1946, 24 стор.

Поезії. Книжка перша, Ню Йорк. Уклав і видав Олег Лащенко, 101 стор.

Величність; поезії й поеми. Зредаґував Теодор Курпіта. Вступну статтю написав Володимир Державин, Чікаґо. Видано фондами 2 Відділу ОДУ (sic) в Чікаґо ім. О. Ольжича, 1969, 176 стор.

б) Окремі поезії та поеми

«Ах ці літні, ці червоні вишеградські замки...», *Північне сяйво; альманах,* р. 3, 1967, стор. 89.

«Змовники», *Літературно-науковий вістник,* р. 31, 1932, кн. 6, стор. 481.

«Знов вітри над землею, вітри...». *Там же,* р. 29, 1930, кн. 2, стор. 165.

«І вірити і прагнуть...», *Вістник,* р. 1, 1933, кн. 7-8, стор. 546-47.

«І нудьга ж осінньої негоди...». *Там же,* р. 2, 1934, кн. 3, стор. 164.

«Їдала ти поміж сестричок...» [епіграма]. А. М. [Марко Антонович], «Молодість О. Ольжича; спомин», *Шлях молоді,* 1948, ч. 6-8, стор. 5. Також, М. Антонович-Рудницька, «О. Ольжич у молодості; спомин», *Північне сяйво; альманах,* р. 3, 1967, стор. 91.

«Місяць, день у день...», А. М. [Марко Антонович], «Молодість О. Ольжича; спомин», *Шлях молоді,* 1948. ч. 6-8, стор. 5.

«Молитва (Не світлий спокій дорогих глибин...), *Літературно-науковий вістник,* р. 31, 1932, кн. 4, стор. 261. Передрук у *Олег Ольжич, 8. VII, 1907-9, V., 1944,* [без місця вид.], Молоді українські націоналісти, [без дати вид.], стор. 2.

«Моя Аркадіє чудова», М. Антонович, «Загублені вірші О. Ольжича», *Розбудова держави,* ч. 22, 1958, стор. 63.

«На небі хмара...», *Вістник,* р. 1, 1933, кн. 2, стор. 83. Передрук у: *Самостійна Україна,* р. 5, 1952, ч. 6, стор. 1.

«Навзікая», *Україна і світ,* зош. 16, 1956, стор. 23.

«Негритянський божок», *Літературно-науковий вістник,* р. 29, 1930, кн. 7-8, стор. 577.

«Ніч запалася — прірва — в себе...», *Самостійна думка,* р. 4, 1934, кн. 7-8, стор. 486.

«Прекрасна Донно» [епіграма], М. Антонович-Рудницька, «О. Ольжич у молодості; спомин», *Північне сяйво; альманах,* 3, 1967, стор. 91.

«Ріки знов увійшли в береги», *Вістник,* р. 1, 1933, кн. 2, стор. 83-84.

«Розрив», *Літературно-науковий вістник,* р. 31, 1932, кн. 4, стор. 241.

«Святки, іменини, вистави...», *Україна і світ,* зош. 16, 1956, стор. 23.

«Твій поцілунок крізь вінок...» [перша строфа загубленого вірша], М. Антонович, «Загублені вірші О. Ольжича», *Розбудова держави,* ч. 22, 1958, стор. 63.

«Україно моя розпята...», *Студентський шлях,* р. 4, 1934, ч. 7-8, стор. 190. Передрук у: *Самостійна думка,* р. 5, 1935, кн. 1, стор. 1, [під назвою «Зімовник»; перший рядок передруку звучить: «Україно моя проклята». Остання версія вірша передрукована під назвою «Зимовник» у: *Рідне слово,* ч. 2, 1946, стор. 3].

«Ще слава Богу...», *Вістник,* р. 1, 1933, кн. 2, стор. 84. Передрук у: *Самостійна Україна,* р. 5, 1952, ч. 6, стор. 1.

«Що за розкіш полювати з нечистими...», Ю. Русов, *Поезія визвольних змагань,* Торонто, На варті, 1954, стор. 65.

в) Сатиричні вірші, що їх О. Ольжич поміщував під псевдонімом К. Констянтин

«Де захоплення гідного взяти...», М. Антонович, «Мало відома сторінка в творчості О. Ольжича», *Самостійна Україна,* р. 2, 1949, ч. 11, стор. 6.

«Десять років край куркульський...». *Там же.*

«Нещаслива установа...». *Там же.*

«Коломийки». *Там же.*
«Частушки». *Там же.*

г) *Вірші, що помилково, або сумнівно приписані авторству О. Ольжича*

«З 'Пісень Раба'», *Календар Українського народного союзу за рік 1933,* стор. 1937. [Автором вірша являється Святополк Чех; пор.: Святополк Чеч, «З 'Пісень Раба'», переклав з чеського Є. Маланюк, *Літературно-науковий вістник,* р. 29, 1930, кн. 3, стор. 220--225].

«Україні», *Вперед, Україно; народний декляматор.* Уклав О. Олелько, Париж, Українська національна єдність у Франції (1950?), стор. 167. [На стор. 183 укладач подав таку замітку: «'Україні' — вміщений у Декляматорі текст є уривком з довшої поезії (тієї ж назви), що видрукувана була на переломі 20-х і 30-х років в підпільній, націоналістичній західньо-українській «Сурмі». Деякі дані вказують на О. Ольжича, як на автора цієї поезії». Знову на думку деяких сучасників О. Ольжича, цей вірш належить Юрію Косачеві і появився він перший раз у ранніх 1930-х роках у тижневику *Український голос].*

2. ОПОВІДАННЯ

Рудько; життепис одного півня, Прага. Слов. відділ при друк. Фр. Вонка, 1928, 20 стор. [Підп.: О. Лелека. За свідченням П. Маценка це оповідання видав О. Олесь].

3. ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ПРАЦІ

«Василь Мисик», *Самостійна думка,* р. 6, 1936. кн. (1-2), стор. 48-54 [підп.: О. К.].

«Войовнича неоклясика». *Там же,* р. 5, 1945, кн. 9-10, стор. 550-554. Прим.: «Читано як реферат на Літературній маніфестації 'Аполло Мілітанс України', влаштованій студ. т-вом 'Зарево' в Празі в березні 1933 року»). [Підп.: О. К.].

«Голод і сучасна українська література». *Там же,* р. 4, 1934, кн. 2, стор. 124-131. (Прим.: «Читано в рямцях живого журналу 'Аполло Мілітанс' улаштовано в Празі студентським товариством 'Зарево'»). [Підп.: О. К-ба].

«Два світовідчування», *Студентський вістник,* р. 9, 1931, ч. 8-10, стор. 11-14. [Підп.: О. Кандиба].

«Дмитро Фальківський», *Самостійна думка,* р. 6, 1936, кн. (4), стор. 166-173. [Підп.: О. К.].

Живі струни; антологія української поезії. Уклав А. Б., (без місця вид., без назви вид-ва), 1940, 142, 4 стор. (Пор.: Богдан Романенчук, *Бібліографія української книги в Великонімеччині за час війни, вересень, 1939 - грудень, 1941.* Львів, Українське вид-во, 1942, стор. 19, 31. Дальше: Романенчук).

III. ПЕРЕКЛАДИ ПОЕЗІЙ О. ОЛЬЖИЧА

1. В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

а) Переклади Ц. Г. Андрусишина і Ватсона Кіткконнелла.

"The city tower is striking three..." [«Б'є три години на міській вежі...»]. *The Ukrainian poets, 1189-1962.* Selected and traslated into English verse by C. C. Andrusyshen and Matson Kirkconnell, Toronto, University of Toronto Press, 1963, p. 472.

"Phoenician's purple days will now adjourn..." [«Прийшли пурпурні фінікійські дні...»]. *Ibid.*

"The Polynesians" [«Полінезійц»]. *Ibid.*, p. 471.

"A prayer" ("The abbot rose...") [«Молитва» (Ігумен встав...»)]. *Ibid.*, p. 473.

б) Переклади Володимира Шаяна.

"The golden rains fall on your heart in showers..." [«Воно дощем спадає золотим...»], Volodymyr Derzhavyn, "Post-War Ukrainian literature in Exile", *Ukrainian review,* London, v. 4, 1957, no. 4, p. 57.

"Sleeping Venus" [«Сонна Венус»]. *Ibid.*, p. 58.

2. В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

в) Переклади Володимира Державина.

„Einst ziehn wir dem Ingrimm entgegen..." [«Ми вийдем жорстоке зустріти...»], *Gelb und blau; moderne ukrainische Richtung in Auswahl.* Zuzammengestellt von Wolodymyr Deržawin, Augsburg, Druck von A. Bilous, 1948, S. 70-71.

„Schlafende Venus" [«Сонна Венус»]. *Ibid.* S. 71.

„Sie fällt hernieber, goldene Regenlast..." [«Воно дощем спадає золотим...»]. *Ibid.* S. 71.

„Die Tage steigen und versinken schwer..." [«Дні зводяться і падають за кін...»]. *Ibid.* S. 70.

3. В ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

а) Переклади Тадеуша Голлендера.

„Krwawiła ziemia..." [«Дванадцять літ кривавилась земля...»], Tadeusz Hollender, *Z poezji ukraińskiej; przekłady.* Przedmową i notami o autorach opatrzył Florian Nieuważny. Warszawa, Czytelnik, 1972, str. 68.

„Minął już złoty wiek, świeże, słońcem sycone dąbrowy..." [«Був же вік золотий, свіжі проткані сонцем діброви...»], *Skamander,* zesz. 90-93, 1938, str. 57-58.

б) Переклади Чеслава Ястшебніца-Козловського.

„Akwarium" [«Акваріюм»], Przełożył Czesław Jastrzębiec-Kozłowski. *Biuletyń polsko-ukraiński,* r. 7, 1938, nr. 8, str. 84.

„Prorok" („Nie snią się lata dziecięce..." [«Пророк» («Не сняться літа дитинні...»)]. *Ibid.*, r. 6, 1937, nr. 36, str. 409.
„Smok" [«Смок»]. *Ibid.*, r. 7, 1938, nr. 8, str. 84.

в) Переклади Казимира А. Яворського.

„I dni, i noce — Ale kiedy już —" [«І дні і ночі. — Та ж коли, коли? —»]. Kazimierz Andrzej Jaworski. *Przekłady poezji ukraińskiej, białoruskiej i narodów kaukaskich.* Redaktor tomu Michał Łesiów, Lublin, Wydawn. Lubelskie, 1972, str. 148.
„Ileż słońca wkoło się ścieli..." [«Скільки сонця ллється на землю...»]. *Ibid.*, str. 145.
„Poważnych gablot uroczysta mowa..." [«Поважна мова врочистих вітрин...»]. *Ibid.*, str. 146.
„Powrót" [«Поворот»]. Kamena, 1932, nr. 2. [Пор.: М. Л., «З пресового фільму», *Вістник*, р. 2, 1934, кн. 1, стор. 70].
„Wczoraj za nami zostały mżyste, mroczne bory... [«Вчора лишись за нами у мряці ліси...»]. Kazimierz Andrzej Jaworski, *Przekłady poezji ukraińskiej, biołoruskiej i narodów kaukaskich.* Redaktor tomu Michał Łesiów. Lublin, Wydawn. Lubelskie, 1972, str. 147.

г) Переклад Юзефа Лободовського.

Z wierszy Oleksandra (sic) Olżycza. „Stały w słońcu dąbrowy — wiek złoty, spokojem ciężarny..." [«Був же рік золотий, свіжі проткані сонцем діброви...»]. Przełożył Józef Łobodowski. *Biuletyń polsko-ukraiński*, r. 7, 1938, nr. 17, str. 183.

ґ) Переклади Юзефа Чеховича.

„Doliny chylą się i lgną do naszych nóg..." [«Долини падають і туляться до ніг...»]. Spolszczył J. Czechowicz. *Biuletyń polsko-ukraiński*, r. 2, 1933, nr. 4, str. 36-37.
„Modlitwa" [«Молитва»]. Переклад Й. Чеховича. *Kamena*, 1934, nr. 2. [Пор.: М. Л., «З пресового фільму», *Вістник*, р. 2, 1934, кн. 1, стор. 70. Передрук в Zet, 1934, nr. 16. Пор.: М. Л., «З пресового фільму», *Вістник*, р. 2, 1934, кн. 12, стор. 923. Не подано котрий вірш].
(Поезії «З циклю залізо». *Zet*, 15. 11. 1933). [Пор.: М. Л., «З пресового фільму», *Вістник*, р. 1, 1933, кн. 12, соор. 940].
(Поезії «З циклюкамінь». *Zet*, квітень-травень, 1933). [Пор.: М. Л., «З пресового фільму», *Вістник*, р. 1, 1933, кн. 6, стор. 472).
„Wizja" [«Візія»]. *Zet*, 1934, nr. 16. [Пор.: М. Л., «З пресового фільму», *Вістник*, р. 2, 1934, кн. 12, стор. 923].

4. В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

а) Переклади Ігора Качуровського.

«Галька» [Рінь]. *Грани*, г. 14, 1959, но. 41, стр. 97.
«Змий» [«Змій]. *Там же.*
«Муки святой Катерины» [«Муки святої Катерини»]. *Там же*, стор. 98.

б) Переклади С. Налянча.

IV. РЕЦЕНЗІЇ НА ТВОРИ О. ОЛЬЖИЧА

Антонович, М[арко], «О. Ольжич, Поезії. Книжка перша. Ню-Йорк 1956, стор 104. Уклав і видав Олег Лащенко», *Розбудова держави,* ч. 20, 1957, стор. 58.

Варро, «Поет глибини», *Обрії,* р. 1, 1936, ч. 3, стор. 4.

Гординський, С[вятослав], «Поет другої ґенерації», *Назустріч,* р. 3, 1936, ч. 4, стор. 2.

Е. М. [Евген Маланюк], «О. Ольжич: Рінь, стор. 43. Львів, 1935. Окладинка М. Бутовича», *Вістник,* р. 3, 1935, кн. 12, стор. 928-929.

М. Л. [збірний криптонім редакції журн. *Вістник],* «З пресового фільму», *Вістник,* р. 4, 1936, кн. 4, стор. 151-153. (Порівняння критичних завваг Михайла Рудницького в його рецензіях на *Рінь* О. Ольжича і *Буруни* С. Гординського).

М. Луч. [Михайло Лучкай?], «О. Ольжич. Рінь. Львів 1935. Накладом Богдана Кравцева. Обкладинка роботи М. Бутовича. Стор. 43-45 нпґ., 16⁰», *Дзвони,* р. 5, 1935, стор. 596-598.

М. Р. [Михайло Рудницький], «О. Ольжич: Рінь. Львів 1935. Накладом Богдана Кравцева. Обкладинка М. Бутовича. Стор. 46», *Діло,* р. 58, 1936, ч. 23, стор. 5.

Рецензент [Михайло Мухин]. Рецензія на збірку поезій «Рінь», *Самостійна думка,* р. 5, 1935, кн. 11-12, стор. 676.

(Рецензія на збірку поезій *«Рінь»* у щоденнику *Новий час,* 1936, ч. 19. Пор.: Петро Ісаїв, «З приводу літературної нагороди за 1935 рік», *Дзвони,* р. 6, 1936, стор. 50).

Роєн [Ростислав Єндик], «Героїчна поезія. О. Ольжич: Поезії, книжка перша, Нью-Йорк, 1956», *Шлях перемоги,* р. 3, 1956, ч. 40, стор. 8.

С. Г. [Святослав Гординський], «О. Ольжич: Поезії, Книжка перша. Ню Йорк, 1956. Уклав і видав Олег Лащенко. Стор. 104», *Київ,* р. 8, 1957, ч. 1, стор. 43-45.

Шевчук, Г. [Юрій Шевельов], «‘Сліпуча думка, наче лезо гостра’ (Посмертна збірка поезій О. Ольжича», *Орлик,* р. 2, 1947, стор. 24-26.

Юриняк, Анатоль, «Величність Олега Ольжича», *Овид,* р. 20, 1969, ч. 4, стор. 33-36. Передрук у його ж *Критичним пером,* Greenley, c. Anatol Yuryniak, 1974, стор. 62-68.

Zahora, F., „Wśród poetów: O. Olżycz. „Rin“. (Lwów, 1935. Nakł. Bohdana Krawciwa)“, *Biuletyń polsko-ukraiński,* r. 4, 1935, nr. 46, str. 481-482.

V. О. ОЛЬЖИЧ, ЯК ПОЕТ

1. ХАРАКТЕРИСТИКА ТВОРЧОСТИ

Антонович, М[арко], «Загублені вірші О. Ольжича», *Розбудова держави,* ч. 22, 1958, стор. 62-63.

—„—, «Мало відома сторінка в творчості О. Ольжича», *Самостійна Україна,* р. 2, 1949, ч. 11, стор. 5-7.

Бабій, Олесь, «Олена Теліга й Олег Ольжич», *Свобода,* 1960, ч. 77-81.

Бажанський, Михайло, «Олег Ольжич на творчому шляху», *Календар-альманах Нового шляху,* 1977, стор. 56-66.

Бажанський, Михайло, «Ольжич у світлі літературного довкілля», *Новий шлях,* р. 19, 1948, ч. 65-67.

Бойчук, Богдан і Рубчак, Богдан Т., «Олег Ольжич (Кандиба), 1908-1944», в їх же *Координати; антологія сучасної української поезії на заході,* Мюнхен, *Сучасність,* 1969, т. I, стор. 356-357.

Володимир [Володимир Шаян], «Два дні в житті О. Ольжича; в десятиліття смерти», *Зов ордену,* ч. 2, 1954, стор. 8-11. Передрук у: *Українське слово,* р. 22, 1954, ч. 657-658.

Грицай, О[стап]), «О. Ольжич; спомин», *Розбудова держави,* ч. 10, 1953, стор. 27-30.

—„—, «Ольжич — людина і поет; спомин», *Самостійна Україна,* р. 13, 1960, ч. 4, стор. 2-9.

Ґут-Кульчицький, Є., «Ольжичів 'Пластовий капелюх'», *Самостійна Україна,* р. 30, 1978, ч. 9-10, стор. 32-35.

Державин, В[олодимир], «Втілення героїзму в поезії і житті; до десятиріччя з дня героїчного скону О. Ольжича (9 червня, 1944)», *Шлях перемоги,* р. 1, 1954, ч. 18, стор. 3.

—„—, «Ліричне мистецтво О. Ольжича; нотатки з приводу поезій О. Ольжича «Підзамча», 1946, стор. 4-24», *Світання,* ч. 4-5, 1946, стор. 20-29.

—„—, «О. Кандиба-Ольжич, як поет», *Самостійна Україна,* р. 18, 1966, ч. 6-7, стор. 3-6.

—„—, «Олег Кандиба-Ольжич, як поет і науковий діяч». *Там же,* р. 3, 1950, ч. 6-7, стор. 4-7.

—„—, «Олег Ольжич — поет національного героїзму (Д-р Олег Кандиба 1908-1944)», Олег Ольжич, *Величність; поезії й поеми,* Чікаґо, Вид. фондами 2 Відділу ОДУ в Чікаґо ім. Ольжича, 1969, стор. 7-17. Передрук у: *Календар-альманах Нового шляху,* 1977, стор. 40-47; *Самостійна Україна,* р. 26, 1974, ч. 5-6, стор. 11-17; р. 36, 1984, ч. 2, стор. 7-12.

—„—, «Поезія героїзму», *Промінь,* р. 1, 1948, ч. 11, стор. 13.

—„—, «Поет героїчного світогляду; до сьомої річниці загину О. Ольжича (9-10 червня 1944)», *Українська думка,* р. 7, 1951, соор. 3.

—„—, «Поетичне мистецтво Ольжича», *Україна і світ,* зош. 14, 1955, стор. 53-57; зош. 15, 1955, стор. 39-43.

Є. М. [Євген Маманюк], «Зовсім інші», *Вежі,* ч. 1, 1947, стор. 2-14. Передрук у: Евген Маланюк, *Книга спостережень, проза.* Торонто, *Гомін України,* 1962, т. I, стор. 322-340. (Дальше: Книга спостережень).

Калитовська, М[арта], «Олег Ольжич», *Смолоскип,* р. 5, 1954, ч. 7-8, стор. 1-2.

К-ий, І. [Іван Коровицький], «Поет замкненого серця», *Хорс,* ч. 1, 1956, стор. 127-130. Передрук у: *Самостійна Україна,* р. 18, 1966, ч. 6-7, стор. 10-12.

Косач, Ю[рій], «О. Ольжич», *Літопис політв'язня,* р. 1, 1946, ч. 1, стор. 13-16.

Кравців, Б[огдан], «Доба жорстока, як вовчиця», *Напередодні,* р. 1, 1937, ч. 1, стор. 1-3.

—„—, «Поет мужности, одваги й посвяти», *Київ,* р. 5, 1954, ч. 3, стор. 106.

Лашенко, О[лег], «Перемога», О. Ольжич, *Поезії. Книжка перша,* Ню Йорк, О. Лащенко, 1956, стор. 5-11.

Лятуринська, О[ксана], «Одвага, непохитність, чистота». *Неділя,* 3 березня, 1946, стор. 3-4.

М. Б. [Зеновій Книш?], «Поет національної революції», *Голос молоді,* р. 6, 1952, ч. 2, стор. 7-8.

М. Л., «З пресового фільму». *Вістник,* р. 1, 1933, кн. 9, стор. 698 (відгук на статтю в газеті *Комуніст* (1933, но. 90), в якій скритиковано вірш «Японії» та її автора).

М. П. [Улас Самчук], «'Рінь' — про поезію О. Ольжича». *Український голос* (Луцьк), 11 червня, 1943 і *Волинь,* 6 червня, 1943. (Пор.: М. Куренівець, «Літературні й україністичні матеріяли по газетах», *Пробоєм,* р. 10, 1943, кн. 9, стор. 538 та Улас Самчук, *На коні вороному; спогади і враження,* Вінніпеґ, Волинь, 1975, стор. 283).

Мальчевський, І., «Олег Кандиба», *Український голос,* р. 1, 1949, ч. 5-6, стор. 3.

Маценко, Павло, «О. Ольжич послідовник Е. Маланюка», *Свобода,* 26 квітня, 1968.

—„—, «Тверді, як лезо меча; з нагоди збірок поезій «Підзамча» — О. Ольжича і «Душа на сторожі» — О. Теліги. В-во «Культура», 1946: Олег Ольжич-Кандиба», *Новий шлях,* р. 18, 1947, ч. 16, стор. 2.

Оглоблин-Глобенко, Микола, «Олег Ольжич», в його ж *Історико-літературні статті,* Нью-Йорк, Наукове товариство ім. Шевченка, 1958, стор. 70-77. (Записки НТШ, т. 168).

Самчук, Улас, «Лицар без страху і догани», *Календар-альманах Нового шляху,* 1977, стор. 48-55.

Стефанович, О[лекса], «О, Ольжич; до портрета», *Українські вісті,* р. 5, 1949, ч. 33-34, стор. 4. Передрук у його ж *Зібрання творів,* Торонто, *Євшан-зілля,* 1975, стор. 248-257. (Дальше: Зібрання творів).

Тарнавський, Остап, «Міт про поета жорстокої доби; слово з нагоди відкриття пам'ятника О. Ольжичеві», *Самостійна Україна,* р. 30, 1978, ч. 9-10, стор. 29-32.

У. С. [Улас Самчук], «Людина скам'янілих днів», *Українські вісті,* 20 червня, 1946, стор. 4.

Читач [Михайло Мухин], «О. Ольжич», *Самостійна думка»,* р. 5, 1935, кн. 9-10, стор. 560-566. Передрук у його ж *Сучасні українські поети,* Чернівці, Самостійна думка, 1936, стор. 103-109.

Шаян, В[олодимир], «Творчість Олега Ольжича», *Зов ордену,* ч. 3, 1954, стор. 1-13.

2. ЗАГАЛЬНІ СИЛЬВЕТКИ Й ДОВІДКОВІ ІНФОРМАЦІЇ

Бажанський, М[ихайло], «Два поети і Городок», *Новий шлях,* р. 19, 1948, ч. 62, стор. 5.

«Безсмертні», *Самосійна Україна,* р. 15, 1962, ч. 8, стор. 17. (Про О. Ольжича й О. Телігу).

«В 10-ліття смерти О. Ольжича; найкращий з молодого покоління», *Українське слово,* р. 22, 1954, ч. 657, стор. 1.

«Від адміністрації», *Вістник,* р. 1, 1933, кн. 12, стор. 943.

Голіян, Г., «Поет — революціонер», *Овид,* р. 6, 1954, ч. 9, стор. 1.

Дей, О. І. [Олексій Іванович], «О. Ольжич», у його ж *Словник українських псевдонімів та криптонімів XVI-XXX ст.,* Київ, Наукова думка, 1969, стор. 286, 475.

Драч, Віра, «Еміґраційна література: Олег Ольжич», *Україна; енциклопедія для молоді.* Людмила Івченко Коваленко, головний редактор. Саут Бавнд Брук, Об'єднання українських православних сестрицтв в США, 1971, стор. 132.

Зінкевич, О[сип], «Ольжич», *Енциклопедія українознавства; словникова частина.* Головний редактор Володимир Кубійович, Мюнхен, Молоде життя, т. 5, 1966, стор. 1850-51.

Качуровський, Игорь, «Краткие сведение об авторах: Олег Ольжич», *Грани,* г. 14, 1959, но. 42, стр. 109.

К. Ю. [Юрій Косач], «О. Ольжич; у триріччя смерти», *Українська трибуна,* р. 2, 1947, ч. 82, стор. 4.

Кравців, Богдан, «О. Ольжич», *Обірвані струни; антологія поезії поляглих розстріляних, замучених і засланих 1929-1945.* Вибір, передмова й довідки Богдана Кравцева, Нью-Йорк, Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, 1955, стор. 362.

Курпіта, Теодор, «Від редакції», Олег Ольжич, *Величність; поеми й поезії,* Чікаґо, Видано фондами 2 Відділу ОДУ в Чікаґо ім. О. Ольжича, 1969, стор. 18.

Олелько, О. [Олег Лащенко], «О. Ольжич (1907-1944)», *Впtред Україно, народний декляматор,* Париж, Українська національна єдність у Франції, (1950?), стор. 182-183.

Онацький, Євген, «Олег Ольжич (Кандиба)», в його ж *Українська мала енциклопедія,* Буенос Айрес, Накл. Адміністратури УАПЦеркви в Арґентіні, 1957-67, стор. 1212-13.

«Поет-революціонер; в 11-ті роковини мученичої смерти д-ра Олега Кандиби-Ольжича», *Самостійна Україна,* р. 8, 1955, ч. 6, стор. 2-3.

Полтава, Леонід, «Олег Ольжич», *Слово і зброя; антологія української поезії, присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі, 1942-1967.* Упорядник і автор біографічних даних Леонід Полтава, Торонто, Вид. Т-ва к. вояків УПА, 1968. (Накове товариство ім. Шевченка, Бібліотека українознавства, т. 29), стор. 378.

Триндик, Федь [Василь Гірний], «О. Ольжич» [гумористична сильветка], в його ж *Літературні пародії, шаржі, епіграми, гумороски,* Львів, Гумор і сатира, 1936, стор. 21.

Феденко, Євген й Маляр, Павло, «Олег Ольжич (1907-1944)», *Хрестоматія з української літератури XX сторіччя.* Упорядкували Євген В. Федоренко та Павло Маляр, Нью-Йорк, Вид-во Шкільної ради УККА, 1978, стор. 355-(57).

Andrusyshen, C. H. and Kirkconnell, Watson, „O. Olzhich, pseud. Oleh Kandyba (1908-1944)", *The Ukrainian poets, 1189-1962.* Selected and translated into English verse by C. H. Andrusyshen and Watson Kirkconnell, Toronto, University of Toronto Press, 1963, p. 471.

Czechowicz, J[ózef], O. Olżycz", *Biuletyń polsko-ukraiński,* r. 2, 1933, nr. 4, str. 36. (прим.).

Deržawin, Wolodimir, „O. Olzhitsch. O. Ольжич", *Gelb und blau; moderne ukrainische Dichtung in Auswahl.* Zusammengestellt von Wolodimir Deržawin, Augsburg, Druck von A. Bilous, 1948, S. 69.

Nieuważny, Florian, „Oleg Olżycz", Tadeusz Hollender, *Z poezji ukraińskiej; przekłady.* Przedmowa i notami o autorach opatrzył Florian Nieuważny, Warszawa, Czytelnik, 1972, str. 116.

VI. ЗАГАЛЬНІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ВІДЧУВАЄТЬСЯ ПОЕТИЧНУ ТВОРЧІСТЬ О. ОЛЬЖИЧА

Бойко, Юрій, «Куди йдемо; з приводу 1 і 2 збірників 'МУРу'», *Рідне слово*, ч. 2, 1946, стор. 44-53 (48). Передрук в його ж *Вибране*, т. 2, Мюнхен, Українське вид-во, 1974, стор. 1-16 (7-8).

—„—, «Одвертий лист до Ю. Шереха», *Орлик*, р. 2, 1947, ч. 11, стор. 19-23 (22). Передрук в його ж *Вибране*, т. 2, Мюнхен, Українське вид-во, 1974, стор. 17-29 (26-27).

В. В., «'Вежі'; місячник культури, листопад 1947 р., ч. 1», *Сьогодні*, грудень, 1947, стор. 15.

Глобенко, М[икола], «Література останніх десятиліть», *Українська література, (Сарсель)*, Інститут заочного навчання при Українському вільному університеті, 1949, стор. 176-193.

Голобенко, П., «Про героя нашого часу, героїзм і маленьку людину», *Промінь*, р. 1, 1948, ч. 17, стор. 3.

—„—, «Чи криза людини визвольного руху», *Орлик*, р. 2, 1947, ч. 10, стор. 19-22 (21).

Г. С. [Святослав Гординський], «Поетичний рік», *МУР*, зб. 3, 1947, стор. 42-45.

Грицай, Остап, «Творча мета і небезпеки літературної критики», *Самостійна Україна*, р. 6, 1953, ч. 2-3.

—„—, «Мала чи велика література», *МУР*, зб. 1, 1946, стор. 82-86.

Державин, В[олодимир], «Вступне слово про завдання антології української поезії», в його ж *Антологія української поезії*, Лондон, Вид-во Спілки української молоді у Великій Брітанії, 1957, стор. 4-14 (11).

—„—, «Наше красне письменство за 1946 рік», *Наше життя*, р. 3, 1947, ч. 1-3.

—„—, «Українська еміґраційна література, 1945-1947», *Календар-альманах на ювілейний 1948 рік*, Авґсбурґ, Накл. Гуртівні паперу в Авґсбурзі, 1948, стор. 130-152. Передруки під назвою *Три роки літературного життя на еміґрації, 1945-1947*, Мюнхен, Академія, 1948, 29 стор.

—„—, «Українска поезія і її національна чинність», *Визвольний шлях*, р. 1, 1954, кн. 1, стор. 27-32. Передрук в його ж *Антологія української поезії*, Лондон, Вид-во Спілки української молоді у Великій Брітанії, 1957, стор. 15-24.

Донцов, Д[митро], «Лист до голови 'МУР-у' п. Самчука», *Орлик*, р. 2, 1947, ч. 9, стор. 14-18.

—„—, «Трагічні оптимісти», в його ж *Наша доба і література*, Львів, Накл. «Вістника», 1936, стор. 170-175. Передрук в його ж *Дві літератури нашої доби*, Торонто, Гомін України, 1958, стор. 279-285.

—„—, *Якою має бути література?* Торонто, (без назви Вид-ва), 1949, 12 стор.

Єндик, Р[остислав], «Перспективи кротів». *Вежі*, ч. 2, 1948, стор. 20-27.

Жданович, О. [Олег Штуль. Дальше: Жданович, Олег], «МУР — в теорії і практиці; кілька думок під дискусію», *Орлик*, р. 2, 1947, ч. 8, стор. 26-29.

Ісаїв, Петро,«З приводу літературної нагороди за 1935 р.», *Дзвони*, р. 6, 1936, ч. (1), стор. 46-55.

Качуровский, Игорь, «Вместо предсловия (Из украинской современной поэзии», *Грани*, г. 14, 1959, но. 42, стр. 86-89.

Качуровський, Ігор, «Вісниківство і російська поезія; дискусійне», *Сучасність*, 1961, ч. 3, стор. 67-73.

Кл. І., «Українське письменство на еміґрації», *Українська трибуна*, р. 2, 1947, ч. 1, стор. 3.

Клен, Ю[рій], «Слово живе і мертве», *Вістник*, р. 4, 1936, кн. 12, стор. 902-909.

—,,—, «Ще раз про сіре, жовте і про Вістникову квадриґу», *Там же*, р. 3, 1935, кн. 6, стор. 419-426.

Коровицький, І[ван], «Письменники еміґрації і група 'Вістника'», *Енциклопедія українознавства*. Том перший, Мюнхен, Молоде життя, 1949, стор. 689-691.

—,,—, «Чи проза в нашій прозі», *МУР*, зб. 2, 1946, стор. 92-95.

Косач, Ю[рій], «Вільна українська література», *МУР*, зб. 2, 1946, стор. 47-65.

—,,—, «Підсумки літературного року», *Культурно-мистецький календар-альманах*, Реґенсбурґ, *Українське слово*, 1947, стор. 93-95 (стаття підписана — Ю. К.).

—,,—, «Украинская литература на эмиграции, 1925-1950», *Новый журнал*, кн. 28, 1952. стр. 135-149.

Костюк, Григорій, «На маргінесі історії; українська література за п'ятдесять років, 1917-67», *Слово*, зб. 3, 1968, стор. VII-XXIX. Передрук в його ж *У світлі ідей і образів; вибране: критичні та історико-літературні роздуми, 1930-1980*. Мюнхен, Сучасність, 1983, стор. 491-511.

Крижанівський, А[ндрій], «Вістник, місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. Грудень 1933 р. Книжка XII», *Ми*, кн. 2, 1934, стор. 184-190.

Л. Б. [Леонід Білецький?], «Буревістя в українській поезії», *Краківські вісті; український щоденник*, р. 3, 1942, ч. 8, стор. 3-4; ч. 9, стор. 3-5.

Літописець, «З листів до редакції», *Київ*, р. 2, 1951, ч. 3, стор. 139-141.

Лободовський, Ю[зеф], «Добувати перемогу», *Напередодні*, р. 1, 1937, ч. 2, стор. (3). Переклад і передрук статті з щоденника *Kurier poranny* (Львів), 24 жовтня 1937.

—,,—, «Українська еміґраційна література (передрук з польського журналу 'Культура' — Париж, ч. 4, за квітень 1950)», *Сучасна Україна* р. 2, 1952, ч. 10-11.

Маланюк, Євген, «Inter arma», *Краківські вісті; український щоденник*, р. 4, 1943, ч. 289, стор. 3-4; ч. 290, стор. 3; ч. 291, стор. 3-4; ч. 292, стор. 3-4.

—,,—, «Українська література в світлі сучасности», *Літературно-науковий вістник*, р. 31, 1932, кн. 7, стор. 626-638 [підп.: Е. Маланюк].

Нижанківський, Б[огдан], «Інвазія графоманів», *Українська трибуна*, р. 1, 1946, ч. 16, стор. 3.

Пеленський, Євген Юл., *Овідій в українській літературі*, Краків, Українське вид-во, 1943, 46 стор. (29, 31).

Радзикевич, Володимир, «На розбіжних шляхах», у його ж «Письменство», *Історія української культури*. Під заг. ред. Івана Крипякевича, Львів, Вид. Івана Тиктора, 1937, стор. 447-449.

—,,—, «У літературному крутіжі; огляд українського літературного року сьогоднішної еміґрації», *Сьогочасне й минуле*, р. 3: Нова серія, 1948, ч. 1, стор. 73-83.

—,,—, *Українська література XX століття*, Філядельфія, Америка, 1952, ч. 134, стор. (125).

Роєн [Ростислав Єндик], «Поетичний збірник; В. Державин. Антологія української поезії, Вид-во Спілка української молоді у Великій Брітанії, Лондон, 1957, стор. 564», *Шлях перемоги*, р. 5, 1958, ч. 23, стор. 3-4.

Русов, Ю[рій], *Поезія визвольних змагань,* Торонто, На варті, 1954, 110 стор. (8-10, 64-72).

Славутич, Я[р], *Модерна українська поезія, 1900-1950,* Філядельфія, Вид. *«Америки»,* 1950, 71 стор. (48-49).

С. Б. [Богдан Стебельський], «Пиворізівська критика‘, *Гомін України,* р. 9, 1956, ч. 36, стор. 11.

Сучасник, «З листів до редакції», *Київ,* р. 2, 1951, ч. 1, стор. 43-46.

Теліга, Олена, «Сила через радість», *Вістник,* р. 5, 1937, кн. 9, стор. 649-650. Передрук під назвою: «Сила через радість; відчит виголошений в Українській студентській громаді в Варшаві, 15 червня 1937 р.», *Олена Теліга; збірник.* Ред. і примітки О. Ждановича, Детройт, Вид. Українського золотого хреста в ЗСА, 1977, стор. 91-104. (Дальше: Олена Теліга; збірник).

Чапленко, Василь, «Про історію українського еміґраційного письменства», *Нові дні,* р. 28, червень, 1973, стор. 19-22.

—„—, «Яр Славутич. Розстріляна муза (сильветки), Видавництво «Прометей», 1955 р.», *Нові дні,* р. 7, липень-серпень, 1956, стор. 32-33.

Шерех, Ю[рій], «Року Божого 1946; замість огляду українського письменства 1946 р.», *Арка,* р. 1, 1947, ч. 2-3, стор. 1-8.

—„—, «Стилі сучасної української літератури на еміґрації», *МУР,* зб. 1, 1946, стор. 54-80. Передрук в його ж *«Не для дітей; літературно-критичні статті і есеї,* (Нью-Йорк), Пролог, 1964, стор. 182-225.

Burghard, Oswald, „Die Gegenwartsliteratur der Westukraine“, *Ukrainische Literatur im Dienste ihrer Nation,* Bern, Verlag R. Suter (N. Y. Ukrainian Press Service), 1938 (Ukraine von Gestern und Heute), S. 77-78.

—„—, „Ukrainische Dichtung in Exil“, *Die Gegenwartsdichtung der europäischen Völker.* Kurt Wais (Red.). Berlin, Junker u. Dunnhaupt Verlag, 1939, S. 457-464.

Derzhavyn, Volrdymyr, “Post-War Ukrainian literature in Exile”, *Ukrainian Review* (London), v. 4, 1957, no. 3, p. 13-24; no. 4, p. 56-66.

K. A. [Андрій Крижанівський], „Ukraińskie stosunki kulturalne“, *Gazeta polska,* 19. 11. 1934. (Пор.: М. Л., «З пресового фільму», *Вістник,* р. 3, 1935, стор. 230).

Korowytsky, I[wan], “The Emigre writers and the Visnyk group”, *Ukraine: a concise encyclopedia.* Edited by Volodymyr Kubijovyč, Toronto, University of Toronto Press, v. 1, 1963, p. 1060-64.

Kossatsch, Jurij, *Ukrainische Literatur der Gegenwart,* Regensrung, Ukrainische Kultur, 1947, 36 S. (22-23).

Kuchar, Roman, “The traditional and the contemporary in Ukrainian emigre literature”. *The Ukrainian review,* v. 19, 1972, no. 1, p. 66-81.

Łobodowski, J[ózef], „Scylle i Charybby ukraińskiej poezji“, *Kultura,* 1954, nr. 5, str. 35-50; nr. 6, str. 29-47.

—„—, „Ukraińska literatura emigracyjna“, *Ibad.,* 1952, nr. 4, str. 46-60.

Luciw, Luka, „Westukrainischer Dichternachwuchs“, *Slavische Rundschau,* Jahr. 10, 1938, Nr. 1, S. 42-47.

Małaniuk, Eugeniusz, „O literaturze ukraińskiej“, *Z pismiennictwa rosyjskiego i ukraińskiego,* Kraków, (Gebethner i Wolff), 1934. (Prace Polskiego Towarzystwa dla Badaó Europy Wschodniej i Bliskiego Wschodu pod red. Wacława Lednickiego, nr. 5), str. 33-58.

Peleńskyj, E[when] J., „Ovidius w literaturze ukraińskiej“, *Przegląd klasyczny,* r. 3, 1937, nr. 9-10, str. 687-710.

S. H. [Sviatoslav Hordyns'kyi], "Ukrainian writers in Exile, 1945-1949", *Ukrainian quarterly,* v. 6, 1950, no. 1, p. 73-76.

Śpiewak, Jan, „Przez kręgi oczyszczające poezji", v jego *Pracowite zdźiwienia; szkice poetyckie,* Warszawa, Czytelnik, 1971, str. 9-25.

Young, Robert (z Prahy) [Юрій Косач?], „Literatura ukraińska najmłodszych", *Biuletyń polsko-ukraiński,* r. 2, nr. 30, str. 5-7.

Żyvotko, Arkadij, „Ukrainská literatura poslední doby mimo USSR", *Slovanský přehled,* r. 29, 1937, str. 173-178, 207-212. (Z ukrajin. rukopisu přel. V. Cej-

(Далі буде)

Літературознавство

Юрій Бойко

ТВОРЧІСТЬ М. ВОВЧКА

(Із підготовлюваної до друку німецькомовної книги «Нариси з історії української літератури XIX—XX в.в.»)

Українська література XIX ст. вся пронизана інтересом до фолкльору, але Марко Вовчок серед усіх письменників щодо цього осягнула рекорд, і це її індивідуальна письменницька своєрідність.

П. Куліш дуже влучно висловився: «Наш Марко Вовчок, як бджола Божа, випив найкращу росу із квітів нашої мови» («Основа», 1961, ГУ). М. Зеров характеризує літературну манеру письменниці такими словами: «Вона немов колекціонує у своїх писаннях поетичні образи, народні приказки, рідкісні слова й граматичні форми, а звідси пряноці, поетична напруженість, піднесеність її стилю» (Зеров, Лекції з історії української літератури. Торонто, 1977, ст. 239). Зеров не досказав, не визначив стилю. Оця піднесеність, напруженість є саме ознаками романтизму.

Стильову народність доведено до найвищого ступеню. Читаючи сторінку письменниці, українець немов перебуває в багатющому музеї, але такому музеї, який настроює його душу, розбуджує його рідне, успадковане від дідів і прадідів, в унісон з його естетичним переживанням. Зовсім не випадково те, що М. Вовчок вплинула на модерно-романтичну школу в українському мовознавстві 20-их р.р. (Курило О. й її послідовники). Ця школа себе не вичерпала і надіємося, після всіх хвиль потворної русифікації, з традицій письменників типу М. Вовчка та лінґвістів типу Олени Курило постане могутній потік, що відродить психічну суверенність українського мовного процесу.

Перекладати М. Вовчка неймовірно трудно. Своєрідно національні образи не мають собі образових відповідників у багатьох інших мовах. Зміст можна передати, але пахощі ориґіналу губляться. «Щоб там посваритися з ким, як другі, то ні в світочку!» («Данило Гурч»). Цієї фрази перекласти взагалі не можна, її сенс можна б передати. Мова іде про високі якості характеру дівчини Наталі. Авторка із пристрасністю, яка змішана з ніжним ставленням до дівчини, лаконічно доводить, що Наталія ні в якому разі не здібна з будь-ким посваритися. Але як же передати цю сполуку пристрасного запевнення із відтінком ніжности якоюсь іншою мовою? Неминуче зникне внутрішній аромат фрази. І таких випадків чимало.

Письменниця, хоч і сипле, як із рогу достатку, приказками у всіх своїх оповіданнях, одначе це не вражає штучністю, бож приказки переплітаються з усіма іншими компонентами фолкльорного стилю. Приказки несуть із собою рефлексійний елемент і організують ритміку прози; обмежимося лише кількома прикладами: «Ох, Боже мій, Боже, що та любов зможе («Отець Андрій»); «Кому весілля, а курці смерть» («Інститутка»); «Біда біду перебуде: одна мине — десять буде» («Інститутка»). Прислів'я М. Вовчка можуть бути і споглядально-ліричні, як от перше наведене, і приперчені гумором, як обидва останні. Коли їх в оповіданні кілька, то вони немов би творять медитативний ланцюг.

Тавтологія у М. Вовчка ніяк не є «зайвими» словами, вони не тільки творять народній стиль розповіді, вони відограють ритмічну ролю у фразі, підсилюють настрій чи то сумовитости, чи жвавости, залежно від сенсу тавтологічних виразів, що відтворюють певний настрій. За прикладами цієї стильової особливости не треба багато шукати: розкриймо оповідання «Павло Чорнокрил» і вже на перших сторінках натрапило на рясноту цих виразів: «тобі, бачиш, усе сміш-ки та втішки»; «Господи — світе!, людей-людей»; «зима зимиська перезимувалася»; «вже вечоріло та вечоріло, важко було та тяжко»; «журитися журно» тощо.

Українська мова більше, як будь-яка інша слов'янська, багата на димінувати, які є щиро народніми і з естетизованої натури українця, особливо українки, випливають. Димінутивами можуть бути не лише іменники і прикметники, але й дієслова, прислівники: серденько (від іменника «серце»), «ходитоньки» (від дієслова «ходити»), швиденький (від прикметника «швидкий»), тутечки (від прислівника «тут»).

У тих випадках, коли М. Вовчок малює ідилічні картини, вона часто-густо користається цим запасом пестливих слів, в інших випадках вона звертається до них рідше.

Насичення окремих місць творів М. Вовчка здрібніло-пестливими словами дехто схильний вважати за ознаку сантиментального стилю. З тим ніяк не можна погодитись. Українська народня поезія знає ці форми з часів, коли в Европі ще не доводилося говорити про сантименталізм. Також і українські романси XVII—XVIII ст. мають уже в собі цю прикмету розвиненою.

Не можна сказати, що якийсь із компонентів народньої поетики в оповіданнях М. Вовчка випинається: порівнення, в яких сполучається влучність із первісністю, насиченою тісним зв'язком між людиною і природою, метафори урочисто-настроєві, архаїзми, що ведуть читача в глибину століть, народньо-пісенні епітети . . . Все вступає у такий взаємозв'язок, що його розщепити навіть для аналізи важко. Сковуються всі ці елементи воєдино розповіддю молодиці чи дівчини, з-за якої авторки зовсім не видко. Та й сама оповідачка мало виступає перед читачем, ми лише відчуваємо її індивідуальний голос, її експресію чи тугу, радість чи задуму. Вона вживає то короткої, то просто рубаної фрази, часто розгортає речення просторим

цвітистим килимом. І що завжди їй властиве — це ритміка, асонанси й алітерації, звучання панує в оповіданні.

Розповідна манера Марка Вовчка виразно відмінна від манери Квітки. Оповідачка ні разу не пробує докладно змалювати той чи інший народній звичай, як це робить Квітка. Вона зосереджується на розвитку душевних рухів і зовнішніх подій, а звичаї — це тільки барвисті плями у тканині її розповіді. Вона уникає одноманітности тим, що принагідно заговорює з читачем: «Кохан... Ви, правда, зроду його не бачили» («Викуп»), робить ліричні відхилення через звертання до слухача: «Славне село, якби ви бачили! («Викуп»); інколи її порівнення у формі запитання й відповіді: «Що то ваші пани міські? Ошпарені горобці! («Викуп»). Майстерно використовує вона композиційні прийоми, ділячи оповідання на короткі глави; так в «Інститутці» із відокремленої завершености епізодів творить вона закінчену цілість оповідання.

Цілий розділ оповідання вона може звести до мініятюри. XXXVII розділ «Інститутки» складається всього із 7 рядків. Ось він: «У рік стара пані вмерла. Не хотілось дуже їй умирати. Усе молитви, святе письмо читала, по церквах молебні правила; свічки перед Богами невгасимі палила. Якось дівчинка недопильнувала, та погасла свічечка, — веліла дівчинку ту висікти: — «Ти, грішнице, і моєму спасінню шкодиш!».

Це найкоротший розділ, але й інші, більше або менше поширені, будуються так, що тільки один життєвий епізод в розділі насвітлюється. І так не тільки в «Інститутці», те саме і в «Отець Андрій», «Свекруха», почасти в інших. Цим розділовим поділом усувається небезпека одноманітности, зв'язана з розповідною манерою. Проте, цю небезпеку енерґійно усувається ще й тим, що діялог учасників оповідання, з усією його соковитістю, з персоналістичним забарвленням, без коментарів, включається в розповідь.

Письменниця вміє так малювати портрет, що зовнішні риси людини виступають заодно із внутрішньо-психологічними. Такою є характеристика козака Павла Чорнокрила: «Він був чоловік поважний і ходив усе понурою, а серцем був палкий навіки. Не многомовний, а коли вже розговориться, то паше його кожне слово полум'ям. Був з себе чорнявий і хороший дуже» («Павло Чорнокрил»).

В її ляндшафтах немає застиглости, вони динамізовані: «Весна *йде* та *йде*. *От вже* і небо голубе і чисте, і вода голуба, просвітчаста. Сонечко *блищить і горить*; гаї *розвиваються;* садки *зацвітають*, увечері десь *тьохнув* соловейко на листатому клені, *кує* зозуля на високій березі, *гуде* бджола; *мигтять* білі метелики понад молоденькою травичкою; хрущі *літають* гучливі... якийсь *гомін, гук* якийсь, чи з-під землі, чи з води, чи з неба!» («Три долі»).

Письменниця вміє лірично наснажити ляндшафт, музично інструментувати його: *Там то* зілля, овощу! *Там то* цвіту! *Там то* стежечок і *до* води й *до* сусіди, і *до* другої. *Все то по*збігали, *по*виходжували легесенькі ніжечки дівочі». («Три долі»).

Із надзвичайно широкого потоку романтики М. Вовчок бере лише той ідейний матеріял, який тісно в'яжеться з фолкльором. Вона не філософує на теми народнього характеру, але український народній характер, як сума головних рис її літературних постатей, виступає у неї виразно. Це той характер, що виробився протягом століть, і в цілім ряді її оповідань зникає часова льокальність, дія їх могла б відбуватися і в першій половині XIX ст., і у XVIII-му, що, одначе, не робить їх схематичними, вони бо дають те мистецьки-переконливе вічне, в чому розкриваються інтимні прикмети нації. «Історичне минуле України відоме, — пише Д. Пісарев, — воно повне подій, бурхливе і благородне; відстоювання своєї свободи, своїх громадянських прав і розумових переконань, які... втілюються в його релігійних віруваннях — боротьба за те і за те на життя і на смерть, — ось характерна риса історії України. Свідомість цього минулого, тепле співчуття до нього, що виявляється в зберіганні в якійнебудь бідній сім'ї з роду в рід цінної турецької шаблі, яка залишилася від якогонебудь вусатого прапрадіда — це одна з основних рис народнього характеру українців». (М. Вовчок у критиці, К. 1955, ст. 204) І в іншому місці: «З любов'ю і надією дивиться наш автор на цей свіжий і бадьорий народ: ясно і приязно говорить він про родові відносини і патріярхальний побут, в якому міцніє і розвивається багато тривких моральних якостей, що переходять з роду в рід, становлять спадкову гордість козаків і особливо люб'язні ніжному чутливому серцю жінки-письменниці. Чесність, подружня вірність, здатність любити по-серйозному і не жартувати справами серця, інстинктовне співчуття до природи і поетична любов до свободи, яка переходить часом у палких юнаків у дику любов до розгулу — ось ті прекрасні якості, які вразили увагу М. Вовчка і які прозирають у всіх зображених нею типах...» (там же, ст. 157).

Не випадково М. Вовчок має слабо розвинені сюжети оповідань. В патріярхальності багато статичного, чарівно застиглого. Її оповідання — це ідилії, що тяжать до баладно-чудесного, це естетична суцільність народнього світогляду, збагнена автором інтуїтивно. Патріярхальними є духовенство, чумацтво і козацтво. Пан-отець Андрій (опов. «Отець Андрій») — це патріярхально-демократична постать священика, що живе в духовому контакті зі своїми вольнолюбивими парафіянами і не лякається наражатися на життєву небезпеку заради них. Чумацтво ніяк не можна звести до прозаїчного маєткового ідеалу. Маєток — це самозрозуміле, механічно дане у професії, головний же сенс чумацтва — важкий, відважний похід із крамом у безкраї чарівні степи, де раз-у-раз чигає небезпека, де степова краса полонить душу. «Та вже од Дону до дому як по своєму гуляє».

У чумака і кохання сильне, як смерть, і якщо доля розлучить його з дівчиною, то не розстанеться чумак із своїм почуттям довгі-довгі роки і залишиться самітним на все життя (опов. «Чумак»).

Найбільше ідеологічне навантаження у М. Вовчка виступає тоді, коли вона говорить про козацтво.

Знищуючи український державний устрій в кінці XVIII ст., російський уряд закріпачив селянство за російським зразком, але не насмілився зробити це із козацтвом. Козаки залишилися вільними, і М. Вовчок невтомно протиставляє їх, заможних, гордих своєю одвічною козацькою гідністю, знедоленим сумним, визискуваним і покірним кріпакам.

В оповіданні «Викуп» кріпак Яків хоче одружитися з дівчиною Мартою, кріпацького роду. Батько її типовий козак: «Сей, як вийде, кажу вам, — високий, сивий та усатий, у чорній свиті, а пояс червоний, шапка сива, виступка козацька настояща, ще давніх козаків». Оцей владний козарлюга затявся: не віддасть дочки за Якова, хоч молодята й палко кохаються: «Одкупишся, Якове, зятем будеш; а ні — воля Божа! За панського дочки не віддам. Казав перше, з тим і умру. Вона в мене славного козацького роду! Чи таки ж мені, да ще з сивою головою, чесний хороший рід зневажати! Козацький рід переводить... Нема в світі понад козаків. А сам аж стелею підпирає; випроставсь і очі світять, і голос дзвенить; аж помолодшав, наче на турка йде! — А нема, нема над козаків! Нема, — що й казати! — стиха приказує жінка, хитаючи головою».

І аж тоді, коли Яків справді відкупився від кріпацтва, падають перешкоди до одруження.

Марко Вовчок любить чудних, незвичайних, психологічно дивовижних людей. Тут і перейнятий байронічною світовою тугою сільський філософ Семен Палій («Не до пари»), безмежно палка і цілісна натура. Катря, що не знайшовши щастя в коханні, іде в черниці й душевно кам'яніє; Маруся, що в безмежності кохання приносить своє життя в жертву загадковому красеневі Чайченкові, закоханому в розпутницю і неспроможному відділити свій естетичний ідеал від тої облудної спокусниці Терничихи («Три долі»); чумак Гриць, що, втративши кохану, залишається вірний її пам'яті на все життя й сиві є неодружений («Чумак»); Павло Чорнокрил, що закохавшися в тужно привабну дівчину, немов би туманіє від кохання, спокійно вбиває свою дружину, поєднується з коханою, однак втрачене сумління прокидається в ньому, мучить його, веде перед людський суд і валить у могилу.

Все це типи наскрізь романтичні, і до них тяжить уся поетика М. Вовчка. До речі, про останнє, щойно згадане дуже просторе оповідання «Павло Чорнокрил». Його психологічна колізія: підготова до вбивства — вбивство — психічна депресія — каяття і зміна характеру вбивці нагадує нам роман Ф. Достоєвського «Преступление и наказание», що його випустив у світ російський письменник вісім років після появи друком «Народніх оповідань». Відношення Достоєвського до згаданого твору М. Вовчка, як і до «Варнака» Шевченка, сюжетна ситуація якого теж має натяк на генезу роману російського генія, нам не відоме.

Романтичними оповіданнями у М. Вовчка слід визнати «Чумак», «Чари», «Сон», «Свекруха», «Отець Андрій», «Максим Гримач», «Данило Гурч», «Павло Чорнокрил», «Три долі» та інші.

Все таки не все написане українською мовою можна зарахувати до романтики. Якщо Марка Вовчка слід зарахувати до етнографічно-романтичної школи, то вона водночас є й започатковувачем етнографічного реалізму в українській літературі.

«Інститутка» і навіть «Ледащиця» — це вже обережний поворот до реалізму, не реалізму типізації, а буденної докладности, точности у змалюванні поодиноких фактів поза викриттям причинности явищ. Оповідання «Два сини» належить також до цієї категорії.

В «Інститутці» не тільки пани показані неґативно. Тут з'являється і москаль з його покорою як пануючим станом душі, і цим він відрізняється від українців:

«Як у світі жити? Як служити? Як вислужитися? Тебе б'ють, тебе рвуть, морочать тебе, порочать, а ти свій, не моргни».

У «Ледащиці» виступають перші обриси міста-скрута. В ньому дівчина-кріпачка з журби за волею перетворюється у проститутку.

Кріпацтво в оповіданнях М. Вовчка відкриває своє страхітливе лице. Кріпаки страждають від визиску і від приниження людської гідности. Нещастя супроводить кожний їх крок; руйнується сім'я, нищаться старовинні звичаї, людська мораль, особливо страждають жінки; письменниця оспівує це жіноче горе своїх ідеальних героїнь, які перебувають у кріпацькому пеклі. Це пекло злочинів для ідеальних істот нагадує нам «Хатину дядька Тома» американської письменниці Бічер Стов. Марко Вовчок перейнялася аболяціонізмом, і це забезпечувало їй особливий успіх напередодні відміни кріпаства.

Кріпацтво ніколи не було легким, ніколи не обходилося без злочинів, але в такій концентрованості причіпливість і злоба, як в «Інститутці», могли бути скоріше винятками, як правилом. Та завдання боротьби проти кріпацького лиха вимагало від письменниці особливої гостроти, і вона цю гостроту дала.

Джерела до історії У.І.Т.

Любомир Винар

АРХІВНІ МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ У.І.Т.

Впровадження

Ґенеза Українського Історичного Товариства безпосередньо в'яжеться із діяльністю Ініціятивної Групи У.І.Т., яка постала 16 грудня 1964 року. На прохання і вимогу проф. д-ра Олександра Оглоблина, я став координатором праці Ініціятивної Групи і провадив широке листування з українськими вченими відносно оформлення нового історичного товариства.

Тут треба підкреслити, що Олександер Петрович є одним із головних ініціяторів-основників Товариства. Усі засадничі справи відносно організації УІТ в 1964 і на початку 1965 року ми спільно обговорювали і спільно робили відповідні рішення, включно із організацією Ініціятивної Групи Товариства. Ці справи ми вирішували шляхом листування, а також під час моїх відвідин проф. Олександра Оглоблина в Лудлові у 1964 і 1965 роках.

До Ініціятивної Групи входили такі члени-основники УІТ (подаємо в поазбучному порядку): Марко Антонович, Богдан Винар, Любомир Винар, Ілля Витанович, Олександер Домбровський, Василь Дубровський, Михайло Ждан, Ігор Каменецький, Роман Климкевич, Петро Курінний, Михайло Міллер, о. Іреней Назарко, Олександер Оглоблин, Євген Онацький, Ярослав Пастернак, Наталія Полонська-Василенко і Микола Чубатий.

Народження УІТ спровокувало також деяку опозицію серед членів НТШ і УВАН, які уважали, що таке товариство повинно стати «автономною одиницею» в одній або другій установі.. Як відомо, взаємини між НТШ і УВАН були напружені і багато енергії зуживалося на доказування того, яка установа є «старша» і яка є «правдивою академією наук». Звичайно, що це непотрібне напруження між двома українськими головними науковими установами негативно відбилося на координації наукової праці, на виданнях, і взагалі спричинилося до зайвих конфліктів. Ми заступали думку, що УІТ не може «брати сторону» УВАН або НТШ, і тимсамим обтяжувати себе такою «науковою боротьбою» за «першенство», а мусить зосередитися на науково-видавничій діяльности і на відродженню української національної історіографії на Заході. З перспективи 20-ох років праці, безперебійної появи «Українського Історика» і інших публікацій, можна сказати, що це завдання значною мірою зреалізовано.

Друкуємо листування деяких видатних науковців і членів Ініціятивної Групи УІТ і два офіційні обіжники із січня 1965 року. Вважаємо, що ці матеріяли являються важливим джерелом для вивчення початків УІТ, а також відтворюють правдиву академічну атмосферу того часу. Друковані листи з'ясовують теж наставлення поодиноких членів до проблеми оснування УІТ. Листи друкуються без жодних змін.

Листи Ярослава Пастернака до Любомира Винара

1.

Торонто, дня 30 жовтня 1964

Високопаважаний Пан
Д-р Любомир Винар
Болдер-ЗША

Високоповажаний Пане Докторе!

Мені приємно, що Ви захочете включити мене в члени Ініціятивної Групи для створення «Українського Історичного Товариства», хоча не знаю, чи зможу чим причинитися до розвитку Товариства та його журналу. Археологи як праісторики обов'язково мусять йти в парі з істориками для праці в обопільному порозумінні та для узгіднення її вислідів.

До проєкту відозви не маю жадних суттєвих завважень, намічена програма вповні правильна. Третю її точку[1] розумію так, що туди належить теж опрокидування фальшивого твердження советських істориків та праісториків про походження трьох східньослов'янських народів з одного спільного пня. До цього я додавби ще: на підставі праісторичних матеріялів виявляти повну самобутність українського народу від московського.

Статтю з нагоди 80-и ліття М. Міллера я вислав рік тому до чергового випуску «Наукових Записок УВУ», які й досі не появилися. Копію її тут залучую для евентуального Вашого вжитку і нічого іншого про Ювілята написати (бракує закінчення «не можу» — Л. В.). Курінного не знаю так добре, про нього могла б написати лиш п. Наталія Кордиш-Головко, яка працювала довший час з ним разом в «Інституті Археології АН» у Києві до 1939 р. Її адресу може подати Вам америк. УВАН.

Оголошення про «Археологію України» на сторінках «Українського Історика» напевно буде корисне для поширення книжки, тому дякую за Вашу пропозицію... Сеніор українських археологів проф. М. Міллер (Мюнхен) пише: «Археологія України» належить до найвидатніших явищ за всі еміґраційні часи на фронті української науки. Разом з «Історією» М. Грушевського вона творить Біблію українського народу» (Свобода, 1961).

Щиро вітаю Вас всім добром
Ваш
Ярослав Пастернак

---

[1] Третя точка запроєктованого звернення УІТ звучала: «Нотувати і виправляти фальшиві і тенденційні інтерпретації історії України в історичних праця СССР і у вільному світі. Це є відповіль проф. Я. Пастернака на мій лист від 24 жовтня 1964 року, в якому його запрошувано стати членом Ініціятивної Групи УІТ.

2.

Торонто, дня 27. I. 1965

Вельмишановний Пане Докторе!

Вшанувала мене Ваша Ініціятивна Група бажанням зачислити мене між членів Управи УІТ. Погоджуюся з Вами, що археологи й історики мусять тісно співпрацювати, я радо прийму це вирізнення як теж і керівництво археологічної секції Товариства. Зроблю, що зможу.

Дуже сильно відчуваю брак молодшого археолога, якому можна б передати тяглість праці в ділянці праісторії України на еміґрації. Беруться за це діло різні всезнайки, та їхньої писанини не можна брати серйозно. Вона приносить тільки баламуцтво між незорієнтованими докладно людьми.

Зі щирим привітом
Ваш
Ярослав Пастернак

3.

Торонто, дня 29 квітня 1965

Високоповажаний Пане Докторе!

Щиро дякую за листа з 14 ц. м., з якого бачу, що у Вас тепер повні руки роботи біля розбудови Історичного Товариства. Одна центральна організація наших істориків, розкинених тепер в НТШ. УВАН і поза ними, думаю, справді потрібна. Вірю, що під енергійним, повним запалу до справи Вашим проводом, вона буде жива, не паперова й буде успішно розвиватися.

Я погоджуюся стати членом Вашої редакційної Колегії й переглядати прислані евентуального до друку археологічні статті. На жаль, нас є лиш одиниці по цей бік Океану.

В Торонто маємо двох фахових істориків: др. Василь Будорович і мґр. Василь Верига. Оба працюють бібліотекарами в тут. університетській бібліотеці. Про молодшого мґр. Григоровича як активіста в студентській організації я чув нераз, але його особисто не знаю. Прошу звернутися в справі евентуального представництва УІТ на Торонто до др. Будоровича.

На все добре
Ваш
Я. Пастернак

Лист Василя Дубровського і відповідь на нього

4.

10 лютого 1965

Вельмишановний Пане Докторе Винаре,

Дякую за Ваш обіжний лист з 20 січня ц. р. з додатком Виборчого Листка. При цьому повертаю цей листок, виповнений мною власноручно й підписаний. Але прошу Вас ласкаво взяти до уваги наступне:

1. Чому передбачено тільки дві можливості відповіді: «х» і «о»? Отже потрібна ще трета можлива відповідь: «утримуюсь», бо виборець може не знати достатньо висунутого кандидата...
2. Я заперечую проти кандидатури (не утримуюся, а *заперечую)* проф. д-ра Миколи Чубатого. Ви знаєте, що він написав і опублікував «знаменний» свій лист до совєтського бувшого диктатора Хрущова. Я вже попереджав Вас, щоб не потрапило УІТовариство в полон до «реалітетників». Мені вже прислали недавно листа з Европи, побачивши в газетах список ініціяторів УІТовариства, і там побачили моє прізвище разом з проф. д-ром Чубатим. І то написав мені листа не політик, і не історик, але звичайний щирий український селянин... Я прошу Вас і надіюся, що Ви знімете цю кандидатуру.
3. Цілком недопустимим вважаю доручення наперед проф. д-ру М. Чубатому бути референтом «для міжнародних зв'язків»! Маючи таке право проф. М. Чубатий може тепер написати листа від УІТ до тов. Брежнева абощо...
4. Не раджу Вам вводити в Управу УІТ духовну особу — Проф. д-ра о. Іринея Назарка, тому, що УІТ, на мою думку, є секулярна організація. Наші духівники — православні, католики й евангелики мають досить своїх пресових органів і досить своїх спеціяльних турбот. В крайньому разі, якщо Вам хочеться ввести в Управу духовну особу, то таким кандидатом був би найкраще Митрополит Д-р Іларіон (проф. Іван Огієнко), широко відомий своєю науковою і патріотичною діяльністю.

Крім того, серед нашого гурту істориків є чимало осіб, що їх треба присогласити до УІТ, а може й балотувати в члени Управи УІТ, як ось: проф. Дмитро Соловей (США), проф. Є. Онацький (Аргент.), д-р Матвій Стахів (США), д-р Панас Феденко (Англія), проф. Л. Окіншевич (США) та інші. Є з кого добрати і «інші кандидатури».

На все добре. Бувайте здорові та Богові милі.

З пошаною
В. Дубровський

5.

Болдер, 28. II. 1965

Вп. П. Проф. В. Дубровський
Річмонд, Вірдж.

Вельмишановний Пане Професоре,

Щиро дякую за Вашого листа з 11. II. ц. р. Відносно Ваших заміток щодо кандидатури проф. М. Чубатого і о. др. І. Назарка даю слідуюче вияснення:

Кандидатура проф. Чубатого, як члена Управи УІТ, базована на його науковому стажі, а не політичному світогляді. Проф. Чубатий, учень проф. Грушевського, бувший голова НТШ і б. редактор «Українського Квартальника» є заслуженим українським істориком. Його лист до Хрущова був нефортунним потягненням, але ніхто ніколи не мав сумнівів щодо чесности інтенцій його автора. Зрештою ішло не про політику «реалітетів», про які згадуєте, але про суто церковні справи. Назагал справа «реалітетів» і

«нереалітетів» — це справа політичної інтерпретації, а тому не входить в компетенції УІТ. Прошу мене зле не зрозуміти, але ми не можемо вводити «політікум» в наше товариство, бо тоді його завалимо. При цій нагоді хочу Вас поінформувати, що проф. Чубатий не буде референтом міжнародних зв'язків, але членом Управи, якщо буде вибраний.

Ми запропонували о. Др. Назарка, як члена Управи УІТ не, як духовну особу, але, як історика, наукові кваліфікації якого безсумнівні, і як нашого представника в Римі, де вже понад 20 років провадиться великої історичної ваги наукова праця.

Відносно запрошення Митрополита Іларійона і других вчених, про яких згадуєте — то це зробимо. Я своєчасно просив усіх членів Ініціятивної Групи, щоб звернулися до своїх знайомих з відповідними кваліфікаціями і запросили їх стати членами УІТ. Тому ще раз прошу Вас, Пане Професоре, допомогти нам розбудувати членську базу нашого Т-ва.

На кінець хочу зазначити, що ми будемо керуватися не «партійно-політичними» чи церковними, а стисло науковими міркуваннями і критеріями в доборі членів Управи нашого Т-ва.

Остаюся з правдивою пошаною

Любомир Винар

Копія: Проф. О. Оглоблин

Архів

Лист о. Іренея Назарка

6.

Рим 6. X. 64.

СІХ

Дорогий Пане Професоре!

Перепрошую за спізнену відповідь, але був поза Римом.

Дякую дуже за те, що мене запрошуєте до Ініціятивної Групи Т-ва укр. істориків. Не тільки радо погоджуюся, але заявляю, що це для мене велика честь 2-3 числа Укр. Історика дуже гарні. Я прочитав усе до останньої стрічки. До наступного числа щось Вам пришлю, але тепер під ногами горить.

Вже вийшли укр. «Записки ЧСВ» з Вашою цінною статтею.[2] Нажаль адміністор, що їх у Німеччині друкував, забув за окрему відбитку Вашої статті так, що врятувалося 20-30 чисел і стільки відбитки отримаєте. Перепрошую, але я винен.

Щиро Вас здоровлю і поручаю Божій опіці

о. І. Назарко, ЧСВВ

---

[2] На увазі о. Назарко має працю Л. Винара, «Дипломатична місія Александра Комуловича в Україну 1594 року, *«Записки ЧСВВ»*, том IV (X), 1963, стор. 513—526.

Лист Миколи Чубатого

7.

19 жовтня 1964

Вельми Шановний
Д-р Любомир Винар
Болдер, Кольорадо

Вельми Шановний Пане Докторе!

Щиро дякую за ласкаве прислання останнього число «Українського Історика» та за останній лист.

Тепер щодо основання «Українського Історичного Товариства», то я все заступав думку, що воно потрібне, але не тільки для нашого втутрішнього вжитку, але також, щоб мати змогу зафіліюватися з АНА, бо тоді можна мати ті користи, що в часі річних зїздів АНА (Американське Історичне Товариство — Л. В.) можна виступати, як його складова з одною принайменше українською (тематично) доповіддю. Беручи це під увагу було б краще його назвати Юкреніян Амерікан Гисторикал Ассоціейшен.

Коли ж противно плянуете з Історичного Товариства зробити українську історичну і позаамериканську централю, то краще оставити так, як Ви пропонуєте називати. Так само я вважаю, що краще видавати журнал, як Ви це робите, ніж збірники за чим стоїть п. Рудницький (на увазі автор листа має Івана Л. Рудницького — Л. В.). Історичним журналом скорше можна заінтересувати інтеліґентних читачів та рахувати на ширший круг читачів.

Оден та другий проєкт не розвязує одначе основної справи, яку нині вважаю проблемою життя чи смерти нашої історичної науки, а саме підховання молодих істориків, що б лучність з чотирма поколіннями українських істориків, які створили вже певну історичну систему мимо своїх різниць світоглядових чи соціяльних. Мені видається, по моїх обсерваціям, що наша історична наука завмирає, бо молоді історики набираючи образування на американських університетах присвоюють собі й то дуже скоро їх американсько-московські погляди. Хвальба, що ми маємо на американських університетах 50 українських викладачів, мене зовсім не потішає.

Найти спосіб, щоб молоде історичне покоління найшло при допомозі ще живучих істориків контакт з 150-літньою традицією української історичної науки важливіше ніж все друге... Це повинно зробити НТШ або УВАН, нажаль НТШ нині це вже тільки Просвіта, що дає доповіді (на увазі М. Чубатий має НТШ в Америці). Натомість УВАН мігби бути тим варстатом, коли б проф. Оглоблин та ще хтось міг постійно жити в Ню Йорку.

Тепер щодо Вашої пропозиції стати членом основником Товариства. Я не противний, щоб моє імя фіґурувало між основниками, одначе я невсилі Вам нічим допомогти. По перше тому, що я пишу тепер більшу тритомову працю «Історія Християнства в Україні». Перший том біля 700 стор. друкується вже в Мінхені, а другий в роботі; майже половина написана. Я старшого віку і хотів би той плян мій докінчити. Вкінці я мабуть недовго буду в Америці, о Митрополит Йосиф конечно урґує мене переноситися до Риму до праці на Укр. Кат. Університеті.

Чи проф. Томсон ще працює, чи вже на емеритурі. Це добрий знайомий.

Я багато рецензій писав для його «Джорнал оф Сентрал Юропієн Афферс». Якщо його знаєте, а стрінули б, то прошу щиро його поздоровити від мене. То наш приятель.[3]

Кінчу з пошаною та побажанням успіхів

Ваш

Микола Чубатий

Лист Ігора Каменецького

8.

3. X. 1964

Дорогий Колеґо,

Я думаю, що плян який Ви подаєте в свойому останньому листі є цілком логічним і природним кроком. «Український Історик» вийде на ширшу дорогу, коли буде спонзорований загальним гроном українських істориків та інших професіоналістів.

Питання скільки ми таких кваліфікованих істориків маємо тут на еміґрації і скільки з них виявить охоту приєднатися до ще одної організації. Всежтаки спробувати варта. Тимбільше, що інші українські академічні і наукові організації не дуже то активні ... і нова організація може перебрати на себе багато функцій, які в організаціях зближеного характеру пішли в забуття.

Що відноситься до мене — то я цілком згідний з Вашим пляном праці.

З дружнім привітом
Ігор Каменецький

Лист від Володимира Міяковського

9.

1/VII, 66.

Дорогий Пане Докторе,

Поспішаю відповісти Вам в справі студій над біографією й працею Грушевського. Звичайно, ми всім служимо чим можемо. На це ми покликані ... Щодо моїх спогадів про Грушевського то не думаю, що я міг би щось зробити до ювілею — хіба для якоїсь газети — більш легкого порядку невеличку статтю.

Шо-до «тісної співпраці УСТ з УВАН», то я уявляю її інакше ніж Ви. Вона необхідна, конечна, але в формі діяння УІТ в рямцях УВАН. Наш двоподіл УВАН-НТШ — є справжнє нещастя, яке відкриває двері до даль-

[3] С. Гаррісон Томсон, професор історії на Колорадському університеті в Болдером, був редактором численних наукових журналів і міжнародної слави істориком. Він був одним з тих, який уважав, що українські історики повинні мати свій журнал. Його поради я брав до уваги при заснуванні «Українського Історика» в 1963 році.

ших поділів. Ми завжди стояли за єдиний науковий центр і в краю і на еміграції, інакше немислимо. Цей науковий центр мислимо знову таки лише в формі Академії, а не Товариства. Товариств може бути безліч, Академія — одна. Отже і центр — один, а не кілька центрів, бо це вносить дезорієнтацію і розпорошення сил. Нам не вдалося переконати нашого наукового партнера в цьому. На першому зїзді в Н. Ульмі проф. В. Кубійович відкинув форму Академії сказавши: коли прийде час — ми прийдемо до Києва й поклонимося нашій Академії у Києві. Він не сказав звідки вона там візьметься. Р.См.-Ст. хитріший: Він вирішив дискваліфікувати Академію — мовляв «самосвяти» і підвищити НТШ в ранзі, назвавши його «наша *перша* академія». ... А справа залишилася по старому: є Академія і є Товариство, з претенсією на центр. Ви творите новий центр спеціяльно Історичних студій — окремо від УВАН і НТШ... Наш плян, разом з Ол. Петр (Олександром Петровичем Оглоблином — Л. В.) був — створити міцний ґрунт для історичної роботи, об'єднати всі розкидані історичні дослідчі групи у формі «історичних установ» при УВАН, як це зробив М. Грушевський в Києві. Але до цього часу, ще з цього нічого не вийшло.

Тим часом бувайте здорові

Ваш

В. Міяковський

10.

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО
(Обіжний лист)

Болдер, 20. I. 1965

В листопаді 1964 року оформилася Ініціятивна Група Українського Історичного Товариства. З уваги на тимчасову неможливість скликати Загальні Збори нашого Товариства, Ініціятивна Група вирішила листовним шляхом відбути вибір Управи Українського Історичного Товариства. Членів Управи вибирається на час чотирьох років.

Рівночасно інформуємо про висоту членської вкладки. Річна вкладка в ЗДА і Канаді виносить $ 10.00 і включає рівночасно передплату *«Українського Історика»* — офіційного органу нашого Товариства. В Европі членська вкладка виносить $ 6.00. Студенти платять половину нормальної вкладки. Члени, які не є спроможні платити річний внесок — будуть звільнені із членської вкладки. Просимо Вш. Членів якнайшвидше прислати річну вкладку на адресу Ініціятивної Групи.

При тій нагоді бажаємо поділитися із Вами певними міркуваннями відносно «Українського Історика». В основному наш журнал появляється завдяки добровільних датків нечисленних жертводавців-меценатів і річних передплат наших членів. Під сучасну пору маємо лише 200 передплатників. Щоб вдержати і розбудувати журнал нам треба приєднати спільними силами щонайменше двіста нових передплатників. Ми плянуємо цього року із першим числом У.І. змінити формат журналу на книжковий і перенести друк до Німеччини. Також бажаємо збільшити формат журналу. Тому просимо наших членів приєд-

нувати нових передплетників і нових меценатів. Лише спільними силами нам вдасться скріпити матеріяльну базу нашого журналу.

Дотепер ми мали лише позитивні відзиви на появу «Українського Історика». Редакція *«Гісторікаль Абстрактс»* — найповажнішого журналу історичної бібліографії рішила індексувати статті із *«Українського Історика»*. Уважаємо, що це є наш великий успіх. Також численні американські і канадійські університетські бібліотеки стали нашими передплатниками.

Українське Історичне Товариство буде тісно співпрацювати із нашими науковими установами (зокрема УВАН і НТШ), як також буде старатися увійти в діловий зв'язок з чужинецькими історичними товариствами. Воно сповнятиме ролю координаційного осередка праці українських істориків у вільному світі й буде репрезентувати українську історичну науку на міжнародному форумі.

Листування просимо слати на адресу Ініціятивної Групи Українського Історичного Товариства: Dr. L. Wynar
634 Highland Awe.
Boulder, Colo.

11.

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО[4]

(Проєкт звернення)

Болдер, 20. I. 1965

Беручи до уваги потребу дальшого розвитку української історичної науки у вільному світі, а також сучасний невільничий стан української історіографії в Україні, українські історики рішили заснувати Українське Історичне Товариство.

Членами Товариства можуть бути історики, дослідники допоміжних історичних наук, а також ті особи, що цікавляться історією України й бажають причинитися до розвитку української історичної науки у вільному світі.

Українське Історичне Товариство ставить перед собою такі завдання:

1. Об'єднати істориків, а також активних прихильників української історичної науки.
2. Пильнувати й боронити інтереси вільної української історичної науки та її кращі традиції.
3. Нотувати й виправляти фальшиві і тенденційні інтерпретації історії України в історичних працях в СССР і у вільному світі.

[4] Автором цього проєкту звернення був Любомир Винар, координатор Ініціятивної Групи УІТ. Проєкт був розісланий усім членам Ініціятивної Групи для обговорення і затвердження. Остаточну редакцію звернення перепровадив проф. Олександер Оглоблин, перший голова УІТ.

4. Розбудувати український історичний журнал *«Український Історик»* і допомагати у виданню монографічних праць із українською історичною тематикою.
5. Сприяти виявленню, реєструванню й вивченню джерельних матеріялів до історії України в закордонних архівах і бібліотеках.
6. Співпрацювати із українськими науковими установами і налагоджувати зв'язки із чужинецькими історичними товариствами.

Завдання Українського Історичного Товариства широкі і відповідальні. Проте ми віримо, що спільними силами зможемо причинитися до розбудови вільної української історичної науки і тим самим виконати свій обов'язок перед українською і світовою наукою й перед українським народом.

Тому звертаємося до українських істориків і прихильників української історичної науки підтримати цей почин і стати членами Українського Історичного Товариства.

Грушевськіяна

М. Антонович

СПРАВА ГРУШЕВСЬКОГО

(ЗАКІНЧЕННЯ)

8.

Prezydyum c. k. Dyrekcyi policyi.[20]
L: 2612/pr.. Lwów, dnia 27. czerwca 1916.

Prezydyum c. k. Namiestnictwa
w
B i a ł e j

Stosowanie do polecenia z dnia 20. kwietnia 1916 L: 4970/pr. przedkładam w załączeniu odpis doniesienia karnego przeciw prof. tut. Uniwersytetu Michałowi Hruszewskiemu.

C. k. Radca Rządu i Dyrektor Policyi:
Reinlender m. p.

9.

ad 20640 — 16
M.I.
Abschrift.

Senat Akademicki c. k. Uniwersytetu lwowskiego.[21]
L: 54/pr. ex 1915/16. Lwów, dnia 10. kwietnia 1916.

Do
c. k. Namiestnictwa galicyjskiego
w
B i a ł e j

Senat akademicki c. k. Uniwersytetu we Lwowie uchwalił na posiedzeniu dnia 31. marca 1916:[22]

---

[20] Польський текст друкуємо в оригіналі без перекладу українською мовою.

[21] Доказом темпів дії львівської поліції може бути те, що документи з 10 квітня 1916, які директор поліції Райнлендер отримав 20 квітня, він пересилає намісництву щойно 27 червня.

[22] Від самого приїзду М. Грушевського у Львів (1894), між ним і польською частиною професорів університету проходили гострі сутички. Почалося з того, що декан Твардовський «на засіданні виділу філософічного

1. a) wdrożyć przeciw p. Dr. Michałowi Hruszewskiemu c. k. zwyczajnemu profesorowi Uniwersytetu we Lwowie, postępowanie dyscyplinarne z powodu, iż z początkiem roku 1915[23] bez urlopu dobrowolnie wyjechał do Rosyi, gdzie też obecnie przebywa, zatem dobrowolnie i bez dostatecznego usprawiedliwienia porzucił sprawowanie swych przysięgą służbową zaprzysiężonych obowiązków i

1. a) zawiesić p. prof. Dra Michała Hruszewskiego w jego urzędzie c. k. zwyczajnego profesora Uniwersytetu i wstrzymać jego pobory służbowe na czas aż do ukończenia postępowania dyscyplinarnego; dalej zaś

2) wdrożyć przeciw p. prof. Dr. Michałowi Hruszewskiemu postępowanie dyscyplinarne z powodu jego nieprzyjaznej dla Państwa austryackiego działalności publicystycznej w czasie wojny w dzienniku rosyjskim Rjecz.[24]

U z a s a d n i e n i e.

Ad 1. Wedle zeznań profesora Dra Cyryla Studzińskiego, przesłuchanego do protokołu 14. marca b. r. przebywał prof. Dr. Michał Hruszewski do grudnia r. 1914[25] w granicach Monarchii austryacko-węgierskiej, następnie zaś wyjechał z rodziną do Rosyi. „O ile mogłem wywnioskować" — oświadczył prof. Dr. Cyryl Studziński — „skłoniła go do wyjazdu groza utraty majątku, gdyż właśnie podówczas wydał Rząd rosyjski ukaz, mocą którego rosyjscy obywatele (prof. Hruszewski nie złożył dotąd obywatelstwa rosyjskiego)[26] tracili majątek na rzecz skarbu rosyjskiego, o ile do sześciu tygodni od opublikowania ukazu nie wrócili do Rosyi".

Jak z tego stanu rzeczy wynika, porzucił prof. Dr. Hruszewski dobrowolnie pełnienie swych obowiązków służbowych. Przypuszczalny motyw, który prof. Dr. Studziński podaje, nie uchyla odpowiedzialności prof. Dra. Hruszewskiego za jego krok, bo konieczność uregulowania pilnych spraw majętkowych może być co najwyżej motywem dla prośby o urlop, ale nigdy nie usprawiedliwia samowolnego porzucenia obowiązków służbowych. Ponieważ prof. Dr. Hruszewski nie postarawszy się w drodze służbowej o urlop, samowolnie wyjechał do Rosyi i zaniechał pełnić obowiązki profesora Uniwersytetu, dopuścił się świado-

факультету не дозволив проф. Грушевському говорити українською мовою» (Л. Винар, *«Український Історик»*, ч. 13, 1967, стор. 16). Справи загострилися, коли українські студенти у Львові почали боротьбу за окремий університет. Ясно, що М. Грушевський у цій боротьбі також відігравав визначну, хоч і неофіційну ролю порадника студентів, однак це ще збільшило ненависть польських професорів до Грушевського. Тепер вони використали нагоду, щоб попробувати довести «зраду» українців в особі одного з їхніх провідників.

[23] Грушевський виїхав з Галичини влітку 1914 р., а 1915 р. він уже давно перебував у Росії на засланні.

[24] Натяк на шовіністичний випад «Кур'ера Львуфскеґо» (16. XI. 1915) проти М. Грушевського.

[25] Цікаво, що й К. Студинський не був поінформований про виїзд М. Грушевського і відносить його до грудня 1914 р. До речі, К. Студинський намагався з усіх сил виправдати вчинок М. Грушевського, як бачимо з дальшої цитати його свідчення.

[26] У цій справі австро-угорський уряд постійно чинив тиск на Грушевською, а той різно викручувався від прийняття громадянства Австро-Угорщини.

mie naruszenia swych najistotniejszych zaprzysiężonych obowiązków służbowych, co wdrożenie postępowania dyscyplinarnego w całej pełni uzasadnia.

Orzeczona w ustępie 1. b) suspenzya w urzędzie i poborach opiera się na przepisie dekr. nadw. z 17. maja 1892, Tom 56, str. 117 zb. u. pol. albowiem przedstawione powyżej naruszenie obowiązków służbowych może za sobą pociągnąć złożenie z urzędu a we wszystkich tego rodzaju przypadkach musi być wedle tego dekretu orzeczona suspenzya w urzędzie i poborach.

Ad 2) Wdrożonie postępowania dyscyplinarnego z powodu nieprzyjaznej dla Państwa austryackiego działalności publicystycznej w czasie wojny w dzienniku rosyjskim Rjecz uzasadnione jest tem, że prof. Dr. Hruszewski umieścił w czasopiśmie Rjecz z 25. października 1915 enuncyacyę w której broniąc się przeciw zarzutowi współdziałania przy utworzeniu legionu ukrainskiego w Galicyi przeciw Rosyi, uczynionemu mu przez profesora petersburskiego Uniwersytetu Kułakowskiego, zaznacza, że jego naczelnem dążeniem jest odrodzenie Rosyi przez jej wewnętrzne wzmocnienie zapomocą swobód, mających się przyznać narodowościom w jej obrębie żyjącym. Prof. Dr. Hruszewski akcentuje, że na Uniwersytecie lwowskim nie uprawiał agitacyi i że ani on, ani przedstawiciele ukrainizmu w Rosyi nie oświadczyli się za oryentacyą austryacką. Dalej zaznacza prof. Dr. Hruszewski, że rozstrzygnięcia kwestyi ukrainskiej w Rosyi nie upatrywał w odpadnięciu od niej ziem ukrainskich, lecz w unormowaniu tej kwestyi drogą prawodawczą za wspólnem porozumieniem społeczeństwa ukraińskiego i rosyjskiego przez udzielenie ziemiom ukraińskim autonomii w obrębie cesarstwa rosyjskiego. Tę enuncyacyę Rjeczy ogłosił Kuryer Lwowski w Nr. 427 z 16. listopada 1915.[27]

O otem zawiadamnia się p. prof. Dra Michała Hruszewskiego z uwagą, że przeciw powyższej uchwale Senatu akademickiego przysługuje mu prawo rekursu do c. k. Ministerstwa wyznań i oświaty. — Czasokres do rekursu wynosi cztery tygodnie, licząc od dnia doręczenia tej uchwały. Rekurs należy wnieść do kancelaryi Rektoratu.[28]

Równocześnie:

1) wzywa się p. prof. Dra Michała Hruszewskiego, by do 30. dni, od dnia doręczenia mu tej uchwały licząc, stanął osobiście przed komisyą dyscyplinarną i swą obronę na poczynione mu zarzuty przedstawił lub w tym samym czasie podał pisemnie swą obronę do Rektoratu;

2) zawiadamia się c. k. Namiestnictwo o orzeczonem przeciw prof. Dr. Michałowi Hruszewskiemu zawieszeniu w urzędzie c. k. zwyczajnego profesora Uniwersytetu i wstrzymaniu jego poborów służbowych (suspenzyi poborów) z

---

[27] Сенат львівського університету не мав оригіналу статті з «Речі». Як побачимо далі, отримавши нарешті оригінал, не знайшов у статті нічого злочинного, що зрештою добре свідчить про тодішній моральний рівень академічного світу.

[28] Доручення цієї ухвали М. Грушевському в ворожу країну, з якою центральні держави тоді вели війну, було справою нелегкою і тому сенат переслав копію призначену для Грушевського президії Галицького намісництва з суґестією призначити куратора для цієї справи.

prośbą o wydanie zarządzeń potrzebnych dla wstrzymania wypłaty poborów służbowych prof. Dr. Michała Hruszewskiego.

Z Senatu akademickiego c. k. Uniwersytetu lwowskego:

(Podpis)
t. cz. — Rektor.

10.

ad 20640 — 16
M.I.
Abschrift.

Senat akademicki c. k. Uniwersytetu Lwowskiego.
L: 54/pr. ex 1915/16. Lwów, dnia 10. kwietnia 1916.

Do
Prezydyum c. k. Namiestnictwa galicyjskiego
w
Białej.

W załączeniu przesyła Senat akademicki Wysokiemu Prezydyum uchwałę swoją z dnia 31. marca 1916 L: 54/pr. ex 1915/16 wdrażającą postępowanie dyscyplinarne przeciw prof. Dr. Michałowi Hruszewskiemu i zawiaszającą go w urzędzie i poborach a to w dwóch egzemplarzach, z których jeden przeznaczony jest dla c. k. Namiestnictwa do dalszego urzędowania, drugi dla prof. Dra Michała Hruszewskiego.

Ponieważ prof. Dr. Michał Hruszewski wydalił się z granic Monarchii austryacko-węgierskiej i przebywa w Rosyi, przeto egzemplarz uchwały przeznaczony dla p. prof. Dra Michała Hruszewskiego przesyła się Wysokiemu Prezydyum z prośbą o zarządzenie doręczenia tej uchwały p. Dr. Michałowi Hruszewskiemu c. k. zwyczajnemu profesorowi Uniwersytetu, w którym to celu w myśl reskryptu c. k. Ministerstwa wyznań i oświaty z dnia 21. listopada 1915 L: 3815/K.U.M. ewentualnie Wysokie Prezydyum c. k. Namiestnictwa ustanowienie kuratora przez właściwy sąd spowodować raczy.

Zarazem Senat akademicki uprasza Wysokie Prezydyum o wydobycie u właściwej władzy (c. k. Ministerstwa spraw wewnętrznych, c. k. Ministerstwa spraw zagranicznych, Rady Ministrów, Biblioteki cesarskiej) oryginalnego numeru Rjeczy z dnia 25. października 1915, w którym się artykuł prof. Dr. Hruszewskiego znajduje i prjesłanie tego numeru Rektoratowi.

Brak tego oryginalnego numeru Rjeczy był powodem, dla którego Senat akademicki, który od dawna baczną uwagę poświęca sprawie poruszonej przez Wysokie Prezydyum w piśmie z dnia 20. marca 1916 L: 4391/pr. nie zdecydował się przed otrzymaniem tego pisma na wdrożenie przeciw prof. Dr. Hruszewskiemu postępowania dyscyplinarnego z powodu jeho nieprzyjaznej dla Państwa działalności publicystycznej. Już w dniu 3. grudnia 1915 uchwaliła Komisya dyscyplinarna sprawę poruszyć na posiedzeniu Senatu akademickiego. Następstwem tego była uchwała Senatu akademickiego z dnia 19. lutego 1916, przekazująca sprawę Komisyi dyscyplinarnej dla przeprowadzenia dochodzeń. Wedle protokołu posiedzenia Komisyi dyscyplinarnej z dnia 29. lutego 1916 uchwalono w wykonaniu powyższej uchwały Senatu akademickiego przeprowadzić dochodzenia wstępne przeciw prof. Dr. Hruszewskiemu celem ustalenia

okoliczności, wśród których udał się za granicę, a nadto także celem stwierdzenia treści artykułów politycznych, które ogłaszał w pismach rosyjskich.

Na następnem posiedzeniu komisyi dyscyplinarnej z dnia 22. marca 1916, na którem referent przedstawił wyniki przeprowadzonych dochodzeń, uchwalono odnieść się do c. k. Dyrekcyi policyi we Lwowie o informacyę w sprawie wyjazdu prof. Dra Hruszewskiego i o pomoc w wydobyciu oryginalnego numeru Rjeczy.[29] Komisya dyscyplinarna była zdania, że notatka zamieszczona w Kuryerze lwowskim Nr. 427 z 16. listopada 1915 nie daje gwarancyi takiej dosłowności i ścisłości sprawozdania z artykułu w Rjeczy umieszczonego, aby na tej notatce dziennikarskiej oprzeć wdrożenie postępowania dyscyplinarnego. Celem uzyskania podstaw do dalszego urzędowania poczyniła Komisya dyscyplinarna zaraz po uchwale Senatu akademickiego z 19. lutego b. r. kroki zamierzające do uzyskania wspomnianego artykułu Rjeczy z 25. października 1915, ale kroki te pozostały bezskuteczne, okazało się bowiem, że redakcya Kuryera lwowskiego nie posiada tego numeru a notatkę przedrukowała z jakiegoś innego dziennika.[30] A zanim Rektorat zwrócił się w myśl uchwały Komisyi dyscyplinarnej z 22. marca 1916 do Dyrekcyi Policyi, nadeszło pismo Prezydyum c. k. Namiestnictwa z 20. marca 1916 wraz z odpisem pisma Dyrekcyi policyi, z którego wynika, że także Dyrekcya policyi nie posiada artykułu Rjeczy w brzmieniu oryginalnem.

Wdrożywszy obecnie stosownie do otrzymanego polecenia postępowanie dyscyplinarne, musi Senat akademicki prosić Wysokie Prezydyum o pomoc w uzyskaniu oryginalnego numeru Rjeczy lub wierzytelnego odpisu, bez którego postępowanie dyscyplinarne przeprowadzone i ukończone być nie może.[31]

Również kwestyi pobytu prof. Dra Hruszewskiego w Rosyi podniesionej w piśmie Prezydyum c. k. Dyrekcyi policyi z 17. listopada 1916 L: 4989/pr. poświęcił Senat akademicki swą pilną uwagę, jak świadczy przytoczona wyżej uchwała z 19. lutego 1916. Przeprowadzone dochodzenia doprowadziły do wyświetlenia sprawy, niedokładnie przez Prezydyum c. k. Dyrekcyi policyi przedstawionej. Rezultatem dochodzeń Komisyi dyscyplinarnej jest orzeczenie Senatu akademickiego z 31. marca 1916. postanawiające wdrożyć postępowanie dyscyplinarne przeciw prof. Drowi Hruszewskiemu i zawiesić go w urzędzie i poborach z powodu, że bez urlopu samowolnie z początkiem 1915 r. do Rosyi wyjechał i swe zaprzysiężone obowiązki służbowe porzucił.

Z Senatu akademickiego c. k. Uniwersytetu lwowskiego

(Podpis)

t. cz. Rektor.

---

[29] Львівська поліція не могла нічого знати про виїзд Грушевського, бо він їхав через Будапешт у Відень. Згадане число часопису «Реч» отримали пізніше з Відня.

[30] Редакція «Кур'єра Львуфскеґо», як в таких випадках звичайно буває, скинула з себе всю відповідальність за напад на М. Грушевського.

[31] Треба підкреслити законність поступування дисциплінарної комісії навіть в часи війни по відношенню до громадянина ворожої держави та її безсторонність в цій справі.

11.

20640 16 vorläufig
M. I. ad acta.
Wien, am 22 September 1916.
z.Z. 13169/pr. v. 4. Sept. 1916

Statthalter
in Galizien.

In der Anlage beehre ich mich E. xx die mir vom Ministerium des Aeussern zur Verfügung gestellte Nr. 281 /3304/ der Zeitschrift „Rjetsch" vom 25. Oktober 1915 gegen Rückschluss mit dem Ersuchen zu übermitteln, mir[32] über das Ergebnis des Disziplinarverfahrens gegen Professor Dr. Hruszewski seinerzeit[33] berichten zu wollen.

Wien, am 18. Oktober 1916.

12.

z.Z. 18397/pr. v. 2./8. 1917.

Statthalter
in Galizien.

Ich beehre mich E. xx zu Ersuchen, mir über das Ergebnis des strafgerichtlichen Verfahrens gegen Professor Michael Hruszewski seinerzeit berichten zu wollen.

Wien, am 26. September 1917.

Z. 5497 Wien, am 19. Oktober 1917.

Gesehen mit dem Ersuchen um seinerzeitige Bekanntgabe des vom k. k. Statthalter in Galizien gewärtigen Berichtes.

Vom k.u.k. Ministerium des Aeussern

13.

K. k. Statthaltereipräsidium.
Zl.: 18397/pr. Biała, am 2. August 1917.

11.

20640 16 тим часом
M. I. до актів
Відень, 22 вересня 1916.
до ч. 13169/пр. від 4 вересня 1916

Намісник
у Галичині

При цьому маю честь переслати Вашій Ексцеленції ч. 281/3304/ часопису «Речь» від 25 жовтня 1915, яке мені дало до розпорядження міністерство закордонних справ з ухвалою, попросити, своєчасно дати мені знати про результат дисциплінарного розслідування проти професора д-ра Грушевського.

Відень 18 жовтня 1916.

12.

До числа 18397/президія від 2. 8. 1917.

Намісник
у Галичині

Маю собі за честь попросити Вашу Ексцеленцію, повідомити мене своєчасно про результат карно-судової справи проти професора Михайла Грушевського.

Відень 26 вересня 1917.

Ч. 54 97 Відень 19 жовтня 1917.

Бачив з проханням про своєчасне повідомлення про звіт ц. к. намісника Галичини.

За ц. к. міністерство закордонних справ.

підписи

13.

Ц. к. Президія намісництва.
Ч.: 18397/пр. Бяла 2 серпня 1917.

---

[32] Слово mich написано рукою над рядком.

[33] Той, хто диктував листа добре бачив, що це слово не на місці (воно звичайно стосується минулого часу) і пробував його замінити словом «anher» — «оцим», яке, як невідповідне, закреслив.

Оскільки міністерство закордонних справ дало потрібне число «Речи», воно хотіло також знати хід справи, бо ж мова була про чужинця.

Universität Lemberg, Professor Dr. Michael Hruszewski, österreichfeindliches Verhalten in Russland.[34]

An den Herrn
k. k. Minister des Innern
in Wien.

Mit Beziehung auf die Erlässe vom 17. März l. J. Z. 4023 und vom 25. Mai l. J. Zl. 8728, beehre ich mich in der Anlage eine Abschrift des in der obigen Angelegenheit unter Einem dem k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht erstatteten Berichtes zur Kenntnis vorzulegen.

Der k. k. Statthalter

Університет Львів, Професора д-ра Михайла Грушевського ворожа супроти Австрії поведінка в Росії.[34]

Панові
ц. к. міністрові внутрішніх справ
у Відні.

Згідно з наказом від 17 березня м. р. ч. 4023 та від 25 травня мин. р. ч. 8728, маю за шану разом з цим подати до відома копію в вище зазначеній справі поданого ц. к. Міністерству віросподівань і навчання звіту.

Ц. к. намісник
підпис

14.

ad 16288 — 17
Abschrift. M.I.

K. k. Statthaltereipräsidium.
Zl.: 18397/pr. Biała, am 2. August 1917.

An den Herrn Leiter des k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht
in Wien.

In Entsprechung des sammt Beilagen rückfolgenden Erlasses vom 18. März l. J. Zl. 40403/16 beehre ich mich beiliegend den Bericht des akademischen Senates der Universität Lemberg vom 10. Juli l. J. Zl. 60/pr. vorzulegen, welchem entnommen werden wolle, dass der gedachte Senat keinen Grund für eine Massenregelung des Dr. Hruszewski im Disziplinarwege, wegen der Veröffentlichung des inkriminierten Artikels in der Zeitschriift „Rjecz" gefuden, wohl aber seinen auf die Suspension vom Amte und Gehalte lautenden Beschluss aufrechterhält, weil sich Dr. Hruszewski freiwillig nach Russland begeben und den Posten eines Universitätsprofessors eigenmächtig verlassen hat.[35]

14.

до 16288 — 17/М. І.
Копія.

Ц. к. президія намісництва.
Ч.: 18397/пр. Бяла, 2 серпня 1917.

Пану керівникові міністерства віросповідань і навчання
у Відні.

Згідно з отриманим наказом разом з додатками від 18 березня м. р. число 40403/16 маю за шану разом із цим подати звіт академічного сенату Львівського університету від 10 липня м. р. ч. 60/пр., з якого можна зробити висновок, що згаданий сенат не знайшов ніякої підстави, щоб д-ра Грушевського карати дисциплінарно ради публікації інкримінованої статті в часописі «Речь», однак обстоює тимчасове усунення його з посади і (припинення) платні, тому що д-р Грушевський добровільно подався в Росію і самовільно покинув пост професора університету.

---

34 Міністерство отримало цього листа 18 серпня 1917 р.

35 Підстави сумнівні. М. Грушевський виїхав під час канукул, а Львів перебував під російською окупацією від 3 вересня 1914 до 22 червня 1915

Indem ich keinen Grund finde dieser vom akademinischen Senate vertretenen Anschauung entgegenzutreten füge ich noch bei, dass laut Zuschrift des k. und k. Feldgerichtes des Stadtkommandos in Lemberg vom 30. April 1. J. Zl. 1408/16 das gegen Dr. Hruszewski eingeleitete strafgerichtliche Verfahren noch im Zuge ist.

Der k. k. Statthalter

15.

Präsidium des k. k. Ministeriums des Innern.

Protokol Nr. 4023 ex 1917[36]
M.I.

Datum: 7. 3. 1917, Z. 1159/pr.

Präs. 10. 3.

Eingelangt von: Polizeidirektion in Lemberg. Gegenstandsbezeichnung: Miroslaus Siczyńskij und Nikolaus Deglińskij; monarchiefeindliche Umtriebe in Nordamerika.

Mit dem vorliegenden Berichte macht der Polizeidirektor in Lemberg auf die aus den Meldungen unserer Vertretungsbehörden (h. o. Zl. 29718 M. I. ex 1917) in Nordamerika bekannten monarchiefeindlichen Umtriebe des Nikolaus Cegliński und Miroslaus Siczyński aufmerksam.

Diese Agitation ist nach vertraulichen Mitteilungen auf Einflüsse des Prof. Hruszewski[37] zurückzuführen. der mit beiden in Kontakt steht. Hruszewski ist bemüht, die russische Regierung zur Aenderung ihrer Haltung gegenüber den Ukrainern zu

Я не маю ніякої причини виступати проти цього погляду, що його обстоює академічний сенат і лише ще додаю до того, що, згідно з офіційним листом ц. к. польового суду міського командування у Львові від 30 квітня м. р. ч. 14008/16 карно-судова справа проти д-ра Грушевського ще продовжується.

Ц. к. намісник
(підпису немає)

15.

Президія ц. к. Міністерства внутршніх справ

Протокол ч. 4023 з 1917/м. вн. справ

Дата: 7. 3. 1917, ч. 1159/ пр.

През. 10. 3.

Прийшло від дирекції поліції у Львові. Справа: Мирослав Січинський і Микола Цеглинський; ворожі супроти монархії інтриги в Північній Америці.

Цим звітом звертає директор поліції у Львові увагу на ворожі супроти імперії інтриґи Миколи Цеглинського і Мирослава Січинського, про які ми знаємо на підставі повідомлень наших представництв (ч. 29718 М.в.с. з 1917) у Північній Америці.

Цю аґітацію можна, згідно з нашими конфіденціяльними повідомленнями, пояснити впливами проф. Грушевського, який стоїть з обома у контакті. Грушевський намагається схилити російський уряд до зміни

року, отже університет не діяв зовсім в академічному році 1914-1915. Не суспендували тих університетських професорів, які відійшли зі Львова разом з австрійською армією перед приходом росіян.

[36] Ця справа, власне кажучи, М. Грушевського не торкається, але вона кидає світло на малодосліджену справу зносин М. Грушевського з львівським українським студентством, а також з українською еміґрацією в Америці.

[37] Тут маємо на підставі повідомлень львівської поліції у Львові незвичайно цікаві, хоч і явно перестарілі відомості про Грушевського, який у березні 1917 р. (коли писано листа) як голова Центральної Ради не мав ні часу, ні спроможностей втримувати зносини з окремими українцями в США.

bestimmen. Die von ihm erzielten Konzessionen sollen von den österreichischen Ukrainern als Handhabe zur Durchsetzung ihrer nationalen Forderungen benützt werden.[38]

I.

(Auf Umschlag über je eine Abschrift des Exh.)
Wird dem

1) k.u.k. Ministerium des Aeussern

2) k. k. Ministerratspräsidium

3) k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht

4) k. k. Justizministerium

zur Kenntnisnahme übermittelt.[39]

Diese Mitteilung ergeht an das k.u.k. Ministerium des Aeussern, k. k. Ministerratspräsidium, k. k. Ministerium für Kultus und Uterricht und k. k. Justizministerium.

II.

Statthalter in Galizien.[40]

Ich beehre mich E. xx zu ersuchen, mir im Sinne des Erlasses v. 19. Jänner 1917, Z. 844/pr., über den Stand der Disziplinarsache gegen Universitätsprofessor Dr. Michael Hruszewski ehestens berichten zu wollen.

Wien, am 17. März 1917.

16.

Zl. 1159/pr./17.

Lemberg, am 7. März 1917.

An das Präsidium
des k. k. Ministeriums des Innern
in Wien.

поведінки супроти українців. Ці, досягнені ним поступки, мали б послужити австрійським українцям приводом до проведення в життя їхніх національних вимог.

I.

(На обгортці по копії запису)
Посилається до ознайомлення в

1) ц. к. міністерство закордонних справ

2) ц. к. Президію ради міністрів

3) ц. к. міністерство віросповідань і навчання

4) ц. к. міністерство юстиції.

Це повідомлення посилається ц. к. міністерству закордонних справ, ц. к. президії ради міністрів, ц. к. міністерству віросповідань і навчання та міністерству юстиції.

II.

Намісник в Галичині.

Маю за шану попросити Вашу Ексц. згідно з наказом від 19 січня 117, ч. 844/пр. повідомити мене якнайскорше про стан дисциплінарного розслідування проти професора університету д-ра Михайла Грушевського.

Відень 17 березня 1917.

16.

Ч. 1159/пр./17. Львів 7 березня 1917.

Президії ц. к. міністерства
внутрішніх справ
у Відні.

---

[38] Теж перестаріла, але дуже цікава і не позбавлена реального ґрунту інформація.

[39] Чч.: 1) 6135 від 27/12. 1916, 2) 572/МПр. 2/2. 1916, 3) 700 від 4/III. 1916 і 161 від 1/2. 1917, 4) 2466 від 10. II. 1916.

[40] Справа носить звичайну назву: Dr. Hruszewski Michael, Universitätsprofessor in Lemberg; österreichfeindliches Verhalten in Russland. Disziplinarsache.

Aus einer streng vertraulichen Quelle habe ich nachstehende Details über die Motive der letzten Vorgänge unter den Ukrainern in den Vereinigten Staaten in Nord-Amerika erhalten:

Die in Amerika verweilenden Agitatoren Nikolaus Ceglinski und Mirosław Siczyński (Mörder des Statthalters Gr. Potocki) sollen im steten Kontakte mit dem in Russland verweilenden Professor der Lemberger Universität Michael Hruszewski sein, von dem sie Weisungen bezüglich der Haltung der amerikanischen Ukrainer gegenüber der Monarchie, sowie gegen Russland erhalten.

Die heftigen Angriffe beider genannten Agitatoren gegen die Monarchie und gegen die k. k. Regierung, deren Schauplatz die amerikanische ukrainische Presse und ukrainische Volksversammlungen im Jahre 1916 waren, sind auf die Einflüsse des Prof. Hruszewski zurückzuführen.

Durch diese Taktik will Prof. Hruszewski die grössten politischen Erfolge für die Ukrainer sowohl in Russand wie auch in der Monarchie erziehlen.

Die massgebenden Kreise in Russland, von Prof. Hruszewski und hervorragenden ukrainischen Führern auf die Haltung der Ukrainer in Amerika aufmerksam gemacht, haben in letzter Zeit verschiedene unbedeutente Konzessionen den Ukrainern in Russland gewährt und wussten die russische Regierung gewissermassen zur Aenderung ihrer Haltung den Ukrainern gegenüber zu bestimmen.

Andererseits sollen diese Konzessionen, die von der ukrainischen Presse im Auslande und in der Monarchie auf Sorgfältigste verzeichnet werden, den hiesigen Ukrainern die Grundlage zur Durchsetzung ihrer nationalen Forderungen bieten.[41]

Із строго довірочного джерела я отримав наступні деталі про мотиви останніх подій серед українців у Сполучених Штатах Північної Америки:

Микола Цеглинський і Мирослав Січинський (убивця намісника гр. Потоцького), що перебувають в Америці, мають бути в постійному контакті з професором львівського університету Михайлом Грушевським, який перебуває в Росії. Від нього вони отримують вказівки щодо поведінки американських українців супроти монархії, а також супроти Росії.

Гострі напади обох названих агітаторів на монархію і на ц. к. уряд, ареною яких були в 1916 році американська українська преса і мітинґи, треба пояснити впливами проф. Грушевського.

Цією тактикою хоче проф. Грушевський добитися якнайбільших політичних успіхів для українців як у Росії, так і в монархії.

Авторитетні кола в Росії, яким проф. Грушевський і визначні українські керівники звернули увагу на поведінку українців в Америці, поробили останнім часом незначні поступки українцям у Росії і зуміли до певної міри настроїти російський уряд до зміни поведінки супроти українців.

З другого боку, ці поступки, які українська преса закордоном і в монархії якнайсумлінніше нотує, мають дати тутешнім українцям базу для досягнення їхніх національних прагнень.

[41] Найпростіше було б відкинути ці дані як 1) вигадку поліційних властей, чи 2) стурбованих польських шовіністів, чи 3) штучну конструкцію на базі чуток. З другого боку ми знаємо, що Грушевський підготовлявся до майбутніх подій, а зокрема після Балканських війн, він передбачував ширшу

Hiervon beehre ich mich unter Berufung auf den Erlass vom 10. Jänner 1917 Zl. 29718/M. I. ex 1916 zu berichten.

Der k. k. Hofrat und Polizeidirektor:

Reinländer

17.

Präsidium
des k. k. Ministerium des Innern
Protokol Nr. 10472/M.I.

Statthalter
in Galizien.

Unter Bezugnahme auf den h. o. Erlass vom 4. Februar 1918, Zl. 1737 M.I. beehre ich mich E. xx zu ersuchen, über den Stand der Strafsache gegen Dr. Michael Hruszewski ehestens berichten zu wollen.

Wien, am 6. Mai 1918.

17a)

10472 18
M.I.

Statthalter
in Galizien.

Ich beehre mich den h. o. Erlass vom 6. Mai 1918, Z. 10472 M.I. zur baldgefälligen Entsprechunng in Erinnerung zu bringen.

Wien, am 6. Juli 1918.

17b)

Statthalter
in Lemberg.

Про це я маю собі за честь повідомити, покликаючись на наказ від 10 січня 1917 р. ч. 29718/М. Вн. Сп. з 1916 р.

Ц. к. двірський радник і директор поліції

(підпис)

17.

Президія
ц. к. Міністерства Внутрішніх справ.
Протокол ч. 10472/М. в. спр.

Намісник
у Галичині.

Посилаючись на в. наказ від 4 лютого 1918, ч. 1737/М. в. сп., маю собі за шану попросити Вашу Ексцеленцію подати в якнайскорішому часі (повідомлення) про стан карного слідства над д-ром Михайлом Грушевським.

Віденъ 6 травня 1918.
(підпис)

17a)

10472 18
М. в. сп.

Намісник
у Львові.

Маю собі за честь пригадати вам, щоб ви виконали наказ від 6 травня, у якнайскорішому часі.

Віденъ 6 липня 1918.
(підпис)

17б)

Намісник
у Львові.

війну і намагався українську справу поставити на міцній базі. Зв'язки з американськими українцями були і українські діячі робили певні пляни на випадок війни в Европі. Могла ж поліція також перлюстровувати деякі листи і на їхній базі прийти до такого переконання. У всякому разі покищо ми не можемо висловити в цій справі уже тепер нашої остаточної думки. Тут треба було б ще багато досліджень.

Ich lade E. xx ein, dem h. o. Erlasse vom 8./5. 1918,[42] 1747[43] M. I. ex 1918, ehestens entsprechen zu wollen.

Wien, am 24. Septenber 1918.[44]

Запрошую Вашу Ексцеленцію виконати в якнайскорішому часі в. наказ від 8./5. 1918, ч. 1737 М. в. сп. з 1918 року.

Відень 24 вересня 1918.

(підпис)

---

[42] 8. 5. перекреслено рукою, а зверху написано 4. II. Очевидно були ще й раніші пригадки.

[43] Це число вписане рукою над надрукованим ч. 10472.

[44] Як бачммо, «контора писала» ще весь час гетьманської влади на Україні, а цілу справу здано в архів 20 листопада 1918 року, 20 днів після того, як Австро-Угорщина втратила і фактичну владу над Галичиною, а Січові Стрільці вже йшли з боями на Київ проти військ гетьмана.

Архівні матеріяли

З АРХІВУ ПРОФ. ІВАНА РАКОВСЬКОГО: ЛИСТУВАННЯ

Вступ

Дослідження і документація розвитку українського наукового життя є доволі занедбана українськими науковими установами. Зокрема ідеться про видання архівних матеріялів, які мають першорядне значення для реконструкції і насвітлення діяльности українських наукових установ і поодиноких вчених перед і після Другої світової війни.

Тут друкуємо п'ять листів з архіву проф. д-ра Івана Раковського, видатного українського вченого. Архівні матеріяли ми одержали від його сина інж. Мирослава Раковського для використання в «Українському Історику», за що складаємо подяку.

Проф. Іван Раковський (1874—1949), був видатним українським антропологом і провідним організатором українського наукового життя в Галичині до 1939 року і після Другої світової війни, на еміґрації. У 1935 році І. Раковський був вибраний головою Наукового Товариства ім. Шевченка і на цьому пості перебув аж до ліквідації Товариства большевицькою владою в 1940 році. На еміґрації в 1947 р. проф. Раковського обрано головою відновленого НТШ.[1] Необхідно згадати, що проф. Раковський був одним із організаторів і професорів тайного Українського Університету та Високої Технічної Школи у Львові, а згодом, звичайним професором антропології на Українському Вільному Університеті. Він був також головним редактором і промотором *Української Загальної Енциклопедії* (1930—1935) і автором численних наукових праць і шкільних підручників із ділянок антропології і зоології.[2] На окрему увагу заслуговують спогади І. Раковського, присвячені окремим українським вченим і історичним подіям. З уваги на головство в НТШ і науково-організаційну діяльність, він мав широкі зв'язки з українськими і неукраїнськими науковими установами і науковцями. Проф. І. Раковський помер 28 лютого 1949 року в Америці і був похований на цвинтарі Еверґрін в Нюарку.

Тут вперше друкуємо в правописі оригіналу п'ять листів з архіву Івана Раковського. Для кращого їхнього зрозуміння подаємо деякі дані про авторів цих листів.

---

[1] Цінні спогади І. Раковського про НТШ появилися в «Українському Історику» п. н. «Спомини про Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові». *У.І.*, т. 16, чч. 1-4, 1979, стор. 91-101.

[2] Короткий життепис проф. І. Раковського поміщено в *Енциклопедії Українознавства,* ч. 7, стор. 2465.

Перший лист від проф. Мирона Кордуби (1876—1948) з 30 квітня 1940 року, писаний чорнилом на трьох стовпчиках великого формату. М. Кордуба, видатний історик і дійсний член НТШ, до 1939 року був професором української історії на Варшавському університеті. У листі до І. Раковського Кордуба подає важливі дані про Український Науковий Інститут, а також про смерть директора Інституту, проф. Олександра Лотоцького в 1939 році. Цей лист містить також цінні біографічні дані про життя і наукову працю М. Кордуби в 1940 році, а також справляє помилкову інформацію О. Пріцака, який пише, що Кордуба проживав у Варшаві *до* 1940 року.[3] З його листування з Раковським тепер знаємо, що ще в квітні і травні 1940 року він жив у Варшаві.

Другий лист, писаний на машинці (13 грудня 1941 року) від проф. Василя Сімовича (1880—1944) зі Львова. Василь Сімович, видатний мовознавець і культурний діяч, був близьким співробітником І. Раковського в 1930-их роках в *Українській Загальній Енциклопедії.* В роках 1941—1944 він був редактором «Українського Видавництва». Цей лист важливий даними про українське наукове життя у Львові, а зокрема про намагання науковців відновити працю НТШ.

Третій лист від 10 травня 1946 р., і четвертий від 22 жовтня 1946 року, писані на машинці архиєпископом Іваном Бучком (1891—1974), який від 1946 року був Апостольським Візитатором українців у Західній Европі. Арх. І. Бучко був почесним членом НТШ і покровителем українських наукових установ в Европі. Пізніше він був також членом-меценатом Українського Історичного Товариства. Його листи містять важливий матеріял про плян організації «Українського Інституту» в Римі й інші заходи єп. І. Бучка, пов'язані із його допомогою українським ученим.

П'ятий лист від проф. І. Раковського до арх. І. Бучка писаний на машинці, без дати (реконструйована нами приблизна дата — грудень 1947). Лист цей винятково важливий статистичними даними про українських науковців, згуртованих в українських навчальних і наукових установах. Тут також знаходимо цінні інформації про заходи І. Раковського рятувати українських вчених, як він пише, «від загибелі», включно із його концепцією їхнього переїзду до Ірляндії.

Листування проф. І. Раковського зберігається в архіві УІТ. Ще раз складаємо подяку інж. Мирославові Раковському за передання цих важливих архівних матеріялів.

Любомир Винар

---

[3] O. Pritsak, "Editor's Preface: Myron Korduba and his Work," M. Korduba, *La Litterature Historique Sovietique-Ukrainienne...* München, Wilhelm Fink Verlag, 1972, p. X.

Ukrainisch

Лист Мирона Кордуби

1.

Варшава, 30/4 1940.

Високоповажаний Пане Товаришу!

Ваш лист отримав вчера і зараз відписую, відповідаючи на порушені Вами справи по порядку. Все це, що пишете про умови наукової або хочби популяризаційної праці в Кракові, я відчуваю діймаво на своїй власній шкірі вже від самого початку війни у Варшаві: тут також позамикані всі бібліотеки, архіви і взагалі всі наукові інституції і хибань оден Аллах знає, як довго сей стан ще потриває. Признаюся, що ніяк не можу зрозуміти ціли цього зарядження; чейже для кожної влади кориснійше, коли вчені займуться своєю привичною роботою і будуть дальше творити більше або менше цінні культурні вартости, ніж примушувати їх до безділля та до повертання своєї енерґії на політиканство та сплетничання. Я хибань на стільки в користнійшім від Вас положенню, що маю свою власну бібліотеку і призбирані в ріжних часах матеріяли, але самі гаразд знаєте, яке невеличке це має значіння в прирівнянню до вимог новочасної науки; плата учителів і професорів в Польщі була така нужденна, що про закупно книжок годі було мріяти. Про тутешній Укр. Наук. Інститут має докладні інформації др. Кубійович. Інститут de iure замкнений, de facto має доступ секретар Інституту, інж. Ґловінський; новий директор, А. Яковлів, був тут якийсь час в грудни, але мабуть виїхав до Праги. Бібліотека — впрочім доволі неважна, бо находиться щойно in statu nascendi та складалася переважно з приватних дарунків (на тобі, небоже, що мені негоже) — забрана з льокалю Інституту теперішною владою. Як нас впевняли, вона не вивезена з Варшави, лише «забезпечена» (sichergestellt), але де саме приміщена, ми не могли довідатися. За побуту Яковліва роблено спроби урухомлення Інституту, виготовлено навіть відповідний меморіял до компетентної влади, але до висилки плянованої депутації та передачі меморіялу не дійшло, бо Стоцький розвідав у компетентних чинників, що ця справа «наразі» неактуальна. Тепер Стоцький також виїхав на довший час до Праги і справа Інституту та його бібліотеки станула на мертвій точчі. Я її штовхнути не можу, бо не маю до цього ніякої компетенції, не засідаючи в управі та не будучи навіть звичайним членом Інституту (минулого літа іменували мене «почесним» членом).

Ол. Лотоцький вже на тамтім світі; про це я ще в падолисті подав через одного добродія, котрий відсіля їхав до Львова, докладну звістку до НТов. ім. Ш., але бачу з Вашого листу, що вона не дійшла. В часі бомбардації Варшави камениця, в котрій мешкав так потерпіла, що в ній жити стало неможливим. На його прозьбу, я прийняв його до себе і відступив йому комнату у своїм мешканню. Це було в перших днях жовтня. У Варшаві тоді не було ані води, ані світла, ані ґазу, ані топлива. В хаті було зимно тим більше, що всі шиби, а здебільша також і рами, повилітали; забезпечення вікон диктами мало помагало. В таких умовинах він занедужав на ґрипу. З тяжким трудом вдалося мені здобути для нього приміщення в шпитали, але й там умовини були небагато красші. З ґрипи вивязалося запалення легенів, серце не видержало і 22 жовтня він помер; 25-го відбув-

ся похорон при співучасти невеличкого гутка знакомих; нікого з його родини тут не було.

Ваш запит про це, чи працюю над історією Галицько-Волинської держави, rebus sic stantibus за чисто риторичний, який не вимагає відповіди. Скажу тільки, що мені треба було невеличкої виписки з бібл. Чарторийських в Кракові, щоби посунутися о крок дальше, і звертався з цим до др. Кубійовича, але навіть він не міг мені помогти. Можу писати лише на теми, до яких маю матеріял у себе дома, але таких небагато. Саме тепер на замовлення др. Кубійовича «творю» історію Холмщини та Підляша, яка має увійти до збірника, прилаштовуваного краківським Укр. Комітетом; але й це «творення» йде як по груді. Гарно, що в Кракові повстав «Видавничий Інститут», лише обєм збуту на українську книжку тепер дуже скорчився і обмежився до найтемнійших закутин нашої національної території. Тут, щоби не забути, згадаю про одну справу. Саме в цім році припадає 600-літній ювилей смерти Бол.-Юрія II (Тройденовича), останнього гал.-волин. князя († 7/4 1340 р.). Цеж знаменита нагода до пропаґанди ідеї нашої державности, котрої «Вид. Інститут» не сміє полишити невикористаною. Я в тутешнім «Укр. Комітеті» мав про це реферат і зладив відповідну статтю, котру Комітет мав видати, але досі не бачу ніяких підготовних кроків у цім напрямі. Може би краківський «Вид. Інститут» видав його як окрему книжочку. Обєм реферату виносять ок. I арк. друку формату «Записок»; стаття приносить богато зовсім нових річей, бо я вже в минулім році зібрав потрібний до цього матеріял.

Що до підручників історичних для середних шкіл, то на них я досі поробив доволі прикрі досвіди. В 1913 р. дістав поручення від Буковинської Краєвої Шк. Ради приладити підручник австрійської історії для учительських семинарій; виготовив його в марті 1914 і післав до комісійної оцінки; вибухла Світова війна і все пішло у воду. З початком 1919 р., на замовлення з Київа, став писати підручник всесвітньої історії; в маю післав рукопис і дістав половину гонорару; рукопис пропав, а гонорар прийшов тиждень перед розвалом Галицької держави у виді 2000 гривен, котрі й досі спочивають у мене в бюрку. Всеж таки і від третої спроби не відказуюся. На мою думку, підручник всесвітньої історії пильнійший; української можнаб, поки-що, вчити на підставі вже істнуючих нарисів (Грушевського, Томашівського, Терлецького і др.), а зі всесвітньої нема нічого. На початок я піднявбися написати підрукник середньовічної історії; старинна може підождати. Лише як умову ставив би, щоби ок. 1/2 гонорару заплатили мені згори, як зачет. Це тому, щоби втретє не витрачувати часу і труду зовсім «безвозмездно» і на марно, а впрочім — як самі здогадаєтеся — коло мене з фінансами починає бути вже дуже крухо: вже чотири місяці без ніякої платні, а життя у Варшаві ще куди дорожше ніж в Кракові.

Ось Вам «вичерпуюча» — здається — відповідь на порушені у Вашім листі справи. Чи не відомо Вам, що представлятиме собою науковий «Institut für deutsche Ostarbeit» в Кракові, про котрого заснования принесли недавно звістку часописи? Може там буде також який куток для українознавства, де ми моглиб приміститися?

Остаю з правдивою пошаною і здоровлю Вас

М. Кордуба

Лист Василя Сімовича

2.

Львів, дня 13 грудня 1941 р.

Дорогий Пане Професоре!

Недавно тут був Кубійович. Виділ НТШ відбув із ним засідання, а день пізніше зійшлися з ним делегати секцій. Ми уклали тут статут за новими принципами, і один примірник такого статуту враз із листом від давніх трох секцій посилаємо Вам. Статут уже перекладений на німецьку мову і в понеділок такий один примірник перекладеного статуту я Вам пішлю. Засідання делегатів відбулося вже за новим статутом, який передбачує сім секцій. На зборах делегатів були: я від філологічної, Левицький від математично-фізичної, Полянський від природознавчої, Храпливий від економічно-юридичної, Перхорович від технічної; бракувало Крип'якевича від історичної, бо в нього хвороба в дома, і Панчишина від лікарської, він дуже занятий організацією медичного інституту. Ці делегати погодилися на тому, що, за новим статутом, уложеним за провідницьким принципом, головою, а властиво провідником товариства, повинен бути Кубійович. Ви пригадуєте собі, що як я був у Кракові, то ми про це говорили, і Ви теж висловили таку думку: нехай бере товариство в свої руки і нехай зробить усе можливе, щоб добитися його реактивування. Ви знаєте, що в теперішніх умовах він єдиний може це зробити. Я пишу умисно Вам про це, щоб Ви знали, як справи маються, та щоб Вас які події не заскочили. Як будете вносити статут, ясна річ у німецькому перекладі, то можете з ним порозумітися, щодо підпису, хоч думаю, що він підписати може сам. А так у секціях йде робота уже за новими принципами, себто по кабінетах, а збори секцій мають здебільша характер адміністраційний. Ось у нас на філологічній секції є два кабінети, мови та літератури, при чому в літературі є аж два кабінети, один очолює Возняк — тепер він вже не протестує, що він дійсний член — другий Щурат, а на чолі кабінету мовознавства стою я. Принцип у нас не виборний, а просто директор секції покликав до керівної праці поодиноких людей. І так буде або є з усіма секціями. Робота поволеньки йде, в кожній секції є дуже багато праць готових до друку, якщо буде зреорганізоване видавниче товариство, то можна буде праці понадруковувати. Ось, наприклад, ми майже готовий до друку маємо Франківський збірник.

В справі, про яку Ви писали, я балакав тут з людьми, та найдокладніше говорив про це із спільно нашим приятелем др. Храпливим. Форма, яку Ви подаєте, в теперішніх умовах уже неможлива. Тепер уже ніхто не покликує, бо нема вже на Сяні кордону. Тепер просто кождий приїжджає і шукає собі роботи. Для потвердження треба печатки Арбайтсамту. На жаль, старші люди, як мене інформував др. Х., такої печатки одержати не можуть. Біда нам старим! Та я ще попробую, зясувавши цілу справу, поговорити з полковником Бізанцом, може, він найде яку пораду.

Я покищо при комісарській управі, але у зв'язку з реорганізацією видавництва мене хотять настановити головним редактором. Про це вже від місяця говориться, але справа самого настановлення мене чогось протягається, хоч у нарадах мене кличуть до участи. Я склав спис людей науки, які можуть мати працю у видавництві. Ясна річ, що Вас я не оминув.

Те, що зі мною склалося, було наслідком доносу з Берліна. Супроти всяких таких доносів всі ми смертні безрадні. Гидота тільки в тому, що донос був з українського боку, що зовсім брехливий і подлий та низький, ніхто з тих, що мене знають і знали, не сумнівається.

Коло нас дома чогось зовсім нового немає. Живемо та чекаємо, щоб зима минула, хоч паливо є. Але ж знаєте, що зими ми не любимо: вона у Львові якась вогка і дуже відбивається на моїх ногах і на жінчиних грудях. Мене ноги постійно болять, а жінка постійно кашлає, раз у раз застуджується.

Що коло панства, як пані Добродійка? Пані Уаня передала через др. Гинилевича якийсь пакунок. Чи дістали Пані?

Щиро здоровлю і цілую, Пані Добродійці руку
дружина здоровить Вас обоє

В. Сімович

Лист архиєпископа Івана Бучка

3.

Христос воскресе.

Рим, дня 10. травня 1946.

Високоповажаний Пане Професоре,

Прошу приняти мою сердешну подяку за ласкаву добру память, за щирий привіт, за вістку про Вас і Ваших Рідних. Дякую Милосерному Богу за те, що врятував Вас, тай прошу, щоби и на майбутнє дав силу перетривати ті злидні скитальщини і вернутися щасливо до вільної Батьківщини.

Це правда, що я стараюся про організацію Інституту Вищих Студій, щоби українська наука могла далі розвиватися, а українські вчені мали відповідне заняття. Та показалося, що вироблений плян був за широкий, а міліярдові видатки під теперішну хвилю перевищувалиб спромогу наших сподіваних протекторів. Тепер дістали ми доручення зробити скромніший плян та звязати цілу справу з одним з італ. університетів. Само собою розуміється, що списі професорів не буде бракувати Вашого імени, так як не бракувало його і в першому, хоч я тоді не мав ще певної вістки про місце Вашого побуту.

Це все прошу трактувати покищо довірочно, бо воно не дуже певне, чи справа вдасться з різних причин, а перш за все не знати, як розвинуться події в Італії, чи на ліво, чи на право. При цьому не потребую додавати, що сама назва «Укр. Інст.» викликує безліч політичних проблем і застережень з боку тих, що бажали б конечно мати до говорення навіть в середземноморських краях. До того нелегко знайти в даному центрі відповідне приміщення чи для Професорів, чи й для студентів. А вкінці брак остаточного вирішення відносно укр. збігців спинює рішення до тої, чи іншої міри. Одним словом: Біда чайці небозі... А всеж таки надія на Боже Милосердя і Божу Всесилу не то, що не паде, але радше кріпшає, бо — як каже св. Павло — «Його сила в немощех совершается».

Щераз і щераз з цілого серця благословлю Вас, Дорогий Пане Професоре, усім добром, тай прошу в Бога для Вас і Ваших Рідних, зокрема для

Вашого доброго сина найбогатшого Божого благословення
відданий Вам у Христі Господі
брат і слуга
† Іван

Високоповажаний Пан
Проф. Іван РАКОВСЬКИЙ
у Цель, а. Зее. Австрія.

Лист архиепископа Івана Бучка

4.

Слава Ісусу Христу!

Рим, дня 22. жовтня 1946 р.

Високоповажаний Пане Професоре,

Прошу вибачити, що спізняюсь з відповіддю на Ваше цінне письмо з дня 8-ого вересня ц. р. Я так бажав би дати відповідь конкретну, щоб була згідна з дійсністю, а тим часом та дійсність щораз інша. Раз говориться про ґрандіозні пляни, то знову вимагається скромніших. Уже була та й ще є надія на створення автономної причіпки до унів. у Міляно, то знову виринули непередбачені труднощі, які може для нас незрозумілі, але для чужинців, що рішають, є великої ваги. Дотого становище Уряду раз таке, а раз сяке. Зачалась пропаганда за усуненням чужинців з Італії, зокрема тих слов'янського походження. Нема сумніву, що це підсунена моск. пропаганда, щоб тільки дразнити. Але Уряд видимо числиться з такою пропагандою, отягається з дозволом на спровадження більшої групи вчених і студентів. Ватикан при своїх особливих обережностях у всіх потягненнях на користь українців не може рішитись на більший фінансовий вклад. Справа й нині ще не вирішена.

При цьому додаю, що Орієнтальний Інститут Папський це науковий інститут для студентів Богословії, переважно священиків, що спеціялізуються в богословських студіях, з особливим узглядненням східньої Богословії. Нема там окремого відділу «про Руссія», ані нема світських катерд. «Про Руссія» це дипломатична комісія папська, яка долучена до Секретаріяту Стану, а «Руссікум» це колегія така сама, як українська Колегія ім. Св. Йосафата, в якій тільки мешкають студенти Богословії, а викладів слухають на дотичних богословських факультетах. На Орієнтальному Інституті, який є в руках ОО. Єзуїтів, буває часом зайнятий якийсь світський професор до якої східньої мови, але в засаді вчать там тільки священики з іших монаших чинів.

Дотеперішні наші змагання про приміщення Наук. Інституту для укр. в Римі показались безуспішні. Кажеться, що це ізза браку відповідних будинків, але нема сумніву, що є і інші причини. Це показалось особливо при організуванні інтернац. допомоги для укр. студентів. Відносні чинники воліли назвати таку допомогу «Для студ. слов'янського походження». щоби включити в цю допомогу й чехів, і поляків, і словаків, хорватів та словінців.

З того всього бачу, що мабуть скорше можна буде діждатись допомоги збоку найвищих церк. чинників для існуючих уже укр. наук. інституцій на терені Німеччини. Створення нових та ще й на непевному терені Італії стрічається з труднощами, що ломлять руки.

Щераз і щераз з цілого серця благословлю Вас, Дорогий Пане Професоре, усім добром та й прошу в Бога для Вас і для Ваших Рідних найбагатшого Божого благословення

відданий Вам у Христі Господі

брат і слуга

† Іван

Високоповажаний Пан Професор
д-р Іван РАКОВСЬКИЙ
у Цель, а. Зее. Австрія.

Лист Івана Раковського до архиеп. Івана Бучка[1]

5.

Високопреосвященний Отче Епископе!

Дуже сердечно дякую Вам, Високопреосвященний Отче Епископе, за цінне письмо з дня 27. X. ц. р., яке я дістав вже в перших днях листопада та не відписував, бо чекав, аж Ви, Високопреосвященний, задержитеся вже на довший побут в Англії. А тимчасом я вже добув списки і необхідні дані наших науковців, зайнятих на наших скитальчих високих школах, а також членів Наукового Т-ва ім. Шевченка і Вільної Академії Наук так, що тепер можна вже мати докладний образ цеї нашої загибаючої науки і не послугуватися здогадними величинами. Я поручив всім керманичам дотичних установ, щоби рівночасно переслали ці списки також і Вам, Високопреосвященний, на паризьку або римську адресу і вони колись дійдуть до Ваших рук, для того я не посилаю тепер відписів тих списків; колиб одначе Вам, Високопреосвященний, треба було, то я пришлю негайно відписи моїх списків таки до Лондону. На разі подаю коротенький перегляд наших науковців:

I. Наукове Т-во ім. Шевченка:	дійсних членів — українознавців	27
	інших дійсних членів	29
	співробітників Секцій і комісій	39
	всіх науковців при НТШ	95
II. Український Університет:	крім членів і співробітників НТШ	19
III. Українська Академія Наук:	крім членів НТШ й Університету (28)	90
IV. Технічно-господарський Інститут:	крім попередних	136
	разом всіх науковців-скитальців	340

Отож, числячи пересчно три особи на кожну родину, дістаємо поважне число, кругло 1100 осіб, яких требаби десь захистити, даючи при цьому головам родин, науковцям, можність спокійної званевої праці. Це понад людські сили. Наше Наукове Т-во задумало своїх членів і доцентів Університету захистити десь в Америці і задля цього вибрано проф Миколу Чубатого, що живе постійно біля Ню-Джерсі, членом Виділу та іменовано його представником НТШ на цілу Америку і він там розгорнув дуже енергійну діяльність в цьому напрямі: закладає кружки приятелів

[1] Цей лист без дати. Припускаємо, що проф. І. Раковський написав його під кінець грудня 1947 року.

НТШ, які обовязуються матеріяльно піддержувати НТШ, старається о урядове признання нашого Наукового Т-ва, алеж, поважніших вислідів цих всіх його змагань до тепер немає...

А тут назрівають події, які вказують на те, що булоб дуже побажаним до весни десь забрати всіх наших культурних діячів, не тільки науковців, із середущої Европи, бо всім їм грозить цілковита заглада. Тут одинока надія на Америку, але наші тамошні земляки цілком не розуміють грози положення та не переймаються цею, для нашого народу так важною, справою. Просто жах подумати, чим це все може закінчитися. Щоб хоч можна врятувати найцінніших для нашої науки робітників-українознавців. Є їх всього 22-х і мені впало на думку, чи не можнаби їх примістити при яких наукових установах в ... Ірляндії! Може Вам, Високопреосвященний, булоб можливе, користаючи з побуту в Лондоні, навязати зносини з ірлянд. католицькими організаціями, які мають мати там великі впливи, та пробувати переконати їх, що рятування наших українознавців від заглади є не тільки в інтересі нашого народу, але таком і католицизму. Кажуть, що в цьому напрямі мав вже щось робити наш лондонський Комітет, та що і як не знаю.

На всякий випадок подаю список тих 22-х найвизначніших українознавців з тим застереженням, що і інші члени НТШ є для науки рівнож важні:

Назва знання	осіб	Назва знання	осіб
Білецький Леонід, літер.	5	Оглоблин Олександер, історик	3
Дольницький Мирослав, геогр.	2	Олянчим Дом., історик	1
Дорошенко Володимир, бібліог.	3	Пастернак Я., археолог	2
Зайцев Павло, українознавець	1	Петров Віктор, етнограф	1
Крупницький Б., історик	2	Полянський Ю., геолог	3
Кубійович, Володимир, демор.	2	Раковський Іван, антроп.	3
Кузеля Зенон, етнограф	2	Рудницький Ярослав, україн.	3
Щербаківський В., до істор.	1	Січинський В., мистецтвозн.	2
Кулицький М., картог.	4	Скрутень Йосиф, історик	1
Курінний Петро, археолог	2	Тершаковець М., україн.	1
Міяковський В., українозн.	1	Чикаленко Лев, до істор.	2

Значить, всіх найважніших українознавців є 22 при чому всі разом із своєю ріднею дають 48 осіб. Кількість не надто велика. Треба також надіятись, що не всі зможуть або схочуть покинути своє місце побуту, якби справа була актуальна, то я про це довідаюсь. Я готовий кожної хвилі.

Розуміється, що коли Вам, Високопреосвященний, треба яких вияснень або якої помочі, я все є до диспозиції, хоч вже не як голова НТШ, бо я зрікся головства цього Т-ва — мені було неможливо з такої віддалі кермувати справами НТШ.[2] А тимчасом, з надходячими святами Різдва Христового і Нового Року прошу прийняти від мене і моєї рідні найгарячіші бажання дужого здоровя та як найгарніших успіхів Вашої, Отче Епископе, праці для добра нашої Церкви й нашого Народу і поручаючись Вашим молитвам, залишаюся все щиро відданий

Іван Раковський

---

[2] Проф. І. Раковський зрікся головства в НТШ, 25 листопада 1947 року. Гляди його лист з 25. XI. 1947 до Виділу НТШ в Мюнхені. (Архів І. Раковського).

Рецензійні статті

М. Антонович

НОВА НЕВДАЛА КОНЦЕПЦІЯ

*(Кілька думок з приводу праці Г. Грабовича)**

Відколи Шевченко закінчив свій життєвий шлях, різні покоління розуміли, сприймали та інтерпретували його по-різному, часто застосовуючи злободенні нові ідеї. Усі ці підходи виявляли щось нове в творчості Шевченка, щось до того часу непомітне, але вони ніколи не вичерпували всього багатства Шевченка та його творчости, хоч і робили свій внесок у шевченкознавство. Дещо нового вносить і праця Грабовича, хоч, як він сам зазначає у передмові, вона не вичерпує теми (стор. IX).

На нашу думку зайво нападати на самий термін «мітотворчість», який, правда, не віддає суті справи, але й не має в собі нічого злочинного. Кожний великий поет і мистець створює собі свій специфічний світ думок, свій стиль, свій підхід до життя, яке його окружає, і цим відрізняється від всіх інших творців мистецьких цінностей. Свій світ ідей мав і Шевченко, і коли Грабович уважає, що тут варто застосувати термін мітотворчість, то це його право. Шевченкова творчість надто широка, глибока та різноманітна, щоб її можна було вмістити під якесь одне гасло, вичерпати якимось одним ярликом, а тому й «мітотворчість» не може тут мати якогось ширшого значення як це хотів би Грабович. Все ж цікаво прослідкувати, чи може застосування цієї (не такої вже й нової) теорії дати свої результати. Виявляється, що дещо з'ясовано правильно, дещо натягнено, а дещо не відповідає таки багатству Шевченкової спадщини, якщо її брати як цілість.

Звичайно натягнути Шевченка на будь-який копил без насилування, відсівання — справа марна. Крім того загальні, підсумкові праці краще вдаються літнім ученим після довгих студій, а не молодим дослідникам без належної перспективи. Уже друге мотто до праці Грабовича, взяте з Терца-Синявського, мусить здивувати фахівця. Подібні думки, тільки багато краще висловлені, маємо ще з часів життя самого Шевченка (наприклад, лист Куліша до Шевченка від 10 травня 1860 р.).

---

* Gerge G. Grabowicz, *The Poet as Mythmaker*. A Study of Symbolic Meaning in Taras Ševčenko. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1982, 170 p.

Від того, що автор повторює помилки з своїх попередніх праць, вони не стануть правильнішими. Це стосується, наприклад, твердження, що Куліш нібито переклав *Назара Стодолю* українською мовою (стор. 6). Це саме стосується «двоподілу» писань Шевченка українською і російською мовами. Це речі давно з'ясовані. Грабович їх бачить неправильно (пор. *Український Історик*, ч. 73-74, 1982, стор. 98-99).

Дивує нас також, чому літературознавець так охоче змішує прозу й поезію і одним духом цитує Вальтера Скотта, Миколу Гоголя і Шевченкові поеми та ставить ніби знак рівняння між двома такими різними галузями мистецтва (стор. 29). Історичні *поеми* мають зовсім інше значення, інші засоби та інші завдання, ніж історичні романи, писані *прозою*. Як великий мистець, Шевченко відчував це, і ясно, що він не давав у своїх поемах таких описів, як Вальтер Скотт у історичних повістях, а за ним і Куліш у *Чорній Раді* (стор. 29). У 19 стол. ми дуже рідко зустрічаємо описи в поезії. Це традиція, яка вмерла ще в 18 стол. Тай взагалі прозу і поезію треба розглядати як цілком різні галузі мистецької творчости.

Критикуючи як радянських шевченкознавців, так і тих, що живуть чи жили у вільному світі, Грабович уважає обидві групи тенденційними та ідеологічно обмеженими, а це нібито звільняє його від обов'язку брати їхні міркування до уваги. Це трюкацтво запозичене з політичної практики. Ясно, що зайво брати до уваги цитати з Леніна, Маркса чи Енґельса та специфічних формулювань їхнього вчення радянськими шевченкознавцями, але ж не можна нехтувати реальними досягненнями радянських учених у багатьох ділянках шевченкознавства. Це саме ще більшою мірою стосується й української вільної науки, яка може Грабовичеві й не подобатися, але жодний розсудливий учений не може заперечувати досягнень у галузі шевченкознавства таких учених як П. Зайцев, С. Смаль-Стоцький, В. Дорошенко, В. Міяковський та десятки інших. Особливу нехіть має Грабович до С. Смаль-Стоцького, хоч саме цей учений виявляв символіку та алегорії Шевченка і то багато краще, ніж це робить Грабович. Автор монографії доходить до того, що говорить про впливи Д. Донцова на Смаль-Стоцького! Таж С. Смаль-Стоцький був уенерівцем, а Донцов творцем інтеґрального націоналізму (стор. 18, прим. 2). Смаль-Стоцький займався Шевченком ще тоді, коли Донцова на світі не було і своєю науковою працею здобув собі такий авторитет, що опинився серед перших академіків УАН поряд із Багалієм, А. Кримським, В. Вернадським, М. Туган-Барановським, С. Тимошенком та іншими.

Зрештою Грабович міг би багато повчитися від Смаль-Стоцького, який обстоював думку, що Шевченкову творчість треба вивчати в сукупності, в її цілости, а не можна виривати з його великої спадщини окремих віршів і думок. Зрештою ще Смаль-Стоцький твердив, що «відкриває» тепер Грабович, що напр. *Івана Підкову* і, хоч би, *Тарасову ніч* не можна вважати історичними поемами, а в найкращому разі «історично-побутовими» картинами. Смаль-Стоцький підкреслює, що в таких поемах як *Іван Підкова і Тарасова ніч* «вихідна точка є тепе-

рішність, а минуле служить тільки на те, щоб показати, що й теперішність могла б, може, і повинна б бути інакша» (С. Смаль-Стоцький, Шевченко, *Інтерпретації*, Варшава 1934, стор. 41). Подібно твердить і Грабович, хоч, звичайно, Смаль-Стоцького в цьому контексті не згадує (стор. 24, 30). В останньому випадку Грабович зараховує і *Гайдамаків* до «неісторичних» поем. Це явне натягнення. Ця поема історична, якщо Грабович взагалі визнає такі речі як історичні поеми!

Арґумент Грабовича, що в *Гайдамаках* вигадані герої (є й невигадані!), можна спростувати його ж твердженням, адже його улюблений приклад *Тарас Бульба* складений *лише* з вигаданих героїв. То чого ж закидати Шевченкові, що в *Гайдамаках* герої «фіктивні чи леґендарні» (стор. 30)? Уже з цих прикладів видно, що Грабович намагається натягнути Шевченка на копил, який до поета зовсім не підходить.

Таких довільних спроб інтерпретування багато. В *У тієї Катерини хата на помості* Грабович уважає побратимство гомосексуалізмом (стор. 59)! Важко собі уявити більшої насмішки над священним інститутом побратимства, яке рівнялося прийняттю в сім'ю, отже навпаки, *виключало* всяке кровозмішення чи розпусту. Не можна ж переносити теперішніх норм північноамериканської субкультури на колишню дійність в Україні, бо виходить повна ґаліматья!

У *Гайдамаках* Грабович дошукується «unconsummated marriage» (стор. 60), коли Шевченко навпаки говорить про «геппі-енд», хоч мистецьке відчуття підказує йому подати таке закінчення лише натяком:

«Не журися, сподівайся
Та Богу молися . . . »

Останні рядки *Епілогу* ясно вказують на те, що Галайда з Оксаною доживали собі щасливо віку: «А в нашого Галаййди хата на помості . . .» Невже ж це не ясне? А Грабович фантазує про страту Яреми чи про його життя бродяги (стор. 93).

У *Невольнику-Сліпому* навіть натяку на якесь кровозмішення немає, як висмоктує з пальця Грабович (стор. 67, 72), так само як і про «несексуальність шлюбу» (стор. 72-73). Навпаки поема закінчується ідилічною картиною сімейного щастя з дідом і *онуком:*

« . . . Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука-пузанчика
Чолом оддавати . . . »

Перед цим Шевченко ще й вибачається за ідилічне закінчення твору!

У Шевченковій поезії багато місця присвячено трагедії у зв'язку з ґвалтуванням чи нерівним шлюбом, але підставою *трагедії* є або національні розбіжності *(Катерина)*, або соціяльні *(Не спалося, а ніч як море . . ., Княжна, Марина)*, або релігійно-соціяльні *(У Вільні городі преславнім)*, або вікові *(Сотник)*, або економічно-вікові *(Петрусь)* тощо.

Поряд з цим маємо у Шевченка «гріх», який не доводить до трагедії, а тому Грабович такі випадки обминає, як непідхожі йому. У вірші «Ой крикнули сірі гуси» до вдови заїхав запорожець і вона привела на світ сина, виховала його, дала йому освіту і дорослого привела до запорозького обозу. Гріх свій покутує вдова, пішовши у чорниці, але її син зовсім не стає посміховищем, як, узагальнюючи, хотів би нас переконати Грабович про долю нібито всіх байстрюків (стор. 68-69).

Зовсім необґрунтовано ставить Грабович знак рівняння між сиротою і байстрюком (там-таки). Уже такі випадки як «байстрюки Єкатерини сараною сіли», а, з другого боку, хоч би «сирота Ярема, сирота багатий», мусіли б його переконати, що це не те саме. Алеж Грабович хоче за всяку ціну применшити одержимість Шевченка в національному питанні, а з другого боку показати його як «статево незрілого чи перезрілого». Це нонсенс. Важко собі уявити статево нормальнішу людину ніж Шевченко. Свідоцтв цієї нормальности повно в *Журналі* чи хоч би в вірші «Великомученице кумо», де висловлено бажання, щоб його кума — стара панна Н. Т.(арновська) нарешті в поважному віці таки згрішила. І цього вірша Грабович не згадує, бо він не вкладається в його концепцію!

Із «своїх висот» він залюбки критикує інших шевченкознавців — Міяковського і Шевельова за те, що їхній англомовний збірник Тарас Шевченко (1962) «не дає нових підходів» (стор. 5), але ж такого завдання той збірник і не мав. У ньому автори дали для чужомовного читача праці різних учених про різні аспекти шевченкознавства і свого завдання вони досягли. Безпідставно ставить Грабович під сумнів розподіл Шевельова останнього петербурзького періоду Шевченкового життя на два: перший, революційний, і другий, зрівноваженіший приблизно від кінця 1859 року (у Грабовича стор. 132-133).

Розподіл Шевельова правильний і має також біографічне обґрунтування. Це був час після останньої подорожі на Україну, залицяння до Ликери Полусмаківни, розрив з нею і остання важка недуга. Усе це не могло не відбитися на Творчості Шевченка, а випадки, коли «вогненнолаве Кракатао», як назвав Шевченка Стефанович, час від часу вибухало, мало свої безпосередні причини-рефлексії (смерть колишньої цариці, за зневагу якої так важко потерпів Шевченко чи інші події).

У зв'язку з цим треба відкинути також гіпотезу Грабовича про пристосованого (adjusted) і непристосованого (non-adjusted) Шевченка (стор. 8-11). Шевченко був один, цілісний. В головному в нього немає суперечностей, а в другорядному, очевидно що є, як є вони в кожної людини, що не перетворилася в бездушний автомат. «Пристосованого» Шевченка реставрує Грабович на базі його російських прозових оповідань. Ці твори писані на засланні, коли Шевченкові було заборонено писати й малювати. На власну відповідальність І. Усков дозволив Шевченкові писати *по-російському*. При цьому Шевченко мусів оглядатися на можливості доносу, трусу чи якоїсь провокації і тому «пристосовував» свою прозу відповідно. Тільки ж це пристосу-

вання не має нічого спільного з тим, що під цим терміном має на увазі Грабович.

Шевченко вирішив у дозволених рамках дати літературу для українських русифікованих панів. Отже його російські оповідання це «Zweckliteratur» par excellence. Шевченко був свідомий невисокого рівня цих творів, але, всупереч порадам Куліша і Аксакова, хотів їх пустити в друк, щоб дати панам-перевертням лектуру, яка могла б їх «урозумити». Цензурні рамки йому не шкодили, бо ж до русифікованих панів він не міг промовляти так, як він промовляв до українців.

Під впливом Івакіна, Дзири (і російської радянської ідеології) Грабович розглядає гетьмана Дорошенка в творах Шевченка, а в цьому зв'язку намагається засудити В. Антоновича за фальшування (quite spurious, стор. 32). Він повторює явно необґрунтоване твердження Дзири, нібито «всі історичні джерела... засуджували Дорошенка», хоч і приписує це твердження помилково Івакінові та вважає, що Шевченко навмисно міняв чи пристосовував до своїх потреб історичні факти. Обережні висновки Антоновича про історичні погляди Шевченка, зроблені понад сто років тому, загалом витримали іспит часу і треба було б вагоміших аргументів, щоб їх спростувати. Поперше зовсім неправда, що *всі джерела* засуджують Дорошенка. Козацькі літописи переважно подають факти, а не оцінку, як Грабович міг би переконатися з літопису «Самовидця», що його перевидав Гарвардський Інститут 1972 р. Крім того, Івакін вказує на співчутливу оцінку Дорошенка в *Повести об украинском народе* Куліша (1846), а цю оцінку й мав в першу чергу на увазі Шевченко, коли писав свій твір *Заступила чорна хмара.*

Крім того цей твір Шевченко писав на засланні наприкінці 1848 р. Де ж він мав змогу перевіряти будь-які джерела? Його заарештували на початку квітня 1847 р., отже від часу, коли він міг читати будь-які історичні твори, минуло принаймні 20 місяців (майже два роки!). Зрештою ще Антонович вказував на те, що «у Шевченка трапляються іноді дрібні фактичні помилки..., але зате в цілому він чудово реставрує дух, характер певної історичної доби», як це з'ясував Д. Дорошенко. У творі *Заступила чорна хмара* прогріхів проти історичної правди багато більше. Це зовсім не значить, що Шевченко свідомо міняв відомості, чи нехтував ними; він подав характер історичної доби, інтерпретуючи її як поет.

Таких фактичних помилок та поверховного цитування у Грабовича багато. Він намагається розвінчати Шевченка як національного поета, йдучи шляхом пізнього Куліша і Драгоманова (стор. 2, 133) і скеровує своє вістря проти Смаль-Стоцького (і Донцова), а сам вводить у свою монографію багато маніпуляцій та помилок, які знецінюють його твір.

Основним моментом у цьому служить Грабовичеві зовсім правильне зауваження, що Шевченко розрізняє між ГРОМАДОЮ і ДЕРЖА-

ВОЮ, як можна б умовно перекласти українською мовою терміни COMMUNITAS і STRUCTURE. Дійсно, Шевченко був завжди на боці традиційної громади з її власними моральними принципами і гуманізмом проти естаблішменту і чужого державного апарату, які на Україні були однозначні з поневоленням спершу польським, а опісля московським. Державне поневолення пов'язане з насильством, з введенням чужих інститутів, які вносять в народне життя розпусту, кріпацтво, насильство і т. д.

Під цим оглядом Шевченко дотримується української традиції, хоч всупереч українським історикам 19 століття, які доходили до переконання, що українці нездібні до державного життя і цю ділянку треба лишити чужим (Максимович, Куліш, Костомаров, Антонович, Лазаревський та ін.), він все ж таки вірить в майбутність незалежного життя України. Традиція громади існувала на Запоріжжі, де, зокрема в перші часи, збиралась група козаків, обирала собі отамана і йшла в похід на ворога. Коли їм даний отаман не підходив, вони його скидали і обирали собі іншого. Ця традиція збереглась на Україні до 19 стол., де «організаційне» життя не мало своєї «структури», не мало керівників.

Чи спроможні ми нині уточнити, хто був керівником Кирило-Методіївського братства, чи громад, чи навіть пізніших гуртків аж до початку 20 століття? У цьому практика Наддніпрянщини відрізнялася від Галичини, де структура була сильно розвинена. Улюбленою піснею членів Громад 1860-х рр. не випадково була пісня «Зібралися всі бурлаки . . . » Отже це явище не винайшов Шевченко, він лише йшов за традицією.

Своє зовсім правильне зауваження («Communitas» і «Structure») Грабович використовує, на жаль, у неправильному напрямі. Він хоче «доказати», що Шевченко однаковою мірою виступав проти чужої і своєї влади, проти свого й чужого естаблішменту. Це явна помилка, бо тут Шевченко пішов далеко вперед в порінянні з своїми сучасниками і навіть наступними поколіннями. Його поезія доводить, що він виступав лише проти *чужої* влади, *чужого* естаблішменту, а не проти *своєї* правди. Неупередженому читачеві вистачить зацитувати з *Кавказу:* «В своїй хаті своя правда, *і сила, і воля . . . »,* чи з *Гайдамак»:* «Ой, Дніпре мій Дніпре . . . » з думкою Яреми:

« . . . Козак оживе,
Оживуть гетьмани в золотім жупані,
Прокинеться доля . . . А в степах України —
О, Боже мій милий — блисне булава!»

Тільки ж Грабович багато енерґії й місця в своїй монографії витрачає саме на те, щоб доказати, що Шевченко засуджує і свою провідну верству, а тому на цю тему треба сказати декілька слів.

Ясно, що Шевченко ставився до гетьманів та інших керівників українського народу відповідно до їхньої користі для України і який слід вони лишили в історії. Тому він засуджував всяких Галаганів,

Кочубеїв, Киселів та їхніх нащадків: «остались шашелі». Зате він високо цінив Тараса Федоровича, Дорошенка, Мазепу (що правильно визнає сам Грабович, стор. 110), Полуботка, отамана Гордієнка, полковника Чечеля...

Я нарочито не назвав тут Богдана Хмецьницького, бо Грабович усіма силами намагається довести, що Шевченко цілковито вороже ставився до нього. У шевченкознавстві ці питання давно вже з'ясовані: скрізь там, де Шевченко згадує Переяслав (1654 р.), він не щадить пам'яти Хмельницького, а там, де він має на увазі державного мужа, визволителя з польської неволі, він його величає «геніяльним бунтівником» чи подібно.

Поряд з тим Грабович висуває ряд цікавих і вартих уваги думок і концепцій. Коли він каже, що козаки Шевченка одночасно «громада» і «організоване суспільство» (структура — стор. 107), він має цілковиту рацію, але, коли він далі говорить про «чужі» явища влади, тут він просто не доцінює цитати з *Кавказу:* «В своїй хаті своя... СИЛА...» (підкреслення моє!). Тут проблеми «націоналізму» не обминути. І не грає ролі, як ми це явище назвемо, воно буде наявне, хоч цей «націоналізм» не можна утотожнювати з сучасним поняттям, що криється під цим терміном.

Марно намагається Грабович втиснути Шевченка в прокрустове ложе терміну Р. Лінтона «nativistic movement». До свідомої спроби відродити і плекати *вибрані галузі культури* (стор 136), згідно з Лінтоном, можна було б зарахувати українську передшевченківську літературу. Шевченко вже новий етап.

Якщо Грабович не погоджується з досягненнями дотеперішнього шевченкознавства, він мав присвятити свою працю серйозній критиці, а не вдаватися у демагогію, мовляв, дотеперішнє шевченкознавство поділене на національну і комуністичну галузі. До 1931 р. ніякої різниці між шевченкознавцями обабіч залізної завіси не було. Її створила комуністична Москва штучно за 1930-х рр. Грабович це прекрасно знає.

Концепція та інтерпретація Грабовича викликала гостру реакцію, не завжди, на жаль, властиву. Звичайно, що в такому вигляді її прийняти не можна, але вона має деякі цікаві спостереження, які варто далі опрацьовувати.

Рецензії, огляди

Ivan Tesla and Evhen Tiut'ko. *Historical Atlas of Ukraine.* Edited by Lubomyr Wynar. Montreal, New York, Munich: Ukrainian Historical Association, 1980. 190 pp. $30.00.

It is a pleasure to welcome the first historical atlas of Ukraine. Unlike historical atlases of Russia (see, for example, Arthur Adams and others, *An Atlas of Russian and East European History* [New York: Praeger, 1967]; Allen F. Chew, *An Atlas of Russian History: Eleven Centuries of Changing Borders* [New Haven: Yale University Press, 1967]; Pierre Kovalevsky, *Atlas historique et culturel de la Russie et du monde Slave* [Paris, Elsevier, 1961]; or, in Russian, *Atlas istorii SSSR dlia srednei shkoly,* edited by K. V. Bazilevich, I. A. Golubtsov, and M. A. Zinov'ev [Moskva: GUGK, 1949—1954, 3 vols]; Konstantin V. Kudriashov, *Russkii istoricheskii atlas s predisloviem M. N. Pokrovskogo* [Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1928]; Egor E. Zamyslovskii, *Uchebnyi atlas po russkoi istorii* [S. Peterburg: Izdat. Il'ina, 1887], it provides continuity of Ukrainian development thlough time and space. This large volume is both attractive and informative. Color plates are meticulously executed, providing, in 43 maps, an excellent overview of Ukrainian history from the paleolithic to the twentieth century. The text, though placed inconveniently behind the map section, lends meaning and dynamism to each map.

The prehistoric period needs more maps and interpretation. Archeological data are so compressed into the first two maps the sequence of occupance lacks clarity and the spatial distribution of cultures lacks correlation with environmental ecology. Better integration of the text with the chronology table would help interpret the compiled information.

Maps of antiquity (3 to 7) show the domains of the Scythians, the Sarmatians, the Antes (precursors of Ukrainians), the Huns, and Khazars. Although references appear in Tesla's introduction, sources for each map, insluding criteria for territorial delineation, would have been better.

Maps of Kievan Rus' (8 to 14) illustrate tribal territories and changing boundaries from Oleh to Volodymyr Monomakh. Even a plan of princely Kiev and the long earthen defense walls are shown. Unfortunately, without topography or vegetation the strategic sites of Kiev or the location and alignment of the walls remain unexplained.

Appanage principalities that included Ukrainian lands are grouped and called, according to Hrushevs'kyi, Rus'-Ukraine (maps 15, 16). The largest, Halych-Volynia, is rendered in detail. Mongol campaigns and acquisitions are depicted (map 18). Encroachments by Poland, Lithunia, the Ottoman Empire and Muscovy are clearly shown (maps 19 to 21). Ukrainian lands are shaded, but the semi-shaded areas require explannation.

The Cossack period includes the territorial structure before 1648, the Khmel'nyts'kyi campaigns and the territorial-political entities of Zaporizhzhia and Ukraine (maps 22, 23). The Dnipro Rapids and the fortifications of the Sich, however, lack the cartographic presentation of topography, vegetations, and, in the text, strategic explantion (maps 24, 25). The Hetmante text and

maps (26, 27, 27A) are well integrated, but semi-shading needs explanation. South of Hetman Rozumovs'ky's Ukraine (Map 28), in the Novoserbiia zone, the strategic line of forts built to isolate Zaporizhzhia from the Hetmanate should be mapped and explained. Nineteenth century imperial territorial administration is clear, but the specially colored areas in the Kuban' and North Caucasus need identification (map 30).

Twentieth century upheavals include the eastern fronts and battles, reemergent Ukraine, 1917 to 1921, the Western-Ukrainian National Republic, the inter-war boundaries, the Carpatho-Ukrainian State, 1939, the German invasion of the Soviet Union, Ukrainian Insurgent Army actions against Nazi and Communist forces, and the post-war structure, including the Ukrainian SSR (maps 31 to 38A). Dispersal of Ukrainian is portrayed with the forced labour camps in Asiatic USSR, Ukrainians in Asiatic USSR, 1926, and Ukrainians in the world (maps 39 to 41). The first map provides no information on the numbers of prisoners in camps, whereas the last map lacks dot standardization and placement accuracy.

Like most traditional historical atlases, this atlas depicts territorial-political units, settlements and administrative centers, battles and military campaigns. Morevoer, it provides Ukrainian ethnographic territory as a base in the context of Cossack Ukraine in the seventeenth cenntury and the reemergence of Ukraine in the twentieth century. Unfortunately, the changes in Ukrainian ethnographic territory were not explained, and the diffusion of Ukrainian settlements in the last two centuries was treated unsystematically, rather like an after-thought. The cultural and economic developments of Ukraine, a set of topics in their own right, were entirely omitted.

Despite some weaknesses, this atlas provides, for the Western reader, an unprecedented wealth of information and a new perspective of the Ukraine. Unfortunately, only the title page, the editor's preface, Senator Yuzyk's introductory remarks, and the list of maps are in English. Readers unfamiliar with Ukrainian cannot benefit fully from the maps or the explanatory text.

Ihor Stebelsky
(University of Windsor)

George Luckyj, *Panteleimon Kulish. A Sketch of His Life and Times*. Boulder: East European Monographs. 1983. VIII+229 pp.

60 років минуло з часу публікації останньої біографії П. О. Куліша (автор-історик Д. Дорошенко), отже час на нову біографію цього визначного українського діяча, поета, письменника давно вже назрів, тим більше, що від 1920-х років кулішезнавство поповнилося цілим рядом нових праць з використанням багатющого джерельного матеріялу, що в той час опинився в ВУАН у Києві.

Враховуючи ці матеріяли, Ю. Луцький написав нову біографію П. О. Куліша і дав оцінку його діяльности в першу чергу з точки зору літературознавця. Хто знає стан бібліографії до кулішезнавства і труднощі зібрати її, зокрема поза межами України, висловить подив і подяку Ю. Луцькому, який зумів так добре зібрати, опанувати і подати викладений ним матеріял.

Коли ми вкажемо на деякі пропуски, чи оспорюватимемо деякі твердження автора, то цим ми зовсім не хочемо применшити значення нової і такої потрібної монографії про Куліша. В його життєписі є ще дуже багато невідомого, незрозумілого і докладно не дослідженого.

Авторові лишились невідомі деякі праці, які кидають світло на різні сторінки життя і діяльности Куліша. Не дивно, що він на еміґрації не знайшов першого видання Д. Дорошенка про Куліша (видання «Просвіти» в Києві 1918 р.). Але шкода, що він не звернув уваги на такі праці, як напр.: В. Порський, До матеріялів про Куліша, *Українські бібліологічні вісті,* ч. 1. УВАН, Авґсбурґ 1948, стор. 50—51 (про взаємини Куліша з його батьком); той же автор (В. Міяковський): З історії «Основи», *Літературно-науковий збірник,* ч. 3, стор. 92—99; О. Животько-Чернова, «Сполохи і пориви» в *Думи мої,* Нью-Йорк, 1971, стор. 5—145 (блискуча аналіза М. Вовчок); О. Лотоцький, П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у їх листуванні, *Праці Українського Історично-Філологічного Товариства,* т. II і окремо; М. Слабченко, *Матеріяли до економічно-соціяльної історії України XIX стол.*, т. I-II, Д. Іофанов, Т. Г. Шевченко в неопублікованому листуванні П. О. Куліша, *Матеріяли про життя і творчість Т. Шевченка,* Київ, 1957 (стор. 103—118), Сергієнко, *Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів,* К. 1971 (його найновішої праці про Кирило-методіївське Братство автор не міг використати); Г. Марахов, *Социально-политическая борьба на Украине в 20—40 гг. XIX века* (1979) і те ж саме про *50—60 гг. XIX века,* К. 1981 (автор цитує лише його працю про польське повстання). О. Грушевська, З діяльности Куліша в 1850-х роках. *Науковий збірник* за рік 1924, т. XIX, стор. 161—177 (хоч її заміняють пізніші праці В. П. Петрова), З. Гуревич, *Молода Україна,* Харків 1928, М. Возняк, Листування П. Куліша з О. Кониським, *Нова Україна,* 1923, ч. 7—8 та інші.

Підкреслимо деякі позитиви праці: в дуже багатьох випадках автор не йде за новими советськими дослідниками, хоч, на жаль, декілька разів попадає на їхню видку. Всупереч советським намаганням спаплюжити Куліша в справі Кирило-методіївського Братства автор дуже ясно розмежовує гідну і розсудливу поведінку П. Куліша на слідстві і пізніше заломання після жорстокого присуду (стор. 45 і далі), вказує на негідні напади Белінського на українство, підкреслює ненависть Куліша до міста, вказує правильно на те, що Куліш всюди давав перевагу культурі над іншими ділянками національного життя, правильно з'ясовує «хуторянську філософію серця» Куліша за Д. Чижевським тощо.

Вкажемо на декілька дрібних (і деяких не таких уже дрібних) помилок: київський університет не був завжди того самого червоного кольору (стор. 8). Теперішній колір — крикливий ясно-червоний, а раніше це був шляхетний темно-червоний відтінок. Українського вченого Венеліна не можна вважати авторитетним знавцем сербського фолкльору (стор. 13). Він був болгарознавцем. Шевченко їздив по Україні не до лютого (стор. 21), а до січня 1844 р. В лютому він уже виїхав у Москву. Є. Маланюк не перший виступав проти зміни Шевченкового «Наш завзятий Головатий» на Кулішеве «Наша дума, наша пісня» (стор. 32 і прим. 93). Цю першу редакцію обстоювали П. Зайцев, С. Смаль-Стоцький, Л. Білецький, а з ідеологічних причин Д. Донцов (пор. Варшавське видання творів Шевченка, т. I. *Кобзар* Л. Білецького, Вінніпеґ 1952 — цю думку він обстоював ще в Празі)... Каменецький був не складачем (стор. 91), а керівником Кулішевої друкарні в С.-Пб. — друкарем там був М. Щербак.

Сварка між Кулішем і Шевченком не почалася, як за совєтськими дослідниками твердить Луцький, у 1857 р. (стор. 109), а 21 листопада 1858 р. (див. нашу статтю в Ювілейному збірнику УВАН, Вінніпеґ 1976, стор. 77 і далі), після чого вони переходять з Ти на Ви. Щойно наприкінці 1860 р. ця сварка довела до повного зірвання зносин. Зайво автор, говорячи про причини припинення журнала «Основа», покликається на друго- і третьорядні джерела — пізніші згадки Драгоманова і Франка (стор. 110). Зовсім не сварки припинили видання, а обшук в помешканні редактора Білозерського в січні 1863 р. після виходу десятого числа «Основи» за 1862 р. Його помешкання запечатали, а ввесь архів забрали і «сховали» так, що й дотепер його не можна знайти. Зрештою і фінансова допомога Катеніна на той час уже скінчилася.

Не можна твердити, що Л. Глібов не мав нічого проти подружньої зради своєї Параски з Кулішем (стор. 114), хоч і поводився він, як завжди, спокійно і розсудливо. Байка Глібова «Горлиця і горобець», написана саме тоді, була дуже дошкульним ударом, скерованим проти Куліша. Взагалі ж «жіночі історії» Куліша в Луцького применшені і пригладжені. Їх було багато більше і проходили вони бурхливіше, ніж це виходить з монографії.

Друкарською помилкою треба уважати рік Гадяцької угоди (стор. 120). Це ж було 1658, а не десять років пізніше, як зазначено в друкові. Подібне з датою знесення кріпацтва в Росії (стор. 123) — має бути 19, а не 10 лютого, але ж і пізніша дата — це тиждень перед смертю Шевченка, а не десять днів після неї. Діяльність В. Антоновича в польському революційному русі (стор. 125) відбувалася в Києві, а не в Білій Церкві, хоч і в білоцерківській ґміні. Київська Громада, як ми тепер знаємо, постала принаймні в 1859, а не 1861 р. (стор. 126). Зовсім хибно, йдучи за деякими совєтськими ученими, і собі твердити, що від 1840-х до 1860-х рр. на Правобережжі відбулося понад 1000 селянських повстань (стор. 134). Ці цифри лише збивають з пантелику, бо ж для совєтів кожна сварка між кріпаком і паном уже називається «повстанням». Такою самою совєтською пропаґандою, не базованою на фактах, є твердження, що Шевченко був прихильником польсько-українського порозуміння (там же). Цю справу з'ясував ще О. Кониський у своїй біографії Шевченка понад 80 років тому. М. Драгоманів у 1859 р. був лише за походженням українцем, а щойно 1863 р. став на українські позиції (до стор. 135).

На 137 стор. Луцький помилково твердить, що у польському повстанні брав участь Андрій Полетика. Має бути — Андрій Потебня, брат нашого визначного мовознавця. Загально відомо, що Шевченко виступав проти російської держави, але що він ніби був і ворогом української державности — це нещаливе наслідування совєтських пропаґандистів з їхнім фальшем (стор. 172), якому не місце в поважній монографії, бо ж усе, що ми знаємо про Шевченка цьому протирічить.

Не можна казати, що останньою спробою видати забороненого і засудженого Куліша в УССР було видання 1969 р. (стор. 194), коли ще в 1971 р. в серії«Бібліотека поета» вийшли поезії Куліша з великою передмовою того ж Пільгука, що написав і вступ до видання 1969 р., тільки на цей раз із оцінкою поетичної творчости його. Неправильно також твердити, що на еміґрації іґнорували Куліша (стор. 194). Уже ті праці, які ми згадали, а які поминув Ю. Луцький, заперечують цьому. Писав і доповідав про нього не раз Д. Дорошенко, С. Томашівський, В. Петров (до свого повернення), заторкували його життя та діяльність теж інші дослідники. Можна було б сказати інакше: на превеликий жаль більшість тих, що писали про Куліша на еміґра-

ції використовували його для ідеологічних і, можна додати, чужих для Куліша думок та ідей (Томашівський, Донцов, Липа, Маланюк тощо). Ми вказали лише на декілька помилок — їх значно більше, а все ж таки треба подякувати Ю. Луцькому, що він взявся за таку невдячну тему і написав біографію, в якій в першу чергу використав дослідження 1920-х років (В. Петрова, М. Грушевського, В. Міяковського, Є. Кирилюка, К. Студинського, М. Возняка та ін.).

Монографію можна було б значно поширити. Автор не згадує, напр., видання *Святе письмо. П'ять книг Мусієвих,* Львів 1869 р. з цікавою передмовою Куліша і берлінського видання його творів початку 1920-х рр. Можна було б сеґреґувати бібліографію Куліша, а це помогло б авторові зберегти рівновагу між головними і другорядними, похідними працями. Варто було б хоч декілька слів сказати про Куліша в оцінці неоклясиків, адже ж це в першу чергу вони відновили глибокі студії над ним, дали нову його оцінку і перенесли її також у поезію (вірш Зерова, Филиповича «Зустріч з П. Кулішем», з поеми «Тарас Шевченко» тощо).

Наприкінці декілька дискусійних питань. Кулішеву *Граматку* забороняли лише в деяких губерніях, а не скрізь. В січні 1861 року, майже одночасно з Шевченковим *Букварем,* вийшло також друге видання Кулішевої *Граматки.* Автор обговорення не поділяє захоплення перекладами Куліша з Гайне (стор. 181). У XIX стол., на нашу думку, найкращим перекладачем Гайне був таки М. Славінський («Коли розлучаються двоє»).

Головне розходження у нас з Ю. Луцьким буде на тему культурництва українських діячів XIX стол. і брак державнотворчих чинників серед українців. Звичайно серед діячів нашого XIX століття було багато чистих культурників, тільки О. Кониський до них не належав, як думає автор (стор. 190). Часто українські діячі, щоб відводити підозріння, ховалися за «культурництвом», але ж, напр., і перетворення Товариства ім. Шевченка в наукове (ініціятори В. Антонович і О. Кониський) і «нова ера» — це все були суто політичні кроки, зокрема з точки зору російської імперії («нову еру» підтримували крім Антоновича і Кониського, ще К. Михальчук, Т. Рильський, М. Грушевський та ін.). Багато доказів «політичности» культурників 1860-х рр. знаходимо в громадах по різних містах України і Росії (Москва, Петербурґ). Лише під тривалим тиском урядового терору дехто й справді переходив повністю на «аполітичне культурництво», але це явище не можна перебільшувати (хоч і применшувати його не годиться!). «Аполітичними культурниками» здавалися старі громадяни зокрема молодим соціял-демократам, які наприкінці минулого і на початку цього століття почали виходити на кін історії.

Куліш (193), Костомаров, Антонович, та цілий ряд інших діячів справді постійно виступали з тезою нездібности українського народу до державного власного життя. Попробував би хтось з них твердити протилежне! Але що ця думка ніколи не була дуже далека від пробудження знаємо з творів рішучого противника української незалежности М. Драгоманова, який інколи й сам доходив до сепаратистичних політичних думок, вказуючи на те, що росіяни своєю ворожнечею штовхнуть українців до сепаратизму. Звичайно, ні Костомаров, ні Куліш самостійниками в політичному значенні не були і не могли бути, але в культурному сенсі вони часто доходили до окремішности, месіянізму, зокрема Куліш. Зрештою, автор цих рядків не вірить у неспроможність якогось народу, а не лише українського, до державнотворчого життя! Свою державу ми мали за князів, державнотворчі якости українці виявляли в Литовсько-Руській і Польській державі, на

«Диких полях» українські козаки творили державу з нічого і при кожній можливості її відновлювали. Навіть «анархічні» гайдамаки творили на зайнятих територіях свою адміністрацію. Наша держава, всупереч непідготованости наших діячів 1917—20 рр., не падала сама, а під ударами сильнішого ворога. Тепер перед цим ворогом дрижить увесь світ. За таких умов трудно говорити, що Куліш нібито правильно передбачав «неспроможність українців створити тривалу державну структуру» (стор. 193). У всякому разі це питання, які стоять поза наукою.

Не зважаючи на ці та інші недогляди та дискусійні питання, праця Луцького про Куліша становить нове слово в науці і на довго лишиться підставовою працею на цю тему.

Марко Антонович
(Монтреаль)

А. И. Доватур, Д. П. Каллистов, И. А. Шишова, *Народы нашей страны в «Истории» Геродота.* Тексты, перевод, комментарий, Москва. Издательство «Наука», 1982, 455 стор.

У Вступі подано важливіші моменти з Геродотової біографії з особливим узглядненням відбутих батьком історії численних подорожей, в наслідок чого можна сподіватися, що його описи є оперті на автопсії. При обговоренні самого твору головна увага є тут присвячена трьом основним питанням: 1) чи була в Геродота яканебудь історично-філософічна концепція історичного життя, тобто в даному випадку йде про світогляд батька історії, який мав стати ідеологічною базою для написання його «Історії», 2) якими джерелами користувався Геродот при писанні своєї «Історії» й 3) що представляє собою його праця як історичне джерело. Як сам автор даного «Вступу» каже, перше питання є складне й відповідь на нього лише в деякій мірі вияснює справу. До Геродотового світогляду, який мав більший чи менший вплив на історично-філософічну концепцію історичного життя, треба зачислити віру в «заздрість богів», які не люблять, коли людина старається вивищити себе, а дальше віра в значіння судьби для людського життя, сформульована народньою поговіркою — «так було суджено». До того всього долучується ще й розумовий чинник, яким Геродот старається вияснити поодинокі явища й події історичного порядку. Відносно другого питання автор вступу, подає деякі дані про логографів, особливо про Гекатая з Мілету, яким користувався Геродот при писанні свого твору. Стосовно третього питання є подана загальна характеристика Геродотового твору, на загал гідного довір'я сучасних дослідників. Дещо місця присвяченого питанню рукописів «Історії» Геродота, перекладів та деяких авторів. Про це, що Геродотова Скитія являється основним джерелом до ранньої історії Руси-України, автори рецензованої нами праці не згадують ніже словечком. Тут згадується лише про народи Малої й Середньої Азії та про... «юг России» (стор. 11).

Дальше слідує розділ — Історіографічний огляд, який є поділений на два підрозділи («отечественная» «історіографія — стор. 14—40 і «зарубежная» історіографія — стор. 41—79). Як самий наголовок першого підрозділу говорить, один з авторів публікації реферує літературу предмету, яка появилася у передреволюційній Росії й відтак в СССР. Починаючи від перших дослідників над Геродотовою Скитією під кінець XVIII століття, автор

перечислює дослідників і їхні праці, присвячені питанням особливо причорноморської полоси й взагалі території України (в автора — «юга России», стор. 22) в розумінні давньої Скитії, згадуючи при тому нашого дослідника Міщенка та його публікації. При тому автор цитує публікації і деяких немосковських дослідників, таких, як Еберт, Кречмер, Міннс. Наскільки ми могли завважити, праці в українській мові не є тут цитовані (за виїмком одного — Ковпаненка, стор. 37). Якщо навіть і находяться інколи українські прізвища між авторами, то лише такі, яких публікації є московською мовою. При цитованні поодиноких праць є подані часто короткі коментарі в відношенні до авторів і їхніх поглядів. В другому підрозділі про закордонну історіографію автор починає також вичислюванням авторів і їхніх праць про Скитію від XVIII століття з коментарем.

Потім слідують тексти з Геродотової «Історії» (кн. I—IX), стор. 80—167, а від 168—396 стор. є подані коментарі. Коментарі до IV книги, тобто до Геродотової Скитії, находяться на сторінках 202—387, де кожний розділ має відповідні пояснення шляхом аналізи тексту.

Дальше читач находить розділ бібліографії, де подані закордонні видання тексту Геродотової «Історії» (оригіналу й перекладів) — стор. 397—400 і відтак видання оригіналу і перекладів в передреволюційній Росії, згодом після революції — стор. 400—401, при чому подано лише переклади московською мовою. З черги є поазбучний виказ авторів і їхніх праць, спершу московських, а відтак немосковських і вкінці Список скорочень та Індекс (поіменний та етногеографічний покажчик) та покажчик археологічних пам'яток.

Рецензована нами праця є майже обмежена до реферування літератури предмету та поглядів поодиноких авторів, що виключає дискусію й полеміку зі сторони рецензента. В даному випадку рецензія мусить бути обмежена до зреферовання матеріялу, поданого в праці, яка має контроверсійну вартість. З одної сторони вона є до певної міри вартісною публікацією, бо в ній зібраний обширний матеріял з ділянки даного предмету та стан дослідів на сучасному етапі розвитку історіографії. Але ж з другого боку рецензована нами публікація являється наявною картиною курсу, проводжуваного тепер в життя на терені підсовєтської історичної науки — запряженої всеціло до воза безпардонної політики партії й уряду в відношенні до поневолених Росією народів, а перш за все в відношенню до України. В деяких місцях публікації географічно-топографічним уточненням при подаванні ранньої історії даної території є старий імперіялістичний термін — «юг России». Того роду «наукова» термінологія виразно вказує на теперішний стан совєтської російської історичної науки, яка віддзеркалює російський імперіялізм.

Олександер Домбровський
(Нью-Йорк)

Любомир Винар, *Євген Онацький — чесність з нацією (1894—1979).* Нью-Йорк-Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1981, 31 стор.

Про автора цієї біографії не треба багато писати. Він загально відомий історик, біограф і бібліограф. Під оглядом професійного знання постать Євгена Онацького ледви чи могла знайти більше кваліфіковану людину.

Цю малу, але цінну, біографію Любомир Винар побудував у формі трьох частин: I. «Життєвий шлях і діяльність», стор. 5—12, II. «Творча спадщина

Є. Онацького», стор. 13—20, та третю під назвою «Додатки», стор. 21—31. Назви двох перших частин пояснюють їхній зміст. Третя частина включає: кореспонденцію автора з проф. Євгеном Онацьким, його автобіографію та спробу його бібліографії. Пишу «спробу» тому, що він подав точні бібліографічні інформації про книжки та брошури Є. Онацького в українській та італійській мовах, але обмежився лише до вичислення назв часописів і журналів, які від 1917 до 1980 року друкували його численні статті. І тут лежить завдання для мозольного бібліографа: знайти та описати ті численні статті пера Є. Онацького, в яких він інколи відгукався на злободенні проблеми. Бібліографія статей і фраґменти з його книжок відкриють шлях до повної біографії неймовірно плодовитого автора, на потребу якої вказує Любомир Винар.

Автор цієї біографії Є. Онацького вибрав для своєї постаті та предмету праці правильну назву. Євген Онацький своєю всебічною працею дипломата, політичного діяча, неймовірно працьовитого автора у багатьох ділянках інтелектуальної творчости (його енциклопедія у 15 томах, словники, перекладна література, спомини, біографії та поезії). Не багато людей так розчислялося зі своєю нацією за кожну хвилину свойого життя та положенні на неї завдання, як це робив Є. Онацький, який в останніх роках свойого життя «читав і писав очима» своєї дружини. Писання, мовні коректи книг і часописів, яких він був редактором, знищили його зір.

Моя спроба провірити бібліографію Л. Винара про Євгена Онацького, зокрема його «бібліографію бібліографій», виявила точність всіх заподань. Італійська національна бібліографія *(Il Libro Italiano,* Casa Editrici Ulpiano in Roma, 1937—43, 1946—) не реєструвала його творів. Туди ні Є. Онацький, ні його видавці книг не висилали. І це недомагання повинно бути лекцією для всіх українських авторів. Вони мусять провірювати чи їхні твори були вислані до відомих бібліографічних осередків. До числа англо-мовних бібліографічних публікацій на стор. 29 можна додати *The National Union Catalog,* 1956—1967 edit., vol. 86 (1976), стор. 221—222, де подано бібліографічну інформацію про 4 його твори («Очима душі — голосом серця», «У вічному місті; записки українського журналіста»; «Українська мала енциклопедія» та «Завзяття чи спокуса самовиправдання»).

Під кінець цієї короткої бібліографічної нотатки приходиться відмітити, що завантажений своєю педагогічною працею Любомир Винар знайшов час для сплачення нашого національного боргу Євгенові Онацькому, якого різногранна літературна та наукова творчість була досі маловідома.

Яків Шумелда
(Сан Франціско)

Г. Я. Сергієнко, *Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське Товариство.* Київ: Наукова Думка, 1983, 206 стор.

Тема, якій Г. Я. Сергієнко присвятив свою увагу, для нього не нова. Ще 1964 р. він надрукував коротку нотатку під цим самим заголовком в *Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР,* ч. 1 (стор. 60—64). У 1971 р. у своїй монографії *Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів* він присвятив Кирило-Методіївському Братству цілий четвертий розділ праці (стор. 175—260). Теперішня праця є поширеною версією того розділу, а деякі уступи перебрано майже дослівно з неї.

Зацікавлення Кирило-Методіївським Братством у Г. Я. Сергієнка зрозуміле. Він належав до колективу, який зібрав і підготовив ще наприкінці 1960 рр. тритомник документів Кирило-Методіївського Братства, чи як його в совєтській Україні наказано називати «товариства», який совєтська цензура остаточно «з'їла» на початку 1970-х рр., хоч нічого нецензурного чи «крамольного» там напевно не було. Документи про Кирило-Методіївське Братство відомі вже давно, а в тих нових документах, знайдених уже після війни, також нічого «злочинного» немає. Якщо ж мова про Шевченка, то Сергієнко взяв участь у монографії *Історичні погляди Шевченка* (Київ 1964), де він з'ясовував погляди Шевченка на визвольну боротьбу в 18 столітті. Зрештою в обговорюваній праці Сергієнко коротко згадує свої праці до цієї теми (стор. 19).

Якщо відкинути зовсім зайві в науковій праці цитати з Маркса, Енґельса, Леніна, Брежнева, Щербицького та інших, які до шевченкознавства не мають ніякого відношення, і примусові формулки марксизму-ленінізму, які лише спотворюють дійсність, то, можна сказати, що праця має свої позитиви. Сергієнко цитує дотогочасу літературу на цю тему.

На превеликий жаль Сергієнко чомусь не включив у нову монографію списка людей «зв'язаних з членами товариства» (Суспільно-політ. рух..., стор. 190—191), який підтверджує дані Кониського на підставі усного повідомлення Пильчикова про те, що в Кирило-Методіївському Братстві було до ста «членів» чи симпатиків. З другого боку Сергієнко чомусь повторює свою неможливу думку про те, що, мовляв, *Книги буття українського народу* написані «між 1825 і 1830 рр., тобто повстанням декабристів, яке там згадуване, і польським повстанням, що не знайшло відгомону в тексті». Він також відновлює давно заперечену вістку, що існувала якась «Подністрянка», яку вигадав Костомаров на слідстві (стор. 83—84). Звичайно все це фантазії. Автором «Книги буття» є Костомаров, як він сам до цього признався в своїх споминах, а не Гулак чи якийсь «невідомий автор».

Взагалі совєтські учені, а Сергієнко з ними, залюбки використовують зізнання братчиків в III відділі, навіть явно неправдиві, там, де це їм вигідно. Ідеологічно вони мусять дотримуватись двоподілу на «революційних-демократів» і «ліберально-буржуазних» братчиків. Ще Зайончковський (1959) показав штучність такого двоподілу, але партійно-бюрократичного апарату не переконаєш. І ось різні совєтські учені по різному розподіляють братчиків на «революційних демократів» і «буржуазних лібералів». Штучність і довільність цього розподілу впадає в очі, коли порівняти різні визначення. Крім Шевченка, якого наказом згори треба зараховувати до революційних демократів, щодо інших братчиків думки розходяться. Так, наприклад, М. Савича дехто зараховує до «революційних демократів», а Сергієнко до «лібералів» (стор. 136).

Правду ж треба шукати десь інде. Штучний розподіл, введений примусово совєтською «наукою», не відповідає існуючій дійсності і тому всякі розподіли друзів-братчиків, які, очевидно, проводили також дискусії і палкі спори між собою, штучні та висмоктані з пальця. Якщо взяти питання освіти, то між ними не було різниць! У цій галузі і Шевченко, і Куліш, і Костомаров і Гулак, і всі інші братчики думали однаково і прагнули освіти для найширших верств. Освіта ж це засіб до дальшої дії, але без неї не можна робити плянів на майбутнє!

Кожний із братчиків мав і проґресивні, і навіть революційні (зокрема на той час), і консервативні ідеї. Звичайно В. Міяковський мав рацію, коли говорив, що «християнський містицизм був узагалі характерний настрій для

братчиків», бо ж він це довів на підставі листування людей 1840-х років (*За сто літ*, 1928, кн. II, стор. 33—98), а не лише на базі О. Марковича (*За сто літ*, 1927, кн. 1, стор. 20—47), як закидає Сергієнко. Усі вони, включаючи Шевченка, були глибоко релігійні.

Усі вони були великими патріотами України, українського народу, всі вони прагнули самовизначення, хоч і різною мірою. Для кого це було відновлення гетьманської України чи республіки, для кого федерація, для кого ще скромніші межі, дехто з них був монархістом, дехто республіканцем, але ж це були дальші пляни, відсунені в майбутнє і практичного значення не відіграли. Говорити, що між Шевченком та «ліберальними» братчиками нічого спільного не могло бути — це страшне спотворення дійсного стану. На щастя таких тверджнь у праці Сергієнка немає.

Є в ній, як вже згадано, пусті примусові формулки і ярлики. Згадка «першої революційної ситуації» (стор. 6) на початку 1860-х рр., якої насправді зовсім не було. Ніякої «буржуазної концепції історіографії України» Костомаров не творив (стор. 9). Імен буржуазних націоналістів (стор. 13) навіть не згадуємо, адже ж їх аж ніяк не можна звести до одного знаменника. Це чергове порушення норми в большевицькій термінології. Боротьба проти царату не має нічого спільного з «загостренням клясової боротьби» (стор. 23), яка маячить лише в головах совєтських фанатиків.

Чеського історика Палацького не можна називати Францом, а Франтішеком (стор. 32), а Вацлав Ганка не «першовідкривач» Краледворського рукопису (не літопису!), а автор його (там таки). Бєлінський не був ніяким прихильником Шевченка (стор. 36). Якщо між Кулішем і Шевченком і були розходження, то напевно не на базі лібералізму, націоналізму, чи революційної демократії (стор. 38—39). А чому Єдлічку названо Венцеславом, коли по-чеському має бути Вацлав, а по-українському Вячеслав? (стор. 113).

Що поділ на революційних демократів і лібералів нестійкий видно з фактів, що подає Сергієнко на стор. 115—116. О. Маркович хотів видавати періодичний орган для українських селян, а його підтримали Шевченко, Гулак, Костомаров і Куліш. Бачимо між ними повну «ідеологічну» згоду! А про яку «закордонну подорож» може бути мова (стор. 118), коли Куліш і Білозерський доїхали лиш до Варшави, де їх арештували царські жандарми? Не можна авґсбурзьку газету називати австрійською (стор. 168). Чомусь на (стор. 170) не згадано про реакцію поляків на арешт братчиків, хоч про це Гандельсман свого часу докладно писав.

Таких дрібних і не дуже дрібних помилок багато, а все ж таки праця Сергієнка трохи краща ніж подібні праці інших совєтських учених на цю тему, хоч це і не великий комплімент.

Марко Антонович
(Монтреаль)

Borys Lewytzkyj, *„Sovetskij narod" — „Das Sowjetvolk"*. Nationalitätenpolitik als Instrument des Sowjetimperialismus. Hoffman und Campe Verlag, Hamburg 1983. 192 S.

Нова німецькомовна публікація Бориса Левицького — це документальний довідник національної політики ЦК КПРС, яка, починаючи від Леніна, систематично й послідовно стремить до злиття народів в СРСР в один «совєтський народ». Головним засобом у здійснюванні такої мети є русифікація. Перший раз в історії людства, та зокрема в історії колоніяльних

великодержав, в СРСР настирливо змушується всі народи до русифікації, до відречення від власної мови, історії, культури, звичаїв і обичаїв. Головне вістря русифікації в СРСР є спрямоване проти білорусів і українців.

Нагадаймо тяглість русифікації. 18. 5. 1876 р. цар Олександер II видав т. зв. Емський указ. Цим тайним документом заборонялося друкувати й поширювати книжки й брошури в українській мові. Отже, вже в 19 стол. процес русифікації в царській Росії був узаконений. Починаючи проголошенням цього указу, царський уряд здійснював русифікацію в Україні терором аж до провалу свого режиму в 1917 р.

Під час трьох революцій в Росії в XX стол. проявлявся конфлікт між центральною владою і неросійськими народами. Перша революція була здавлена силою; друга — закінчилася спробою встановити демократично-плюралістичну систему. А третя революція — большевицька — демагогічними гаслами для нас зліквідувала цю спробу й встановила тоталітарну систему у формі «диктатура пролетаріяту». Большевицька революція ліквідувала національні рухи неросійських народів, які постали в 1917 р. й боролися за національні і громадянські права. Ці визвольні рухи большевики зліквідували терором й підпорядкували їх пролетарському інтернаціоналізмові. Ота третя революція закріпила ленінську ідеологію, яка стала основною СРСР, його політичної структури, тоталітарної системи й, нарешті, національної політики. Національна проблема була важливою проблемою в кол. царській Росії, такою вона залишилася й в СРСР. Русифікація, асиміляція, національний гніт, окупація і експлуатація неросійських земель росіянами-колоністами, все це було й в кол. царській Росії і залишилось у СРСР.

Щоправда — в УРСР Емський указ скасовано, бо дозволено друкувати різні публікації по-українському, чимало книжок надруковано після 1917 р., але, незважаючи на це, процес русифікації продовжується. Його основна мета — перетворити білоруський і український народи в т. зв. «совєтський народ» із одною російською матірною мовою, історією, культурою. Саме цій дуже важливій в СРСР національній проблемі є присвячена студія Б. Левицького. Видання вартісне й тим, що надруковане в німецькому видавництві передусім для німецького читача. Серед німців є мало таких, які знають національну структуру й народи СРСР. Звичайно, більшість німців трактує кожного громадянина СРСР як «руссе», не розрізняючи окремих національностей. Тому ця публікація допоможе заінтересованим німцям ближче познайомитись з національною мозаїкою СРСР, як теж встановити різниці між володіючими росіянами та неросіянами. Критичний читач тієї публікації довідається дуже багато, бо автор доложив багато зусиль, щоб під різними аспектами й на різних відтинках життя окремих неросійських народів віддзеркалити дійсність, а також утопійну єдність усіх без різниці народів. Мозаїка народів СРСР та особливо боротьба тих народів в обороні рідної мови, культури, а також прагнення зберегти самобутність і осягнути державну самостійність — це проблеми, яких тоталітарна система СРСР не зуміє вже позитивно розв'язати в користь цих неросійських народів. Тому-то загроза для совєтської імперії прогресує у її нутрі, бо національної проблеми неросійських народів вже не можна легковажити. Після II-ої світової війни остаточно закінчився процес деколонізації західних великодержав. Цей процес неминуче дозріває також в СРСР, незважаючи на те, що кремлівські володарі своєю інтегральною стратегією поставили собі за ціль опанувати цілий світ.

Часто читаємо неправдиве твердження деяких марксистів, що Ленін дефінітивно розв'язав національну проблему кол. царської Росії. Ленін

твердив, що не нація, а кляса є предметом інтересу комуністичної партії; тому «пролетарський інтернаціоналізм» і клясова боротьба творять зміст революції. Отже не дивно, що національне питання, оборони інтересів самої нації Ленін уважав противним інтересам робітників, мовляв, національне питання «є продуктом буржуазії та відноситься до епохи капіталізму». Далі Ленін і большевики національну проблему неросійських народів вважали за виключно російську проблему, яку має право вирішувати тільки російська більшість, російський пролетаріят. Він питання неросійських націй так сформулював:

«Пролетарият же не только не береться отстоять национальное развитие каждой нации, а напротив, предостерегает массы от таких иллюзий».

(В. И.. Ленин. Соч., т. 20, 4-е изд., стр. 19).
Отже, вже від самих початків Ленін вирішив національну проблему неросійських народів в їхню некористь, а щоб зовнішньому світові показати, що національне питання є розв'язане в користь неросійських народів, компартія СРСР встановила політику толерування мов тих народів, але на обмежений час. Таким обмеженим періодом є «побудова соціялізму», а далі «побудова комунізму». Фаза «побудови комунізму» — це передусім програма створення «совєтського народу». Цій справі автор присвятив багато місця.

Зміст публікації — це вісім окремих розділів із 21 підрозділами. Ось головні розділи: 1. «Совєтський народ як нова історична спільнота»; 2) Русифікація цілого освітного процесу; 3. Інтернаціоналізація совєтського суспільства — що це означає?; 4. Нова конституція для «інтернаціоналізації»; 5. Всеросійське як зразок для світу; 6. Провідна роля совєтського народу в цілому світі; 7. Національна політика — інструмент для поширення потуги; 8. Документація, статистика, завваги, бібліографія.

Рецензована праця заслуговує на те, щоб також українські і неукраїнські дослідники підсовєтської дійсности з нею не тільки познайомились, але й уважно простудіювали.

Ф. Кордуба
(Мюнхен)

Simas Suziedelis, *Der heilige Casimir, 1458—1484.* (Zum Gedächtnis seines 500. Todestages), Christiana-Verlag Stein am Rhein, 1984. 94 pp.

Названа публікація, що її з литовської мови переложив Альфред Францкайт, є історичним нарисом про життя св. Казимира, (1458—1484), сина короля Польщі і великого князя Литви з роду Ягайлонів та матері з роду Габсбурґів. На згадку імені св. Казимира, думається, що це святий польського роду. Одначе насправді воно так не є. Литовський історик, Сімас Сужіделіс, бувший професор університету в Ковні (1939—1944), він же секретар Литовської Академії Наук (1941—44). По Другій світовій війні Сужіделіс опинився в Зах. Німеччині і в 1949 р. виеміґрував до США, де є редактором литовського католицького часопису «Дарбінінкас» («Робітник»).

У своїй праці, автор знайомить читача з історичним минулим Литви від перших початків. З цього нарису читач довідується, що дідом св. Казимира був Ягайло (Йоґайла), який був чотири рази жонатий. З четвертого подружжя вродилося троє синів. Найстарший помер у ранньому дитинстві, середущий Володислав згинув під Варною 1444 і наймолодший Казимир (1427—1492) був батьком св. Казимира. Після смерти (1440) Великого Ли-

товського князя Жигмонта, брата Витовта, литовські пани вибрали Казимира (сина Ягайла) на литовський престіл, а по смерти свойого брата Володислава (1444) польські пани запросили його на польський престіл. Король Казимир одружився (1454) з Єлисаветою, дочкою австрійського герцоґа, а пізніше німецького цісаря Альбрехта II. З цього подружжя народився 3 жовтня 1458 р. у Кракові, св. Казимир, як третя з дев'яти дитина. Учителями св. Казимира був відомий польський хроніст і автор історії Польщі Ян Длуґош та італійський гуманіст Пилип Калімахус Буонакорзі, які дали йому високу як на той час освіту. Св. Казимир володів латинською, польською, німецькою та литовською мовами. Окрім цього його мати виховувала дітей у строгому католицькому дусі. Вона виховала їх не тільки на добрих державних діячів, але теж на чесних, добрих і справедливих співгромадян.

Св. Казимир як реґент, спочатку у Кракові, а згодом у Вильні, заступав свойого батька і добре вив'язувався зі своїх обов'язків. Уже як юнак св. Казимир проводив вільний час на молитвах, роздумуваннях. Він не був заінтересований «благами світу цього». Уже з молоду опікувався убогими, допомагав бідним студентам, виявляв милосердя для своїх ворогів. Він відзначався прямолінійністю, великою побожністю, чистотою життя, жив більш як скромно і переводив час в пості і в молитвах. Він вирішив не одружуватися, але в чистоті служити Богові. Він допомагав будувати церкви та манастирі. З огляду на його християнські чесноти, вже за життя литовський народ уважав Казимира святим. По його смерті, 4 березня 1484 р., люди молилися до нього і зазнавали багато ласк. Автор подає, що внаслідок молитов до св. Казимира доходило до чудотворних виздоровлень важко хворих. Зокрема молодь дуже почитала св. Казимира. У 1521 р. папа Лев X. проголосив його блаженним, а щойно по деяких труднощах проголошено його святим в 1640 р. У вільній Литві день смерти св. Казимира, тобто 4 березня, був національним святом.

Рецензія не була б повна, коли б не згадати, що Ягайло охрестився маючи 36 років, перед вінчанням з Ядвиґою, дочкою угорського короля Людвика I (1386 р.). До речі, Ядвіґа вийшла була передтим заміж за австрійського герцоґа Вільгельма. Це подружжя не відповідало плянам польських панів, які прогнали Вільгельма з Кракова, а Ядвізі «порадили» одружитися з Ягайлом. Фактом є, що Ягайло перед переходом на римо-католицьку віру, був православним. М. Грушевський пише:

> «...Про самого Ягайла є традиція, що він був охрещений на православну віру з іменем Якова і се a priori зовсім правдоподібно, хоч і не маніфестував ся своїм хрещенням. А вже документально звісно, що він свого стриєчного брата Витовта змусив перейти на православну віру після того вже, як той був охрещений на католицьку. Але на вірі не кінчило ся. Руська мова панувала на литовськім дворі. Знаємо певно, що Ягайло з Витовтом кореспондував по руськи і то при кінці життя, по кількадесяти літах польського королювання...» (*Історія України-Руси,* т. IV, стор. 96).

В іншому місці автор пише, що на Литві в 1481 р. був заплянований заговір проти короля Казимира, але заговір викрито і заговірників покарано смертю. Одначе насправді це було дещо інакше.

Як відомо, згідно з Кревською унією між Польщею і Литвою з 1385 р., Ягайло обіцяв прилучити на «вічні часи» литовські та руські землі до польської корони. Одначе прилучення цих земель натрапило на спротив

литовської і руської шляхти. Цей спротив використав Витовт і змусив Ягайла визнати його великим князем Литви. По смерти Витовта (1430) боротьба між польськими та литовськими і руськими панами за свої права тривала дальше. По смерти Жигмонта Кейстутовича (упав жертвою змови руських князів у 1440 р. за те, що підтримував на Литві політику польських панів), великим князем став Казимир. Він започаткував на Литві дуже зручну політику, надав руській шляхті нові привілеї, але по смерти свойого брата Володислава (1444), коли засів також на польському престолі, перестав підтримувати руську шляхту, в тому його піддержувала литовська знать. По смерти київського князя Семеона Олельковича (1470) зліквідовано київське удільне князівство, а у Києві засів литовський воєвода, римо-католик. Тоді син останнього київського князя, Михайло Олелькович, у порозумінні з іншими руськими князями, задумав заговір проти Казимира. Заговір викрито, а Олелькович заплатив за це своєю головою. Отже, цей заговір не був на Литві, як пише автор, але в Україні як реакція за ліквідацію київського удільного князівства та його прав. Про це автор чомусь не згадав. Книжка написана дуже приступно і читається легко, вона багато ілюстрована ґрав'юрами та мапами того часу. Шкода, що не зроблено індексу.

Теодор Мацьків
(The University of Akron)

Susanne Luber, *Die Herkunft von Zaporoger Kosaken des 17. Jahrhunderts.* Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin., Slavistische Veröffentlichungen. Band 56. Berlin, Otto Harassowitz, Wiesbaden 1983. 145 S.

Надто рідко присвячує німецька наукова література увагу питанням з ділянки українознавства, а тому спеціяльно треба привітати цю монографію, яка, хоч і присвячена антропоономастиці, але, як правильно зазначає авторка (стор. 9), торкається також східньоевропейської історії та історичної географії.

Авторка добре ознайомлена з науковою літературою, підходить критично до джерел та їхнього використання, а тому, не зважаючи на помилки та дискусійні питання, її висновки можна прийняти. Коли вона обстоює думку, що приблизно 5% козаків Зборівського реєстру 1649 р. — чужинці, то це дуже малий відсоток, навіть, коли прийняти її підхід до «етногенези» українського народу. Більшість европейських народів, включаючи німців, має більший відсоток «чужинців» в своєму складі, якщо говорити про етногенезу.

Найбільше недомагання авторки, що вона надто попала під вплив совєтських наукових праць і оцінює ситуацію в середині 17 стол. в Україні, як якийсь східньоевропейський «Eintopf». Це прикрий анахронізм. Вона теж переймає совєтську концепцію розвитку української мови, ба, навіть переліцитовує її, відносячи початок диференціяції на 14—15 стол., а справжнє творення окремої мови почалося, мовляв, аж у другій половині 17 стол. Невже й справді українці зуміли пройти той процес мовотворення, який у інших народів тривав тисячу років за половину цього часу?

Безпідставно приписує авторка всі відхилення від української мови в зборівському реєстрі російським впливам, коли природніше було б українське писання уважати відхиленням від тодішньої літературної чи при-

наймні канцелярської мови. Ахіллесовою п'ятою є також російська транскрипція, яка доводить до явного безглуздя (Kgrek, Kgrikgoraš, Kgurdžyj замість Khrek, Khrikhoras, Khurdžyj або в крайньому разі Grek, Grigoraš, Gurdžij. Українське кг в тодішній мові означає ґ). Віримо, що мовознавці вкажуть на більше недомагань.

Коли авторка говорить (стор. 14), що польські історики твердили про повне запустіння і про поновну колонізацію української території з заходу, а, мовляв, російські учені говорять про тривале заселення України, то вона забуває про теорію Поґодіна, яку опісля відігрівали численні російські історики. Поґодін також говорив про повне запустіння України, отже М. Максимович і В. Антонович мусіли вести довгу дискусію на цю тему, поки їхня думка переважила.

Постає питання чи можна Москаленка, Москалева зятя, Москаленкова зятя, Литвиненка, Литвинова зятя, Ляшенка, Ляшкова сина, Ляхова зятя чи Полуляшенка та под. зараховувати до даних націй (москалів, білорусів, полків). Товт мадяри називали не лише словаків, але й українців на Закарпатті. З другого боку жидів у реєстрі було напевно більше ніж п'ять. Треба було використати імена і прізвища, що вказують на жидівське походження, а їх пізнати легко. Високі пости, які займали, напр., Борохович, Герцик (дочка його — дружина Орлика — чеського походження) чи хоч би Марковичі, вказує на те, що їх мусіло бути багато більше.

Коли ж до всіх міркувань додати ще, що козаки з іменами Москаль чи деривати, зовсім не мусіли бути москалями, а могли бути українцями з території Московського царства, Литвини з мішаної білорусько-української території так само як Поліщуки, що Волинці (і под.), Подоляки (і под.), Русини, Бойки тощо явні українці, то відсоток «чужинців» серед козаків ще зменшиться. З-поміж 38 козацьких прізвищ Лях напевно велика частина також українці з Королівства польського, а Угрини, Венґрини і Маджари (та похідні від них) можуть теж бути закарпатці з Угорщини.

Усе це зменшує відсоток чужинців про який говорить Любер, хоч з другого боку напевно серед зовсім українських прізвищ можуть бути і чужинці. Ось чому ми на початку погодилися з висновками авторки, хоч ввесь матеріял спочиває на не дуже певних даних, як цього свідома сама Любер. Зокрема цінним треба уважати те, що авторка взялася за таку важку і не надто вдячну працю і з свого завдання вив'язалася задовільно, хоч така як ця праці не можуть бути без помилок. Віримо і надіємося, що Сузанна Любер витримає на вибраній нею дорозі і що вона дасть ще не одну цікаву монографію з галузі україністики, з якої зможуть користуватися не лише філологи та ономасти, але й історики.

М. Антонович
(Монтреаль)

Василь Верига, *Під сонцем Італії.* Бібліотека українознавства, том 50. Торонто, Нью-Йорк, Париж, Сидней. Вид. Наукове Товариство ім. Шевченка, 1984.

Затитулована публікація — це документальний нарис про закінчення боїв Дивізії «Галичина», і про перебування дивізійників в англійському полоні в Італії. Автор — великий ентузіяст Дивізії «Галичина» — на 252-ох сторінках книги змалював багато епізодів із побуту дивізійників в полоні,

обговорюючи детально організованість, багатосторонню працю та невідрадні життєві обставини полонених, особливо докучливий голод. Книга Вериги має 48 ілюстрацій, 21 документів, та резюме англійською мовою. Зміст книги — це 8 підзаголовків: З фронту в полон; Табір «5ц» у Белярії та його команда; Табір складається із людей; «Не хлібом єдиним»; Освіта й література в полоні; «Повертайтесь на Батьківщину...»; Насильство не оплачується; Підсумовуюючи пройдене.

В книзі багато бібліографічних приміток до наведених підрозділів, що вказує на великий труд автора при підготові манускрипту, а також, що особливо важливе, для вартісної історичної документації. Автор, згадуючи дуже багато старшин, підстаршин і вояків Дивізії «Галичина», характеризує їх, даючи оцінку їхньої активности в полоні. Активність в умовах полону справа не легка, а все ж таки ця активність була здійснювана організовано із користю для всіх. Самозрозуміло, що про окремі організовані і доцільні вияви активности в цій короткій статті не будемо згадувати. Мабуть найбільшу увагу в багатогранній активності присвячено закріплюванню національної свідомости вояцтва, вивчанні історії, літератури й культури українського народу. Цього рода активність дала позитивні наслідки, що їх спостерігаємо в продовжуванні діяльности в окремих клітинах Братства кол. вояків І УД УНА на еміґрації. Автор не промовчав також деструктивних проявів, з якими не легко було боротися команді табору. Не поминув автор також репатріяції на Батьківщину. Як відомо існувала загроза, що англійці репатріюють усіх вояків Дивізії «Галичина». Тільки завдяки заходам архиєп. Івана Бучка, за посередництвом папи Пія XII, врятовано дивізійників перед загладою, бо добровільно зголошених до репатріяції заслано на Сибір до таборів примусової праці, ізольовано від їхніх родин і там винищено.

Книгу В. Вериги «Під сонцем Італії», як документ історичної вартости із новішої історії України, друкуємо на сторінках «Українського Історика», щоб таким чином зберегти її у реєстрі наших історичних видань.

Публікацію В. Вериги, як і попередні його книги, читається із зацікавленням і переживанням. Пригадаємо, що В. Верига є автором іншої книги з тематики Дивізії «Галичина», а це: 1. Дорогами Другої світової війни, виданої Науковим Т-вом ім. Шевченка в Канаді; 2-ге видання тої ж книги появилося заходами Братства кол. вояків І. УД УНА.

У згаданих книгах автор реально віддзеркалив сильветки окремих старшин Дивізії «Галичина», не скриваючи деяких промахів. Об'єктивність автора у віддзеркаленні складного життя і проблем наших полонених під сонцем Італії забезпечує цій публікації тривале місце серед документів до історії Дивізії «Галичина».

Ф. Кордуба
(Мюнхен)

ВІДІЙШЛИ У ВІЧНІСТЬ

Управа УІТ ділиться з українською громадою сумною вісткою про смерть слідуючих членів УІТ:

Проф. д-р Іван Лисяк Рудницький (помер 25 квітня 1984 р), дійсний член УІТ, співробітник «Українського Історика», видатний дослідник української новітньої історії, професор історії України в Албертійському університеті.

Архиєпископ Марко (помер 5 серпня 1984 р.), член-меценат УІТ, який ввесь час допомагав своїми щедрими пожертвами в діяльности УІТ. Видатний церковний і суспільний діяч.

Д-р медицини Роман Лисяк (помер у вересні 1985 р.), член-меценат УІТ, великий ентузіяст науково-видавничої праці Товариства.

Інж. Стефан Ю. Процюк (помер 12 жовтня 1984 р.), дійсний член УІТ, видатний український економіст і суспільний діяч.

О. шамбелян Петро Липин (помер 19 жовтня 1984 р.), член-прихильник УІТ, видатний церковний і суспільний діяч.

Проф. д-р Борис Левицький (помер 28 жовтня 1984 р.), дійсний член і голова Европейського Відділу УІТ в Мюнхені, автор численних наукових праць з ділянки совєтознавства й новітньої історії України.

Евфрозина Йосипа Винар (померла 18 лютого 1985 р.), член-меценат УІТ, адміністраторка «Українського Історика» в роках 1965 до 1975, видатна виховниця української молоді.

Управа УІТ складає найглибші співчуття Достойним Родинам Покійних. Вони причинилися своєю працею до розбудови «Українського Історика».

Хроніка

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Від Редакції

У 1985 році вирішено значно поширити тематику «Українського Історика» і рівночасно збільшити склад Редакційної Колегії журналу. З біжучим роком «Український Історик» став журналом історії і українознавства, нав'язуючи до традиції історичного українознавчого журналу «Україна», що появлявся під загальною редакцією Михайла Грушевського і виходив у Києві з рамени Історичної Секції Всеукраїнської Академії Наук. Реорганізацію журналу переведено на пропозицію Любомира Винара, основника журнаду й його головного редактора. «Український Історик» появляється під редакцією Л. Винара й М. Антоновича. До Редакційної Колеґії У.І. в 1985 році входять такі члени: *Олександер Баран* (історія церкви, історія козаччини в 17 ст.), *Богдан Винар* (історія економічних наук, демографія); *Олександер Домбровський* (рання історія України, історія релігійного життя); *Юрій Бойко* (історія літератури, історія культури); *Тарас Гунчак* (історія 20 ст., українсько-жидівські зв'язки); *Олег Ґерус* (новітня історія України, українців в Канаді); *Аркадій Жуковський* (історія церкви, історія культури, історіографія); *Теодор Мацьків* (історія козаччини, українсько-польські зв'язки); *Всеволод Ісаїв* (соціологія, етнічні дослідження); *Василь Омельченко* (архівознавство, бібліографія); *Олександер Оглоблин* (усі періоди історії України і Східньої Европи); *Михайло Пап* (совєтознавство, чесько-українські зв'язки); *Ігор Камінецький* (політичні науки, українсько-німецькі взаємини); *Богдан Рубчак* (історія літератури, етнографія); *Ігор Стебельський* (географія, демографія); *Орест Субтельний* (новітня історія Східньої Европи й України); *Теодор Б. Цюцюра* (політичні науки, історія права); *Дмитро Штогрин* (літературознавство, бібліографія).

Окрему увагу приділиться поширенню відділу архівних матеріялів, мемуаристики, документації і бібліографії. Матеріяли з «Українського Історика» індексуються в міжнародних бібліографічних довідниках.

У зв'язку з відзначенням 20-ліття Українського Історичного Товариства і розбудовою «Українського Історика», просимо усіх читачів нашого журналу зложити одноразовий добровільний даток на Видавничий Фонд У.І.Т.

Також просимо приєднувати нових передплатників і меценатів «Українського Історика».

Пожертви на Видавничий фонд У.І.Т. проситься висилати на таку адресу:

Ukrainian Historical Association
Publication Fund
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240, U.S.A.

НОВІ ЧЛЕНИ

Цей список включає дійсних членів і членів-прихильників УІТ. Доживотна членська вкладка виносить 300 (амер. дол.), члени-меценати вплачують одноразово $500, а члени-фундатори від 1000 (тисяча дол. вгору). Членська вкладка й передплата «Українського Історика» *в 1985 році виносить* $25.00

Члени в Австралії: проф. д-р Наталія Пазуняк, д-р Т. Яськевич, Я. Михайлишин, Б. Соловій, С. Лисенко, М. Сендзік, о. Дмитро Сенів, В. Фокшан,д-р Л. Гаврилів, д-р І. Лалак, д-р Д. Добрянський.

Члени в Америці: проф. д-р Ігор Зелик, проф. д-р Петро Козел, Ігор Бемко, Семен Нечипорук, д-р І. Савка, В. Писанівський, інж. Роман Грабець, С. Книш, д-р Богдан Кузьма, о. мітр. Злочівський, Р. Кравець, Софія Незд, проф. д-р Христина Воробець, д-р Альвін Капуста, Яро Почапський, Нестор Криса, проф· Роман Чучкевич, М. Соханівський, Е. Третяк, О. Рудь, д-р Іларіон Калиневич, д-р Е. Федоренко, П. Остапович о. проф. Семен Гаюк.

Члени в Канаді: д-р Степан Росоха, Стефан Савдек, В. Левицький, О. Е. Хабурський, Юрій Ганас, д-р Т. О. Ґеник-Березовський, Марія Комарницька, Василь Чупринда, Тихон Боєр, Евген Макарик, Василь Дубик, д-р Д. В. Соханівський, д-р Н. Крав, Володимир Сміяк, Василь Федорович.

Члени в Европі: проф. д-р Аркадій Жуковський (Франція).

ПРИГАДКА ЧЛЕНАМ УІТ І ПЕРЕДПЛАТНИКАМ УІ

Просимо усіх предплатників «Українського Історика» й членів УІТ якнайшвидше вирівняти передплату за 1985 рік· Також деяке число членів і передплатників залягає з передплатою за 1984 рік. *Кожна задержка передплати сповільнює науково-видавничу діяльність УІТ* й появу «Українського Історика» Видавнича діяльність Товариства базується майже виключно на членських вкладках, передплатах і добровільних датках наших приятелів. Товариство не розпоряджує відповідним адміністративним апаратом, щоб декілька разів до року висилати пригадки про залеглість наших передплатників.

В 1985 році передплата «Українського Історика» й членська вкладка виносить $25. Без огляду на підвишку коштів друку й поточних видатків, Управа УІТ наразі вирішила не давати вищих передплат. «Український Історик» — єдиний український історичний і українознавчий журнал, заслуговує на Вашу повну піддержку. Рівночасно просимо кожного передплатника УІ, в ювілейному році Товариства в якому відзначуємо його 20-и ліття, *приєднати бодай одного нового передплатника.* Це буде найкраще й тривале відзначення цього ювілею і праці українських дослідників, які друкують свої дослідження на сторінках «Українського Історика». Тут ще раз бажаємо підкреслити, що членами УІТ можуть стати історики, дослідники українознавчих дисциплін і любителі історії. Жертводавцями можуть стати поодинокі меценати й установи. Ідеться про вдержання і розбудову нашого єдиного історичного журналу, який стоїть на сторожі історичної правди України — тому ще раз просимо Вас допомогти УІТ у відповідальній праці. Просимо вирівняти якнайшвидше Вашу передплату. Тут також бажаємо пригадати, що в подрібній розпродажі поодиноких випусків УІ — журнал коштує більше й тому в інтересі читачів УІ є вплачувати на час річну передплату УІ. Членська вкладка також виносить 25 дол. і включає передплату УІ.

КОНФЕРЕНЦІЇ, З'ЇЗДИ, ДОПОВІДІ

* Дня 9-го червня 1984 року відбулася в Торонто під Патронатом Наукової Ради при СКВУ Наукова Конференція УІТ, присвячена 50-літтю смерти академіка Михайла Грушевського. Програма Конференції складалася з двох Сесій. Під час першої Сесії виголошено слідуючі доповіді: *Д-р Любомир Винар* (Голова УІТ й Голова Наукової Ради при СКВУ) — Відкриття: «Грушевськознавство — важлива ділянка українознавства», *Д-р Марко Антонович* — «Зв'язки М. Грушевського із О. Кониським»,*Д-р Олександер Домбровський* — «Ітерпретація М· Грушевського раннього історичного процесу на землях України», *Д-р Теодор Мацьків* — «Оцінка М. Грушевського гетьманства Івана Мазепи». Після першої Сесії відбулася в часі перерви зустріч із громадянством та відзначення будівничих «Українського Історика». Зустріччю проводив п. Ярослав Лаптута, голова Товариства Прихильників УІТ в Торонто, яке було господарем Конференції. Програму другої Сесії творив панель на тему: «Питання термінології історії України в суспільних науках і історична схема Михайла Грушевського». Учасниками панелю були: *Д-р Всеволод Ісаїв, Д-р Тома Приймак, Д-р Михайло Пап, Д-р Орест Субтельний.* Сесіями проводив Голова УІТ.

* Заходами Товариства Сприяння УІТ відбулася 29-го вересня 1984 р. в Пармі зустріч істориків з українською Громадою Клівленду. Академічний вечір відкрив Мґр Степан Воляник, голова клівлендського Товариства, який наголосив значіння діяльности УІТ й 20-літню появу офіціозу УІТ — «Українського Історика». Програму академічного вечора виповнили доповіді: *Д-р Михайло Пап* — «Ялтинська конференція», *Д-р Ярема Раковський* — «Імперіялізм Москви», *Д-р Любомир Винар* (Голова УІТ) — «Сучасна українська наука в совєтській Україні». Після доповідей відбулася дискусія, під час якої історики й громадянство мали нагоду обмінятися думками про завдання нашої історичної науки. Остання частина вечора була призначена на льотерію образів. Видатна мисткиня Надія Сомко й Е. Завільська подарували свої картини й дохід з льосування призначили на Видавничий фонд УІТ.

* Заходами Українського Історичного Товариства, Асоціяції Українських Університетських Професорів та Осередку праці НТШ в Огайо у співпраці з Науковою Радою при СКВУ відбулася 8 грудня 1984 р. в Пармі Наукова Конференція, присвячена 50-літнім роковинам смерти Михайла Грушевського. Конференцію відкрив Голова УІТ й Наукової Ради при СК ВУ, *Д-р Любомир Винар,* виголосивши доповідь на тему «Місце М. Грушевського в історії України»· З черги виголосили доповіді: *Д-р Олександер Домбровський* — «Етногенеза й рання історія України в насвітленні М. Грушевського», *Д-р Юрій Кульчицький* — «Українська тематика та Історія Грушевського в американських підручниках». Програмою другої сесії Конференції, якою проводив *Д-р Михайло Пап,* голова професорської асоціяції і Осередку Огайо, був панель-дискусія на тему «Відзначення 1000-ліття християнства в Україні». Дискутанти були — Д-р Л. Винар, Мґр. С. Воляник, Д-р Ол. Домбровський, Д-р Ю. Кульчицький, а також учасники-гості Конференції. Під кінець голова Товариства сприяння УІТ, Мґр С. Воляник подякував усім, які допомогли зорганізувати Конференцію.

* За ініціятивою УІТ, Український Вільний Університет і Українське Історичне Товариство влаштували 8 грудня 1984 р. Наукову Конференцію, присвячену 50-літтю смерти М. Грушевського. Конференція складалася з двох Сесій. Програма першої частини Конференції в українській мові включала «Відкриття» ректора УВУ, *Д-ра Володимира Янева,* і даль-

ші доповіді: *Д-р Теодор Мацьків* — «Гетьман Мазепа в оцінці Грушевського», *Д-р Любомир Винар* — «Михайло Грушевський і державницький напрям в українській історіографії», *Д-р Аркадій Жуковський* — «Михайло Грушевський і журнал ,Україна'». Друга частина в німецькій мові включала такі доповіді: *Д-р Гельмут Нойбавер* (університет в Гайдельбергзі) — «М. Грушевський в історичній перспективі часу», *Д-р Ернст Людерман* — «М. Грушевський в советській історіографії після 1956 року». До речі треба відмітити, що це була перша Наукова Конференція на европейському терені, яка відбулася спільними силами українських і німецьких науковців для відзначення діяльности й творчости М. Грушевського.

✳ Під час річного з'їзду Американської Історичної Асоціяції відбулася 28 грудня 1984 р. в Чікаґо наукова Сесія Українського Історичного Товариства і АГА на тему: «Михайло Грушевський — оцінка його історіографічної спадщини». Вступне слово й впровадження виголосив Голова УІТ, *Д-р Любомир Винар*, підкреслюючи важливість вивчення даної тематики для істориків, які займаються дослідами східньоевропейської історії. Після того виголошено такі доповіді: *Д-р Едвард Вайнот* — «Традиційна схема російської історії М. Грушевського і її вплив на східньоевропейську історіографію», *Д-р Степан Горак* — «Історія України-Руси М. Грушевського й підсоветська українська історіографія», *Д-р Орест Субтелний* — «Насвітлення ролі козаків в українській історії М. Грушевським». Дискутанти були Д-р Олександер Баран і Д-р Любомир Винар, предсідник цієї Сесії. Це була остання Конференція УІТ, присвячена відзначенню 50-ліття смерти М. Грушевського в 1984 році, який був проголошений Українським Історичним Товариством ювілейним роком нашого -найвизначнішого історика. Протягом 1984 року відбулася в Канаді, Европі і Америці завдяки УІТ ціла низка наукових конференцій, присвячених життю і творчості акад. Михайла Грушевського. Для утривалення його діяльности в формі наукових публікацій УІТ оснувало Видавничий Фонд М. Грушевського, основним завданням якого є перевидати важливіші праці нашого історика, а також публікації, присвячені його діяльності і творчості.

✳ У зв'язку з 50-літтям смерти М. Грушевського відбулася 23 листопада 1984 р. в приміщенні Літературно-Мистецького Клюбу в Нью-Йорку доповідь *Д-ра Олександра Домбровського*, спонзорована Українським Історичним Товариством і Літературно-Мистецьким Клюбом, п.н. «Михайло Грушевський — основоположчик української національної історіографії».

✳ У зв'язку з роковинами смерти нашого історика вийшов за 1984 рік «Український Історик», як Науковий Збірник, присвячений всеціло М. Грушевському за редакцією Голови УІТ й головного редактора згаданого офіціозу УІТ, Д-ра Любомира Винара.

✳ З відзначенням 50-ліття смерти нашого найвизначнішого історика є пов'язане також рішення Президії і Управи Українського Історичного Товариства та Редакційної Колегії «Українського Історика» поширити тематику згаданого офіціозу УІТ, який має стати журналом українознавства й історії, нав'язуючи до традицій київського наукового журналу «Україна», що появлявся за редакцією М. Грушевського від Історичної Секції ВУАН.

ВІДЗНАЧЕННЯ 20-ЛІТТЯ УІТ

Дня 1 червня 1985 року в Торонті відбулася третя наукова конференція УІТ присвячена 20-літній діяльности Товариства й відзначенню 100-ліття смерти Михайла Костомарова (1885—1985). Конференцію коспонзорувала Наукова Рада при СК ВУ, членом якої є УІТ. В програму конференції входили: Впровадження — *Д-р Марко Антонович*, який був організатором конференції, «Слово про УІТ і завдання українських істориків» — *Д-р Любомир Винар*, «Вклад галицьких учених у вивченні ранньої історії України-Руси» — *Д-р Олександер Домбровський*» — «Мазепа в оцінці Вольтера» — *Д-р Мирослав Небелюк* — «Мазепа в оцінці Костомарова» — *Д-р Теодор Мацьків*. Господарем конференції було Товариство Сприяння УІТ, від якого привіт зложив п. *Ярослав Лаптута*, голова Товариства. Після дискусії відбувалася друга частина цеї вдалої імпрези, якою проводив п. Я. Лаптута. Пані ред. В. Кемпе говорила про свою подорож в Україну й висвітлювала прозірки із Києва, Львова й інших міст України. Також під час цеї зустрічі з українською громадою в Торонті, мгр К. Микитчук улаштував виставку видань УІТ. Чисельно зібрана публика виявила заінтересування діяльністю УІТ. Признання належиться господарям конференції Т-ву Сприяння УІТ й паням за приготування смачного буфету· В Торонті щорічно відбуваються конференції УІТ, які вже здобули серед широких кругів громадянства, добру репутацію.

НОВІ ВИДАННЯ

УІТ започаткувало нове серійне видання «Українсько-жидівські студії». У першому випуску цеї серії видруковано студію д-ра Тараса Гунчака — *Симон Петлюра й жиди*: переоцінка. Праця основана на джерельних матеріялах і заповнює важливу прогалину в історичній літературі. У цьому випуску знаходимо також важливі документи в перекладі на англійську мову й вибрану бібліографію присвячену українсько-жидівським взаєминам. Це англомовне видання коштує лише 6.00 (шість долярів). Видання видано завдяки допомозі Товариства УІТ в Торонті.

У 1985 році появилося за редакцією Д-ра Любомира Винара *Михайло Грушевський, 1866—1934. Бібліографічний довідник*. Це фундаментальне видання необхідне для дослідників української і східно-европейської історії, а також для дослідників життя і творчости найвидатнішого українського історика й голови Української Центральної Ради. Цей бібліографічний збірник начислює понад 200 стор. і в розпродажу коштує лише $20.00, а передплатники одержують його по зниженій ціні за $15.00 дол. Прихід із розпродажу збірника призначено на розбудову Видавничого фонду М. Грушевського. Це видання розіслано усім передплатникам УІ в Америці з просьбою його закупити або зложити добровільний даток на фонд М. Грушевського. Усіх хто ще не прислав добровільного датку за це видання, просимо зробити це в короткому часі·

В короткому часі вийде третій випуск «Грушевськіяни» — збірка статтей Михайла Грушевського про видатного історика України — Володимира Антоновача (М. Грушевський: *Володимир Боніфатійович Антонович. 1834—1908) У 150-ліття з року народження*, 60 стор. Цим виданням УІТ відзначує 150-ліття з дня народження проф. В. Антоновича, одного з найвидатніших українських істориків і громадських діячів в другій половині XIX стол.

Дохід з цього видання призначується на розбудову Видавничого Фонду М. Грушевського.

Вже здано до друку збірник статтей н.т. *Російська імперія: деякі аспекти царської і совєтської колоніяльної політики* за редакцією Д-ра Михайла Папа *(Russian Empire: Some aspekte of Tsarist and Soviet Colonial Practices).*

Це видання фірмує Інститут для совєтських і східньо-европейських студій при Джан Керол Університеті і Українське Історичне Товариство. Дотацію на видання дала Наукова Рада при СКВУ і УІТ. Цей англомовний збірник праць дослідників історії Росії і СССР є дуже на часі. У статтях обговорюється різні аспекти російсько-совєтського імперіялізму й колоніялізму. Авторами окремих праць є М. Пап, Л. Винар, Д. Дунн, А. Ідзеліс, В. Кіпел, Б. Боцюрків, Р. Морозюк, Р. Шпорлюк, Я. Б. Рудницький і О. Зінам.

На другий рік у серії «Монографії УІТ» появиться обширна англомовна студія Д-ра Ігора Каменецького *Україна й Третій Райх. Нацистівська імперіялістична політика в Східній Европі.* Є це фундаментальна праця базована на архівних матеріялах і багатій історичній літературі, в якій автор, відомий дослідник німецької політики в Україні в 20-му стол., аналізує нацистівський режим в Україні в 1941—1944 роках.

Запляновано також видання бібліографії історії України й обговорюється видання Історіф України в англійській і українській мовах. Також підготовляється нові видання в серії «Грушевськіяна».

Одним із головних обов'язків УІТ є розбудова «Українського Історика», журналу історії і українознавства.

Вищенаведені проєкти публікацій УІТ зможе зреалізувати лише за активною підтримкою передплатників УІТ й членів УІТ та жертводавців, які розуміють значення цих праць в науковому неукраїнському й українському світах.

ЗБИРАННЯ МАТЕРІЯЛІВ ПРО М. ГРУШЕВСЬКОГО Й ІНШИХ ІСТОРИКІВ

УІТ звертається до членів Товариства надсилати на адресу Редакції «Українського Історика» матеріяли, які відносяться до життя, діяльности й творчости Михайла Грушевського й інших українських істориків, які діяли в Галичині, Великій Україні і на еміґрації в 1920-их і 1930-их роках. Ідеться про їхні друковані праці, статті присвячені їхній діяльности, спогади, листування, фотографії і інші матеріяли. Частина цих матеріялів буде використана в «Українському Історику» (відділ «З архівних матеріялів), а також у відносно короткому часі УІТ плянує приступити до виготовлення енциклопедичного біо-бібліографічного словника присвяченого українським історикам, і дослідникам допоміжних історичних наук — так, що надіслані архівні матеріяли також будуть важливі при опрацюванні заплянованого словника.

ВИДАВНИЧИЙ ФОНД УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

Будівничі української історичної науки

Реалізація науково-видавничих плянів УІТ й розбудова «Українського Історика» повністю залежить від допомоги наших прихильників, членів Товариства й передплатникґв УІ. Ідеться про фундаментальні видання в українській і англійській мовах. Саме тому Управа УІТ щиро дякує усім жертводавцям за їхнє вирозуміння і допомогу. Вони є правдивими будівничими української історичної науки. Фундаторами УІТ є ті жертводавці які зложать пожертву від 1000.00 дол. вгору, меценати складають від 500.00 дол. до тисячі дол. Доживотна вкладка виносить 300.00 дол. і зачислюється, як пожертва.

Фундатори УІТ

Українське Національне Об'єднання. Філія Ст. Боніфас — $500 (разом $1 500). Панство Тетяна й Ярослав Романишин — $250 (разом $1 700), панство Ольга й Ярослав Лаптути (разом $1 700), Марія і Дмитро Гулей — $700 дол.

Меценати

По $600: Комітет Українців Канади (відділ Монтреаль), Ірина Малицька, Кредитівка «Будучність» (Торонто). По $500: п. Яро Почапський (в пам'яті бл. пам. Софії Почапської Кілярської), О. Торищак, Альберта Фюел Ойл (Торонто), Українська Кредитова Спілка (Торонто) $360. По $300: Д-р Ярослав і Д-р Ольга Ґеник-Березовський, Організація Українок Канади (відділ Монтреаль). По $250: Кредитова Спілка (Нью-Йорк), Кооператива УСЕ (Торонто), І. Микитинський. По $200: Митр. прот. о. Я. Гайманович, В. Роєнко, Іванна Смеричинська (разом $500), Василь Дубик, Д-р Б. Запутович — $180 (разом $720), Ігор Микитчук — $150 (разом $670), Ольга й Євген Курдидики — $110. По $100: Д-р Константин Кебало, інж. Александер Скоп, Я. Дацьків, мгр О. Стовба (разом $350), М. Мацьків, «Просвіта» (відділ Монтреаль), Українська Народна Кредитова Каса (Монтреаль), Комітет Українців Канади (Ванкувер), Г. Міняйнюк (Австр.), Павло Форманюк, Гурток Книголюбів (Гемилтон), Кредитова Спілка Непор. Діви Марії (Торонто), Евген Д. Макарик, Марія Комаринська, Василь Чупринда, Марія Кіземчук, Тихон Боєр, Іван Фірчук, Книгарня «Вест Арка» (Торонто), Сем Біда, П. Божик, Д-р Н. Кроц, Роман Майдан, Володимир Сміляк, Наталія Медвідська, о. Р. Закревський (разом $720), проф.Ігор Каменецький — $60, Ірина Дувало — $76. По $50: І. Коцур, інж. А. Лиско, Д-р Мирослав Прокоп, Д-р Б. Цюцюра, Українська Федеральна Кооп. «Самопоміч», Д-р Г. Пінюта, Арка (Квін, Торонто), Роман Харак, Д-р Б. Лялюк, В. Тацишин, Д-р Д. В. Соханівський, І. Даревич, Л. Кривокульська, Е. Оброца (в пам'ять бл. пам. полк. Андрія Мельника), Т. Ординець, Українська Кооператива (Судбури), Ляриса Музичка — $40. По $30: Д-р П. Джуль, Д-р І. Заплатинський, Ст. Дворян, В. Палідвор, Український Керамічний Центр (Торонто), Василь Сенків. По $26: Орест Гладкий, Данило Дмитерко. По $25: Д-р З. Ґіль, ред. Роман Ференцевич, М. Барабах, Проф. Неоніля Кордиш-Головко, Рідна Школа (Клівленд — в пам'ять бл. п. Е. Винар), Квітка Стецюк (в пам'ять бл. п. Евфрозини Винар), Ст. Максимович, Л. Камінський, М. Ковальський, С. Шологон, О. Сен Аман. По $20: Д-р А. Бойкович, Василь Сердюк, І. Чорнейко, П. і З. Мельник, Ярослава Винницька, Ольга Нагірна — $17, Ів. Васьків — $12. По $10: Я. Дацьків, Б. Бородайко, Н. Стеців, о. М. Харина, Я. Ємець, Д-р С. Трофименко, П. Твердохліб, Д-р Н. Ласійчук, Д-р С. Іванчук, Д-р Любомир Гайда, М. Дяків, О. Лист, Д. Яремчук. По $5: В. Попович, А. Дзедзик, А. Серафим, Б. Гошовський, Б. Лівчак, Ольга Ясінська, С. Ґеба.

Цей список охоплює жертводавців. які зложили пожертву на Видавничий Фонд УІТ до червня 1985 року. Усім жертводавцям щиро дякуємо.

ПОДЯКА

На видавничий фонд УІТ для відзначення пам'яті бл. п. ЕВФРОЗИНИ з ДОРИКІВ ВИНАР, яка відійшла у вічність 18 лютого 1985 року, зложили пожертви: мґр Ростислав і Лідія Кузьмичі — $250, пані Марія Кротюк — $100. По $50: Мґр М. і Я. Піхурки, Інж. Осип Врублівський, Д-р Олександра Мельник — $35, Д-р Ярослав і Ляриса Музички — $25. По $20 — пані Олена Дубова, пані Орися Савчак, п. Теодор Врублівський, Мгр Маріян Ґавур, панство Ігор і Віра Міхняки, п. Ш., п. Мушка За-

вільська — $15. По $10: п-во Марта й Богдан Ковчі, Д-р Володимир і Ліда Боднарі, п. Емілія Завільська.

Пожертви зложено на Видавничий Фонд «Українського Історика».

*

В Ювілейному Році Українського Історичного Товариства просимо усіх передплатників «Українського Історика», українські установи й громадянство, які розуміють вагу появи єдиного українського історичного журналу, зложити одноразовий даток на Видавничий Фонд УІТ. Членів Товариства просимо приєднати нових меценатів і передплатників «Українського Історика». Це буде конкретне відзначення 20-ліття УІТ.

В Америці всі пожертви можна відтягати від федерального податку. Це саме відноситься до передплатників УІ в провінції Онтаріо, Канада. Пожертви проситься надсилати на таку адресу:

Ukrainian Historical Assoc.
Publication Fund
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240, USA

ВИДАВНИЧИЙ ФОНД УІТ ІМ. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

З нагоди відзначення 50-ліття смерти проф. Михайла Грушевського в 1984 році, УІТ заложило спеціяльний Фонд М. Грушевського. Цей Фонд призначений на видання праць найвидатнішого історика України, а також публікацій присвячених його життю і творчости. УІТ складає щиру подяку особам і установам, які включилися в розбудову Видавничого Фонду М. Грушевського.

Список ч. 2

По $500: В. Ростун (Чікаґо), п. Софія Нездь. По $300: Д-р Микола Грушкевич. По $250: Сергій Сім'яник, Об'єднання Українців Метрополітального Вашінґтону (Уляна Сось, гол.). По $150: о. Володимир Грабець. По $100: проф. Юрій Луцький, Антон Яременко, Д-р Роман Дзядів, Д-р М. Суховерський, Д-р Богдан Шебунчак, Д-р В. Когутяк, Мирон Білас, Осип Фіріщак, С. Тампаш, Мґр О. Стовба. По $50: Д· Яремчук, В. Медуха, Я. Дацьків, М. Татарнюк, Орест Щур, Марія Ковальська, Ксеня Антипів, проф. Т. Цюцюра, Роман Вомпель, Д-р В. Душник, Зеня Мельник, проф. Неонґля і Олексій Головко, Р. Корсун, В. Романовський, Роман Цьонка, Люба Кривокульська, Д-р Ярослав Музичка. По $40: Ярослав Дацьків. По $35: Інж. І. Тис Крохмалюк, проф. І. Лобай. По $30: Оксана Мостович, Марія Самойлов, Д-р Богдан Бородайко, Д-р І. Савка. По $25: проф. В· —ила, І. Берестянський, Д-р Роман Андрушків, Ф. Щів, Й. Янкевич, Л. Бурачинська, Ст. Дворян, С. Шологон, В. Банґт, Д-р Марія Квітковська, Ю. Рихтицький, Василь і Марія Палґдвор, Ю. Кришталович, о. О. Селепина, Богданна Мончак, Ярослава Томич, І. Онуфрійчук, Д-р І. Малиновський, Д-р Р. Роздільський, Евгенія Сорока, Е. Бачинський, Д-р Павло Джуль, Е. Бачинський, В. Клос, проф. Н. Кордиш Головко, Д-р Іларіон Калиневич· По $20: п. Емілія Завільська, С. Максимюк, Неоніля Кліш, Стефан Ривак, А. Михайлюк, Василь Воронка, Л. Царик, монс. о. М. Харина, Д-р І. Новосівський. По $15: К. Степовий, Ілля Саламака, Е. Кравчук. По $10: проф. К. Тучапський, М. Курчак, Л. Царик, А. Семенюк, З. Л. Мельник, проф. Юрій Олійник· М. Татаринюк — $50.00.

Просимо всіх читачів «Українського Історика» *одноразово* зложити пожертву на Видавничий Фонд М. Грушевського й тим самим причинитися до перевидання найважливіших праць найвидатнґшого українського історика й першого президента Української Народної Республіки, а також праць присвячених його життю, діяльности й творчости. УІТ вже видало об'ємистий збірник про М. Гру-

шевського (Український Історик, ч. 1—4, 1985), Біо-бібліографічний довідник про нього в англійській мові, а тепер в друку знаходиться 3-ій випуск «Грушевськіяни». Пожертви проситься надсилати на такі адреси:

В Америці

Ukrainian Historical Assoc.
Hrushevsky Fund
P. O. Box 312
Kent, Thio 44240, U.S.A.

В Канаді

Ukrainian Historical Assoc.
Hrushevsky Fund
5804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2
Canada

В Европі

„The Ukrainian Historian"
Ayingerstrasse 17/II.
8000 München 80
West Germany

ПОДЯКА

Управа УІТ складає щиру подяку *Дирекції Фундації ім. О. Ольжича у Великій Британії (П. І. Процай, голова)*, за уділення дотації в сумі 1200 фунтів у зв'язку із друком матеріялів д-ра Олега Кандиби-Ольжича й про нього в цьому числі «Українського Історика» в якому відзначуємо 40-ліття смерти того видатного українського вченого, суспільно-політичного діяча й революційного провідника. Життя, діяльність і творчість д-ра О. Кандиби-Ольжича, замученого в німецькому концентраційному таборі в 1944 році, заслуговує на повне наукове дослідження.

* * *

Управа УІТ складає щиру подяку *Дирекції Наукового Фонду Української Асоціяції Університетських Професорів* (проф. М. Мельник, директор Фонду), за дотації в сумі $1000 дол. на видання праці *Михайло Грушевський, 1866—1934 Біо-бібліографічні джерела*, яку видано в 1985 році. Теперішним головою Асоціяції є проф. Михайло Пап, якому також складаємо щиру подяку за дотацію УАУП.

* * *

На окреме признання і подяку заслуговує *Філія Українського Національного Об'єднання в Ст. Боніфас* (п. В. Климків, екзекутивний секретар), за щорічну дотацію в сумі $500 дол. на Видавничий Фонд УІТ й за дотацію в сумі $750 дол. на Видавничий Фонд М. Грушевського.

У зв'язку із розбудовою «Українського Історика» й реалізацією інших важливих публікацій УІТ в українській і англійській мовах, звертаємося до українських громадських і фінансових установ ставати меценатами УІТ й призначити щорічні дотації для розгорнення дальшої науково-видавничої діяльности Товариства. У цьому відношені Філія УНО в Ст. Боніфас може стати прикладом для інших установ, які розуміють вагу дальшого розвитку української національної історіографії.

ЗВЕРНЕННЯ ДО ЧЛЕНІВ УІТ

У зв'язку із запланованим поширенням Наукової Хроніки в «Українському Історику», просимо усіх членів Товариства надсилати інформації про їхню наукову діяльність (публікації, участь в наукових конференціях, тощо) для поміщення в журналі. Також до Архіву УІТ просимо надсилати Ваші видання (книжки, статті, рецензії). У майбутньому плянується видання бібліографії публікацій членів Товариства.

НАУКОВА РАДА ПРИ СКВУ
НАУКОВЕ ВІДЗНАЧЕННЯ 1000-ЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ

Повідомлення Наукової Ради при СКВУ

Наукова Рада при СКВУ, як світова надбудова українських наукових і науково-навчальних установ у вільному світі, вірить, що українські наукові установи об'єднаними силами причиняться до тривалого наукового відзначення 1000-ліття Хрищення України. У зв'язку з різними проектами відзначення цього ювілею. Президія Наукової Ради подає до відома слідуюче:

1. Наукова Рада при СКВУ дає повну підтримку комітетові для підготови наукового конґресу Тисячоліття Хрищення України-Русі, який постав у Мюнхені із співучастю Наукової Ради. Цей комітет під головством ректора УВУ Володимира Янева об'єднує численні наукові установи й «працює в системі СКВУ, інформуючи про його працю Президію СКВУ через Наукову Раду, яка співпрацює з Радою для Справ Культури СКВУ» („Постанови Конференції Наукових Інституцій", Мюнхен 11—13-го травня 1984 року).

2. Крім відбуття всеукраїнського наукового конґресу з нагоди 1000-ліття Хрищення України, комітет також плянує видавання наукових збірників з доповіддями виголошених на конґресі. Відбуття конґресу й заплановані видання вимагають належної матеріяльної бази. Президія Наукової Ради закликає українські Церкви, установи й громаду дати повну моральну й фінансову підтримку діяльності Комітетові Наукового Конґресу Тисячоліття Хрищення України-Русі.

3. Наукова Рада буде старатися співпрацювати й допомагати всім науковим установам, членам Наукової Ради, які плянують окремі видання з нагоди 1000-ліття Хрищення України, або окремі наукові конференції на теренах їхнього осідку в Австралії, Америці, Европі, Канаді і інших країнах.

4. Наукова Рада буде старатися допомагати також неукраїнським науковим установам, які плянують відзначити 1000-ліття Хрищення

України (конференції і видання), якщо вони звернуться з просьбою співпраці до Наукової Ради СКВУ і предложать до обговорення їхні проекти для відзначення 1000-ліття Хрищення України.

5. Наукова Рада закликає наукові установи й українських вчених опрацьовувати окремі монографічні дослідження присвячені 1000-літтю Хрищення України в українській, англійській і інших мовах (наприклад, монографію про св. Володимира Великого, хрестителя України-Русі, розвиток християнства в середньовічній Україні тощо). Як відомо, середньовічний період української історії є фальсифікований советськими істориками й доволі часто тенденційно насвітлений в працях західніх істориків. Тому українські наукові установи й дослідники несуть велику відповідальність за об'єктивне насвітлення Хрищення України й розвитку християнства в середньовічній княжій Україні і інших періодах історії України.

6. При цій нагоді інформуємо українське громадянство, що Наукова Рада при СКВУ, на основі рекомендацій деяких її членів, розглядає можливість видання англомовного перекладу «Історії України-Руси» Михайла Грушевського, цього найвидатнішого твору української історіографії, який є основою сучасного наукового українознавства.

7. Для відзначення Тисячоліття Християнства в Україні пропонується уживати таких окреслень: 1) «Тисячоліття Хрищення України», або 2) «Тисячоліття Хрищення України-Руси». Наголос кладеться на нашу теперішню національну назву.

8. Проситься всі наукові установи й науковців, які плянують окремі наукові дослідження, або наукові конференції з нагоди 1000-ліття Хрищення України, надсилати інформації про їхню працю і наукові проекти до Наукової Ради при СКВУ.

Ми віримо, що українські наукові установи з моральною і матеріяльною допомогою українського громадянства у вільному світі гідно й тривало відзначать Тисячоліття Хрищення України.

За Президію Наукової Ради при СКВУ:

Проф. д-р Любомир Винар, голова

Проф. д-р Осип Мартинюк, секретар

15-го травня 1985 року.

ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ

Заходами Комітету Наукового Конґресу Тисячоліття Хрещення України-Русі, в днях від 15 до 17 червня 1985, відбулася в осідку Української Православної Церкви в Америці, в Бавнд Бруку, Н. Дж., перша наукова конференція для відзначення 1000-ліття. На наради коференції прибули 26 представників від 18 науково-дослідних установ і високошкільних інституцій. Господарем цьої конференції з благословення Митрополита Мстислава була Опікунча Рада Української Православної Семінарії св. Софії. Конференцією керувала президія на чолі з *проф. д-р Володимиром Яневом,* ректором УВУ й головою комітету.

Учасників привітав *Блаженніший Митрополит Мстислав,* який побажав успіхів у нарадах, подавши своє архиєрейське благословення. *Проф. д-р Любомир Винар,* голова Наукової Ради СКВУ, виголосив короткий привіт в якому зазначив питому вагу наукового відзначення 1000-ліття Християнської України, а також висловив побажання, щоб наукові установи й науковці протиставилися фальсифікації історії України й 1000-ліття в СССР і на Заході. Впровадження наукової схеми історії України М. Грушевського (звичайно із доповненнями), об'єктивної історичної термінології, в наукових виданнях на Заході є надзвичайно важливе й вяжеться безпосередньо з науковим відзначенням 1000-ліття. Л. Винар від Наукової Ради передав $2 500 дол. на потреби Конґресу.

Конференція складалася з двох частин: наукової і організаційно-ділової. Заслухано такі доповіді: *о. д-р Олександер Баран* — «Причини прийняття християнства Володимиром Великим», *д-р Аркадій Жуковський* — «Вклад Київської Духовної Академії і її „Трудів" на культурному та богословському відтинках», *д-р Олександер Домбровський* — «Українська духовість між орієнтом і оксидентом», *о. д-р Мелетій Войнар* — «Право Київської церкви до 13 стол., *о. д-р Семен Гаюк* — «Аднотації до канонізації кн. Володимира», *о. мґр. Василь Іващук* — «Афон і Україна» й інші.

Під час ділових нарад до Історичної Комісії вибрано слідуючих науковців: Аркадій Жуковський, голова; члени: Ол. Домбровський, В. Маркусь, Я. Білінський, Р. Єренюк. До Літературознавчої Комісії: І. Качуровський, голова; члени: Я. Розумний, Л. Рудницький, Дм. Штогрин і В. Янів. До Богословсько-філософської Комісії: прот. О. Кравченко, голова; члени: І. Гриньох, О. Воронин. До Комісії церковного права: о. М. Войнар, голова; члени: З. Соколюк і прот. С. Ярмусь. До Мовознавчої Комісії: Олекса Горбач, голова; члени: І. Тарнавецька, Я. Гурський, Марія Овчаренко й П. Цимбалістий. До Літургічної Комісії: митр. Іван Музичка, голова; члени: прот. Тимофій Міненко, архим. Андрій Партикевич. Назагал конференція пройшла успішно. Можна б лиш побажати, щоб Комітет у своїй назві уживав окреслення «Тисячоліття Хрещення України-Русі» і цим наголосив теперішню нашу назву.

Офіційним представником УІТ до Комітету є Олександер Домбровський, науковий секретар Товариства.

ЗВЕРНЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ УСТАНОВ

Редакційна колеґія «Українського Історика» радо помістить в науковій хроніці вістки про діяльність українських наукових установ (наукові видання, конференції тощо). Управа кожної установи може надсилати машинопис до двох сторінок друку (через подвійний відступ) до Редакції УІ. Розбудова наукової хроніки в УІ залежить від Управ поодиноких наукових установ, які бажають інформувати читачів журналу і українське громадянство про їхню працю. Ці матеріяли будуть друкуватися в журналі безплатно. Віримо, що наукові осередки й установи навяжуть тісну співпрацю з Редакцією «Українського Історика» й цим також причиняться до розбудови нашого журналу.

Редакційна Колеґія УІ

НОВІ ЦІННІ ВИДАННЯ

Перевидано Острізьку Біблію

Заходами Колеґії Св. Андрея у Вінніпеґу перевидано («факсиміле») в Лондоні Острізьку Біблію з 1581 року. Біблію видрукував Іван Федорович (Федоров) в друкарні кн. Константина Острозького в Острозі. Для редагування цього видання була зорганізована окрема «Біблійна Комісія» очолена Герасимом Смотрицьким, головного редактора Біблії. В основу Острізької Біблії увійшла т. зв. Біблія Геннадія, уложена в Великім Новгороді заходами новгородського єпископа Геннадія.

Острозька Біблія є першою друкованою повною біблійною книгою серед слов'ян і тим самим Україна займає вийняткове місце в історії слов'янського друкарства. Острізьку Біблію видано з нагоди 1000-ліття Хрещення України. Колеґії Св. Андрея належиться повне признання за перевидання цього унікального українського стародруку. Примірники Біблії можна набути в Колеґії Св. Андрея по $100 (сто) дол. за примірник, а також з оплатою пересилки ($8 в Канаді і $14 дол. в Америці). Адреса Колеґії:

St. Andrew's College
OSTROH BIBLE PROJECT
University of Manitoba
475 Dysart Road
Winnipeg, Man.
R3T 2M7

Появилася обширна студія про українську еміґрацію

Накладом Академічного видавництва д-ра Петра Белея в Мюнхені в 1985 році появилася обширна студія д-ра Володимира Маруняка п. н. *Українська еміґрація в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні.* Роки *1945—1951* (стор. 429). Ця праця є першим систематичним дослідженням українського життя під час т. зв. «періоду ДП» в роках 1945 до 1951. Праця складається з 17 розділів і важливих джерельних та бібліографічних додатків. Головна вартість цієї обширної праці в тому, що авторові пощастило тематично й хронологічно охопити цілість українського повоєнного еміґраційного процесу в Німеччині і Австрії і ясно насвітлити головні етапи життя і діяльности української спільноти в таборах ДП і поза ними.

Автор аналізує організаційну структуру громадського життя і подає огляд української еміґрації в аспектах культурно-освітньому, церковно-релігійному, політичному, економічному й видавничо-бібліографічному. Книга включає 136 ілюстрацій, що зміцнює її документацію.

Ціна книги з пересилкою 65 нім. марок або рівновартість в іншій валюті. Замовляти в автора. Адреса:

Dr. W. Maruniak
Ayingerstr. 19/2
8000 München 80
Bundesrepublik Deutschland

ОДЕРЖАНІ ВИДАННЯ — BOOKS RECEIVED

Бажанський, Михайло. *Вічно житимуть... Біографічний словник.* Дітройт: В-во Снятин, 1984, 524 стор.

Вибрані твори Пантелеймона Куліша українською мовою писані. Редакція Юрія Луцького. Ню Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1984, 326 стор.

Говерля, Степан. *Грані культури.* Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1984, 184 стор.

Гунчак, Тарас, ред. *УПА в світлі німецьких документів.* Торонто: В-во «Літопис УПА», 1983, тт. 6, 7.

Гунчак, Тарас, ред. *Українська революція, документ 1919—1921.* Ню Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1984, 478 стор.

Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янева. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1983, 1095 стор. (Науковий збірник том X).

Кейван, Іван. *Нариси з Історії української культури,* кн. 3. Едмонтон: Союз Українок Канади, 1984, 141 стор.

Крамар, Євген. *Дослідження з історії України.* Торонто-Балтімор: В-во «Смолоскип», 1984, 187 стор.

Крашенінніков, Сергій. *Київ Шевченкових часів.* Ню Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1984, 128 стор.

Лавріненко, Юрій. *Чорна пурга та інші спомини.* Мюнхен: «Сучасність», 1985, 194 стор.

Мартирологія українських церков. Українська Католицька Церква. Документи, матеріяли, християнський самвидав України, том II. Зредагували О. Зінкевич і о. Т. Лончина. Торонто-Балтимор: В-во «Смолоскип», 1985, 839 стор.

Маруняк, Володимир. *Українська еміґрація в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Роки 1945—1951,* том. I. Мюнхен: Академічне в-во П. Белея, 1985, 429 стор.

Міяковський, Володимир. *Недруковане і забуте.* Редактор Марко Антонович. Ню Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1984, 509 стор.

Нарис історії ЛВУ, 1949—1985. Торонто: Ліґа Визволенння України, 1984, 717 стор.

Острізька Біблія. Фотокопія з видання 1581. Вінніпеґ: Колеґія Св. Андрея у Вінніпеґу, 1983. (З нагоди Тисячеріччя Хрещення України, 988—1988).

Пундик, Юрій. *У полум'ї дружнього слова.* Збірник статтей. Париж: В-во «Українське Слово», 1983, 439 стор.

Російщення України. Науково-популярний збірник. Леонід Полтава, гол. ред. Ню Йорк: Український Конґресовий Комітет Америки, 1984, 416 стор.

Сокіл, Василь. *Така довга ніч.* Спогади старого собаки. Ню Йорк: «Сучасність», 1984, 96 стор.

Сімович, Василь. *Українське мовознавство.* Розвідки і статті. Упорядкував Юрій Шевельов. Оттава: Українські студії Оттавського університету, 1984, 239 стор.

Стечишин, Савеля і Когуська, Н. *Нариси з історії української культури,* кн. I, Едмонтон: Видання Союзу Українок Канади, 1984, 174 стор.

Церква і релігія в Україні. Збірник доповідей. Володимир Янів редактор. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1984, 253 стор.

Цинкаловський, Олексаилер. *Стара Волинь і Волинське Полісся.* Вінніпеґ: Інститут Дослідів Волині, 1984, 599 стор.

Юркевич, Памфіл. *Вибрані твори.* Переклад з російського оригіналу Степана Ярмуся. Вінніпеґ: Колеґія Св. Андрія в Вінніпезі, 1984, 167 стор.

Яремко, Сергій і В. Ревуцький. *Нарис з історії української культури,* кн. 2. Едмонтон: Союз Українок Канади, 1984, 141 стор.

Bociurkiw, Bohdan R. *Ukrainian Churches Under Soviet Rule: Two Case Studies.* Cambridge, Mass.: Harvard University Ukrainian Studies Fund, 1984, 113 p.

Dolot, Miron. *Who Killed Them and Why.* Cambridge, Mass.: Harvard University Ukrainian Studies Fund, 1984. 34 p.

Encyclopedia of Ukraine. Edited by Volodymyr Kubijovyč. Vol. 1, A-F. Toronto: University of Toronto Press, 1984. 952 p.

From Kievan Rus' to Modern Ukraine: Formation of the Ukrainian Nation. Cambridge, Mass., 1984. 36 p.

Hunczak, Taras. *Symon Petliura and the Jews: A Reappraisal.* Toronto: Ukrainian Historical Association. Ukrainian-Jewish Studies, No. 1, 1985, 61 p.

Joukovsky, Arcady. *La Rus' Kievienne et L'Occident Aux Xe — debut XIIIe Siecle.* Paris, 1983. 12 p.

Karolinska Förbundats Arsbok 1983. Lund, 1984. 182 p.

Lupul, Mandy R. *Visible Symbols: Cultural Expression Among Canadian Ukrainians.* Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies. University of Alberta, 1984, 204 p.

Owechko, Ivan. *Ukraine and Ukrainians.* Greeley, Col.: Ukrapress, 1984. 128 p.

Ramet, Petro. *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963—1983.* Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 1984. 299 p.

Riasanovsky, Nicholas V. *A History of Russia.* 4th edition. New York: Oxford University Press, 1984. 695 p.

Rothe, Hans. *Sinopsis, Kiev 1681.* Facsimile mit einer Einleitung. Wien: Böhlau Verlag, 1983. 409 p.

Rudnyckyj, J. B. *Repertorium Bibliographicum, 1933—1938.* Ottawa: Ukrainian Language Association, 1983. 296 p.

Sukiennicki, Wictor. *East Central Europe During World War I: From Foreign Domination to National Independence.* Boulder, Col.: East European Monographs, 1984. 2 vols.

Tremblry, Emil. *The Ukrainian Paradox.* Duck Lale, Sask.: The Icon Press, 1982. 144 p.

Voltaire. *Russia Under Peter the Great.* Translated by M.F.O. Jenkins. London: Fairleigh Dickinson University Press, 1983. 281 p.

Wynar, Lubomyr. *Mychajlo Hruschevs'kyj: Biobibliographische Quelle 1866—1934.* München: Ukrainische Freie Universität, 1984. 68 p.

Wynar, Lubomyr. *Mykhailo Hrushevs'kyi, 1866—1934. Bibliographic Sources.* New York: Ukrainian Historical Association, 1985. XVIII, 203 p.

Jens Hacker, *Der Ostblock* — Enstehung, Entwicklung und Struktur 1939-1980 Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1983, S, 1L48.

Herbert von Borch, *Die großen Krisen der Nachkriegszeit.* List Forum, München 1984, S. 192.

◇◇

◇◇

ЛЮБОМИР Р. ВИНАР — ІСТОРИК, ПЕДАГОГ, БІБЛІОГРАФ

З нагоди 30-ліття науково-академічної діяльности (1950—1980)

за редакцією
О. Домбровського

Зміст: I. Впровадження.
II. Олександер Оглоблин: Слово про Любомира Винара.
III. Олександер Домбровський: Науково-організаційна діяльність Л. Винара.
IV. Лев Биковський: Наша співпраця — риски до портрету проф. Л. Винара.
V. Дмитро Штогрин: Бібліографія праць Любомира Винара.

Видання У.І.Т. Мюнхен 1982 Стор. 70. Ціна: $7.00

Любомир Винар

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА 1892—1930

Видання Українського Історичного Товариства.

В цій монографії автор досліджує наукову діяльність Михайла Грушевського в Галичині в роках 1892—1914, а також його /в'язки з НТШ по 1920 році. — Це перша обширніша студія про Михайла Грушевського і Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, базована на численних джерелах і літературі. Необхідна праця для дослідників українського наукового життя і діяльности М. Грушевського.

Ціна — 15.00 ам. дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту. Замвлення і гроші слати на тдресу Адміністрації «Українського Історика».

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК THE UKRAINIAN HISTORIAN

Журнал Українського Історичного Товариства

Journal of The Ukrainian Historical Association

Видає Українське Історичне Товариство

АДРЕСИ ПРЕДСТАВНИКІВ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

Головне Представництво на Европу:

Mr. F. Korduba
Ayingerstrasse 17
8000 München 80
West Germany

Frau A. Dubicka
Ayingerstrasse 25
8000 München 80

Представництва на США:

Нью-Йорк:

Dr. O. Dombrovsky
16 Clinton Terrace
Jamaica 32, New York, N.Y. 11432

Клівленд:

Mr. Stephen Wolanyk
4301 Orchard PK Dr.
Cleveland, Ohio 44134

Колорадо:

Mr. L. Bykovsky
2245 Julian Street
Denver, Colorado 80211

Каліфорнія:

Mr. A. Skop
4168 Woodland Dr.
La Mesa, CA 92041

Філядельфія:

Mr. Myroslav Subtelny
5123 N. Marvin St.
Philadelphia, Pa. 19141

Чікаґо:

Myron M. Prymak
2352 W. Rice St.
Chicago, Ill. 60622

Дітройт і Віндзор, Онт.:

Mr. A. O. List
2919 Glenwood Ave.
Winsor, Ont. N9E 2X7
Canada

Головне Представництво на Канаду:

Mrs. M. Antonovych
3804 Oxford Ave.
Montreal 28, Que.
Canada H4A 2Y2

Онтаріо:

Mr. Karpo Mykytczuk
23 Parkview Ave.
North York — Willowdale, Ont.
Canada M2N 3Y1

Головне Представництво на Австралію:

Fokshan Library & Book Supply
16 Prospect St.
Glenroy, Vic. 3046
Australia

Головне представництво і адміністрація «Українського Історика»:

"The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240, USA